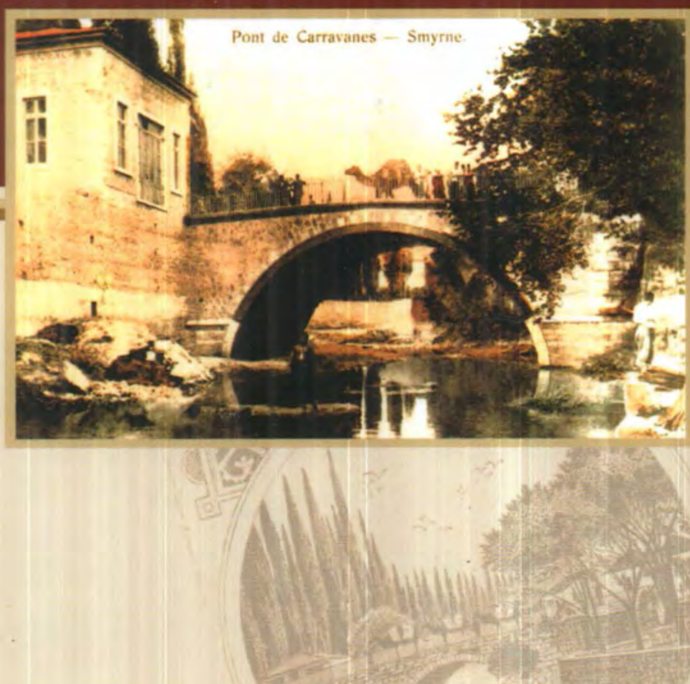
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KENT KİTAPLIĞI 85

HASAN ZORLUSOY

(XVII. Yüzyıldan Günümüze)

Fransız Gezginlerin Gözüyle

İZMİR

Hasan ZORLUSOY • (XVII. Yüzyıldan Günümüze) Fransız Gezginlerin Gözüyle İZMİR

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KENT KİTAPLIĞI • 85

(XVII. Yüzyıldan Günümüze)

FRANSIZ GEZGİNLERİN GÖZÜYLE

İZMİR

Bu kitap
İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi
tarafından yayına hazırlanmış olup
İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin
kültür hizmetidir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi
Konak-İZMİR
Tel: 0 232 293 12 00
www.izmir.bel.tr

(XVII. Yüzyıldan Günümüze)
FRANSIZ GEZGİNLERİN GÖZÜYLE
İZMİR

HASAN ZORLUSOY

Birinci Basım: Şubat 2013
Baskı Adedi: 1000

Grafik Tasarım-Uygulama
Servet Kuru
Gülsüm Berdan Eren

Editoryel Çalışma ve Düzelti
Buket Ocak

ISBN
978-975-18-0137-1

Bu kitap Şubat 2013 tarihinde Birleşik Matbaacılık Ltd. Şti. tesislerinde basılmıştır.

(XVII. Yüzyıldan Günümüze)

FRANSIZ GEZGİNLERİN GÖZÜYLE

İZMİR

Hasan ZORLUSOY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 6
ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9

I. BÖLÜM
I. Tarihsel Görünüm 15
II. Kentin Adları (sıfatları, sanları, takma adları) 18

II. BÖLÜM
I. Kentin Yıllar İtibariyle Tarihsel Görünümleri 23
II. Kentin İklimi 51
III. Kentin Uğradığı Doğal Afetler 54
IV Kentin Yönetim Yapısı 55

III. BÖLÜM
KENT ÇEVRESİ - ÇEVRE KÖYLER 61
(I-Seydiköy, II-Bornova, III-Buca, IV-Pınarbaşı, V-Karşıyaka, VI-Kokluca, VII-Şirinyer,VIII-Narlıköy, IX-Hacılar)
Sonuclar 73

IV. BÖLÜM
BAŞLICA ANITLAR ve YAPILAR 75
I. Eski Anıtlar ve Yapılar 75
(a-İzmir Kalesi, b-Liman kalesi (Limon Kale), c-Ianus Tapınağı, d-Eski Tiyatro, e-Diana Kaplıcaları)
II. Yeni Yapı ve Anıtlar 80
(Genel Durum: a-Liman, b-Gümrük, c-Mahalleler, d-Kervan Köprüsü, e. Mezarlıklar, f-Melez Çayı, g-Bedesten (Bezesten), han, pazar, vb.)
III. Dinsel Anıtlar ve Yapılar 122

V. BÖLÜM
SOKAKLAR ve EVLER 129
I. Sokaklar 129
II. Evler 132
III. Harem 138

VI. BÖLÜM
I. Kent Çevresi 141
(Kara: Bitki Örtüsü ve Besin Kaynakları, Deniz: Deniz ürünleri)

VII. BÖLÜM
İNSAN ÇEVRESİ 151
I. Nüfus Bilgileri 151
II. Toplum (Toplumsal Kesimler) 159
(İzmirliler: Erkekler, Kadınlar; Kılık-Kıyafetler; Özellikler,)
III. Kentteki Toplumsal Kesimlerin Sosyoekonomik Durumları 180
IV Toplumsal Değerler 185
V Kentlilerin Entelektüel Durumları 199
(a-Eğitim-öğretim, b-Bilimler, c-Basın, d-Konuşulan diller)
VI. Özgürlük 246

VIII. BÖLÜM
KENTSEL ve TOPLUMSAL ÇEVRE 253
I. Toplumsal Etkinlikler 253
(a-Dinsel Törenler, b-Resmi Törenler, c-Eğlenceler)
II. Sanatsal ve Yazınsal Etkinlikler 284
(a-Konserler, b-Tiyatro, c-Yazın, d-Resim, Sergiler,vb.)
III. Spor Etkinlikleri 313
IV Ticari Etkinlikler 315

IX. BÖLÜM
Dinlence Yöreleri 321

X. BÖLÜM
Kentin Yenileştirilmesi 323

XI. BÖLÜM
GEZGİNLERİN İZLENİMLERİ 331

SONUÇ 333

KAYNAKÇA 338

KISALTMALAR

.I.F.E. A.I.	Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul.
.I.A.K.	Istanbul Atatürk Kitaplığı.
.C.C.F.I.	Centre Culturel Français d'Izmir.
.B.D.K.	Beyazıt Devlet Kütüphanesi.
.I.M.K.	İzmir Milli Kütüphane.
.B.U.K.	Beyazıt Umumi Kütüphanesi.
.B.R.T.U.K.	Beyazıt Hakkı Tarık Us Kütüphanesi.
.B.N.P	:Bibliothèque Nationale de Paris.
.L.O.	Bibliothèques des Langues Orientales.

ÖNSÖZ

Değerli okurlar, İzmir sevdalıları!

Bu yapıtla sizlere İzmir kentinin beş bin yılı aşkın tarihini değil, üçyüz yılı aşkın ve çok kısa bir yaşam kesitini yakalatmaya, yaşatmaya çalışacağım. XVII. Yüzyıl'ın başından itibaren nice gezginlerin uğradıkları, konakladıkları ya da belli görevlerle bir süre yaşadıkları bu güzel kente ilişkin izlenimlerini, günlüklerine kaydettikleri anılarını, bilimsel araştırma ve gözlemlerini Fransız gezginlerin aynasından ve ülkemizde yayın yapmış olan kimi gazetelerden (Fransızca) alıntılarla yansıtmaya çalışacağım.

Bu kitapta tarafımdan dilimize çevrilen alıntıları bulunan gezginlerin duygularıyla, beyinleriyle ve ruhlarıyla iç içe olmanızı, onların yansıttıkları İzmir ve İzmirliler olmanızı, bir bakıma sanal gerçeklikte çözülmenizi ve yoğunlaşmanızı sağlamaya çalışacağım. Bu gerçeklik içinde sizleri "uyum-çelişki" salınımı konumunda tutmaya çalışacağım; duygularınızla, düşüncelerinizle, ruhunuzla...

Değinilen konuların, getirilen kanıtların karşısında, eminim, sizler geçmişteki "an-lar" ile kitabı okuduğunuz anlar arasında salınırken "uyum-çelişki" şoklarıyla sanal-gerçek alanında konumunuzu sabitleyemez olacaksınız. Böyle anların mutluluk ve hüznünün yüceliğine ya da derinliğine çıkıp ineceksiniz.

Okurken, bir kelebek gibi konup kalkarcasına "O İzmir/ O İzmirli'nin doğasında, ikliminde salınacaksınız; o gerçekliğin sanatsal, yazınsal, ekinsel ve toplumsal varlığının hem izleyicisi hem oyuncusu olacaksınız. O anlarda sizi saran her titreşim size İzmir insanının koşulunu, insan koşulunu kavratmaya götürecek: "Dün-bugün-yarın (zaman)" üçlüsü ile "Dünkü-bugünkü-yarınki (Mekân)" bilinci, görelim, sizleri nerelere sürükleyecek...

Yapıtın ilk bölümünde kentin kısa bir tarihçesini sunacağım. Bir kentin de yaşamında "Ne idi, ne olmuş?" sorusu sorulur, sorulmalı da ama "şaşmak" yerine "aymak" gerek! Kente verilen ad ve sıfatları sıralayacağız, Afrodit'e, güzel Helen'e, vb. hayranlık duyar gibi kapılıvereceğiz onların büyüsüne. Neden?

İkinci bölümde, kentin değişen/uçuşan görünümlerini tarihin aynalarından sunacağım: "Özgürlük Kenti" denmiş, "Federatif Cumhuriyet" denmiş, "İlerleme Kenti" denmiş... Kentin iklimi ile kentlinin karakteri arasındaki ilişkiye takılacağız. "Yumuşaklık" "dinginlik" "çekicilik" Kentin uğradığı doğal afetler karşısında İzmirlinin tutum ve davranışlarını, yönetim açısından konumunu yordamlayacağız.

Üçüncü bölümde tarihsel, kültürel değerleri olan İzmir'in kimi çevre köylerinin sanal gerçekliğinde bulacağız kendimizi, koklayacağız, dokunacağız...

Dördüncü bölümde kentin belli başlı antik yapılarına ve anıtlarına dokunacağız...

Beşinci bölümde kentin sokaklarını arşınlayacağız, kimi evlere konuk olup insan sıcaklığını duyacağız, onlarla can ve ten olacağız, canlı nesneler saracak her yanımızı, çizgileriyle ve renkleriyle...

Altıncı bölümde kentin çevresinin havasına suyuna kaptıracağız kendimizi: sudaki balıkların, karadaki türlü türlü meyvelerin renklerini, kokularını, tatlarını, türlü türlü av hayvanlarının: sülünün, kekliğin, bıldırcının tadına doyacağız, hüzünlü bir mutlulukla ürpererek... Mekânla var olan zaman mekânı yazı tahtası gibi nasıl da siliyor, tersyüz ediyor!

Yedinci bölümde kentin nüfus mozaiğini inceleyeceğiz; farklı uluslardan oluşan İzmirli toplulukların giyimlerinden, sosyo-ekonomik koşullarından, toplumsal ve moral değerlerinden tutun da entelektüel durumlarına, eğitim ve bilim karşısındaki tutumlarına, kentte konuşulan dillerin kent hümanizmasının evrimindeki etkilerine, kentte hüküm süren özgürlüğe kadar aynaların yansıttıklarına tanık olacağız, aynaların içine gireceğiz...

Sekizinci bölümde kentteki Hıristiyan toplulukların dinsel törenlerine, farklı toplulukların resmi törenlerine, türlü eğlencelerine konuk olacağız. "Yaşanmış"ı yaşayacağız!

Dokuzuncu bölümde nice zamanların dinlence, mesire yerleri olan yörelere uğrayacak, konuk olacağız... Tablolar aynı mı? renkler, çizgiler aynı mı?

Onuncu bölümde kentin genel görünümünü giderek değiştiren 'Yenilik' kaleminin yarattığı çizgileri izleyeceğiz.

On birinci bölümde kimi Fransız gezginlerinin güzel İzmir'den ayrıldıkları sıradaki izlenimlerini içimizde bir yerlerde duyarken kentin ve kentlinin büyüsünü çözmeye çalışacağız.

Sonuç bölümünde, yakalandığımız sanal gerçeklikle nesnel gerçeklik şokunun etkilerini özetleyeceğiz.

Güzel İzmir kentinin XVII., XVIII. ve XIX. Yüzyılları kapsayan yaşam öyküsünü konu alan bu çalışmamızda sırasıyla İzmir Fransız Kültür Merkezi, İzmir Milli Kütüphane, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul Bayazit Kütüphanesi, İstanbul Atatürk Kütüphanesi, vb. ana kaynaklarımız olmuştur. Araştırmalarımızda bize yardımcı olan yetkililere, burada adlarını sayamadığımız değerli kişilere ve özellikle bu yolda beni sürekli teşvik eden değerli hocam, Ege Üniv. Fen ve Ede. Fak. Alman Dili ve Ede. Anabilim Dalı Pofesörü Sayın Gertrude Durusoy'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Hasan ZORLUSOY

GİRİŞ

Bu çalışma İzmir'in tarihine, onu özellikle dünyanın her köşesinden gelip bu kente uğrayan ya da orada geçici olarak kalan ve tüccar, yazar, diplomat, vb. çeşitli toplumsal sınıflardan belli görevleri olan insanların düşünceleri, yorumları, izlenimleri ve anıları ışığında yeniden keşfetmeye yöneliktir.

İlk amacımız, geçmişte bu kentin kültürel, ticari ve toplumsal yaşamında Fransızcanın öneminin ve işlevinin altını çizmek, ikincisi bu kentin geçmişi ışığında uygarlığımızın gideceği yer "Quo vadis?: Nereye gidiyorsun?" üzerinde okuyucuya eni konu düşünme fırsatı vermektir.

Yalnızca bir takım gazete, dergi, mecmualardan ve zaman zaman haksız yorumlarda bulunan yabancıların kent hakkında yazdıkları gezi anılarından elde edilen bir takım bilgilere dayalı bir çalışmanın kentin tüm geçmişini aydınlatmaya yetmeyeceğinin de kuşkusuz bilincindeyiz. Ne var ki görüş açımızın, yani yabancıların yapageldikleri gözlemlere dayalı bir çalışmanın yerel bir uygarlığın kimliğini daha iyi belirlemeyi sağlayacağı kanaatındayız.

Öte yandan, XVII. Yüzyıl'dan yakın bir tarihe kadar incelediğimiz bu kent yaşamına siz değerli okurlar geçmişteki canlılığını iade edeceksiniz.

Geçmişten günümüze zaman çizgisinde dönemden döneme sıçrayışımız bizi İzmir'in o dönemlerinde yaşatacaktır.

Bir kentin yaşamını betimlemek birçok nedenlerle iddialı bir uğraştır, zira çoğunlukla anılarda kalan, sonuç itibariyle güncel olmayan gerçeklikler sözkonusudur. Bu nedenle, itiraf edelim ki alıntı betimlemeler, yaptığımız yorumlar ve betimlediğimiz duygular somut olmama durumunda; ne denli somut olsalarda bu tür gerçeklikler ilgi uyandıracak niteliktedirler, yani manevi ve toplumsal anlamlarından pek bir şey yitirmezler.

Amacımıza ulaşmak için bilimsel bir yöntem uygulamak elbette gerekli ve kaçınılmaz oldu. Çalışma yöntemimizi şöyle özetleyebiliriz:

- Araştırma alanımızla ilgili olgulara ait belgeleri sistematik biçimde derlemek,

- Topladığımız belgeleri özelliklerine ve tarihsel sıraya göre sınıflandırmak,

- Her tür tarafgirlikten ve özdeksellikten sakınmak, kurgulamalara kapılmamak,

Her değişikliği, her dönüşümü yakalamayı, eşyanın gerçek ruhuna duyarlı olmayı ve okuyucunun ilgisini canlı tutmayı sağlayacak bir yol izlemek,

İzmir gibi bir kentin sanat yaşamı için basın görsel bir tanık olarak diğer belge kaynaklarında olmayan iki üstünlüğe sahiptir. Öncelikle daha çeşitli düşünceleri ve seçimleri yansıtır, sonunda toplumsal tarih için canlı bir tanıklık oluşturur; ikinci olarak, gravür ya da fotoğraflarla görsel bir belge hazinesi oluşturabilir.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yayımlanmış olan günlük ve periyodik yayınlar arasında Fransızca basılanlar önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı döneminde İstanbul ve İzmir'de yayımlanmış olan tüm dergi ve gazetelere erişmemiz ve kesin bir takım sonuçlara varmamız olanaksızdı. Buna karşın, erişebildiklerimizi taradık.

Dahası, gözlediğim kadarıyla, Osmanlı döneminde Fransızca basılan günlük gazete ve dergiler, uygarlık tarihimiz için belge kaynağı olarak yeterince değerlendirilmemişlerdir. Bizce bu tür başvuru kaynakları giriştiğimiz çalışmada büyük katkı sağlamaktadır. Onlar belli bir dönemin, anın görgü tanıkları olarak değerlendirilebilirler. Bunların tarafgirlikleri ya da tarafsızlıkları konusundaki gölge karşılaştırmalı incelemeyle belli bir noktaya kadar ortadan kaldırılabilir. Sonuç olarak, basının sunduğu yazılı ve görsel belgelerin yalnız kültür tarihi için değil, apayrı bir önem taşıyan davranışbilimsel tarih için de çok önemli bir kaynak oluşturabileceğinin farkındayız.

Kent konusunda, günümüz İzmir'inin artık taşımadığı bazı ayırtedici özellikleri ve bazı olguları, okuyucuda araştırma zevkini uyandıracak ya da kışkırtacak olanlarını ortaya koymakla yetindik.

> *"Philostrate (Vie de Soph.)'a inanacak olursak, bu kent yüceliğinin doruğundaydı; onca anlı şanlı modern Avrupa kentlerinden tek biri bile onunla âşık atamazdı. Ticarette, bilimde, güzel sanatlarda, özellikle de kamu yapılarında, uygarlıkta ve insan severlikte insanoğlunun mükemmelliğine erişmişti."**

Tüm doğal yıkımlar, yangınlar, kısaca bu kentin uğraya geldiği tüm doğal afetler kent sakinlerinin yeniden yapma İradesini asla yıkamamıştır.

Asya ilk kez adeta bu kentte keşfedile gelmiştir.

Bu kent, tüm tarihi boyunca ayrı toplumsal sınıflardan, ayrı ırklardan, ayrı din ve mezheplerden yüz milyonlarca insanı barındırmıştır. Bu evrendeşçiliği ona sanat ve ticaretin gelişmesine elverişli bir iklimi kazandırmış, kentin sakinlerinin rekabete girişmelerini teşvik ederek bilgi ve deneyimlerden en iyi bir şekilde yararlanmalarını sağlamıştır.

Monarşiyi ve despotizmi art arda yaşadığı dönemlerde İzmir, sakinlerinin yumuşak mizaçlarının damgasını vurduğu manevi ve zihinsel iklimini korumayı bilmiştir.

Kentin Türk egemenliği dönemi Bizans ve Roma dönemlerindeki kadar verimli olmuştur. Gayrimüslim tebaya Avrupa'nın büyük siyasi ve dini araştırmalara sahne olduğu dönemde serbest topluluklar halinde tamamen özgür yaşama hakkı verilmiştir. Türk'ün hoşgörüsünden cesaret alan ve yaşamlarını sürekli tehdit altında görerek korku içinde olan yabancılar, örneğin Museviler, yerleşmek üzere kente akın edip durdular. Avrupa'nın dört bucağından kente gelen kaçak ya da sürgün göçmenler huzuru, merhameti, özgürlüğü ve hoşgörüyü buldular.

* ICOMOS, Constantine, Etude sur Smyrne, Fr.'ya çev. BONAVANTURE F Slaars, SMYRNE, Imp. B. Tatikian, 1868, s.16.

Dil, inanç ve kültürdeki bu çeşitlilik etnik topluluklar arasında bariyerler oluşturacağı ve aralarında ilişkilere girmeyi engelleyeceği yerde İzmirliler için iyi bir uzlaşı kaynağı oldu; çünkü onlar uyum halinde yaşamak için can atıyorlardı.

Türklerin Levant'a yerleşmesinin uygarlığımızın dönüşümüne ne denli katkıda bulunduğunu doğrusu insan merak ediyor. Onun üzerinde hiçbir bölgenin, hiçbir kentin böylesine etkili olabildiğine inanmak istemiyoruz; zira uygarlık rüzgârı her zaman onun üzerinde esti ve de esmeye devam ediyor.

Bu kentin yaşamını araştırıp incelemek iki yarar sağlıyacaktır. Öncelikle, okuyucu Bin bir Gece Masalları'ndaki büyülü havayla daha az ıslanmış olan biraz çokevrenci bir Doğu'yu bulma şansını elde edecektir; sonra da iki uygarlığı (Doğu ve Batı'yı) karşılaştırma ve elden geldiğince insan ruhuna ilişkin doğru bir senteze varma fırsatını...

Bu kentin Fransız edebiyatında tuttuğu yere gelince, bu görecelidir. Nadiren yer almıştır; çoğu zamansa gezi anıları dışında edebi yapıtlarda ancak bir-iki ibareyle adı geçerek... Okuyucu kuşkusuz öykülerden seçilen parçalarda ya da gezi notlarında şaşırtıcı benzerlikler bulacaktır. Bu da gezginlerin güzel konuşma, gözlem nitelikleri, vb. ölçüsünde kendi öncülerinden yararlandıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, önyargıları, önceden edindikleri bir takım bilgileri, tamamen kurgulanmış fikirleri olmayanlar oldukça az sayıda. Onlar kenti genellikle gördükleri gibi betimlemişler, görülmesi gerektiği gibi değil. Dahası her biri kenti farklı açıdan görmüş.

İşte kentin adının geçtiği birkaç yapıt:

- Le marchand de Smyrne1770, Chamfort. (Bu yapıttan P Martino söz eder.)
- Les Lettres persanes (İran Mektupları) (1721), Montesquieu.
- Scènes de la vie du Harem. La maison du Bey, in Revue des deux Mondes, 15 Mayıs 1873 (Bir Fransız gezgin ile İzmirli evli bir dilber arasındaki çaresiz ve acı bir aşk öyküsü), Egnaud, Albert.

Fransız olsun olmasın tüm gezginler, önyargılarını ya da varsayımlarını, eğilimlerini ya da tarafgirliklerini sergileseler bile yazdıklarıyla geçmişin aydınlanmasına yardımcı olmaktadırlar.

İzmir kentine uğrayan, orada konaklayan ya da uzun süre orada kalan gezginlerin de yazıları/ anıları kentin türlü görünümlerini ayrıntılarla açıklamaları bakımından önemlidir.

İzmir'i anlatan Fransızca gezi anılarının yazarlarının adlarını, kente geliş, kentte bulunuş tarihlerini kaynakça bölümünde sunduk.

En tanınmış Fransız gezginleri arasında Lamartine'e, Comte d'Estourdel'e, Chateaubriand'a, Jean-Marie Tancoigne'a ve Gaston Deschamps'a daha çok önem veriyoruz.

Fransız gezginler bu kentte kısa konaklarlar, zira kent çoğu zaman gemiden indikleri, uğrak yeridir.

Gezginlerin tümü de edebiyat dünyasından değildir, türlü meslek gruplarına aitler. Bu nedenle yalnızca yaşamı yazmak sözkonusu değildir, budunbilimci, toplumbilimci ya da ekonomist kimliğiyle betimlemek, her türden bilgiler ve kodlanmış veriler aktarmak sözkonusudur. Biz bilimsel, kültürel ya da ekonomik bir görev verilmiş kimi bilim adamlarının incelemelerinden de yararlandık. L'Abbé Dominique Sestini, L.Gardey, Ch. Scherzer, Ch. Texier, vb.

Gezi öyküleri edebi eleştirinin kendince bir amaç edinebileceği bir edebi tür değildir sadece. Bilinmeyen ya da yalan yanlış bilinen bir gerçekliğin yorumcusu olarak görülen yazar, her zaman biçim değiştirici bir ayna olduğundan, çözümlemesinin amacı okuyucuya öyküyü sunmadan önce gerekli düzeltmelerin ipuçlarını açığa çıkarmaya çalışmaktır. Kişiliği, görevleri, vb. itibariyle gezgin günün okuyucusu ile hakkında tanıklık ettiği toplum arasında bir ekrandır. Bu ekranı tümden kaldırmak olanak dışı bir çabadır; zira sözkonusu eşya hakkında belli bir önbilgiyi kafalara sokacaktır.

Çok sayıda diplomat, yazar, bilim adamı, tüccar İzmir'i ve çevresini gezmiştir. Konaklama sürelerinin sonunda yazılarında ya da gezi anılarında kentin tarihsel özelliği, insanının yaşam tarzı hakkında gözlemlerini, izlenimlerini dile getirmekten geri kalmamışlardır. Bu gezginler sözlü geleneklerden, efsanelerden söz ederler, mitolojinin ögelerini, değme masalları, halk fıkralarını bilirler; eski Yunan-Roma nesnelerinden, Erken dönem ve Ortaçağ Bizans tarihlerinden, kent sakinlerinin dini gelenek ve göreneklerinden söz ederler, geçtikleri yerleri betimlerler, iktisadi yaşamı, toplumsal koşulları, dini inançları, her türlü törenleri, kendi yazarlık meraklarına ve kalemlerine hitap eden her şeyi da dile getirirler. Gördükleri, işittikleri şeylere okudukları anılardan, konaklama ya da gezileri sırasında kendilerini saran çevre ve iklimin kendilerinde uyandırdığı izlenimlerden bir şeyler katarlar. Betimlemeleri çoğu zaman kişisel bir hazı taşır. İzmir'in çokevrenli toplumunun siyasi ve manevi çözümlemesi yanında, bu gezi anılarında bölük pörçük betimlemeler, bazen de mizahi bir tonda ve anlatım üslubuyla afâki açıklamalar, eleştiriler bulunur. Bu öyküler aynı zamanda Avrupalı yazarlarda görülen egzotik unsurların edebi motiflere dönüştüğü tarzı yansıtırlar. Bu yapıtları daha derin bir çözümlemeye tabi tutmak da ayrı bir zahmeti gerektirir. Bu öyküler azınlıkların ya da yerleşiklerin günlük yaşamları, gelenek görenekleri, uğradıkları veba, yangın, deprem, vb. doğal afetler hakkında derin bir insan belgeseli oluşturmaktadır.

Bu öykülerin günlük yaşamda gözlenen bayramlara, törenlere ve inançlara ilişkin dini gelenekler açısından özel bir önem taşıdıklarını belirtmek de yerinde olur.

Bu öyküler zaman zaman kentteki uygarlığın, tarımın, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle ilgili öngörülerde de bulunmaktadır. Yazarları toprakları, kurumları enikonu inceler,

şu ya da bu olguyu eleştirirlerken de yurttaşlarına, yetkililere, tüm ilgililere önerilerde, öngörmelerde bulunacakları bir şeyleri her zaman bulurlar.

Kimi öyküler eşsürem ya da artsüremli olarak farklı durumları karşılaştırmaya yönelik bir takım manevi gözlemler ve kişisel düşünceler içermektedir: Rum kadını, Türk kadını, Musevi kadını, ya da İzmirli kadınlar, Avrupalı kadınlar ya da şuradaki özgürlük, hoşgörü, bir başka yerdeki..., şu anki toplumsal, kültürel durum, geçmişteki... vb.

Bu kentin yaşamına ilgi duyan her kimse bu çalışmayı okurken umarız, çekiciliklerle ve seçkin kişilerle dolu haliyle ya da daha çok sürekli bir çiçeklenme halindeki uygarlığın bir parçasını oluşturan bir kent olarak İzmir'in kitapta adları geçen görgü tanıklarını ne denli baştan çıkardığını, ilgilendirdiğini ya da heyecanlandırdığını görecektir.

Artık, kaynakçalarıyla olduğu kadar içerikleriyle de araştırmamızda bize çıkış noktası ya da dayanak olan kimi yapıt adlarını anabiliriz

- ***Etudes sur Smyrne*** (d'Icomos, CONSTANTINE, trd. par BONAVENTURE F. Slaars, Smyrne, Imp. B. Tatikian, 1868.)

- ***Buca'da Konut Mimarisi*** (1838-1934) (ERPİ, Feyyaz, Ankara, ODTÜ. Mimarlık Fakültesi Basımı, 1987.)

- ***IV. Mehmet'n Edirne Şenliği*** (1675) (NUTKU, Özdemir, Ankara, T.T.K.Y., 1972.)

- ***La Turquie dans les Romans et les Contes de Voltaire*** (Prof. GÖKER, Cemil, Ankara, Publication de la Faculté des Lettres de L'Université d'Ankara, Ankara Ünv. Ede. Fak. Yayını; 203, Ankara Ü. Basımevi, 1971.)

  (Bu yapıt bizi Doğu ile bağlantıya geçen çeşitli dönemlerin vakanüvistlerinin, görevlerini Türkiye'de ifa eden büyükelçilerin ve de Türkiye ile ilgili tarihi yayınların varlığından haberdar etti

- ***Voyage en Levant pendant les XVe, XVIIe et XVIIIe siècles, Essai de Bibliographie***, (LEVAL, André, Boudapest, Singer et Wolfner, 1897.)

  (Bu yapıt da bize farklı dönemlerde Levant'ı ziyaret eden gezginlerin öyküleri hakkında sayısız bilgi verdi.)

- ***La conférence*** (Prof. BEYRU, Rauf, donnée Le 14 Déc. 1989, dans la salle de la Bibliothèque nationale d'Izmir.)

  (Bu konferans bize çoğu İzmir'de basılan bazı Fransızca gazetelerin duyurdukları tiyatro etkinliklerinden olduğu kadar gemiyle kente gelen yazar ve sanatçılardan haberdar etti; örneğin Chateaubriand (1806), Lord. Byron (182?), vb.

Koşulların elverdiği ölçüde yapraklarını karıştırdığımız Fransız dilinde basılmış bazı gazete adlarını sıralayalım:

- ***Le Courrier de Smyrne*** (25 sept.1828-28 Déc. 1828, 11 L', I.F.E.A.I.)
- ***L' Impartial*** (2 Juin 1848-11 Juil.1851, à L' (I.F.E.A.I)
- ***Le Spectateur de L'Orient*** (26 Août-7 sept. 1853, 11, İstanbul Atatürk Kitaplığı)
- ***Le Journal d'Orient*** (7 Juil. 1934-ler Juil. 1935, Beyazıt Devlet Kütüphanesi)
- ***La Turquie*** (2 Févr.1866-12 Juil. 1866, İstanbul Devlet Kitaplığı)
- ***Le Phare du Bosphore*** (15 Déc.1866-29 Oct. 1887, İst. Beyazıt Devlet Kütüphanesi)
- ***Stamboul*** (7 Juil.1934-7 Janv.1935, İst. Beyazıt Devlet Katüphanesi)

Beni derinden etkileyen bir şeyden de söz etmem gerekiyor; araştırma çalışmalarım sırasında İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde yukarıda anılan gazetelerin örneklerine, birçoklarının da mikrofilmlerine rastlamış olmaktan mutlu oldum. Buna karşın, başka yerlerde -örneğin İzmir Milli Kütüphane'de- erişmek istediğim kimi belgeler aynı titizlikle korunmamıştı. Kültürümüz açısından değerleri paha biçilmez olan bu tür belgeler yok olma tehlikesiyle yüz yüzedir.

I. BÖLÜM

I- Tarihsel Görünüm

İzmir gerçekçi bir tarih zamanlamasına göre Küçük Asya'nın Eolya bölgesinde MÖ. 1130 yılında kurulmuştur. Bununla birlikte, tarihçi Heredot'a mal edilen 'Homeros'un Yaşamı' (La Vie d'Homère) adlı kitapta İzmir'in Truva Seferi (MÖ. 1102)'nden 168 yıl sonra kurulduğunu öğreniyoruz.

Oysa Heredot bu kenti Teselyalı Thesee'nin kurduğunu ve Cumus Eolyalılarıyla birlikte burada oturduğunu (MÖ. X. Yüzyıl), kente de bir anı olarak, Efes'in bir mahallesinden gelen Amazonlardan biri olan karısının adını: Smirna, verdiğini ileri sürüyor.

Öte yandan, Smirna'nın Amazonlardan biri olduğunu ve Thesee'nin Herkül'le birlikte kendisine karşı savaştığını, sonra da Hypolyte'den önce kendisiyle evlendiğini biliyoruz.

Tarihçi, coğrafyacı ve düşünür Strabon'a göre ise kent Efes'in bir mahallesinden gelmiş olan Amazonlardan Smirna adındaki bir kadının adını almıştır. Daha sonra birçok Efesli gelip Eolya'daki İzmir'e yerleşmişlerdir. Bunlar eski bir Karya halkı olan Legerleri buradan kovarak kentin adını Efes'in bir mahallesinin adı olan 'İzmir' diye değiştirmişler. Anlaşılan o ki İzmir bir Atina kolonisiydi, zira Efesliler de Atinalıydılar; Atinalılar ise Androcles komutasında Asya'dan gelen İyonların boyundandır.

Çok eski zamanlarda İzmir şimdiki yerinde kurulmamıştı; daha Kuzeyde, Sipil (Spylus) dağında Tantalos tarafından kurulmuştu. Efes'in Smirna adındaki bir mahallesinden gelme Yunanlar körfezin bitiminde iki küçük köy kurmuşlar; bu yöre daha sonra İzmir adını almıştır.

Tarihi akışı içinde İzmirliler başlangıçtaki soyluluklarından yitirmemişler; Miletliler, Efesliler, Colophonlular ve diğer kardeşleri İyonlar kadar bilgelik ve yiğitlikte ünlenmişlerdir (İÖ. IX. Yüzyıl'a doğru).

Kent, İÖ. 1016 yılından İÖ. 700 yılına kadar Eolyalıların kentiydi. Bu son tarihte daha önce Colophon'a sığınmış olan eski İzmirli İyonlar, Eolyalılara karşı savaşarak kenti ele geçirdiler ve kent yeniden İyon kolonisi oldu.

İyon kolonisi olduğu dönemde kentin 'yasalar'ın gücüne boyun eğen 'mutlu insanları' nice Yunan kentlerini baskı ve zulümle yöneten tiranlardan bir tekini bile başlarında görmediler.

Konfederasyonun nimetlerinden yararlanmak üzere İyon kentleri arasına kabul edilmiş olan kent kısa süre içinde Küçük Asya'nın ticaret merkezine dönüştü. Sahip olduğu lüks tüm güzel sanatları kendine çekti, muhteşem yapılara büründü, kendisine ülkelerinin ürünlerini getiren, harikalarına hayranlık duyan, ozanlarını okumak ve

filozoflarının ellerinde yetişmek isteyen nice insanla dolup taştı. Şimdi de tatlı bir lehçe Yunanlılara özgü olan belagat sanatına bir başka büyü kazandırmıştı. "İklimin güzelliği" sanki insanlarının güzelliklerine sinmişti de bu insanlar tüm dünyaya doğayı ve sanatı tanıtan sanatçılara birer örnek olmaktaydılar.

Nice zenginliklerin ve görkemin bağrında huzur ve mutluluk içinde yaşayan İzmirliler bir süre sonra zevk ve sefaya düştüler. Onların bu gevşekliklerini gören güçlü Lidya halkı, Eolyalılarla İyonlar arasındaki savaşları fırsat bilerek kenti ele geçirmek istedi. Lidya kıralı Sadyates'in oğlu Üçüncü Alyates (İÖ. 609-560) sürekli akınlar sonucunda İyon kolonisini darmadağın etti (İÖ. 610). Kenti yakıp yıktı ve kendine bağladı; kentliler de çevre köylerine dağıldılar. Kent üç yüz yıl boyunca silik ve karanlık kaldı. Krezüs'ün Yunan kolonilerine boyun eğdirmesinden sonra bu yörenin insanları tam bir kölelik yaşamı sürdürdü, başkaldırıyla suçlanan İzmir görülmedik bir şiddete maruz kaldı, Lidyalılar tarafından tam bir harabeye döndürüldü.

İzmirliler dağınık bir halde olmalarına karşın dört yüz yıl boyunca kentlerinin yıkıntılarının çevresinde yerleşik olarak kaldılar. Yerleşkeleri İzmir ovasının en güzel yerlerinde olmalı, zira buralarda hala birçok köy bulunuyor: Bornova (Bournabat/ Bourounabat), Narlıköy, Hacılar (Hadjilar/ Hasselar), Pınarbaşı (Bounabachi), Kokluca (Kokloudja), Buca (Boudja), Seydiköy (Sevdikeui) vb.

Bugün adları değişikliğe uğramış olmakla birlikte İzmir'in bütün köyleri her şeye karşın o eski doğal büyülerini hala koruyorlar.

İzmirliler, gücünün doruk noktasındayken Pers İmparatorluğu'nun egemenliğinde işte böyle dağınık bir halde yaşamaktaydı, bu tufana karşı koyamadı. Kent daha sonraları kendini özgür bırakan Atinalıların eline geçti.

Kent Büyük İskender'in gelişine (İÖ. 334) kadar diğer Yunan kentlerinin birçoğu gibi tiranlık yönetimi altında yaşadı. Kenti ele geçiren Büyük İskender kent soylularına dokunmadı. Bir gün, Pagos dağında avlanırken bir ara uykusunda rüya görür. Rüyasına göre Homeros'un kentini yeni baştan kurması gerekiyordu. Bunun üzerine kenti eski yerleşim yerinden iki fersah ötedeki Pagos dağı üzerinde yeniden kurmaya başlar; halefleri Antigonos ve Lysiachos kenti güzelleştirir, kent İyonya'nın başkenti olur, tüm Küçük Asya'nın yöneticisi olan Lysimachos'un da karargâhı. İS. 27 yılında iyice oturmuş olan Roma egemenliğiyle birlikte kent kısa sürede eski görkemine kavuştu. Tüm diğer kentlerden öne geçti ve Doğu lüksünün merkezi haline geldi. Romalılar kentte muhteşem yapılar meydana getirdiler; imparator Tiberius, Hadrian ve Caracalla'nın doğruladıkları gibi kente büyük ayrıcalıklar verdi.

Yeryüzünde tek kendilerinin özgür olmalarını isteyen Romalılar, İzmir'in onuruna ise dokunmadılar; en azından özgürlüğün gölgesini ona bıraktılar, bu gölge de özgürlüğün kendisinden sonra en büyük nimet olsa gerek.

Tarihçi Tacitus'tan öğrendiğimize göre de Romalılar bu kent üzerinde egemenliklerini güçlendirdikten sonra kenti Antiochos'a karşı savunmuşlar ve onu doğal ve siyasal öncelikleri nedeniyle onurlandırmışlardır.

Ne var ki kentin bu debdebesi uzun sürmeyecektir; kent bir depremle yerle bir olacaktır (İS.177, 178?); ünlü Yunan hatip Aelius Aristide İmpararator Marc-Aurel'e kentin imarı için övgü dolu yakarışta bulunacaktır; bu yazı birçok yönden ilgi çekicidir:

Roma, Helen krallığını yok ettikten sonra İzmir tüm muzaffer Roma İmparatorlarınca taçlandırıldı ve onurlandırıldı; öyle ki dünyanın en ünlü kenti sayıldı ve öyle anılır oldu.

Sophocles'in Yaşamı'nın yazarı Philostrate'a inanacak olursak, kent büyüklüğünün o kertesine geldi ki Avrupa'nın en ünlü kentlerinin hiçbiri kendisiyle kıyaslanamıyordu. Ticareti, bilimleri, güzel sanatlarıyla, İzmirlilerin uygarlığı ve İnsan sevgisi insan mükemmeliyetinin doruk noktasına erişmişti: "Tapınaklar, tüm bilim alanlarıyla ilgili okullar, özellikle de tıp okulu, kaplıcalar, hastaneler, geniş kent kapıları, taş döşeli yollar, mahallelerin şahane bölümlenmesi, tiyatrolar, gymnasiumlar, kütüphaneler; İzmir'in tüm bu süsleri güzelliğin ve mükemmelliğin ilk örnekleri oldular. Bu nedenle ciddi tarihçi Strabon İzmir'i gördüğünde onun tüm kentlerin en güzeli olduğunu kabul etmek zorunda kaldı." (I, XIV, C-1, 37).

İzmir, Romalıların egemenliği altında Helen egemenliği altında olduğundan daha az parlamadı. Hitabet okulları ün kazanmışlardı. Sayısız evladıyla övünüyordu, özellikle de Helen bilgeliğinin ölümsüz babası olan ve Melezli adıyla anılan Homeros'la, Aelius ya da Theoderos (129-189) lakabıyla anılan, verdiği hitabet dersleriyle büyük bir ün kazanan hatip, filozof ve Jüpiter'in rahibi Aristide'le, Homeros'un takipçisi olan ve MS. 4. yüzyıl sonlarının Helen epik şairi Quintus Calober'le...

Büyük Constantinus'un egemenliği altında Hıristiyanlık kent hukukuna girer girmez, İzmir önemli bir Metropolitlik merkezi oldu. Bu dönemde Efes'in yıldızının sönmesi onun ününe ün kattı. Bu görkemli dönem Arap akınlarıyla son buldu.

Bizans'ın Malazgirt'te ezici bir bozguna uğramasından (1071) hemen sonra Selçuklu Türkleri kent surlarında göründüler, kent Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in saldırısıyla düştü; Kutalmışoğlu kentte askeri bir tersane yaptırdı.

Bizans'ta Latin egemenliği hüküm sürerken (1204-1261) -Constantinepolis Latinlerin elindeyken (1202-1216)-, birçok bazilika, İzmir bölgesinde toplanmıştı. İzmir ve batı kıyılarının bir kısmı İznik İmparatorunu efendi olarak tanıdı. Théodore Leucaris I ve Jean Ducas Vataces'in yönetimi altında Asya Antik dönemdeki parlaklığına yeniden erişti. Bizans imparatorları ile Cenevizliler arasında sağlanan bir takım anlaşmaların ardından Cenevizliler, İzmir'e hâkim oldular.

İzmir, Bizans İmparatorluğu'nun Türklere karşı savaşmak zorunda kaldığı döneme kadar gönencinin değerli mirasını korudu.

Cenevizlilerin kente el koymalarının yarattığı kargaşadan yararlanan Türkler, XIV Yüzyıl'ın başında yeniden kent kalesinin surları altında göründüler; sonunda kent Aydın Beylerinin ani darbeleri altında düştü (1320). 1344 yılında İzmir, bir kez daha Frenk şövalyelerinin eline düştü; Rodos şövalyelerine bağlandı. Bunlar kenti 1402'ye

kadar ellerinde tuttular, bu tarihte Timur'a teslim ettiler. 1415'te kent, I. Mehmet Çelebi eliyle kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı. Venedik donanmasının kenti yeniden ele geçirme çabaları, özellikle de 1473'teki çabası sonuçsuz kaldı.

Bu tarihte bir süre sonra sergileyeceği durumda değildi. Düzensiz ve dar sokaklar, şurada burada yapılan kerpiç evler, bahçeler, üzüm bağlarıydı kenti oluşturan, kentin Batı yakası da denize dayanıyordu.

İzmir, yıkıntılarından ancak Türklerin İmparatorluğa tamamen hâkim olmalarından sonra kurtulmuştur. Konumu ona savaşın kendisinden aldığı avantajları yeniden kazandırmaya başladı; yine tüm çevrenin ticaret merkezi oldu. Güvenlik altındaki kent sakinleri dağların tepelerini terk ederek deniz kıyısı boyunca yeni evler yaptılar.

Venedik donanmasının 1699'daki bir saldırısı dışında, kent savaş korkularını yaşamaktan daima uzak kaldı; ama, 1688 ve 1778 tarihlerinde iki büyük depreme, birçok kere de yangınlara yakalandı, tüm mahalleleri yerle bir oldu.

Yakın bir tarihte, acı biten Türk-Yunan savaşı (1921-1922) İzmir'de noktalandı. Yunan ordusu kenti alevler ve yıkıntılar içinde Mustafa Kemal'in birliklerine bırakarak terk etti, 9 Eylül 1922.

Cumhuriyet hükümetlerinin büyük çabaları sayesinde İzmir günümüzdeki haline kavuşmuştur.

II- Kentin Adları (Sıfatları, Sanları, Takma Adları)

XVII. Yüzyıl'da İzmir'e 'Tüm Levant'ın en ünlü kenti' gözüyle bakılıyordu. Bu ününü deniz ve karayoluyla yapılagelen ticarete borçlu olmalı, zira Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan da Avrupa'ya akan tüm ticaret mallarının toplandığı 'en büyük liman' ya da "tüm Levant'ın en çok ticaret yapan kenti" olmuştu.

Yabancı gezginlerin dikkatlerini en çok çeken şey de burada yaşamın 'sudan ucuz' olmasıydı.

Kenti ziyaret eden XVII. Yüzyıl gezginleri onun tarihsel değerini açıkça ortaya koymaktan kendilerini alamıyorlardı.

Marquis de Nointel (1671-1690)'in gezi anısını yorumlayan M. Albert Vandal bu gezginin kenti görür görmez kentin:

> *"Doğu'nun dingin, güleç ve çekici imgesi*[1] "ni sunduğu izlenimini edindiğini düşünüyor.

[1] VANDAL, Albert (de L'Académie Française), L'Odyssée d'un ambassadeur, Les Voyages du Marquis De Nointel, (1670-1680), 2e éd., Paris, lib. Plon, 1900, s.175.

A. De La Montraye'ye göre kent, XVII. Yüzyıl'ın sonlarında "Tüm Türkiye'nin en zengin mağazası" ve kendisine en sık uğrayan Frenk tüccarlarının bir "buluşma yeri" olmuştu.

Kent, XVIII. Yüzyıl'ın başlarında daha bir "güzelleşmiş", "zenginleşmiş"tir:

Zengin ve güçlü bir kent[2]" olarak görülebilen tek kentti.

Kent, XVIII. Yüzyıl'ın ikinci yarısında daha da büyür ve "dört başı mamur" hale gelir. M. Le Comte de Choiseul-Gouffier kente ayak bastığında

Sanki Amsterdam'da ya da Bordeau'sınız[3]" izlenimini edinir.

Kent hâlâ "Homeros'un Yurdu" olmaya layıktır; konumu sayesinde "zengin ticaret merkezi" olma niteliğini ve tüm Levant'ın "en mutlu kenti" özelliğini korumaktadır; dahası ticaret gemilerini Türk sularında korumakla görevli Avrupa ülkelerine ait savaş gemilerinin bir "uğrak yeri" olmuştur.

XIX. Yüzyıl'ın başında (1806) kent yeniden şairlerin övgülerine lâyık bir kent görünümünü sunar durumdadır.

Fransız romantizm şairi Chateaubriand kentin görünümüyle büyülenmiş; Doğu'nun bu parçasını Paris kentiyle kıyaslamıştır:

"Atina örenleriyle Kudüs'ün yıkıntıları arasında yer alan bir başka Paris, (...) çöllerin ve barbarlığın ortasında bir tür uygar vaha, bir başka Palmira[4] "

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kentleriyle karşılaştırılan kent, İstanbul'un Pera'sına benzetilecektir (1828):

"İzmir Levant'ın Küçük Pera'sı adını gururla taşımaktadır; bu kent Üstad-ı Azam'ın ülkelerindeki diğer kentlerle karşılaştırıldığında bu sana lâyıktır[5]

Bir de 'Ghiaour-Ismir' (Smyrne l'infidèle) lâkabıyla anılıyordu:

"İstanbul'un Osmanlıları İmparatorluğunun geri kalanı gibi bu kente Gâvur İzmir ya da Dinsiz İzmir diyerek leke sürmektedirler; bir türk ile Hıristiyan bir reaya arasında hemen hiç ayrım gözetmezler[6]

Bu lâkapla anılmasının nedeni çok sayıda Avrupalının burada oturmasıydı.

[2] MONTESQUIEU, Lettres persanes, Texte intégral, France, GF Garnier Flammarion, 1964, s.50.
[3] CHOISEUL-GOUFFIER, M. Le Comte de, Voyage pittoresque dans L'Empire ottoman, en Grece, dans la Troade, les Iles de L'Archipel et sur les côtes de L'Asie Mineure, T. 1, Paris, lib. J.-P Aillaud, 1842, s.342.
[4] CHATEAUBRIAND, (Vicomte François-René de), Itinéraire de Paris à Jérusalem, Paris, GF Garnier-Flammarion, 1968, s.189.
[5] MAC-FARLANE, Charles, Constantinople et la Turquie en 1828, trd. de L'Anglais par MM. NETTEMENT; Voyage orné d'une nouvelle de Constantinople et de Littographie; faisant suite à l'ouvrage de Walsh., T. Premier, Paris; Moutardier, libr.éd., impr. De Guis-saudet, 1829, s.69.
[6] A.Y., s.83.

XIX. Yüzyıl'ın ortalarında kent "Asya'nın lüksü", "Doğunun debdebesi" görünümünü sunmaktaydı. Kentin çağrışımlar uyandıran melankoliden etkilenen Alexis de Valon bu görünüme kendi bilgilerini de katar; temel çizgilerini şöyle çizer (1842):

"Kimi kentlerin ya da ülkelerin, daha onların adlarını anar anmaz, fantezimizin çok zaman önceden taslağını çizdiği ve düş saatlerinde imgelemimizin boyadığı bir manzarayı karşımıza çıkarma gibi tuhaf bir yetileri var. İzmir adı (...) Asya lüksüne, Doğu ruhuna hitap eder ve bizde çölden gelen kervanların, çınarların gölgesinde oturan Arap topluluklarının bilmem hangi imgelerini uyandırıyor[7] "

Bu Doğu kentinin adının Avrupalının kulağında özellikle Doğunun sesi (en azından egzotizmin sesi) var. Bir yer adı olmaktan çok bir sözcük, bir tarih olmaktan çok, bir isim. Bu adındaki beste, tını Fransız gezginler için onun hakkında önceden edindikleri nadir bilgilerden çok daha esin verici. Onlar kentin geçmişi karşısında sessiz kalırlarken, adındaki musikiye kulaklarını tıkamazlar.

İzmir'in Fransız edebiyatında az sayıda anılması ve adının esin veren melodisi gezgine adeta Doğunun renklerini taşıyan bir kenti duyurmaktadır; ilk bakışta gerçeğin beklentisine yanıt vermediğini görmesi onun ilgisiz kalacağı anlamına gelmez!

Son olarak, yazar bu kentte temelden farklı iki uygarlığın yan yana ama birbirine karışmadan yaşadığınıa dikkatimizi çeker:

"Her ne kadar İzmir, İstanbul gibi hem Türk hem Avrupa kenti ise de orada Doğu'nun ve Batı'nın hayli farklı özelliklerinin biribirine karıştığı hemen hiç görülmez. Birbirine karışmaksızın orada Avrupa ve Asya yan yana, gayet de akıllıca yaşamaktadır[8]

Gérard de Nerval (1843'te) kenti kültürel ve ekonomik açıdan Avrupalıların kentlerine yakın bulur, onu Avrupa kenti olmaktan da alıkoymaz:

"İzmir neredeyse Avrupalı. Pazarını gördük, Doğu'nun tüm pazarları gibi[9]

Dış görünümlerine ve toplumsal görünümlerine bakınca Charles Reynaud son sözünü söyler:

"Bu çokevrenli bir kenttir[10] "

L'Italie en 1848-1849'nin yazarı César Vimercati, kentin XIX. Yüzyıl'ın ortalarında büyük ölçekli bir kent olduğunu, toplumsal yapısıyla olsun, yönetim yapısıyla olsun

[7] VALON, Alexis de, Une année dans le Levant, Voyage en Sicile, En Grèce et En Turquie, in Jean-Claud BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des vogeurs français dans le Levant au XIX'ème siècle, Paris, éd. Robert Laffont, 1985, s.349.

[8] A.Y., s.354.

[9] NERVAL, Gérard de, Voyage en orient, Istanbul, Impr.?, 1955, s.511.

[10] REYNAUD, Charles, D'Athènes à Baalbek (1844)..., in Jean-Claud BERCHET, Le: Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans le Levant au XIX'e siècle, Paris, éd.Robert Laffont, 1985, s.49.

"Federatif bir cumhuriyet görünümünü[11] " sunduğunu belirtir.

"Cumhuriyet" ve "federatif" sözcükleri bile dünün İzmir'inin toplumsal ve siyasi görünümü hakkında bir fikir vermeye yeter, bu da ancak en yalın biçimde dünya kentler tarihinde çok nadir olan 'tüm dünya yurttaşlarına karşı hoşgörü' olarak ifade edilebilir.

Aynı tarihlerde A. De Lamartine kenti "gölgeler kenti" diye anar. Levant'a yaptığı ikinci gezisi sırasında kenti sessiz mi sessiz bulur, göklerinde sanayinin dumanından eser yoktur! Kentin sunduğu böylesi dinginlik ve arı duruluk zaten bunların özlemini çeken Lamartine'i kıskıvrak yakalar, o da bunu şu şiirsel sözlerle dile getirir:

"Adeta gölgeler kenti[12]"

XIX. Yüzyıl'ın ortalarında, anonim bir yapıtta kentin, sunduğu görünümle, özellikle Avrupa'da aşağıdaki ünvana lâyık olduğu önemle belirtilmiş ve bu unvan kabul görmüştür.

"Doğu'nun incisi adı[13]"

Fernand Schıckler, kentin betimlemesini yapar ve sonunda şunu belirtir (1858):

"Özetle, olağanüstü özgür bir kenti oluşturacak bir gelişme kenti[14]"

"İlerleme" ve "özgürlük" bu kentte çoktandır var ve yadsınamaz.

Le Comte Rocquigny du Fayel kenti şöyle anar (1870):

"İzmir'in canlılığını ve çokevrenliliğini Akdeniz kıyısındaki büyük limanımızınkileriyle karşılaştırdık ve İyonya'nın başkentine canı gönülden Doğu'nun Marsilya'sı adını verdik... Küçük Asya'nın göz kamaştırıcı Kraliçesi'nin sahilinin sunduğu şahane manzarayı seyre daldık[15] "

XIX. Yüzyıl boyunca kent "İyonya'nın göz kamaştırıcılığının ve şanının antik beşiği" "Doğu lüksünün başkenti" vb. diye anılmayı sürdürdü.

Yüzyılın sonuna doğru kent "Levant'ın çiçeği" olmuştu. Edebiyatçı ve politikacı olan Gaston Deschams, içinde güzel anılarının gizlendiği kentin tanımlamalarını şöyle sıralıyor:

"İzmir, Levant'ın çiçeği, tatlı ve gönül okşayan kent, imparatorluğun ikinci kenti[16]

[11] VIMERCATI, Cesar,Voyage à Constantinople et en Egypte, prem.ed., Paris, impr.de pousslelgue, Masson et Ce, 1852, s.7-8.
[12] LAMARTINE, Alphonse de, Nouveau voyage en Orient, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.98.
[13] ANONYME, Les paquebots du Levant, Guide des voyageurs des paquebots-poste de la Méditerranée, Service maritime des Messageries nationales, Paris, Paulin et Lechevalier, 1853, s.99.
[14] SCHICKLER, Fernand, En Orient, souvenirs de voyage (1858-1861), Paris, Michel Levy Frères, libr. éd. Libr. Nouvelle, 1863, s.74.
[15] FAYEL, comte Rocquigny du, Trois mois en Orient, Paris, Challomel aîné, 1876, s.426-427
[16] DESCHAMPS, Gaston, Sur les routes d'Asie, Paris, Armand Colin, 1894, s.178.

Sonuç olarak,

> *"La ville a donné à la fois*
> *l'image d'un Orient gracieux*
> *et celle de l'Occident industrieux;*
> *Elle demeura toujours silencieuse,*
> *Pour qu'on y vive la paix au mieux.*
> *Elle fut connue avec son ciel pur*
> *Et son climat de liberté qui rassure.*
> *Si la ville est encore*
> *la bien-aimée de tous,*
> *Est-elle donc digne*
> *D'autres noms qui l'épousent?"**

Sarıkışla

* Bu metin benim esinimdir.

II. BÖLÜM

I- Kentin Yıllar İtibarıyle Tarihsel Görünümleri

Bu bölüm kentin 1639 yılından 1923'e kadar sunduğu türlü görüntülerin gözler önüne serilmesine ayrılmıştır. Her görüntü okuyucuya kentin asıl yanını evrimsel biçimde yansıtan coğrafyaya, iklimbilime, mimariye, vb. ait bilgiler edinme olanağı sağlayacaktır:

1639 Yılı

Le Sieur du Loir kentin görünümünü şöyle sunuyor (1639):

"Kent bir kalenin koruduğu ve kapattığı küçük bir limanın kıyısı boyunca bir ovaya yayılıyor. Yabancı gemiler buraya asla giremezler, Gümrüğün ve Konsolosluk binalarıyla yabancı tüccarlara ait binaların bulunduğu alanda plaj boyunca demir atarlar[1] "

Ayrıca kentin tarih boyunca sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle ticarete elverişliliğinden henüz hiçbir şey yitirmemiştir:

"Zaman bu kentin en güzel yapılarını yıkmışsa da kent, konumunun elverişliliğinden hiç kaybetmemiştir, burada Ermeni ve Acem tüccarları ile bizimkiler arasındaki her bir ülkenin karşılıklı tahıl ticareti nedeniyle büyük bir hareketlilik var[2]

1657 Yılı

J. B. Tavernier kentin coğrafi betimlemesini yaparken onun o eski büyüklüğüne ve güzelliğine göndermede bulunarak bunları yitirdiğini ileri sürüyor (1657):

"İzmir bugün hem deniz hem kara yoluyla yapılan ticaret açısından tüm Levant'ın en ünlü bir kenti ve Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya geçen ticari malların en büyük iskelesidir. Burası Batının ticaret filolarının Livorno'da demirledikten sonra çok düzenli biçimde uğradıkları ve belli zaman aralıklarıyla en güzel kervanların yola koyuldukları bir yer.

Bu kent 50 derece boylamında ve 38 derece 45 dakika enleminde, uzunluğu yaklaşık altı fersah olan bir körfezin bitiminde, (bugün Çeşme adını taşıyan) ve Sakız adasına bakan Clazomene yarımadasının oluşmaya başladığı kıstağın öte yanındadır. Yunanlıların Iconie (Ionia) adıyla sahip oldukları Küçük Asya toprağında,

[1] DV LOIR, Sievr, Les Voyage du Sieur du LOIR, Paris, François CLOVZIER, MDCLIV, s.14-15.
[2] A.Y., s.15-16.

Efes ve Sart 'a hemen hemen aynı uzaklıkta bir yerdedir (...), yaz güneşinin batım noktasına bakan bir tepenin eteğinde, anfitiyatro biçiminde kurulmuş olan hâlâ büyük bir kenttir ama artık eskiden olduğu kadar ne büyük, ne de güzel[3]

1668 Yılı

R. P Robert de Dreux kentin ticari önemine vurgu yapar:

"İzmir kenti, gemilerin iskele yapma kolaylığı nedeniyle tüm Levant'ın ticarete en elverişli kentidir. Deniz kıyısı boyunca uzanan hoş bir düzlükte kurulmuştur, yine kıyı boyunca büyük bir plaj uzanır, buralarda her tür gemi demir atabilir, kıyıya ancak girişi kapatan bir kalenin hemen alt tarafından geçilerek varılır.

Kentin üst tarafında bir dağ var. (Üzerinde eski İzmir'in kurulduğu Pagus; orada hala eski güzel kalıntıları görülmektedir.)[4]"

1673 Yılı

Marquis de Nointel, Aralık 1673 tarihli mektubunda*, kentin o tarihlerde Hıristiyan dünyasının yaptığı ticaret sayesinde Levant'ın en büyük limanı olduğunun altını çizer ve herkesin buraya uğramasını önerir. Kentin o antik görkemini yitirdiğini ileri sürer. Kentin her yerinde hayvan figürleriyle bezenmiş taşların, insan başları, masklar ve hayvan figürleri işlenmiş akiklerin kaynadığını, İzmir'in madalyaları bakımından en zengin kentlerden biri olduğunu belirtir.

1675 Yılı

Marquis de Nointel** (1670-1680)'in gezi anılarını yorumlayan M. Albert VANDAL gezginin kent hakkında edindiği izlenimi şöyle aktarır (1675):

"Kendisi (M. de Nointel) İzmir'de emin bir yerde kalmış; kente gelişiyle ilgili betimlemesinde dingin, güleç, çekici bir Doğu'nun imgesini, bahçeler ve bağlar arasında denize doğru alçalan bitkin bir kenti, bayraklarla donanmış gemilerin bulunduğu ve kayıkların süzülmeleriyle canlanan körfezi anımsatıyor[5] "

[3] TAVERNİER, Jean-Baptiste, Les six voyages en Turquie et en Perse, Cilt:1, Paris, lib. François Maspero-1, 1981, s.135-136.

[4] PERNOT, HUBERT, Voyage en Turquie et en Grèce du R. P Robert de DREUX (Aumonier de L'Ambassadeur de France,1665-1669), Paris, Col. de L'Institut Neo-Hellénique de L' Un. de Paris, Fasc. "Les Belles Lettres" 1925, s.68.

* SCHEFER, Charles, Antoine Galland, İstanbul'a ait Günlük Anılar (1672-1673), II. Cilt (1673); Çev. Nahit Sırrı ÖRİK, Ankara, T.T.K.Y.II. Seri-sa.16 a, T.T.K. Yayınevi, 1973, s.150.

** Marquis de Nointel, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi (1670-1680), ünlü gezgin; İzmir'de kaldığı tarih: ...-20 Şubat 1675.

[5] VANDAL, Albert, A.g.y., s.175.

1698 Yılı

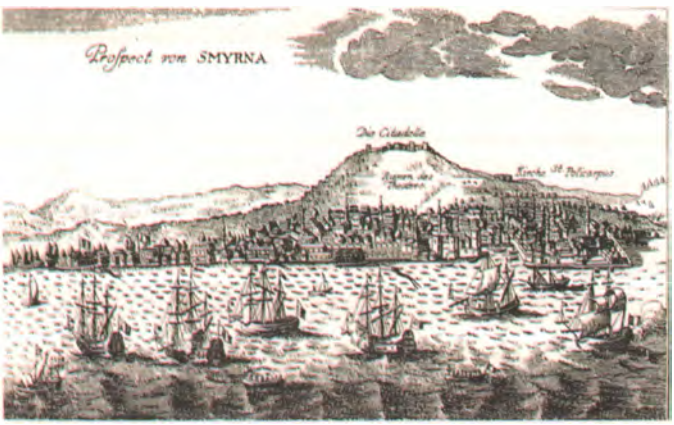

İzmir Panaroması (Cornelis de Bruyn, Smyrna)

1699 Yılı

Le Sr. A. De La Montraye kenti şöyle betimliyor (1699):

"İzmir kenti körfezin bir ucunda, Limanın ötesindedir, hem limana, hem kendisine hâkim bir tepenin eteğinde, yaklaşık yarım millik bir alanda uzanmaktadır. Konsolosların evleri ve daha önce belirttiğim gibi Türklerin Avrupalı yabancılara verdikleri bir ad olan Frenk topluluklarının tüccarlarının çoklarına ait evler Liman boyunca sıralanmış olup denize bakan güzel galerileri var. Dağ tarafında olan sokağın adı Frenk Sokağı'dır[6]

1702'de İzmir'in denizden görünüşü.
(TOURNEFORT, Joseph Ditton de, Vooyage d' un Botaniste, T II, Paris ve François Maspero-1)

[6] MONTRAYE, A. De La, Voyage du Sr. A. De La MONTRAYE en Europe, Asie et en Afrique, C.1, La Haye, T Johnson et J. Vanduren, MDCC. XXVII(1727), s.178.

1711 Yılı

Usbec'in Rustan'a yazdığı 'Lettres persanes' (Acem Mektupları)'ndaki XIX. mektupta Usbec Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu hakkında bir takım bilgiler verir ve mektubuna o dönemde kent hakkında geçerli olan kanıyı belirterek son verir:

> *"Bir baştan bir başa katettiğim bu geniş ülkede zengin ve güçlü bir kent olarak görebileceğiniz tek birine rastladım, İzmir'e. Onu böyle bir kent yapanlar Avrupalılar, diğer tüm kentlere benzememesi Türklerden dolayı değil*[7] "

Böylece kentin batı kenti özelliğini taşımasını orada birkaç yüzyıldır yerleşmiş bulunan Avrupalılara borçlu olduğu saptamasında bulunur.

1764-65 Yılları

Dr. Richard CHANDLER kentin ayırt edici iki özelliğine: 'büyüklük' ve 'zenginlik' göndermede bulunarak kentin hâlâ bu iki niteliğini koruduğunun ve onun hak ettiği o eski konumunu aşma yolunda olduğunun altını çizer (1764-1765):

> *"İzmir büyük ve zengin bir kent olmayı en az eskisi kadar sürdürüyor, zira körfezine aralıksız akıp gelmekte olan küçük boy gemilerin niteliğini hesaba katmasak bile buraya Avrupa'nın ana limanlarından çok sayıda büyük nakliye gemilerinin geldiği her Allah'ın günü görülmektedir; kentte saygın bir varlık oluşturan dağıtıcıların da her biri bolluk içinde yaşamakta ve büyük servet edinmektedir*[8] "

Gezgin bu betimlemesiyle bu kentte birkaç yüzyıldır oturan Avrupalılar nedeniyle kentin batılı kimliğinin altını çiziyor.

'Avrupalıların Rıhtımı'ndan söz eden Chandler İzmir limanının ticari kapasitesinin artışından ve yenileştirilmesinden de söz eder:

> *"Sabahın erken saatinde Frenk Limanı'na ya da Avrupalıların Rıhtımı'na geldik, İzmir'i apaçık gördük, uzağında değildik; tepesi terk edilmiş geniş bir ormanla örtülü bir dağın eteğinde yayılıyor; kubbeler, minareler ve onları çevreleyen serviler evlerin üzerinde yükseliyor*[9] "

1766 Yılı

Amiral Bouffremont Günlük (Journal)'ünde şu notu düşüyor (1766):

> *"İzmir bir dağ yamacında kurulmuş, etrafı sur yıkıntılarıyla çevrili, uzaktan güzel bir kaleyi andırıyor*[10]

[7] MONTESQUIEU, A.g.y., s.50.
[8] CHANDLER, Richard (Le Dr.), Voyage dans L'Asie-Mineur et en Grece, faits dans les années 1764, 1765 et 1766,1.C., Paris, Arthus-Bertrand-Buisson, 1806, s.144.
[9] A.y., s.124.
[10] CHIRAC, Marcelle, Journal de L'Amiral Bouffremont dans len pays barbaresques (1766), Paris, éd. de CNRS, 1981, s.78.

1776 Yılı

M. Le Comte de Choiseul-Gouffier'nin aktardıklarına bir bakalım (1776):

"İzmir yıkıntılarından ancak Türklerin İmparatorluğa tümüyle hâkim olmalarından sonra kurtulmaya başlamış: o zamanlar konumu ona belli üstünlükler sağlıyordu, bunları elinden almıştı; yeniden tüm bu yörelerin ticaret antreposu olmuş. Kendilerini güvencede bulan kent sakinleri dağın tepesini terk ederek deniz kıyısında yeni evler yapmışlar. Bu yeni yapılar tüm eski anıtların mermerleriyle yapılmışlar, eski yapılardan tek tük parçalar kalmış, stadyum ve tiyatronun yerlerinde yeller esiyor; kale ile kent alanı arasında seçilen birkaç sur parçasında ilk kent kalıntılarını aramak boşuna[11]

Kont Hazretleri Türklerde var olduğu ileri sürülen 'yıkıcı' özelliği belirtirken kent sakinlerinin de 'yeniden yapılandırma' çabalarından söz ediyor. Peki bu çaba niye? Elbette Türklerin onlara sağladığı güvenlik'ten.

İmparatorlukları yıkacak olan ihtilâllerin eşiğindeki Avrupa kentlerini bir anımsayalım. Örneğin, Paris kentini. Kenti çevreleyen surların dışındaki çalılıklarda ya da çevre ormanlarında boğazlanacaklarını bile bile kim kentten ayrılabiliyordu ki? Can ve mal güvenliğinin güvence altına alınması Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin temel özelliklerinden biri değil ise Türk ruhunun görünür bir yüceliği değil midir?

1777 Yılı

M. L'Abbé Dominique Sestını, Doktor Louis Chuchini'ye gönderdiği 18 Mart 1778 tarihli mektubunda kenti betimlerken onun birçok çarpıcı özelliğini sıralıyor. Ne kendisinden önceki gezginlerle ne de kenti hayran olunacak değerde bulan çağdaşlarıyla aynı fikirdedir (1777):

"İzmir kenti bir körfezin sonunda kurulmuş, bir dağın yamacının ortasında bitiyor; dağın tepesinde eskiden Venediklilerin yaptıkları şimdi yıkıntıdan ibaret geniş bir kale var; bundan daha sonra söz edeceğim.

Size doğrusunu söylemek gerekirse ben bu kenti değme bir övgüye lâyık görmüyorum, bir Avrupalının da hayranlığına lâyık değil[12] "

1778 Yılı

Charles Sonnını kenti birkaç sözcükle resmederken onun insanları gelip sinesinde yerleşmeye çeken dört özelliğini sıralıyor (1778):

[11] CHOISEUL-GOUFFIER, M. Le Comte de, A.g.y., s.342.

[12] SESTINI, (Mr. L'Abbé Dominique), Lettres du Monsieur L'Abbé SESTINI, sur la Sicile et sur La Turquie, sur L'Histoire Naturelle, L'Industrie et Le Commerce de ces différentes Contrées, C.3. Trad. de L'Italien par M. PINGERON, Paris, La Veuves DUCHESTNE et Fils, 1789, s.2.

"(...) Körfezin tam sonunda bir tepenin yamacında ve deniz kıyısında kurulmuş büyük bir kente, İzmir'e geliyoruz[13]

"Her şey bir yana İzmir'in güzel iklimi bir yana; nefis ve önemli konumu, insanlarının yararlandıkları özgürlük, ticaretindeki bolluk ve bereket insanları gelip böyle bir toprakta kök salmaya sürüklenmelerine yetip de artıyor[14]

1806 Yılı

René de Chateaubriand'ın kâhyası Julien Potelin, kenti şöyle betimliyor:

"Bütün bu süre içinde kentin her tarafını gezdim, onu çok hoş ve ticaret kenti olarak gördüm, her ulustan büyük gemilerle dolu çok güzel bir limanı vardı, Ege adalarının merkezi gibiydi, bu yüzden de birçok yabancıyı getiriyordu[15]

Souvenir de Smyrne. Le Mont Pagus.

Pagos Dağı

Şimdi de Chateaubriand'ın gemi güvertesindeyken betimlediği kent görünümüne bakalım:

[13] SONNINI, Charles s. Voyage en Turquie, C.2, Paris, F Buisson, An IX (1801), s.?
[14] A.y s.337
[15] Journal de Julien, in: Chateaubriand, Œvres romanesques et voyages, T.II, Texte établi, présenté et annoté par Maurice Regard, Paris, Gallimard, 1969, s.1515.

"2 Eylül 1806, gün ağarırken, daha eser esmez imbattan yararlanmak için kürek çekerek kıyıdan uzaklaştık: Her zamankinden daha erken bir saatte başlamıştı. Kısa bir süre sonra Urla adalarını geçmiş ve körfezin sonuna ya da İzmir limanına hâkim kalenin hemen karşısından geçtiğimizi gördük. O sırada uzaklarda gemilerin direklerinin oluşturduğu ormanın arasından İzmir'i fark ettim, adeta denizden çıkıyordu, zira alçak ve yekpare bir arazide yer alıyordu, arazinin güney-doğusuna çorak görünümlü dağlar hâkimdi...

(...) Az sonra rıhtıma yanaştık. Beni rıhtıma çıkarmak için bir sürü hamal koşuştu. Baktığım her yerde şapkalar görünce İzmir bana bir İtalyan liman kenti görüntüsünü verdi, yalnız bir mahallesinde Doğulular oturuyordu.

(...) Dahası İzmir büyük bir Avrupa kentinin kaynaklarına sahipti[16] *"*

1828 Yılı

V Fontanier'ye göre:

"İzmir sarımtrak kireçtaşından oluşan kıraç bir dağın eteğinde kurulmuş; bu kent güzel olmasa da hoş bir görünüm sunuyor; çoğu Avrupalılara ait güzel yapılmış birkaç ev oldukça güzel bir mahalle oluşturuyor; kuzeye doğru çok iyi bakımlı bahçeler yer alıyor; güneyde de askeri birlikler için yüksek bir kışla ve birkaç tahkim. Dikkate değer hiçbir anıtsal yapısı yok, her ne kadar gezginlerin çoğu tarafından ünlendirilmişse de kent, körfezin sonundaki elverişli konumu ve iç kısımlarla olan kolay bağlantıları kendisini büyük bir ticaret merkezi haline getirmeseydi Asya'nın en dikkate değer kentlerinden biri olmaktan uzak olurdu[17]

V Fontanier kentin kendisini hoş bir konaklama yeri yapan üç temel özelliğini sıralar. Özgürlük, bitki örtüsü ve iklim.

"(...) Burada insanlar sınırsız bir özgürlükten yararlanıyorlar; hele şu capcanlı bitki örtüsü, şu tertemiz hava, şu her gün iklimin sıcaklığını düşüren meltem[18]

V Fontanier İzmir'de yararlanılan özgürlük konusunda Choiseul-Gœuffier, Ch. Sonnini, vb. kendinden önceki gezginlerle aynı fikirdedir.

Kentin sunduğu üstünlükleri şöyle sıralar:

"Bu konaklama yerinin en büyük üstünlüklerinden biri de yaşamın kolaylığı. Burada tüm tahıllar hesaplı; kalabalık aileler gelirleriyle rahat rahat yaşıyorlar, oysa aynı gelir başka yerlerde iki-üç kişilik ailelere ancak yeter.

[16] CHATEAUBRIAND, (Vicomte François-René de), A.D.Y., s.185-186.
[17] FONTANIER, V., Voyage en Orient, de l'année 1821 à l'année 1829, Paris, libr. universelle de P MONGIE AîNé, 1829, s.111-112.
[18] A.Y., s.112.

Örneğin, taşrada yaşayan bir Türk'ün harcamalarının günde otuz parayı geçmeyeceğine ikna oldum, bu da yaklaşık on iki kuruş eder; ama adam yine de diğerleri gibi besleniyordu[19] "

1828 Yılı

Pagus dağının tepesinden, Mac-Farlane kenti ayrıntısıyla betimliyor:

"Kale (Şato)'ye yaklaşmadan çok önce Pagus dağının surlarla çevrili zirvelerini görebildik, şu an bu dağın aşağısında, koya kadar uzanan dar bir ovada kurulmuş olan İzmir kentini görüyoruz. Daha da yaklaştığımızda ve sahneyi dürbünsüz seyredebildiğimizde betimlemesi zor bir coşkuya kapıldım. Daha olağanüstü daha çeşitli bir manzarayı gözlerim hiç mi hiç yakalamadı. Yüksek mi yüksek bir dağ, üzerinde yükselen kara kara ve tehditkâr duvarlarıyla eski bir kale; eteğinde, perdahlanmış ve boyanmış taşlarıyla, bin bir renkleriyle parlayan yapılara sahip bir kent tepenin biraz alt kısmında bir anfitiyatro gibi uzanıyor; servili bir patika, burası Türk mezarlığı; biraz daha aşağıda beyaz taşlarla örtülü hızlı bir iniş, burası Musevilerin kaldıkları gösterişsiz bir alan. Yüksek çatılı beyaz minareler ya da boyalı evler kalenin kurulduğu dağın eteğine dikilmişler, uzaktan uzağa bu yapıların ortasında Doğu'nun koyu ve gür yapraklı piramit biçimindeki ağacını görüyoruz. Bütün betimlediklerim İzmir'in bir kısmı. Oysa gözlerimizin önünde koca bir manzara oluşuyordu: her yanından koca dağlarla çevrili bir körfez, dağlarsa bir şerit gibi zeytin ağaçlarıyla, mersin ağaçlarıyla kuşatılmış, aralarında çok güzel köşkler serpilmiş; sol yanda yüksek ağaçlarla örtülü ve çeşmelerle sulanan nefis bir ova, burası da Karşıyaka (Cordelio) denen yer; sonra da, koya girişte Bornova köyü, beyaz hanayları ve kara servileriyle Kokluca'nın karşısındaki ovada uzanıyor; Kokluca, heybetli bir dağın tepesinde kurulmuş, derin bir çukurun üstünde adeta asılı duran tablo gibi bir köy; en son olarak, ufkun öte ucunda, tabloya sınır oluştururcasına anıyla şanıyla yükselen Sipil (Sypilus) dağı[20]

1828 Yılı

Kent, sunduğu görünümüyle şu sözlerle özdeşleşebilir. "göz kamaştırıcı" "çekici" "değişken" "yeşillik"·

"İzmir'e varış gerçekten gözkamaştırıcı. Kıyıya yanaşmadan çok önce, dalgaların gürültülü çırpınışının sunduğu tekdüze manzaradan yorgun düşmüş yolcu kıyı boyunca yavaş yavaş oluşan görkemli ve değişken tabloya bakarak gözlerini dinlendirebilir. Uzaklığın verdiği yumuşak ve çift rengiyle gülümseyen dağlar önce göze görünüyor, sonra yolcu kıyıya yanaştıkça önünde gür bir bitki örtüsünün yeşilliğinin, beyaz evlerin, bazı istinat duvarlarının düzenli çerçevesinin oluştuğunu

[19] A.Y., s.112-113.
[20] MAC-FARLANE, A.G.Y., s. 8-9.

görür. Kente hâkim olan kale. Eski İzmir, üzüm bağları, gemilerle dolu liman, son olarak da türlü renklerde bayraklar. Görünüm bu konsolosluk evlerinin üzerinden de aynısı[21]

1829-30 Yılları

Louis-Edouard Gautıer Du Lys D'arc tüm Asya'yı kentin varlığının içine koyar:

"İşte tüm Asya orada! Orada gerçeğe dönüyor, Arap masallarının parıltılı kurguları! Orada gelişiyor, Doğu resim gibi görkemleriyle, o Antik haşmetiyle[22]*!"*

1830 Yılı

Birçok gezgin gibi Michaud da kentin belli belirsiz niteliğini kaydeder. Kent tek bir bakışım değil, ikili bir çehre sunmaktadır. "Minareler", "serviler", "mezarlıklar" geleneksel olarak Müslüman bir kentin, dolayısıyla Doğu'nun bir parçasını oluşturmaktadır. Tersine, "her ulustan yelkenlilerin varlığı" belki de bu kentte her şeyin Doğu'ya ait olmadığı fikrini veriyor bize. Bu varlık yabancı bir öge, sonuçta bu manzara da tuhaf bir şey. Daha adım atar atmaz İzmir Doğu'nun sadık ve örnek bir imgesini sunmayı reddetmektedir:

"Gözlerimiz Pegus dağının yüksek kalesini kolayca ayırt ediyor; kentin minareleri, "mezarlıklar"ını gölgelendiren serviler bize Müslüman bir kentin yaklaştığını muştuluyorlardı. Bir gemi direkleri ormanı, savaş gemileri, birçok ulusun bandıraları da bize Doğu'nun en çok uğranılan limanında olduğumuzu muştuluyorlardı[23] *"*

1832 Yılı

Aucher-Eloy kentin kendisini seyre dalana genellikle bahardaki çekiciliğini sunduğunu not eder:

"6 Nisan. İzmir, nefis bir ülkede oldukça güzel bir kent. (...) Homeros'un Yurdu. Melez, kirli bir çay, Nisan ayında güzel bir bitki örtüsü; güzel bahçeler[24]

Marchebus ise kenti akışkan yekpareliğiyle resmeder (1832):

"29 Mayıs günü, öğleden sonra saat 1'de 21 saatlik bir yoldan sonraİzmir'in güzel limanına demir attık. Calorme burnundan itibaren 170 mil katettik. İzmir limanı limanı oluşturan büyük bir göletin en gerisinde büyük bir yarım dairenin üst tarafında anfitiyatro gibi görünüyor. İlk görünümünde yüksekçe ve koyu renkli

[21] ?, En Orient, Impressions et Réminiscence, II. vol., St. Pétersbourg, 1867, s.392-393.
[22] GAUTIER DU LYS D'ARC, Louis-Edouard, Fragmens d'un voyage en Italie, en Grèce et en Asie pendant les années 1829-1830 (Sunium, Phocee, Smyrne, Egine-Athène), Paris, Impr. Auguste Auffray, 1831, s.69.
[23] M. MICHAUD, in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des voyageurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd. Robert Laffont, 1985 (Coll. Bouquins), s.201.
[24] AUCHER-ELOY, Relations des voyages en Orient, de 1830 à 1838; revues et annotées par M. Le Comte Jaubert; T.II, Paris, libr. encyclopédique de RORET, 1843, s.55.

kırık kiremitlerle örtülü evleri zenginliği ve nüfusu hakkında bir fikir vermiyor. Mezarlıkları gölgelendiren büyük ağaçlar İzmir' de yerleşmiş olan farklı ulusların birbirlerine karışmalarını mahallelerle ayırmış gibi görünüyor. En sağ uçtaki mahalle Musevilerinki. Orta kısımdan Kervan Köprüsüne kadar özellikle Ermenilere ve Türklere raslanıyor. Solda da Rum ve Frenk Mahalleleri var. Her ulusun bayrağı kendisini temsil eden konsolosun kapısına dikilmiş büyük bir bayrağın daha yukarısında yolculara destek ve koruma bulacakları sığınağı gösterircesine dalgalanıyor: kuşkusuz çok güzel ve yararlı bir kurum, tabii konsoloslar görevlerinin önemini anlıyorlarsa.

İyonya'nın başkenti İzmir Efesli bir topluluk tarafından İskender ve Lysimacos yönetimindeyken kurulmuş. Rengârenk boyanmış taştan ya da ahşaptan evleri limandan görüldüğünde kente tam bir resim gibi görünüm veriyor. Kente Pagus dağının tepesini taçlandıran, yıkıntı halindeki büyük ve eski bir kale hâkim. Bu kalenin en üstünden gözümüz limanı, komşu tepelerde ekili bulunan güzel arazileri ve büyük ağaçların ve antik su kemerlerinin beşiğinde akan Melez Çayı vadisini fark ediyor. Vadinin öte ucunda ayırt edilen Kervan Köprüsü yabancılar için gezinti yeri görevini yapıyor ve kent sakinleri oraya serinlemeye ya da Şam'dan, Süveyş'ten, çölden gelerek bu köprüyü geçen uzun ve zengin deve kervanlarının oluşturduğu manzaradan yararlanmak için geliyorlar. Kente gelince, güzel ve çekici olmaktan uzak. Kirli, dar ve balçık içinde. Albenisiz ve bezeksiz yapılmış evleri hep birbirine benziyor. Birinci katta, direkler üzerinde renkli camlı ön bölümleri var (...)

Tek bir ulaşım aracı olmayan kent... Uygarlık bu dönemde İzmir'e ancak bir tür çekçeki öğretmiş, o da Bayan Firmin Didot'nunki[25]

Marchebus, kıyı boyunca uzanan alanların kötü kullanımını kirlilik nedeniyle ve bu kirliliğin de çevrenin güzelliğine halel getirdiği gerekçesiyle eleştirir. Hatta tüm kirliliklerle kentin doğasının yıkımına kayıtsız kalan yöneticileri kınar:

"Kentin ne görünüme, ne rıhtımlara, ne de gezinti yerlerine sahip olmaması denizin sularının hâlâ bastığı kıyıdaki yerleri satmalarından. Bu kıyılarda denize kazıklar çakılıyor, kentin pisliklerinin ve kanalizasyon atıklarının üzerinde evler yapılıyor. Sağlığa zararlı bu çirkef yığınlarında iğrenç ve mide bulandırıcı kokuşmuş şeylerin biriktiği her şey görülüyor, bir de şu var ki, konsolosların böyle bir birikintiyi kınayacak doğru ve güçlü tek bir davranışlarının olmamasına şaşıyor insan: aslında her türlü bulaşıcı hastalığın ana kaynağı olan ve sık sık İzmir'i ve Levant'ı üzüntülere boğan bu kokuşmuş atıklar yatağının inatla korunuyor olması inanılır gibi değil[26]

[25] MARCHEBUS (Architecte du gouvernement), Voyage de Paris à Constantinople par bateau à vapeur, Nouvelle itinéraire, Paris, Arthus Bertrand, Amiont, l'auteur; 1839, s.119-121.
[26] A.Y., s.125.

İzmir genel görünüm, 1702

1833 Yılı

İzmir rıhtımına geldiklerinde Fransız yolcular çoğu zaman tam Frenk mahallesinin karşısında gemiden inerler, orada da Fransız Konsolosluğu'na gitmekte acele ederler, kıyılarda da Fransız bandırası ile demir alınır. İşte bu nedenle ilk olarak gördükleri Avrupai görünümlerdir. Dahası bu mahallede otel ya da han ararlar. Kısa bir süre için de olsa buralarda konaklarlar. Anlaşılacağı üzere yalnız Frenk topluluğuyla ilişkiye geçiyorlar, bu da Lamartine'in ifade ettiği duyguya kapılmalarını sağlıyor. A. De Lamartine kendisine Marsilya'yı, Paris'i ya da Londra'yı anımsattığı için düşlediği kenti görmekten mutlu değildir:

> *"İzmir bir Doğu kentinden beklediğim hiçbir şeye yanıt vermiyor; Küçük Asya kıyısında bir Marsilya, çok geniş ve zarif bir mağaza, içinde Avrupalı konsoloslar ve tüccarların Paris ya da Londra yaşamını sürdükleri bir yer; körfezin ve kentin görünüşü dağdan, servilerin üzerinden bakınca güzel*[27]

1832-37 Yılları

Lamartine'in tersine, Charles Texıer kentin gezginlerin gözünde "değişen tablolar" sunduğuna işaret ediyor. Onu bir mimar olarak gözlediğinde ise Doğuluların modern mimarisini hiç mi hiç beğenmez:

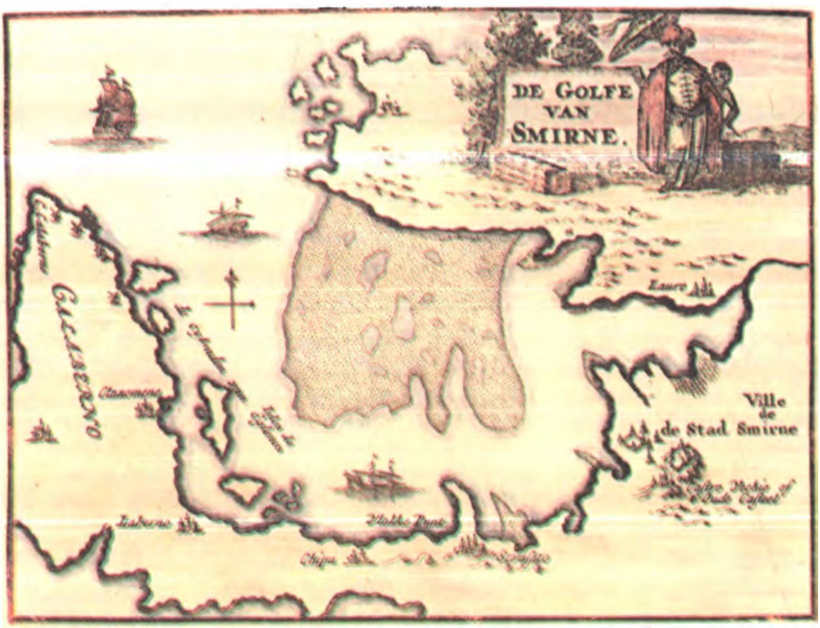
[27] LAMARTINE, Alphonse de; Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient, 1832-1833, ou notes d'un voyageur, Œuvres complètes, T VII; Paris, Charles Gosselin et Furnes; Paris, éd. d'Aujourd'hui, 1978, (Coll.Introuvables), dern.éd., s.83-84.

"YENİ İZMİR

Günümüz İzmir'i, Avrupa'dan gelen yolcuların her zaman uğradıkları Doğu'nun ilk kenti olması nedeniyle yeni gelenlerin gözünde en canlı, en beklenmedik bir görünüm sunuyor, gözlere çarpan tablolar çok büyük; ama ilk büyülenme anı geçtikten sonra insan ciddi bir ilgiye lâyık hiçbir yer görememiş olmasına şaşıyor: Doğuluların yeni mimarisinin bayağılığı görünüyor ilk önce. Minareler ve diğer kamu yapıları en sıradan bir yapı gibi: içerilerde daha ilginç anıtları barındıran küçük bir kent bile yok[28] "

1836 Yılı

Baptistin Poujoulat, kentin eski durumunu anımsatırken onun 1830 yılından beri değişmediğini not eder:

İzmir Körfezi

[28] TEXIER, Charles, Descriptions géographique, hisorique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonèse d'Asie, Paris, Firman-Didot Frères, fils et Cie, 1862, s.307

"M. MICHAUD'ya
İzmir, Şubat 1836

Benden İzmir kenti hakkında mektup almayacaksınız. Doğu gezilerimde elimden geldiğince başka gezginlerin yazdıklarını söylemekten kaçınacağım, size uzun uzadıya İzmirden söz edersem aynı tekrarlardan ben de kurtulamam. İyonya'nın eski başkentinde yaşamı, canlılığı oluşturan her şey 1830'dan beri değişmemiş, siz de her şeyi gerçek bir biçimde yazmıştınız[29] "

1839 Yılı

Kentin betimlemesini yapan M. Th. Renouard kentin modern dönemde geliştiğini belirtir, onu "gelişen ticaretin merkezi" olarak görür: farklı köken ve dinden olan insanlar arasındaki ilişkiler hümanistleşmiştir, öyle ki artık ne doymak bilmeyen hoşgörüsüzlük ne de geleneklerde keskin ayrımlar vardır.

İşte size İyonya'nın insan karakteri üzerinde etkisini gösteren gevşekliği/ hoşgörürlüğü:

"Daha sonra İzmir'in adını verdiği geniş körfeze giriyoruz. "M. Th. Renouard de Bussière, bu kentin konumunun onu yakın zamanlarda gelişen bir ticaretin merkezi haline getirdiğini söylüyor; kent ağır ağır Levant'ın en zengin ve en parlak limanına dönüşür; sayısız kervanlar oraya Asya ürünlerini getirip durdular, dünyanın dört bir yanından gemiler de buraya gelip o malları başka mallarla takas ettiler. Ticaret anlayışı orada farklı gelenek-görenek ve inançtan insanlar arasındaki ilişkileri yumuşattı; bu büyük tezgâh kısa süre içinde Asya âdetleriyle Batı halklarınınkilerin karışımını sunar oldu; dinî hoşgörüsüzlük orada doymakbilmezliğini yitirdi. Avrupanın tüccar ulusları ve onların konsolosları orada ileride kendi kentlerinin görünümünü kazanan bir mahallede yerleştiler, İzmir'in diğer sakinlerinin uzlaşmacı mizaçları da onların buradaki yaşamlarını kolay ve hoş bir hale getirdi[30]

J.-B. EYRIÈS, kenti betimlerken eskisi ile yenisi arasında bir kıyaslamada bulunur; yenisinin eskisinden daha az güzel olduğunu, çünkü cazibesinin azaldığını ileri sürer. Ona göre bu durum tüm Levant kentleri için aynıdır:

"Bir saatlık yürüyüşten sonra eski İzmir Kalesi'ne vardık: oldukça yüksek bir tepenin zirvesine kurulmuş... Oradan yakalanan görünüş çok geniş; çorak olmakla beraber dağlar güzel sıralar oluşturuyor; Doğu yakasında, İzmir'in arkasında uzanan ve çoğu tüccarların da yazlık evlerinin bulunduğu vadiler güzelce ekilmiş ve çayırlarla halı gibi örtülü. Ticaret gemileriyle örtülmüş olan deniz seyircinin gözlerinde kacaman bir örtüyü oluşturuyor; ölülerin alanları (mezarlıklar) servili

[29] POUJOULAT, M.Batistin, Voyage dans l'Asie Mineure en Mesopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte, faisant suite à la Correspondance d'Orient; Tome 1; Paris; Du Collet; 1840, s.16-17
[30] EYRIES, J.-B. Voyage pittoresque en Asie et en Afrique, Paris, chez Furne et Ce,libr.-éd., MDCCCXXXIX (1839), s.371.

uzun patikalarıyla tablonun ön cephesini kapatıyorlar. Kalenin platformlarının birinden Güneye doğru baktığınızda, kıyılarından birinde Homeros'un doğduğuna inandırılan Melez Çayının suladığı dar ve bereketli bir vadi görürsünüz. Bu çay iyi korunmuş ve güzel bir yapı olan su kemerinin altından akıyor; birçok kıvrımdan sonra Kervan Köprüsün'nün de altından akıyor; işte burada Ankara'nın zengin tiftiklerini, halı ve kilimlerini, İran ipeklerini getiren tüccarların aralıksız gelişlerini görürsünüz.

İnsanlar İzmir'de eskiden kendisini bezeyen anıtların kalıntılarını boşuna arıyor. Eski kentle yeni kentin karşılaştırılması yeninin yararına değil. "Levant'da yapılacak tüm karşılaştırmalar için durum aynı; zira bu yöre anıları en büyülü olanı[31]

1842 Yılı

L'Achéron adlı gemiyle İzmir'e gelişini anlatan Alexis de Valon bize kentin çok renkli bir görünümünü sunar; resmeder durur, resmederken de kendinden geçer, zira uyuklayan bir alanın hareketsizliğine ve sessizliğine tutulmuştur.

"Kıçgüvertede yatmışım, gözlerimi kıyıdan ayıramıyordum; Bir zamanlar benim en güzel düşlerimin havalanıp yöneldiği Asya'nın bu toprağında tüm kıvrımları keşfetmeye, tüm ağaçları saymaya çalışıyordum. Az sonra ufku kucaklayan yangının ışıkları söndü, bunları daha soluk ayrıntılar izledi, yangın gidince gece beraberinde nemli bir serinliği derin bir sessizliği getirdi. Bir an yakamozlu denize baktım, orada binalar kapanan bir çizgi açıyorlardı, gökyüzünde ise yıldızlar bir bir sönüyordu; ardından görüşüm bulandı, düşüncelerim silinip gitti ve derin bir uykuya dalmışım. Bir saat sonra bir zincir gıcırtısı ve Acheron'u titreten hafif bir sarsıntı. Az önce demir atılmıştı, İzmir'in karşısındaydık. Etrafımızda zifiri bir karanlık ve yıldızların körelen ışığı hâkimdi, limanda gemilerin uzun, kara serenlerini, kara tarafında ise içlerinde yer yer küçük ışıklar parlayan evlerin koyu bir kitlesini güç bela seçiyordum. Kent sessizdi, Asya kıyısında işittiğim ilk sesler aç birkaç köpeğin uzaktaki hırlamalarıydı...

Ertesi gün, limana çıktığımda hava fırın gibi sıcaktı, güneş de yeryüzünü öylesine şahane aydınlatıyordu ki, ilk anda, kamaşan gözlerimin hemen ardından yöneldiği kentten hiç bir şeyi seçemedim. Koyu bir katran kokusu salan bir dizi hareketsiz gemi, halatlar üzerinden kuruyan bir dizi çamaşır, direkler üzerinden hüzünle sarkan bayraklar, beyaz, ağır, yağ içindeki deniz, ilk gördüklerim tümüyle bunlardı.

Nihayet, uzun, ahşap, dar, eşitsiz, bir suçiçeği gibi rıhtım gözüme göründü, üzerinde küçük pencereler açılmış, camları elmas gibi parlıyan, yükselen kırmızı bir baraka sırası var. Uzaktan uzağa bibirinden güzel, daha yüksek, karşıt yeşil renklerle bezenmiş evler konsolosların flamalarını taşıyorlardı; tablonun gerisinde kah-

[31] A.Y., s.371.

verengi bir yığın çatı karışık bir biçimde iki geniş tepenin çok tatlı bir eğiminde yayılıp gidiyordu, bu tepelerin birine bir kale hâkimdi, diğerine kara servilerden oluşan bir orman; rıhtımda hiçbir hareketlilik yoktu, limanda da hiçbir hareket yoktu; tek bir nefes bile havayı oynatmıyordu; böylesine boğucu sıcak bir günde her şey bitmiş gibiydi.

Arkamda şahane İzmir körfezi daire oluşturuyordu, bu derece büyük olmasaydı eskiden çok ünlü olan Siraküza limanını anımsatırdı. Bu yüzeyin çelikten bir ayna gibi yekpare ışıklandırılması bağışlanamaz. Uzaktan sessizlikte durmuş bir kayık martı kanadı gibi kesilmiş beyaz yelkenini boşuna germiş, bu parlak camda yakalanmış gibiydi. Güneye doğru çorak dağlar yükseliyor; kuzey tarafında, aksine, kara alçak, güleç, kıyıda güzer ağaçlar yükseliyor, zümrüt yapraklarını mavi sularda yansıtıyorlar. Bu yemyeşil ovada niteliksiz kara bir kent, çarpıcı bir zıtlık oluşturan servi korusuyla, kentin ürkütücü sessizliği, ovanın derin dinginliği, denizin hareketsizliği, size belli belirsiz bir toparlanma esinlendiriyor, ilk kez İzmir'in panoramasını seyrederken de kendinizi büyük bir hüzne yakalanmış hissediyorsunuz.

(...) Bu sessiz kentin, bu çöl gibi ovanın, bu durgun denizin görünümü karşısında sizi çevreleyen her şeyin sessizliğinin ruhunuza işlediğini hissedersiniz, belli belirsiz ve sonsuz bir uyku halinde düşünmeden yaşamaktan mutlu oluyor insan[32]

Buca'dan atla yola çıkan Alexis de Valon bir dağı tırmanmaktadır, dağ bir ovayla sonlanır; ova da Bornova'ya kadar uzanır. Hiç görmediği olağanüstü genel manzaralardan birini görünce büyülenir, kenti kabataslak şöyle çizer:

"Nihayet İzmir kenti ayaklarımın altında, yeşille karışık kırmızı çatılarıyla gül çelengi gibi dalgaların etrafında bükülüyor.

Limanda, demir atmış bir düzine kadar savaş gemisinin yanlarında, şu talim yükseltisinde top atışlarının ışıklarının parladığını, dumanının sabah pusu gibi yavaşça harika berraklıktaki bir gökyüzüne yükseldiğini görüyorum, gürültüyü duymuyorum[33] "

1843 Yılı

Géran'd de Nerval kentin görünümünü "Avrupai" olarak değerlendirir, özellikle de "Güller Sokağı"na hayran kalır:

"İzmir neredeyse Avrupaî. Tüm Doğununkilerin benzeri olan pazarı, kaleyi, eski Melez çayı üzerine yapılan ve Homeros'a bir lâkap kazandıran Kervan Köprüsünü gördükten sonra en iyisi Güller sokağını gidip gezmek, orada pencerelerin ve kapıların aralığında genç Rum kızlarının kaçamak çizgilerini görürsünüz, ancak kendilerini gösterdikten sonra kaçarlar, Virgilius'un superisi gibi[34] "

[32] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.350-351.
[33] A.Y., s.359.
[34] NERVAL, Gérard de, A.G.Y., s.511.

1844 Yılı

Kente ilk kez ayak basan tüm yabancılar onun çokevrenli niteliğini kabul etmekte aynı fikirdedirler.

Charles REYNAUD bu kentin çokevrenliliği ile ticari önemi arasında bir ilişki kurar:

> *"İzmir bir Türk kentinin tüm dış görünümlerine sahip olsa da yani kendine hâkim olan minareleri, servi dikili büyük mezarlıkları, dar ve bakımsız sokaklarıyla, aslında ne gelenek-görenekleriyle, ne kent sakinleriyle bir Türkiye kenti değil; çokevrenli bir kent, bir Pazar alanı (...) Doğu'nun bu büyük tezgâhı Akdeniz'de her birinin geldiği bir yer olan bütün uluslarca işgal edilmiş; Fransa ve İtalya'nın, İngiltere ve Avusturya'nın, Yunanistan'ın, İspanya ve Rusya'nın gemileri Marina rıhtımı karşısında birbirlerine tekrar buluşma sözü veriyorlar; tüm ülkelerin tezgâhları Frenk Sokağı'nda bir araya geliyorlar, Acem zenginlikleriyle dolu develer Kervan Köprüsünde Avrupalı yolcularla karşılaşıyorlar; Bir Frenk oteli yanında bir han var; caminin yanında, bir kilise; tapınağın yanında bir havra; Avrupa yaprak cıgarası nargilenin üzerinde parlayan buhurlara karışıyor; tüm ulusların birbirine karıştığı, karıştırıldığı büyük bir kervansaray burası ve burada tüm kılık kıyafetler birbirine kenetleniyor[35] "*

1844 Yılı

Maxime du Camp, kentin rıhtımına yaklaşırken sunduğu görünümü resmeder. Uzaktan kentin bitki örtüsü kendisine "aşırı zengin" ve "muhteşem" görünür, sahili ise çiçeklerinin mis kokularını kendilerine kadar göndermektedir:

> *"Deniz renk değiştiriyor, koyu maviyi bırakıyor, soluk ve hâreli ayrımıyla yeşil bir renge bürünüyor. Kıyılar alçalıyor ve yeşilliklerini dalgalara kadar getiriyorlar. Bitki örtüsü bana gür ve olağanüstü görünüyor, her şeyi örtüyor; güneşin ilk ışıklarında titreşen ağaçlardan başka bir şey görünmüyor. Mavi gökyüzünü Doğu tarafında uzun safran şeritleri sarıyor; uzun ayaklı, beyaz ve siyah kanatlı leylekler başlarımızın üzerinden gagalarını vurarak geçiyorlar, kıyı ise çiçeklerinin mis kokusunu gönderiyor bize. Büyük, kötü yapılmış ve kireçe kötü bulanmış olan ve birkaç güne kadar deniz dalgalarının alıp götüreceği bir Türk tabyasını sağımızda bırakıyoruz. Ovadaki küçük yalılar şurada burada gözümüze çarpıyor ve İzmir gözlerimin önünde beliriyor. Solda Bournabat (Burunâbat) ya da Bornovalı'nın yeşillikleri, sağda eski bir kalenin yer yer parçalanmış yıkıntılarının bulunduğu Pagus dağı önümüzde devasa bir servi ormanına anfitiyatro biçiminde sırtını dayamış, ormanın kara perdesi bu yandaki manzarayı kapatıyor, kent kül rengi evleri, kırmızı çatılarıyla, aralarından yükselen beyaz minareleriyle karşımızda. Sonra da her ulustan, kayıktan tutun Türk karaveline, Fransa ya da Avusturya çıkışlı ağır savaş gemilerine varasıya her biçimden gemilerle dolup taşan deniz, ufukta ise dumanlı ve kıvrımlı silüetiyle uzanan birkaç dağ. Serbest uygulama hazırlıklarını yaparken*

[35] REYNAUD, Charles, A.G.Y., s.49-50.

kendimi tamamen bu manzaraya kapturmışım. Serbest bırakıldığım anda gemimizin etrafını saran birçok kayıktan birine atladım, kayık güçlü bir Rum kayıkçı tarafından çekiliyordu, Fransız konsolosluğunun karşısında karaya çıktım[36] "

1845 Yılı

Fransız yazar Xavier Marmier kentin Roma dönemindeki ününden söz eder. Ogünkü durumunu iyi görmez ama onu İstanbul'dan üstün kılan konumuna işaret eder. Üstünlüğünü kendisinde sürekli var olan manevi ve siyasi koşullara borçludur. "Türkiye'deki neredeyse özgür bir kent", "Orada önyargıların boyunduruğu çok az hissediliyor", vb. İşte yazarın resmettiği tablo:

"Dâhisiyle ünlü İzmir ticaretle zenginleşir. Roma döneminde görkemiyle ünlüydü; Strabon ona en güzel kent diyordu; o zamanlar mahalleleri dik açıyla bölünmüşlerdi ve taş döşeliydi.

Şimdi ise ne bir düzenlilik, ne bir bakışım, ne de taş döşeli sokaklar var burada. Avrupaî tarzda yapılmış büyük evlerden bir çizginin görüldüğü Frenk Mahallesi dışında kalan her şey loş geçitler yığınından, dar ve dolambaçlı sokaklardan, dayanıksız ve cılız ahşap kulübelerden ibaret. Birkaç ağaç direk, birkaç tahta ve biraz da çamurla hafif, yanmayan barınaklar yapıyorlar ve onları aynı öngörüsüzlükle birbirlerine bitiştiriyorlar...

En bereketli yerleşim yerlerinin ortasındaki konumu ve mükemmel limanı ona İstanbul'a göre üstünlük sağlıyor...

İzmir, İstanbul'dan bambaşka bir fiziki yapıya sahip. Orada İslâmiyet'in önyargılarının ve zorunluluklarının boyunduruğu daha az hissediliyor. Orada Avrupa'ya, geleneklerine ve eğilimlerine daha yakın yaşanıyor. İzmir Türkiye'de neredeyse özgür bir kent, çokuluslu bir ortaçağ kenti. Avrupalılar burada hatırı sayılır bir etkide bulunuyorlar, Avrupalılar arasında da Fransızlar önemli bir yer tutuyorlar. Burada Lazaristler, İstanbul'da olduğu gibi, eğitimi tamamen Fransızca olan bir kuruluşa sahipler: yüzden fazla çocuğun gittiği bir temel eğitim okulu ve en azından yetmiş yatılı öğrenciyi barındıran bir kolej.

Ülkemizin birçok tüccarı İzmir ve Bornova'da zarif, bakımlı evlere sahipler, oralarda çok nazik bir kibarlıkla, telaşeyle ağırlanırsınız.

Bu candan konukseverlik sayesinde, İzmir pazarlarının, sokaklarının ilginç hareketliliği, körfezinin güzelliği, yemyeşil, sepserin, çiçek çiçek birkaç ovasının görünümü sayesindedir ki, bu kentte konakladıktan sonra onu terk ederken üzülmeyen ve buraya tekrar gelmek istemeyen yabancı çok azdır[37] "

[36] Du CAMP, Maxime, "Souvenirs et Paysaqes d'Orient", in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans Le Levant au XIXe siècle, Ed.Robert Laffont, S.A, 1985, s.364.
[37] MARMIER, XAVIER, Imressions et souvenirs d'un voyageur chrétien, Tours, Alfred et fils, 1898, s.147-149.

1850 Yılı (Ekim)

Pagus dağına çıkmış olan Gustave Flaubert kenti akşam güneşinin son ışıkları altında, 'kızıla dönen, lâl rengi' gökyüzü altında resmeder. Her saniye renk değiştiren bir tablodur resmettiği. Orada otura kalan ve şu tablo karşısında kendinden geçmiş olan tek yazar Flaubert olmamıştır:

"Pagus dağı. -Pagus dağına çıkış. - Küçük mezarlık. - İzmir yavaş yavaş ayaklarımın altında büyüdü, akşam oluyor. Eski kapıların birinden Kale içine giriyorum; iç avluda küçük bir cami, her yer ot, görecek bir şey olup olmadığına bakacak zamanım yok, akşam oluyor ve ben güneşin batışını seyrediyorum. Körfezin ve dağların kesik kesik parçaları nedeniyle böylesine farklı güzeli hiç görmedim; solda, İki Birader dağlarının arkasında koyu arduaz mavisi; yukarıda, kızıla dönmüş bir gökyüzü; Bornova tarafında dağlar, sarının her türlüsü, ardından pembelikler, kırmızılıklar! (...)

Oradan dönüyorum, inişte ölülerin bulunduğu alandan geçiyorum, Musevi ve Türk mahallesinden kente dönüyorum. Dar sokaklar, önceki günlerde yağan yağmur sokakların her iki kaldırımı arasında ırmaklar oluşturmuş; kalabalık kaynıyor. Kış yaklaşıyor, soğuk var. Aydınlanmış birkaç ev, girenler, çıkanlar, köpek yalları, köpekler, çocuklar kapılarda, iç kısımlar loş.

Doğu Gezisi'nden Notlar[38]"

1849-50 Yılları

Yazar Cesar Vımercati de kente geldiğinde hissettiği duyguyu açıklar. Kentin sokaklarını dolaşır:

"Güverte görevimden bana kalan boş vakitte İzmir'i Türkiye'nin tüm kentleri arasında en canlı ve kırk binden fazla nüfusuyla en kalabalık kentlerden biri yapan uygarlığa ve ticarete hayranlık duyabildim.

İzmir (Smyrne, Fr.) anfitiyatro biçiminde yapılmış, viran bir kaleyle taçlanan küçük bir dağın etrafında kıvrılıyor, aynı adı alan körfezin en kuytu yerini tutuyor. İki ayrı hisar kenti koruyor, biri deniz tarafında.

İzmir, güzel olmasa da çekici ve hoşa giden bir bütünlük sunuyor. Avrupalıların oturdukları mahalle orta halli birkaç yapıya raslanan tek mahalle. Her ikisi de antik tiyatrodan getirilen beyaz mermer kalıntılarından yapılmış olan Büyük Pazar (Bezesten) ve Vezirhan az çok dikkate değer iki yapı. Dar ve dolambaçlı, kara ve kokuşmuş sürekli bir çamur deposu olan sokakları iki adımda bir birbirine geçiyor ve bu kentte dolaşmayı zorlaştırıyor.

[38] FLAUBERT, Gustave, Notes du voyage en Orient, in: Jean-Claud BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans Le Levant au XIXe siècle, Paris. éd. Robert Laffont, s.365-366.

İzmir Levant ticaretinin en önemli iskelelerinden biridir, Doğu ürünlerini Batı ise mallarını işte tam bu kentte boşaltıyor. Bugünlerde bakır ve ipek ticareti zor durumdaysa da kuru meyve ticareti gün be gün dikkate değer bir büyüme kazanıyor[39] "

1851, 1852 ve 1853 Yılları

Şimdi de sizlere Akdeniz posta-gemilerinin yolcu klavuzunda kentin betimlenen görüntüsünü sunmak istiyoruz:

Aşağıdaki betimlemede her ne kadar yabancı ögelerin varlığına rastlanıyorsa da, 'Frenk mahallesi', 'yabancı konsoloslukların bandıralarını taşıyan gemi direkleri', vb. kent önce Doğulu görünüyor: Müslüman mimarisi, kubbeler, 'minareler', 'kervansaraylar', her biri bunu kanıtlamak için yerinde duruyor.

Diğer yandan, Türkçe sözcüklerin kullanılması, yerel bir dokunuş, aynı sonuca götürüyor. Klavuz, Fransızca çevirisini vermeden önce 'konak' sözcüğünü kullanıyor; 'mosquée' sözcüğü yerine 'djami' (cami)yi kullanıyor. Sonunda kenti "Doğu'nun incisi" diye nitelerken İzmir'i olağanüstü bir Doğu kenti yapıyor; yabancı ögeleri de daha bir önemsizleştiriyor.

Avrupai görünümüne ya da Batılı fizyonomisine de parmak basılacak olursa her şey İzmir'in çifte kimliğini kabul etmekte tam uyum gösteriyor. Kentin sunduğu ne bir karışımdır, ne de bir seçim.

Bu kentin ha Avrupai yüzü, ha Doğulu yüzü o·ayrıcalıklıların keyiflerine kalmış, gönüllerince onu gezerler ya da onda konaklarlar:

> *"İzmir'in görünümü insanı kavrayan bir yabansılıkta; körfezden çok güzel bir manzara yakalarsınız ve deniz kıyısı boyunca uzanan yapıları gözden geçirirsiniz: sağ yana doğru kısa süre önce yapılmış, mükemmel konumda ve önünde boydan boya uzanan müthiş bir biçimde silahlanmış topçu bataryasıyla korunan koca bir kışla; daha uzakta Konak ya da saray, sultan Abdül Mecit'e konut olarak yapılmış, sultan birkaç yıl önce İzmir'e geldiğinde orada iki gün geçirmiş; daha da ötede Hisar Camii, birçok küçük kubbesiyle ve kırmızı sarmal çizgili yüksek minaresiyle; şurada İzmir'i deniz tarafından koruyan eski tabyalar; orada Bezesten Camii, Büyük Vezir Han, bu koca kervansarayın içinde bir ordu kamp kurabilir; en sonda da Frenk Mahallesi, burası bir dizi görkemli yapı sunuyor, tepelerindeki yabancı konsoloslukların bayrak direkleri uluslarının renklerini dalgalandırıyor: kentin tamamı kalın bir servi ormanıyla çevrili olup hemen her zaman güneşten kavrulmuş otlara bürünmüş yüksek bir kaya kütlesi kendisine hâkim, bu kütlenin üzerinde Cenevizlilerin eski kalesi yükseliyor. İşte İzmir'in kendisine tamı tamına Doğu'nun İncisi adını veren yabancıya sunduğu manzara bu[40]!"*

[39] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.7
[40] Anonyme, A.G.Y., s.98-99.

1852 Yılı

Rıhtıma yaklaşmak üzereyken, Th. Gautıer kentin sabahki görünümüne vurulmuştur. Bu toprağı "körpe ve gülümser" sıfatlarıyla Yunanistan'ın "haşin ve hüzünlü" kıyılarından ayırt eder:

> *"Sabah erkenden İzmir limanına girdik, öte ucunda kentin yayıldığı nefis bir eğri. Bu uzaklıktan ilk önce gözüme çarpan şey evlerin üstünden yükselen ve siyah sivri tepelerini minarelerin beyaz uçlarına karıştıran servilerin Büyük bir perdesi oldu; henüz gölgeli bir tepe ve üst tarafında yıkıntılar halinde eski bir kale, duvarları yer yer yıkılmış, berrak gökyüzünde seçiliyor, eski yapıların arkasında anfitiyatro biçiminde yuvarlaklaşıyor. Bu, Yunanistan kıyılarının buruk ve hüzünlü manzarası değildi...*
>
> *Bir yerli sandalı bizi kıyıya götürdü. Vakit henüz çok erkendi ama deniz havası insanın iştahını kabartıyordu*[41]

1858 (Ekim) Yılı

Fernand Schıckler kentin görünümünü enikonu betimler. Betimlemesinden bazı kısımları alıntı yaptık. Gezgin kentin 'kendine özel damgası' olan mimari kontrastının (zıtlık) altını çizer: katedraller x minareler, sonra mahalleleri betimler, İzmir'i İstanbul'la karşılaştırır, yönetim bakımından kenti ihmal edilmiş bulur ama kentin 'bir gelişme kenti', 'özgür, olağanüstü bir kent' olma eğiliminde olduğuna ikna olmuştur:

> *"VII, 23 Ekim 1858*
>
> *Dünden beri bulunduğum ve bu akşam ayrılacağım İzmir varışta kötü görünüyor. Gözün tüm yüzeyini kavrayamadığı geniş bir körfezin ta ucunda kent deniz kıyısında ve tek bir sahilde uzanıyor; arka kısmında, Pagus dağının ilk eteklerinde birkaç Türk evi yayılmış, ilk tepede ise bir Rum akropolisinin eski yıkıntıları kente hâkim. Tablo tek bir özgün yanı sunuyor: yapılar topluluğunun ortasında yanında çan kulesiyle bir Rum katedrali, uzaktan tamamen mermerdenmiş gibi görünen bir Ermeni katedrali, birkaç Latin çanı ve çok sayıda minare yükseliyor. Gemiden inerken İzmir'in tek özel damgasını oluşturan bu zıtlık devam ediyor ama biraz daha az karmaşıklıkla. Mahalleler birbirinden oldukça ayrı: önce Rumların oturduğu Frenk mahallesi; nüfusu 60.000 kadar tahmin ediliyor; sonra öncekiyle yarış halinde olan Ermeni mahallesi ve elbette bu yarışmanın sonucu olan iki güzel kilise; Musevi mahallesi pis ve sefil. Türklerinki, en sonda, kentin uçlarına bırakılmış, diğerleri ayaklarının altında; paşanın sarayı ve birkaç cami deniz kıyısında yapılmışlar, Pazar ise İzmir'in ortasında beliriyor, kentin tüm diğer parçalarını birbirine bağlıyor.*

[41] GAUTIER, Théophile, Constantinople, in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des voyageurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd. Laffont, 1985, s.366.

Daha ilk adımdan itibaren İstanbul ile hissedilebilir bir canlılık farkı görülüyor: tüm oranlar küçülmüş (...)

(...) İyi ile kötüyü dengeli bir biçimde ortaya koymaya çalışırsak, İzmir'de, ne yazık ki, insan hükümetin icraatında kötünün hâkim olduğunu görmek zorunda kalıyor. Kent birkaç kötü giyimli asker ve birkaç muhafız ya da zeybek tarafından korunuyor (...)

İzmir'in bir taşra kenti olduğu doğrudur, ama İstanbul'da bile asayiş iyi sağlanmaktan uzak (...)

Kervan Köprüsü'nün öte yakasından Akropolis'e götüren kumlu yamaçları tırmanıyoruz; yine şahane bir görünüm, körfez, kent, servilerle ve yeşil bahçelerle çevrili Türk mahalleleri, sonra Bornova'ya kadar uzanan bereketli ovalar, dağın eteğindeki küçük köy: burası konsolosun yazın kaldığı konak, incir ve zeytin ağaçlarıyla, asmalarıyla zengin bir konak...

(...) Kısacası, burası şahane bir özgür kenti oluşturabilecek bir ilerleme kenti, orada hissedilir bir biçimde azalan tek unsur, Türk unsuru[42]

1861 (Ekim) Yılı

4 Ekim 1861'de kenti ziyaret eden Kont de Chambord kenti ve nüfusunu şöyle betimler:

"4 Ekim sabahı şahane ve çok sıcak bir havada İzmir körfezine girmekteyiz. Koyun girişindeki Sancak Kale hisarının önünden geçiyoruz; az sonra şehrin karşısındaki oldukça çok sayıda gemilerin arasına demir atıyoruz.

(...) İşte burası Türk imparatorluğunun ticaretinin başladığı en önemli yerlerden biridir. Söylendiğine göre konumu olağanüstü, koyu şahane ve iklimi mükemmel olsa bile limanı günümüzde çok az hareketli. Sokakları oldukça hüzünlüdür. Eskiden Küçük Asya, İran ve Suriye'nin tüm kervanlarının varış ve çıkış noktasıydı (...)

(...) Saat 11'de tekrar karaya çıkıyoruz. Lévis ve ben seçkin birine ait olan iki güzel atlı zarif bir arabaya biniyoruz. Sanırım koca İzmir'de topu topu iki ya da üç araba var. Bir tür atlı vagon rahibi ve diğer iki arkadaşımızı alır; diğerleri ata binerler.

(...) Önce Rum mahallesinin sokaklarından, sonra başkentten çok daha fazla taşrada korunan eski kılık kıyafetleri içinde, türbanlı Müslümanlar ve kahvelerle dolup taşan türk mahallesinden, sonra da çoğu çirkin ve pasaklı, gırtlakları elbiselerinden dışarı sarkan kadınların bulunduğu Musevi sokağından geçiyoruz. Çok iğrenç bir durum.

[42] SCHICKLER, Fernand. A.G.Y., s.68-74.

Geniş ve ilginç türk pazarından ya da Bezestenden geçiyoruz. Aynı İstanbul'unki gibi çatıyla örtülü. Burayı ziyaret edenler ilginçler. Buraya gelenler pek az seçkin tiplerden. Pazarın orta yerinde bezemeli bir cami, yanında da yontularla süslü, koca ağaçlarla çevrili bir çeşme var[43] "

1864 Yılı

M.B. C. Collas'ın betimlemesinde kent kendisini Batı'ya daha çok yaklaştıran bir çizgisiyle görünüyor; demir yolları:

"İZMİR- Küçük Asya'nın Akdeniz'deki büyük limanı ve İmparatorluğun en gelişmiş ticaret kentlerinden biri.

İzmir körfezinin en ucunda geniş ve güvenli bir liman var, girişi rahat, etrafında kent yarım ay biçiminde uzanıyor; körfezin kara kısmında gemilerin uğradıkları birkaç liman var, en çok uğrananı tuz yüklemesi yapılan Foça (Foglieri /Phocée) limanı. İzmir, İstanbul gibi, yabancı ülkelerle doğrudan ulaşım sağlıyor. Levant'ın her tarafında hizmet yapan buharlı gemilerin türlü hizmet merkezlerinden biri. Ülkenin iç bölgelerinden ticaret malları geliyor, kimi mallar şimdi İzmir-Efes/ Aydın trenleriyle geliyor, diğerleri de varsa, bakımsız yollardan ve teknelerle komşu adalardan[44]

1870 Yılı

Kenti bir baştan bir başa dolaşan M. Le Comte Recquigny du Fayel ve kafile arkadaşları kentin farklı kısımlarının sunduğu zıtlıktan dolayı şaşkındırlar: Asyalı mahalleler, Avrupalı mahalleler. Kenti Akdeniz'in kimi Avrupa kentleriyle karşılaştırır ve İzmir'e verilen "Doğu'nun Marsilya'sı" sanını onaylar. Kentin hâlâ ticari önemini ve çekiciliğini koruduğu notunu düşer:

"Pagus dağının aşağı yamaçlarını örten gölgelik güzel mezarların yanından geçerek dar bir yoldan kente giriyoruz. Büyük kestane ya da firavunincirı ağaçları Türk ya da Ermeni Mahallesi olması gereken bu mahallenin ahşap evlerden oluşan sokaklarının kıyıları boyunca uzanıyor. Kenti yine bir baştan bir başa geçerken farklı kısımlarının sunduğu karşıtlık dikkatimizi çekmişti: baştanbaşa Asyalı olan sokakları katetmiştik ve limana yaklaşırken hiç sağa sola sapmadan kendimizi bir İtalyan kentine taşınmış sanabiliyorduk. İzmir'in hareketliliğini ve çokevrenliliğini Akdenizdeki büyük limanımızınkilerle kıyaslayabilir ve İyonya'nın başkentine seve seve Doğu'nun Marsilyası adını verebiliriz.

(...) Öğle yemeği için gemiye döndük ve Küçük Asya'nın göz kamaştıran prensesinin sunduğu nefis manzarayı birkaç yolcu gemiye bindikten sonra, öğleye doğru başlayan yola çıkış anına kadar seyredip durduk...

[43] CHAMBORD, Comte de, Voyage en Orient (1861), Paris, Tallandier, 1983, s.85-87
[44] COLLAS, M.B.C., La Turquie, Paris, E. Dentu, éd. lib. de la cté des gens de Lettres, Palais-Royal, 1864, s.291.

(...) Her ne kadar buharlı gemi ulaşımı tecim mallarını artırırken bir zamanlar antrepo olan bu yerde toplanmayı azaltmışsa da kent hâlâ Levant'ın en önemli iskelesi. Çeşitli ulusların bayrağını taşıyan gemilerin sürekli yığıldığı koydan bakıldığında kent çekici bir güzelliktedir. Kıyı boyunca uzanıyor, denize çakılı kazıklar üzerine yerleştirilmiş ve koyun derinliği ile sınırlanmış olan yapılarının ve kahvehanelerinin bulunduğu yerde yoğunlaşıyor, kıyıyı sıkı sıkıya dolanıyor, adeta İyonya denizinin öpücüklerinden kendini kurtaramıyordu[45] "

1872 Yılı

Paul Eudel'e göre kent daha çok bir Batı kenti görünümünü sunmaktadır. Gezgin Türk ögelerinin varlığını neredeyse yok sayar:

"Şimdi İzmir'i çok iyi seçiyoruz. Evler dağın yukarısından aşağısına doğru kat kat iniyor. Kırmızı çatılar yer yer minarelerin hâkim olduğu manzarayı şenlendiriyor Ta yukarıda Th. Gautier'nin betimlemesini yaptığı eski kalenin kalıntıları. Deniz kıyısında büyük sarı bir kışla binası...

(...) Alelacele kılığımızı düzelterek kentte bir tur atmak üzere çıkıyoruz. Kentin ilk bakışta Türklükle hiçbir ilgisi yok: yapısal görünümü daha çok avrupaî.

Kentin kıyıları Venedik'in hareketliliğini ve gondollarını anımsatan sayısız yük gemileriyle çizilmiş. Rıhtımda devasa bayraklarıyla konsolosluklar Görünüşe göre konsolosların burada önemli bir işlevi var[46]

Gümrük

[45] FAYEL, comte ROCQUIGNY du, A.G.Y., s.426, 427, 421

[46] EUDEL, Paul, Constantinople, Smyrne et Athènes, Journal de Voyage; Paris, E.Dentu, éd. Librairie de la sté-des Gens de Lettres. 1885; s.299, 302, 303.

1872 Yılı

Demetrius Georgiades, yaptığı betimlemede kentin kendisine yeni bir damga vuran yenice inşa edilmiş rıhtımlarla sahip olduğu çekiciliğinden yoksun kalmadığını belirtiyor. Ayrıca kentin mevcut durumuyla Osmanlı İmparatorluğu'nun en gönençli kenti olduğunun da altını çiziyor:

"İzmir karadan yaklaşık 70.000 metre içeri giren bir körfezin sonunda gözalıcı bir konumda kurulmuş. Genel görünüm güzellikten yoksun değil, özellikle Marsilyalı, yürekli Mösyö M. Dussaud Kardeşler'in kendisine tamamen Avrupalı damgasını vuran rıhtımları yapmalarından sonra. Bu rıhtımlar yaklaşık 4 kilometre uzanıyor. Rıhtımlar işletmesine ait bir demiryolu hattı Aydın demiryolu garını Gümrük'e bağlıyor (...)

(...) Deniz ulaşımının yaygınlaşmasıyla eski ticarî etkinliğinin merkez olmaktan çıkmasına karşın, coğrafi konumu sayesinde İzmir hâlâ Küçük Asya ithalat ve ihracatının büyük bir kısmını yutmaktadır; belli bir önemdeki diğer liman kentler, iç ticarette alıp götürdükleri kaynaklarla olsun, komşu adalarla giriştikleri sıkı ilişkilerle olsun, ayakta duruyorlar.

Günümüzde İzmir Osmanlı yönetiminin başlangıcından beri asla edinemediği bir Rum kenti, bir Hıristiyan, Avrupa kenti damgasını taşımaktadır, aynı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer her bir kentinden de her bakımdan daha gönençli[47] "

1876 Yılı

Figaro muhabiri Ivan de Westyne, ilk kez dikkatimizi 'resim gibi' yel değirmenlerine çekiyor:

Gümrük

[47] GEORGIADES, Demetrius, Smyrne et L'Asie Mineure au point de vue économique et commercial, Paris, impr. CHAIX, 1985, s.93-94.

Genel Görünüm, İzmir

"Ertesi gün öğleden sonra Asya'ya ayak basıyorduk, ama Osmanlı topraklarına: Donnaï İzmir'i selamlıyordu!

Etrafımdaki herkesin Zmirn (Zmyrne) diye söylediği İzmir, bir körfezin öte ucunda, körfezin tepelere serpilmiş değirmenlerin damgaladığı çevresi en resmedilesi yerlerden sanki[48]

1894 Yılı

İzmir'in 1894 Yılına ait ticari ve sınaî meslekler klavuz kitabında kent Osmanlı İmparatorluğu'nun kentleri arasında liste başıdır:

"İmparatorluğun belli başlı kentleri: İzmir, Bursa, Tokat, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Halep, Beyrut, Ürdün, Şam, vb[49]

"İZMİR İLİ. İzmir ili tüm Küçük Asya illerinin en iyi bilineni; Doğu bölgesi tarihsel ve arkeolojik bakımdan güçlü bir özellik sunuyor.

(...) Bu yakanın kentlerini karşılaştırırsak İzmir ticaret açısından en dikkate değer olanıdır. Coğrafi konumu sayesinde İzmir Küçük Asya'nın en büyük parçasını içine alıyor[50]

[48] WOESTYNE, Ivan de, Voyage au Pays des Bachi-Bouzouks, Paris, imprimerie Alcan-Lévy, Librairie ancienne et moderne Bachelin Deflorenne, 1816, s.13.
[49] Jacob de Andria et G.Timoni, Indicateur des professions commerciales et industrielles, Impr Commerciale-Timoni, Smyrne, 1894, s.35.
[50] A.Y., s.36, 38.

1913-14 Yılları

Bulunduğu gemi İzmir körfezinin en uç noktasına varır varmaz Paul Jeancard koyu ve uzaktan ancak seçilen kenti çevreleyen manzarayı resmeder:

> *"Deniz diplerindeki yüksekliklerden kaçmak için Güney kıyıya doğru dümen kırıyoruz ve kıyıdan da dümen kırarak İzmir körfezinin en geniş kısmına giriyoruz. Ormanlık, yemyeşil, ya da meyve bahçeleriyle ve otlaklarla örtülü dağlar bu içdenizde güzel bir çerçeve oluşturuyor. Sanki köylerle ve bahçelerle bezenmiş koca bir göl.*
>
> *İzmir az sonra körfezin öte ucunda mor dağların eteğinde beliriyor. Dalgakıranların üzerlerinde bir limanın ayıredici özelliği olan tam bir kaynaşma, gemi direkleri ve yelkenlerin içiçeliği seçiliyor. Hemen kıyıda bir batarya ve onun yanıbaşında nöbete çıkan bir nöbetçi kente girişi gösteriyor*[51]

İzmir kent merkezi

Ülkenin iç kısımlarından bir ziyaretten dönen Paul Jeancard İzmir'e gelir. Bir ılgımın elinde oyuncak olur:

> *"İç bölgelerdeki gezilerde sonra İzmir'e varış bize Avrupa'ya dönüş izlenimini veriyor. Açıkçası bu göreceli bir en iyi ama biz zaten yanılsamanın bir sözcükten ibaret olmadığı topraklarda değil miyiz*[52]*?"*

[51] JEANCARD, Paul, L'ANATOLIE, Smyrne-Sparte-Bourdour-Hierapolis-La Dodecanès, Paris, Libr. Française, 1919, s 20
[52] A.Y., s.104

Gezgin, gün kararırken, büyüleyen izlenimlerle karışan körfezi, kenti, gökyüzünü ve manzarayı resmeder:

> *"Günbatımı saatı şahaneydi. Güneş Karaburun dağlarının ardında, körfeze giriş yerinde, pembeden yakut rengine, altın sarısına dönüşen her tonda renklerle zengin alevler içinde kayboldu... Dağınık birkaç bulut şu olağanüstü parlak, akkor halinde bir şeritle çevrelenmiş örtü altında parça parça kesişiyordu*[53] *"*
>
> *"(...) İzmir'e dönüş, uzaklarda, iniş çıkışların ardında inen güneşin son ışıklarının aydınlattığı akşamın mavi hüznünde bir hayranlık*[54]
>
> *"(...) Öğleyin İzmir körfezi harika bir mavilikte ve bizi büyüleyen sakinlikte. Büyük buhar dumanları yol boyunca iz bırakıyor. Sancak tarafında, karşımızda "İki Birader" dağları ikiz tepelerini gökyüzünün ışıl ışıl perdesinde yükseltiyor. En geride hafif ve şeffaf bir sisin içinde İzmir ve Karşıyaka evlerinin beyaz ve değişken dantelini çiziyor*[55]

1917 Yılı

Marcelle Tınayre kenti kadın yüreğinin zevklerinin yansımalarına benzeyen övgülü sözlerle resmeder. 'Güller', 'zambaklar', 'görkemli halılar', 'elbise', ' zarafet', 'rahatlatıcı haz', vb..

> *"Kendi ülkemi, çocukluğumun imgelerini yeniden bulduğumu sandım. Serüven dolu yolculuğun olaylarını ve daha dün size doğru geldiğimi anımsıyorum, ey Asya'nın İzmir'i!*
>
> *Güllerin, incirlerin, görkemli halıların kenti, entarinizin kıvrımlarında bir zambak gibi Notre-Dame de Sion'un o küçük manastırını barındırıyorsunuz*[56]
>
> *"Ey İzmir akşamları, silin belleğimden Kasımpaşa'nın hazin ve ışıl ışıl akşamlarını! Burada her şey güzellik ve yumuşacık bir zevk ve ufukta belirsiz Midilli adası (Mitylène) üzerinde gökyüzü bir gül gibi yavaşça solmakta.*
>
> *Beyaz fistanlı kadınlar, öylesine kendilerinden geçmişler ki her biri âşıklara benziyorlar, hâlâ aydınlık rıhtımda, taraçalı evlerin, İtalyan müziğinin gırla gittiği kafelerin önlerinde geziniyorlar. Çıplak ayaklı çocuklar sapsız çiçekleri, hasırdan yapılmış tablalar üzerine konmuş gülleri satıyorlar. Birkaç gemi karanlıkta birbirlerinin yollarında kesişiyorlar, karşılarında körfezin gümüş rengi ve yarım daire biçiminde dağlar yoğun ve saf bir morlukta: menekşelerin morluğu.*
>
> *Limanın ilk ışıkları yandığında her şey değişiyor, küçük ayrıntılar ve değerler, gökyüzü solgun, deniz daha hareli, dağlarsa aynı derecede karanlık kadar mavi...*

[53] A.Y., s.28-29.
[54] A.Y., s.107
[55] A.Y., s.198.
[56] TINAYRE, Marcelle, Notes d'une voyageuse en Turquie, Paris, Calmann-Lévy, E.Grevin-Impr. de Logmy, 1918, s.391.

İzmir akşamları, tüm akşamlar içinde öylesine güzel ki[57]!"

Şunu da anımsatalım ki, gün batımında 'kızıla dönen akşamlar'ıyla, renkten renge giren 'mavi gökyüzü' ve manzarasıyla seyredenlerini büyüleyen kentler pek nadirdir.

1919 Yılı

25 Mayıs 1919 tarihli L'Entente gazetesinde yayınlanan bir habere göre, Yunan işgaliyle uğradığı mahvolmuş durumuyla kent şöyle özetleniyor:

"İzmir'in işgalinin iktisadî sonuçları.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali tüm bir iktisadi sistemi alt üst etti. İzmir'in iktisadi önemi özellikle tüm Türk Anadolu'sunda bir dışsatım ve dışalım uğrak limanı olmasındandı (...) Bu işgal onu kendisini yaşatan ve gelişmesini güvence altına alan Anadolu'nun geri kalan kısmından kopardı[58]

1923 Yılı

"İzmir, Anadolu kenti ve limanı; nüfusu 375. 000 (İzmirli ya da İzmirlileşmiş). İzmir körfezinde Ege denizinin oluşturduğu muhteşem bir koy. İtalya ve Fransa ile ticareti büyük; pazarları zengin; kumaşlar, halı ve kilimler (...) Sürekli Türk egemenliği altında olan ama aslında Ağustos 1920 tarihli Sèvres Anlaşması ile Yunanistan'ın yetkisi altında bulunan bu kent daha sonra Yunanlılar tarafından işgal edildi (...) ve 9 Eylül 1922 tarihinde Türk milliyetçileri tarafından geri alındı. 13 ve 14 Eylül'de bu kentin üçte ikisi yangınlar yüzünden yıkıldı[59] "

Özetle, kentin XVII. Yüzyıl'ın başından XX. Yüzyıl'ın başlarına kadar Fransız gezginlerin gözlerine sunduğu türlü türlü görünümleri şöyle sıralayabiliriz:

XVII. Yüzyıl'da kent coğrafi konumuna bağlı olan ticari öncelliğini korumasını bilmiştir; ticari açıdan tüm Levant'ın en ünlü kentidir, 'dingin, gülümser, göz kamaştıran' bir Doğu imgesini veriyordu, ancak antik dönemdeki görkemi kalmamıştı.

XVIII. Yüzyıl'da kent Avrupalılar sayesinde zenginleşti, güçlendi, hıristiyan topluluğun yararlandığı özgürlük yabancıların hayranlığını hak ediyordu. İklimi güzeldi. Sunduğu tüm üstünlükler yabancıların gelip yerleşmeleri için seferber olmalarına yetiyordu. Çok az sayıda Fransız gezgin kentin Avrupalıların ne özel bir övgüsünü ne de hayranlığını hak etmediğini söyler.

XIX. Yüzyıl'da gezginlerin çoğu kentin büyük çapta bir ticaret kenti olduğunu, 'olağanüstü', 'tablo gibi' bir görünüm sunduğunu ve de bu olağanüstülüğünü şu dört ögeye borçlu olduğunu söyler. 'Özgürlük', 'çok zengin ve mükemmel' bir bitki örtüsü,

[57] A.Y., s.393-394.

[58] L' Entente (lère année), Journal quotidien, politique et littéraire, dimanche 25 mai 1919, n.24, Constantinople; Bkz. Journaux, film n.M- 20, (I.F.E.A.I.)

[59] AUGE, Claude (sous la direction de), Larousse universel, nouveau dictionnaire encyclopédique, Tome second, Paris, Librairie Larousse, copyright 1923, s.957

güzel iklim ve tertemiz bir hava. Kimi gezginler de ulaşım araçlarının olmamasını, sahil boyunca uzanan arazilerin kirliliğe neden olduğu için kötü kullanımlarını eleştirirler, kent mimarisini oldukça bayağı bulurlar, dikkate değer pek az yapının olduğunu ve de Türk ögelerin olmadığını ileri sürerler.

Son olarak, XX. Yüzyıl'ın başına kadar kente Türk damgası vurulamamıştı. Büyüsünden bir şeyler yitirmiş gibiydi; yoksa Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin gösterdikleri büyük çabalara karşın hâlâ o tablo gibi büyüleyen, türlü türlü görünümünden, tertemiz havasından, mükemmel bitki örtüsünden söz edilebiliyor mu?

Son söz, kentin her türlü yenileşmesinden yanayız, ama dileğimiz o ki her yenileşme onun eski büyüsünü ona yeniden kazandıracak yönde yapılsın...

II. Kentin İklimi

İzmir yöresinin ikliminin evrimine göz atacak olursak iklimi ile kentin toplumsal yaşamı arasında bir ilişki kurabiliyoruz; özellikle de kente olan göçler ve yöre insanlarının karakterleri üzerinde iklimin öncül etkisi yadsınamaz.

1639 Yılı

Le Sieur du Loir yörede hüküm süren iklim hakkındaki gözlemini şöyle betimliyor (1639):

> *"Burada katlanılmaz olabilecek yakıcı yaz sıcaklıkları yöre insanlarının İmbat dedikleri bir rüzgâr tarafından hoş bir biçimde kırılıyor, bu rüzgâr Mart gündönümü ile Eylül gündönümü arasında her gün sabahın dokuzundan akşamın dokuzuna kadar esiyor. Kar ancak çevre dağlara yağıyor.*
>
> *Yağmur ancak sonbaharda ya da kışın düşüyor, o da soğuk olmaktan çok sıcak; bu yağmurlar zamanında, yağış mevsiminde gökyüzü adeta tertemiz oluyor, havanın dinginliğini de bozmuyor. Güneş ışınlarının güçlü ısısı en çok da meyvelere mükemmel bir olgunluk kazandırıyor*[60] "

1668 Yılı

Görüldüğü gibi kent iklimini belirleyen, onu ılımanlaştıran ana etmenlerden biri 'İmbat'- gezginlerce değişik yazımlarla belirtilmiştir - denen rüzgârdır. R. P Robert de Dreux bu rüzgârı 'bir tür mucize' olarak görür (1668):

> *"Bu yöre oldukça iyi ama yazın havalar öyle sıcak oluyor ki Allah Lamba denilen ve en yüksek sıcaklığı bile kıran küçük bir rüzgârı her gün gönderme mucizesinde bulunmasaydı burada yaşamak çekilmez olurdu*[61]

[60] DU LOIR, Sieur, A.G.Y., s.15-16.
[61] PERNOT, Hubert, A.G.Y., s.71.

1764-65 Yılları

Dr. Robert CHANDLER İmbat denen bu ünlü rüzgârın ve geceleri onun yerini alan bir başka rüzgârın etkilerini şöyle açıklıyor (1764-1765):

> "(...) *Körfeze girer girmez yol boyunca İmbat tarafından mükemmel bir biçimde izlendik; bu, sıcak aylarda gün boyu Batıdan düzenli bir biçimde esen ve geceleri yerini karadan esen bir rüzgâra bırakan rüzgârlardan biri. Kent önümüzde beliriyordu, gece bastırınca da serin rüzgâr kesildi*[62]

1776 Yılı

M. Choiseul - Gouffier yöre ikliminin güzelliğinden söz ederken bu iklim ve yöre insanları arasında sıkı bir ilişki kuruyor. İklimin İnsan karakteri üzerindeki etkisini belirtmek için sanatçı ile modeli arasında güzel bir kıyaslamada bulunuyor (1776):

> "*İklimin güzelliği sanki insanlarının güzelliğine işlemişti, onların güzelliği de sanatçılara modeller sunuyordu ve bu modeller yardımıyla da onlar yeryüzünün geri kalan kısmına bu insanların mükemmelliğinde birleşen doğa ve sanatı tanıtıyorlardı*[63]

Gezgin bir Türk bayramına katılır, bir gösteriye tanık olur; gösteride bir şarkıcı 'âşık olduğu varlığı göklere çıkarıyordu' ve onun ' tüm güzelliklerini' betimliyordu; gezgin Eolya ikliminin bozuluşunun nağmelerde yansıdığı kanısına varır:

> "(...) *ama eskilerin örneklerine çok sadık ise de o, bu yöre ikliminin bozulmasından ve Anakreon'un şaşkınlıklarını anımsatmaktan başka bir şey yapmamıştı*[64]

1778 Yılı

Kent nüfusunun çokuluslu durumunu gören ve kente olan sürekli göçü bilen gezgin Charles Sonnını bu iki olgunun nedenini burada hüküm süren iklime bağlar (1778):

> *Bir toprağa insanları sürüklemek için İzmir'in güzel iklimi yeter de artar*[65]

1817 Yılı

Kent sakinlerinin davranışlarını gözleyen Kont de Forbın onlarda bu güzel iklimden kaynaklanan İyonyalı gevşekliğini ve neşesini görür:

> "*Mutluluk dolu iklimin, şu gevşek yüzü gülen İyonya iklimi'nin etkisi her şeyde hissediliyor*[66] "

[62] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.123-124.
[63] CHOISEUL-GOUFFIER, M. Le Comte de, A.G.Y., s.340.
[64] A.Y., s.222.
[65] SONNINI, Charles, A.G.Y., s.377
[66] FORBIN, Le Cte De, Voyage dans Le Levant en 1817 et 1818; Paris; seconde éd. de l'Impr. royale, DELAUNAY, Libraire, n.243; s.50.

1828 Yılı

Charles Mac-Farıane İzmirlinin mizacında iklimin olumsuz etkisi olduğunu belirtir:

"Sıcaklığı insan yetilerini kızıştıran şu iklim, özellikle de Doğu'nun şu bulaşıcı duygusuzluğu (gevşekliği), sakinlerin mizaçlarındaki zayıflıklara gösterilebilecek nedenler işte bunlar[67] "

1866 Yılı

'La Turquie' gazetesinde 14 Haziran 1866 tarihinde yayınlanan bir makalede kent çevresindeki dağları 'neredeyse tümüyle' ağaçsızlaştıran toplu kesimlerin neden olduğu iklim değişimi ele alınmıştır. Hükümet büyük zararlara yol açabilecek olan kuraklık tehlikelerine karşı uyarılıyor, kendisinden bu ağaç kesimini, bu 'koruların barbarca yok edilmesi'ni durdurması için ivedi önlemler alması isteniyordu. Bu makale şu düşünceyi onaylamak için yeterliydi: mirasçılar kendilerine bırakılan mirasları kullanırlarken onları artıranlardır, tersi durumda ise onlar ancak talancılardır.

"İller.

İzmir'den yazıyorlar bize. 10 Haziran

Günlerdir hava kapalıydı ama bir türlü yağmur yağmıyordu.

Evelki gün iki-üç saat yağdı, sonra hava güzelleşti, hâlâ güzel. Bu son yağışlar geldi ama tam geldi, yirmi beş yıldır İzmir'e eskiden olduğu gibi yağmur düşmüyor, bunun da bir nedeni var ve bu neden de bilinmiyor olamaz. Yirmi beş yıldır oduncunun baltası "İzmir'in çevresindeki dağları neredeyse tamamen ağaçlarından arındırdı; siz de ağaçların bir biçimde yağmuru çektiğini bilmiyor olamazsınız; dahası çobanlar çalıları, ağaççıkları ve kuru otları ateşe vererek ağaççıkların büyümelerini ve bol yağışları çekecek olan ormanların oluşmasını engelleyeceklerdi.

Mısır'da Fransız mühendislerden tavsiyeler alan Sultan vekili Mehmet Ali topraklarının bir kısmını ağaçlandırmayı kafasına koyar.

O tarihten itibaren Mısır'a düşen yağmur İzmir'e düşen yağmura neredeyse denk olur. Hükümet bu olayı dikkate almalıdır, ağaç kesimini engelleyerek çiftçilere büyük bir hizmette bulunacaktır, onların da kaldırdıkları ürünler bundan böyle yağmur yokluğundan yok olmakla yüz yüze kalmayacaktır. Şurası sabittir ki, dağların daha yüksek olduğu ve balta girmemiş ormanlarla kaplı olduğu İç Anadolu'da yağmur buradan on kat fazla yağarak ürünlerde değişken bir başarı sağlamaktadır; oysa ilimizde koruların kesilip yok edilmesiyle birlikte her yıl yağışlar giderek azaldı, ağaç kesimine ve bu ağaççıkların barbarca yok edilmesine son verilmesi için ivedî önlemler alınmazsa kuşkusuz yağışlar son noktaya kadar da azalacaktır[68]

[67] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.71.

[68] La Turquie, Constantinople, Jeudi 14 Juin 1866, n.112; Bkz. İstanbul Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n. 1, Cilt-1 1er févr.1866-30 Juin 1866).

1887 Yılı

Gaston Deschamps, yöre ikliminin başta gelen ögesi İmbat'a işaret eder ve 'hastalıklı' bir kentte onun şifacı etkisinin altını çizer:

> *"Öğleden sonra imbat çıkar: Bu bir Güney-Batı rüzgârı, çok güçlü ve temiz, açıktan (denizden) gelir, nemli ve hastalıklı kentin üzerine dağılan esintiler bırakır*[69] "

Sonuç olarak, yörenin ılıman iklimi sakinlerinin mizaçları üzerinde sürekli etkide bulunurken onları da yumuşatmış: neşeli, hoşgörülü kılmıştır. Gevşeklik/ yumuşaklık onların mizaçlarının ortak noktalarıdır. Şunu da anımsatalım, bu iklim ve insan karakteri arasındaki ilişki "İklimler Kuramı"nın araştırma konusu olmuş; kuram XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Montesquieu ve Mme de Staël tarafından geliştirilmişti.

İnsan müdahalesi olana kadar çevresel denge sürüp gidiyordu. Kavurucu sıcaklıklar İmbat denilen o "tatlı" rüzgârla, vb. düşüyordu. İnsanın neden olduğu çevresel yıkım (bitki örtüsünün yok edilmesi) yörenin "tatlı" "güzel" ikliminin bozulmasıyla son buldu. Yokedici mirasçılar üretici olmak yerine yağmacı oldular. Sonunda, "Bireysel Bilinçler"den oluşan "Toplumsal Bilinç" yokluğu felaketlerle noktalandı, bunlardan da yalnız ona uğrayanlar değil, sonraki nesiller de acı çektiler.

Bilgisizliğin ve kayıtsızlığın bizleri artık hiçbir teslimiyetçiliğe götürmemesini dileyelim, çünkü en büyük zayıflığımız her türlü felâket karşısında 'kayıtsızlığımız'ı koruyor olmamız! Nasılsa malûm 'yazgılılar'ız! Öyle olsaydık, bu canlılığımız niye? Niye ruhumuz var da cansız değiliz?

III. Kentin Uğradığı Doğal Afetler

İzmir ve yöresi tarih boyunca bin bir afete uğramıştır. Türk egemenliği altına girene kadar uğradığı işgaller bir yana bırakılırsa kenti yerle bir eden birkaç depremi ve yangını sayabiliriz:

177 Yılı: Kentin çok büyük bir kısmı depremle yerle bir oldu. Marc-Aurèle felaketzedelerin yardımına yetişti. İzmir yıkıntıların arasından yeniden yükseldi.

1688 Yılı: Korkunç bir deprem oldu.

1763 Yılı

> *"6 Ağutos 1763 günü meydana gelen yangın buranın (Frenk Mahallesi) bir kısmını yok etti*[70]

Kentin 1688 tarihinde uğradığı depremin sonucu da müthiş olmuştur.

[69] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.120.
[70] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.77

1778 Yılı

Kent 1778 yılında da müthiş bir depremle sarsılır.

Charles Sonnını bu depremi ve ardından çıkan yangını şöyle anlatıyor:

"(...) Sık gelen sarsıntıların oynattığı ve alt-üst ettiği bu toprakta. Burada şiddetli yer sarsıntıları kendini çok sık hissettiriyor; toprak birçok yerde yarılıyor; geniş yarıklarda çıkan uğultular kent halkının yüreğini ağzına getirirken sarsılan evler yıkılıyor ve insanlar yıkıntıları altında kalıyorlar. Bu ana-baba günleri ve acılar sık sık yineleniyor; kalabalık bir kentin yerle bir olmasının kaçınılmaz bir sonucu olan yangınlar da korku ve şaşkınlıklarına tuz biber oluyor, korkunç bir hızla zaten yarısı müthiş yangınlarla gitmiş olan mahalleleri kül ediyor.

Levant'ı bilen herkesin kafasında İzmir için de ayrılmaz bir fikir oluşturan bu büyük yıkımlar her yıl vebanın yıkımlarını getirir: veba sırasında Avrupalılar esenlikli bir hapishaneye kapanırlar, oysa her tarafta insanlar bu korkunç belaya yakalanmaktadırlar, ceset yığınları hastalığın yayılmasından çok yönetimin ölümcül ve aymaz ileri görüşsüzlüğünü doğrular[71] "

Sonuç olarak, İzmir kenti tarihi boyunca uğraya geldiği nice afetlerden sonra her defasında yaralarını sarmayı ve kendisini yenilemeyi bilmiştir.

Kentin depremlerin aniden bastıra geldiği tektonik bölge içinde yer aldığı bilindiğine göre, kent ve ülke yöneticileri ve yetkililerin kentin jeolojik yapısını her defasında göz ardı etmek gibi tarihsel bir aymazlık ve umursamazlık içinde bulunmayacaklarını ve İzmir kentinin kaderinin yalnızca onların ellerine bırakılmayacak kadar değerli olduğunun bilincinde olunmasını ummak istiyoruz. Üstelik İzmirliler kaderleri konusunda yönetenlerin sağırlıklarını ve sessizliklerini hiçbir zaman hak etmemişlerdir, onurlu geçmişleri bunun kanıtıdır!..

Kentin ve kentlinin geleceğini tehdit eden sorunların başında:

- Kent ve yöresinin topraklarının harc-ı âlem kullanılması (çivisi çıkmış, denetimsiz kentçilik),
- Kırsal yörelerden kente göçün hızlanarak artışı,
- İklim ve bitki örtüsünün zararına gelişen çevresel dengesizlik, yıkımlar, vb.

IV. Kentin Yönetim Yapısı

Biz burada kenti üç yüz yıllık bir süre boyunca yöneten kent yönetimi hakkında birkaç fikir edinmeye çalışıyoruz. Kent nasıl yönetildi? Yöneticileri iyi mi yoksa kötü müydüler? Kentin toplumsal, ekinsel, vb. gelişiminde rolleri ne olmuştu?

[71] SONNINI, Charles, A.G.Y., s.337-338

1657 Yılı

J. B. Tavernier'nin bize aktardığına göre, XVII. Yüzyıl'ın ortalarında kent bir kadı tarafından yönetiliyordu. Kadı, Hıristiyan azınlıklara karşı hoşgörülüydü ve bu azınlıklar da bir kadının azledilmesine neden olabilecek yeterli siyasal güce sahiptiler (1657):

> *"Bu kentte paşa maşa yoktu ve kent Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi Hıristiyanlara karşı sert olmayan bir kadı tarafından yönetiliyordu: Kadı görevini kötüye kullanacak olsa gidip Şeyh-ül İslam'a şikâyette bulunmak için İstanbul o kadar uzak değildi ve kendisine birkaç armağan da sunuldu mu kadı görevinden azlediliverirdi çünkü görevini bir başkasına verme fırsatı hemen doğardı*[72]

1766 Yılı

XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında (1766) İzmir'de bulunan Amiral De Bouffremont kentin yönetim yapısını betimlerken erkin üç elde toplandığını belirtiyor. Müsellem, yeniçeri ağası, kadı. Amiral bu kişilerin bulundukları görevlerin verdiği yetkileri nasıl kullandıklarını açıklıyor, ancak bu bilgilerin kendi kişisel edinimleri olmadığı anlaşılıyor. Kent yönetiminde erkin üç elde toplanması kente şu iki açıdan önemli görünüyor. Bu dönemde birçok kadının art arda azledilmeleri sağlanabiliyordu, kadılık görevini satın alacak kişinin azledilenden daha kötü olması olasılığı da vardı ama bu durum ancak göreve 'satın alma' yoluyla gelinmişse oluyordu. Amiral Adalet'in işleyişini şöyle açıklıyor:

> *"Kent içi yönetim üç erk arasında iç içe girmiş bulunuyor, üç erk de doğrudan İstanbul'a bağlıdır:*
>
> *Müsellem, yeniçeri ağası ve kadı. Müsellem kentin valisi olup görevi ve yetkisi kent sakinleri arasında asayişi ve güvenliği sağlamaktır. İkincisi kâhyası olduğu yeniçerilerin başıdır, asker üzerindeki tüm yetki ona aittir. Üçüncüsü ise uyuşmazlık davalarına bakar, asayişe göz kulak olur. Her ay tüm tüccarların tartı aletlerini kontrol etmek üzere kolluk kuvveti eşliğinde büyük bir kafile halinde kenti dolaşır. Tartılarını hileli bulduğu tüccarlar oracıkta falakaya yatırılırlar ve yüklü bir para cezası öderler. İkinci kez suçüstü yakalanırsa hak etmiş olarak uzun ve çileli bir hapis cezasıyla cezalandırılır. Hele üçüncü kez yakalanırsa sonu iptir. Kamu yararına yakından bağlı olan Türk adaletinin katılığını bu konuda fazla da alkışlamamalı. Türkler genellikle ciddi ve adildirler; onları bozan çıkardır*[73]

1777 Yılı

Kont De Choiseul-Gouffier, Bab-ı Ali'nin kente Kadı ataması konusunda şunları not etmiş (1777):

[72] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.140.
[73] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.78.

"(...) Bab-ı Ali kente her yıl yeni bir vali atıyor; Bu, Kadı namıyla atanmış bir kanun adamı olup Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku davalarına bakmaktadır, kolluk güçlerinin başı ve yeniçeri ağası onun emri altındadır; kentin ileri gelenlerinden birkaçını tayin ederek bir danışma kurulu oluşturur, bu kurula da pek aldırdığı yoktur[74] "

Bilindiği gibi kentte yönetim erki üçüncü sırada yetkili olan kadıya verilmişti. Kentin ileri gelenlerinden oluşan encümenin varlığı, etkisi hemen hiç olmasa da, bizde kentin yönetiminde evrimleşme olduğu düşüncesini uyandırıyor.

1777 Yılı

Yönetim konusunda L'Abbé Dominique Cestını şu notu düşüyor:

"İzmir'de bir müsellem ve bir kadı ya da molla var. İlki medenî davalara bakan bir yargıç, ikincisi ceza davalarına bakan bir yargıçtır. Rumlar, Ermeniler ve Museviler reaya, yani Türk'ün uyruğundalar ama kendi mahkemelerine bağlılar.

Frenkler ise, uluslarının güvencesinde, saygın konsoloslarına bağlılar ve birçok ayrıcalıklardan yararlanıyorlar[75] "

1842 Yılı

Kenti vali paşa yönetiyor. Alexis de Valon kent sakinleri arasında hüküm süren "sağduyulu uzlaşı"dan söz eder. Toplumsal-siyasi iklim elverişli görünüyor:

"Türk vilayetleri ve adaları gibi vali sanını taşıyan bir paşa tarafından yönetilen İzmir'in hiçbir siyasi değeri yoktur, Avrupalı konsoloslar kendi uluslarından olan insanları korurlar, yerli topluluklar üzerine etkide baskın olmaya çalışmazlar. Bu bir güvencedir ve konsolosların tarafsızlığından İzmir'in sakinleri arasında hâkim olan tam bir uzlaşı doğar[76]

1863 Yılı

L. Gardey kentteki yönetimsel evrime tanıklık ediyor:

"(...) Türkler oraya (İzmir'e) vali olarak en aydın yöneticilerini, Kayserili Ahmet Paşa gibi, göndermekte daima titizdirler[77]

1887 Yılı

1842 yılında hiçbir önemi yokmuş gibi tanıtılırken bu ara imparatorluğun ikinci kenti olarak tanıtılır:

[74] CHOISEUL-GOUFFIER, A.G.Y., s.346-347
[75] SESTINI, Mr.L' Abbé Dominique, A.G.Y., s.5-6.
[76] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.354-355.
[77] GARDEY, Le Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stanboul au Caire, Paris; E.Dentu, Palais-Royal; Constantinople-Wick et Roumèbe/Smyrne-Librairie de L'Impériale; 1865, s.219.

"Bununla birlikte Türkler resmen İzmir'in efendileridirler. İzmir, Levant'ın gülü, yumuşak ve ağırkanlı kent, İmparatorluğun ikinci kenti, padişah Abdül Hamit Han'a aittir[78] "

İrade sultanın tüm ünvanlarının mirasçısı,

"İzmir'de bir paşa ile temsil edilir, paşa vali (naip)dir, tüm Aydın vilayetini yönetir[79] "

Bu tarihlerde Aydın vilayetinde "farklı ırklar arasında tekrar canlanan bir karışıklık" sözkonusudur. Bu nedenle;

"Valinin tam bir memur kadrosuna gereksinimi var[80] "

"Görevini açık seçik ve tüm olarak kavrıyorsa İzmir Valisinin gereksinimi oldukça zor karşılanır. Ortak dinden olanların yönetimi, camilerin bakımı, sapkın hevesleriyle sık sık ulemada çözülmelere neden olan dervişlerin gözetimi onun kaygılarının çok küçük bir parçası. Eski'den Efes'i yok edip onun yerini alan İzmir çokuluslu bir kent. Yabancılar Posta gemilerinden ya da Lloyd şirketinin gemilerinden ayrıldıklarında kendi ülkelerinde olduklarından daha az rahatsızlık duyuyorlar. Kapitülasyonlar (Ayrıcalıklar) Avrupalı konsoloslara çok geniş haklar ve yetkiler veriyor, öyle ki yetkileri her fırsatta hükümetinkilere ağır basıyor...

Aydın Vilâyeti Genel Valisi hem Emniyet Müdürü, hem Jandarma, hem diplomat olmak zorunda. O ünlü, talihsiz Mithat Paşa birçok kayıp ve düşkırıklığıyla dolu görevini ciddiye almıştı. O, İzmir'de söylenen her şeyden haberdardı[81] "

Aydın valisi Mithat Paşa'nın halefleri zamanında resmi otorite özellikle telgraf şebekelerindeki kesintiler nedeniyle azalmış gibi:

"Mithat'ın artçıları onun hazin örneğinden Türk görevlilerin çizmeden yukarı çıkmalarının nelere mal olduğunu çok iyi bilirler. Bağımsız ve adil vezirlerin zamanı geçmiş gibi. Türklerin gâvur buluşlarını benimsemesinden ve telgraf ağlarının taşradaki yöneticilerin tüm eylemlerini kesintiye uğratmasından beri, bir tarihte prenslerin olan, gizemli, ürkütücü konaklar basit birer valilik haline ha dönüştüler, ha dönüşecekler[82]

Sultan Mahmut'un memurlarının kılık kıyafetlerini yenileyerek tab'asının zihniyetini yenileştirmeye başladığı andan bu yana İzmir'i yöneten çok güzide valilerimizi şu "Kibarlık Budalası'nın dervişleri"nden ayırmamız olası görünüyor. Bu valiler eskinin atlılarına benzemiyorlar. Vali Rıfat Paşa'nın kişiliği verilebilecek en güzel örneklerden biri:

[78] DESCHAMP, Gaston, A.G.Y., s.178.
[79] A.Y., s.179.
[80] A.Y., s.179.
[81] A.Y., s.180-181.
[82] A.Y., s.182.

"Ufak tefek, çok şişman, ağarmış koca sakallı ve gözlüklü bir ihtiyardı. Geniş bir koltuğa oturmuştu, iri elleri düğmeli redingotu üzerinde kavuşmuş durumdaydı.

Paşayı daha önce çok uzaktan, limanda bando eşliğinde günlük gezintisini yaparken görmüştüm. Karabinaları ellerinde dört jandarma Haşmetmeablarına, kendisine bir savaşçı görüntüsü vermeden eşlik ediyorlardı.

Rıfat ağır ve az hareket eden bir adam. Onu haremden bilen yok, çok sözü edilen sofra zevki onu her tutkudan kurtarıyor.

(...) Vali Fransızca bilmiyordu. Güzel bir bas sesiyle vurgulu ve ağır heceleri tek tek söylüyordu. (...) Bu liyakatlı paşa beni memnun etmek için bana bizim tüm ulusal utkularımızı sayıp döküyordu[83] *"*

Sonuç olarak, İzmir kenti üç yüzyıl boyunca genelde sağduyulu, basiretli ve iyi niyetli yöneticiler tanımışsa da yönetsel düzlemde gösterilen çabalar kentin sosyo-kültürel gelişiminde verimsiz kalmıştır. Bu durum kuşkusuz mutlakî ve dinî bir yönetimin vebalidir.

Uygarlaştırıcı adımlar ancak Cumhuriyet hükümetleri tarafından atılacaktır.

[83] A.Y., s.187-188.

Seydiköy

III. BÖLÜM

KENT ÇEVRESİ - ÇEVRE KÖYLER

I- Seydiköy

1678 Yılı

Ünlü Fransız gezgin Corneille Le Bruyn, 9 Ekim 1678 günü, yetmiş iki kişilik bir kafileyle Seydiköy (Sevdiköy)'e gelir, köyü şöyle betimler:

> *"Seydiköy'de konakladık; burası İzmir'den üç fersah uzaklıkta kurulmuş çok güzel bir köy; bu nedenle burada her konsolosun bir yazlık evi var; konsoloslar eğlenmek ve avın tadını çıkarmak için buraya sık sık uğrarlar. Bu köy herkesçe biliniyor, Avrupalı tüccarlar da mesire yapmak için buraya sık sık uğrarlar*[1]

Görüldüğü gibi, köy uzun süredir özellikle Avrupalı tüccarlar, hatta gezginler için ünlü bir mesire ve av yeridir.

1750 Yılı

XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında köyün ünü daha da yayılmıştır, bunda buraya gelip yerleşen büyük bir bitkibilimcisinin etkisi olmuştur (1750).

> *"Köy, zamanının en büyük botanikçisi Bay Sherard'ın buraya gelip yerleşmesiyle bir hayli ünlenmiştir*[2] "

Bu yurt edinme gösteriyor ki, İzmir kenti ve yöresi 'iklimi' sayesinde ülkeleri dışında özgür bir hava arayan 'Aydınlanma Çağı' bilginleri için tam da aranan bir sığınak olmuştur.

1764-65 Yılları

Seydiköy'ü ziyaret eden (1764-65) Dr. Richard Chandler betimlemesinde köyün bir cami ve çeşmesi olduğunu, köyde az sayıda Türk'ün ve Rum'un, iki de Hollandalı ailenin yaşadığını belirtiyor*

---

[1] Le BRUYN, Corneille, Voyage au Levant, c-a-dire., dans les principaux endroits de L'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, Rhodes,Chypre,etc., C. 1, Paris, chez Jean-Baptiste-Claude Bouche, à Arouen, chez Ch. Ferrand, MDCCXXV (1725), s.90.

[2] LINNAEUS, Charles, Voyages dans Le Levant dans les années 1749-50, 51 et 52 par Frédéric Hasselquist, Paris, Delalain Librairie, MDCCLXIX(1769), s.78.

* Bkz. CHANDLER, s.214

1828 Yılı

Seydiköy V Fontanier tarafından en güzel üç inziva yerinden biri olarak gösterilir:

"En güzel aşiyan / inziva yerleri olarak Bornova'dan sonra Buca ve Seydiköy'ün adı geliyor. Yazın aileler kenti terk ederler ve kırlara çekilirler; erkekler pazar günleri pazarı geçirmek üzere kente geri dönerler[3] "

1863 Yılı

Seydiköy -çoğu İngiliz ya da Amerikalılara ait olan- şahane villalarıyla Buca'ya denk görülür:

"Sevdi-Köy'de de aynı güzellikte villalar var gibi[4]

1868 Yılı

Seydiköy'ü ziyaret eden Mösyö De Lamartine onda Parisliler için köy yaşamı alanları olan Saint-Cloud ya da Fontainebleau ile çok sıkı benzerlikler bulur:

"Sevdiköy (Sevda köyü) İzmir'in yaklaşık 16 kilometre güneyindedir. M. De Lamartine 1850 yılında yaptığı Yeni Doğu Gezisi, c.2, s.3 (Le Nouveau Voyage en Orient)' de "Sevdiköy İzmir'in Saint-Cloud'su ya da Fontainebleau'su. Burası kentten iki fersah ötede, ormanlık tepelerde, meyve bahçelerinin ve bağların ortasında kurulmuş bir köy. Sakinleri çok çalışkanlar ve her türlü bağ-bahçe işlerinde kendilerinden çok söz ediliyor. Baştanbaşa geçtiğimiz bağlar hiçbir bakımdan İtalya ya da Burgonya'dakilerden geri kalmaz. Meyve bahçeleriyle çevrili ve gürül gürül sularla sulanan çok sayıda kır evi yazları İzmirli İngiliz, Fransız, Hollandalı, Rum ve Ermeni ailelere sığınak, huzur ve serinlik sunuyor[5] "

Doğal zenginliği sayesinde, Seydiköy İzmirliler için güzel bir inziva yeri olarak kalmayı sürdürüyor.

II- Bornova

1750 Yılı

Bornova XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında Frédéric Hasselquist'e göre en güzel çevre köylerinden biridir; Buca'da olduğu gibi burada da yazlık evler yaptırılmıştır, evler Hollanda mimarisine göre yapılmışlardır.

Bu sanat zevki yalnızca bir görkemin imgesi mi, yoksa aynı zamanda yaşama sevgisinin imgesi mi?

[3] FONTANIER, V., A.G.Y., s.115.
[4] GARDEY, L., A.G.Y., s.221.
[5] ICOMOS, Constantine, A.G.Y., s.10

"Bornova İzmir çevresindeki en güzel köylerden biridir;kentten iki saatlik bir uzaklıktadır; 2 Mart'ta atlarımıza bindik (...).

İzmir'in en zengin Rum tüccarlarından biri olan M. Begler'in konağında at indik; (...) konağı Hollanda mimari tarzında yapılmıştı, Konak içinde yalnızca yörenin bitkileri ekili olan küçük bir bahçe ile çevriliydi; bitkilerden bildiklerim arasında: (origanum majorana) mercanköşk vardı, nadide bir çiçek olduğundan cheiranthus incanus'un yanı başında saksılarda korunuyordu; bizim İsveç'te seralarda koruduğumuz ama burada açık arazide yetişen Doğu bitkileri (platanus orientalis) vardı[6] "

1828 Yılı

V Fontanier dikkatimizi Bornova evlerine yöneltiyor:

"Bu köyler arasında Bornova ayrı tutuluyor, orada Frenklerin çoğunun kır evleri var. Bu evler veba salgını sırasında birer sığınak görevi de görüyor; bir de aşağı yukarı Marsilya'nın hanları gibi bölümlere ayrılmışlardır: Her biri duvarlarla çevrilmiş olup küçük bir bahçesi vardır. Öyle evler de var ki yapımı yüklü miktarda paraya mal olmuştur; ticaretin bugünkinden çok daha parlak olduğu zamanlarda yapılmışlar[7]

Bornova'da Levanten ailelerde konakladığı süre içinde mizaçlarını ve gelenek göreneklerini gözleme fırsatını bulur:

"Birkaç gün geçirmek üzere Bornova'ya gittim; tüm sakinleri arasında var olan birlik dikkatimi çekti, yabancılara karşı gösterdikleri sıcak konukseverliğe de hayran kaldım. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, hepsi tam bir uzlaşı içinde yaşıyorlardı; farklı uluslardan insanların bir arada oluşları topluma büyük bir çekicilik veriyordu. Levantenler diğer ülkelerin sakinleri üzerindeki büyük üstünlüklerini işte bu karışımlarına borçlular. Doğrusu, onların hiç yer değiştirmediklerini, değişik değişik bilgilere sahip olduklarını, çok az insanın kendini ayrı tutabildiği o ulusal önyargılardan hiçbiri tarafından yönetilmediklerini fark edemezsiniz. Her düzeyden yabancılar görmeye çocukluklarından itibaren alışmışlar, bilgelerini ve dillerini biliyorlar. Rumca, İtalyanca, Fransızca, hatta çoğu zaman İngilizce ve Türçe dâhil bilmeyen yok. Yazını ve Bilimleri bizden daha az okumuşlar ama sanırım edindikleri pratik bilgiler bizim aldığımız sıradan eğitime yeğlenir. Kadınlara gelince, ciddî bir eğitime sahip olmaları ender görülüyor; hatta birçoğu yazma bile bilmiyor. Ama çok erkenden sosyetede yaşadıkları, tüm dilleri aynı kolaylıkla konuşuyor olmaları nedeniyle güzellikten ve doğallikten nasiplerinin olup olmadığını bilmiyorum. Avrupa görmüş olup da kendini kötü bir ses tonuyla, beceriksiz ve ödünç

[6] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.48-50.

[7] FONTANIER, V., A.G.Y., s.115.

alınmış davranışlarla fark ettiren bir tek kadın yok, oysa yurdundan alınıp götürülmüş bir Fransız ya da İngiliz kadın edindiği yabancı biçimleri her zaman korur[8] "

Charles Mac-Farlane tekneyle koya girdiği sırada Bornova'nın sunduğu görünüme vurulur:

"Kokluca'nın karşısında uzanan ovasında beyaz evler ve kara serviler görünen Bornova[9] "

1833 Yılı

Marchebus yabancı gezginlere Bornova vadisini gezmelerini öğütler. Onları yüreklendirmek için de ovayı tüm güzelliğiyle resmeder:

"Sayısız tatil evlerinin serpiştiği küçük bir kent olan zengin Bornova vadisini eşeksırtında ziyaret etmeyi unutmamalı. Her tarafta körpecik ve güleç olan ova şahane görüş noktaları, hurma, limon, kestane ve incir ağaçlı tepecikleri sunuyor. Dünyanın ipeğini üretip tüketen bu yörede dutağaçlarının sayısı son derece çok. Bir bahçenin içinde yükselen küçük bir ev, Paris'teki kadar iyi monte edilmiş bir lokanta bulduğuma pek şaşmadım[10]

1842 Yılı

Bornova'yı ziyaret eden Alexis de Valon onu ovasıyla ve sakinleriyle betimler:

"İki saatlik bir yürüyüşten sonra geldiğim Bornova, Buca'nın aşağıdaki devamı. Orada hâlâ kestane ağaçlarının gölgelerinde, çayırlarda akan serin sular, mırıldanan su fıskiyeleri, ortalığa mis kokular saçan portakal ağaçları arasında çiçekler gibi serpilmiş çok güzel villalar var.

Yalnız bu bahçelerde bahçecilik bu çetin bitki örtüsününden sonra geliyor. Oysa Buca'da İngilizler güneşin kavurduğu bir toprağın kuraklığını yenmek, her tür zorluklara boyun eğen bereketli bir doğayı sulamak zorundaydılar. Ne yazık ki, bu vadinin verimliliği yerli halkı da Fransızlar gibi kışkırttı ve gölgelikleri İzmirlilerin sıradan mesire yerleri arasında hedef oldu. Köyde kahvehaneler açıldı, içinden bir yol geçiyor, derken bin bir olumsuzluk: Ayyaşların kavgaları, gelen geçenlerin gürültüleri, kısacası kentten ovaya taşınmış hareketlilik, her ülkedeki nahoş durum, her şeyin sizi seyre daldırdığı bu sessiz diyarlardaki iğrenç durum.

Benim zevkime göre Bornova, daha serin, daha güleç olsa da kervansaraylarına karşın bu Buca adacığından çok daha geride, oranın ufkunda çöl var, gürültü adına da tek kırlangıçlar var. Dahası herkes taşranın zevlerini kendine göre anlıyor, bu noktada bana Bornova sakinlerinin benim görüşümde olmaktan çok uzak oldukları

[8] A.Y., s.116-117
[9] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.9.
[10] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.

söylendi. Bu namuslu mülk sahiplerinin kalabalık sınıfının liyakatlı temsilcileri Fransa'da mühendislerin yeni çizimiyle kendilerini alkışlatıyorlar, trenin iki rayının bakışımına, katarların gıcırtılarını çalar saat olarak, vagon dumanlarını da hava olarak sahip olacakları günü sabırsızlıkla bekliyorlar. Bornova tüccarları inzivada büyük bir çekicilik görmüyorlar, köylerinin hareketliliğini yeni bir süs olarak görüyorlar[11]

1843 Yılı

Gérard de Nerval gidip ziyaret edemediği için üzüntüsünü belirtir:

"Tüccarların yazlık evlerinin bulunduğu Bornova yaklaşık iki fersah uzakta. Söylendiğine göre büyüleyici[12]

1863 (23 Nisan) Yılı

Bâb-ı Ali'nin tarihçisi olarak Sultan Abdül-Aziz'in İzmir'den Bornova'ya doğru ilerlemekte olan tören alayına katılan L. Gardey köyü betimler, orada Sultan'ın onuruna düzenlenen töreni resmeder. Köyün "nefis villalar"ı görünmeye başlamıştı, Sultan İzmir'in eski İngiliz tüccarı M. Whittaall'in villasını ziyarete karar verir:

"Ağaçların iyice görmemizi engellediği Bornova sonunda görünmeye başlıyor, bir tepe ile çok daha güzel bir ova arasında hafifce eğilmiş. Toz toprak içinde varıyoruz oraya. Bizi ağırlama onurunu tartışan nefis villalar arasında İzmir'in en saygın en eski İngiliz tüccarları arasındaki Mösyö Whitthall'inkini seçiyoruz. Meydanda duran iki sıra meraklı insanlarıyla kapı bunun işaretini verdi. Her yerde olduğu gibi, orada da Hıristiyan ve Türk çocukları, imamlar ve rahipler Padişahın günlerini koruması için gökyüzüne şarkılarla dilekler gönderiyorlar. Kalabalık nağmeleriyle niyette birleşiyor.

Güzel hanımlar arı kovanı gibi bahçenin duvarlarına, kapıcı konutunun çatısına tünemişler. Diğer bir kısmı da kapının yan tarafında çit oluşturmuşlar. Erkekleri de tam karşılarında. Burada yalnızca Malakof kulelerinin belirginleştirdiği bambaşka üniformalar ya da tören frakları var.

Hurra sesleri ve bahçenin çiçek öbekleri arasına gizlenmiş birkaç bando sanatçısının sazlarının sesleri üzerine Sultan eşiği geçer, sağa ve sola selam verir ve bu olağanüstü ziyaretin merkezine gitmek üzere arabasına girer.

Sultan bir dondurma alarak; bu serin konağı neredeyse görünmekten ve güneş ışıklarından saklayan ağaçlardan oluşan manzarayı seyrederek ve konutların salonlarına amaçlı olarak yerleştirilen sanat objelerini, birkaç iyi kitabın gravürlerini dikkatle gözden geçirerek rahatlar.

Herkes de onun gibi davranır. Alan dinlenmek için öyle elverişli ki!

[11] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.362.
[12] NERVAL, Gérard de, A.G.Y., s.511.

İçecek olarak da hiçbir şey eksik değil, şampanya bile (...)

(...) Mösyö Witthall mükemmel bir adama benziyor.

Bahçesi güzel. Şu an Haşmetmeablarının işgal ettiği bu köşkün arkasında, gerçek bir Tempé vadisinin kıyılarında zarif bir küçük kilise yaptırmış, içinde insan ovaları ve dağları Yaradan'a ve onları parlaklık ve olağanüstülükle donatmaktan hiç geri durmayan Yaradan'a dua etmekten zevk alıyor olmalı. Hemen yakınında da en gözalıcı bir dam köşkü yükseliyor, oradan gözler göz kamaştırıcı şeyler görüyor[13]

1868 Yılı

Bornova gün be gün büyüyor. Yeni evlerin yapıldığı görülüyor. Dinî yapıları ve eğitim tesisleriyle "çokevrenli" bir hale geliyor. Ona yeni bir çizgi veren şey 1865 yılında kendisine ulaşan demiryolu. Artan önemi özellikle kimi tesislerde verilen eğitimden kaynaklanıyor: Sœurs de Charité (İyilik Bacıları) okulu, yani M. Turel'in okulu.

İşte Constantine ICOMOS'un betimlediği köyün fizyonomisi:

"Bornova Türkçe 'burunâba' sözcüğünün bozulmasıyla oluşmuştur (Hadji-Khalfa, a pırd M.V de St Martin, Descrip. de l'Asie-Mineure, t.II, p.732); şunu ifade eder: uçta bulunan kasaba. (...) Bu köy İzmir ovasının Kuzey-Batı'sında kurulmuştur, kısmen Sipil dağının eteğinde ve ayağında, İzmir koyundan bir saat kadar uzaklıkta ve kentin Kuzey-Doğu'sundadır. Bornova'nın Güney-Doğu'sunda ve Güney-Batı'sında Antik Yunanistan'dan kalma birçok kırık sütun ve çeşitli örenler vardı; ama ne yazık ki buralarda artık tek tük ören görülebiliyor: tüm kalıntılar kamu ya da özel yapılarda kullanılmış. (...)

Bornova İzmir'den iki saat uzaklıkta. Önceleri oraya iki yol vardı: Biri Kervan Köprüsü yolu, diğeri Bornova İskelesi'ne kadar giden deniz yolu. Bu köy İskelesinin yarı yolunda koca bir çınar görüyoruz, belki bin yaşından büyük. Rüzgârlar ona kötü davranmış. Bugün bu iki yol da terk edilmiş. 1861 Yılından beri tahvillerle oluşmuş bir şirket tarafından yapılmış iki tarafı ağaçlıklı bir yol kentin Kuzey ve Kuzey-Doğu'sunda koyun bir kısmını kıyıdan izliyor, Melez çayını neredeyse denize döküldüğü yerden (yeni kanaldan) ve eski Kervan Köprüsü yolunun ortasından geçiyor. Bu yeni yol öncekinden biraz daha kısa. 1865 Yılı Temmuzundan beri İzmir-Kasaba demiryolu Bornova'ya kadar bir çatallaşma oluşturdu. Bornova parçası şirkete çok kazanç sağlıyor, oysa şirket çıkarı gereği sakinlerin isteklerini hesaba katmak ve sekiz-dokuz bin kişilik sabit bir nüfusu olan köyün istasyonunu köye daha da yaklaştırmak zorundaydı. Sabit nüfus diyorum çünkü yazın köyün nüfusu bir hayli artıyor. Köy günden güne büyüyor. Güzel evler ovada, Göçmen Ovası, Bozalan denilen yerde ve yenice birkaç evin yapımına başlandığı Bornova iskelesinin yakınında bulunuyor. Yukarı mahallelerde genel

[13] GARDEY, L., A.G.Y., s.242-244.

olarak yalnızca yoksul evler var. Çok güzel donanmış bir pazaryeri ve oldukça geniş bir halk hamamı var. Köyde iki cami, biri eskiden Bizans kilisesiymiş, bir kilise ve küçük bir Rum kilisesi; M. C. Witthall'in mülkü olan bir küçük kilise, köyün içinden geçen ve Homeros'un Acheleus'u olan bir çayın sağ kıyısında bir Ermeni kilisesi, bir Katolik kilisesi ve bir havra var. Rumların burada iki okulu var: Biri erkekler, diğeri kızlar için. Eğitimleri imrenilir. Yardımsever Bacılar (Sœurs de la Charité)'ın burada büyük bir kurumları var. Burada belli sayıda kız ve erkek çocuklara eğitim veriyorlar. İyi donanmış bir hastaneleri ve bir de eczaneleri var. Gerçek yoksullar buradan ilaçlarını bedava alıyorlar. Bir İngiliz olan M. Turrell'in bu köyde İngilizce, Fransızca ve Rumca eğitim için bir okulu var. Bu bir köy okulu değil. M. Turrell İngilizceye hâkim. Bu okul köyün gereksinimlerinin ötesine yanıt veriyor, çok daha fazla öğrencisi olmalı. Bornova'nın Kuzey'inde suyu Sipil'den gelen büyük bir havuz var. Bu su Kız Göl'ün ve birkaç küçük kaynağın suyu. (S.)[14]

III- Buca

1749 Yılı

Fréderic Hasselquist bu tarihlerde Buca'nın bir tatil geçirme yeriydi, zevk ve eğlenceye uygun evler yapılmıştı ve tüm yabancı gezginler buraya gelip gezinti yapıyorlardı:

"Ayın 16'sında (Aralık 1749) şöyle bir gezinti yapmak üzere ata bindim...

(...) Buca'ya (Boudgia) vardım; Hollanda Konsolosu M.Hochepied'nin güzel bir konağının olduğu yerdi burası[15]

1828 Yılı

Buca neredeyse Bornova kadar güzel bir inziva yeridir. V Fontanier İzmirlilerin ondan yararlanma gibi büyük bir ayrıcalıkları olduğunu fark eder. Doğaya sığınmak:

"En güzel aşiyan/ inziva yerleri olarakBornova'dan sonra Buca ve Sevdiköy'ün adı gelir.

Yazları aileler kenti terk ederler ve kırlara çekilirler; erkekler oralara pazarları geçirmek üzere cumartesi günleri giderler. İşlerin ve zevklerin çeşitliliğinin erkekleri ve çocukları bencillikten uzaklaştırma eğiliminde olduğu Avrupamızda Levant'da, özellikle kırda oturuluyorsa nasıl bir yaşam tadından yararlanıldığı akla yatmaz[16] "

[14] ICOMOS, Constantine, A.G.Y., s.6-7
[15] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.35.
[16] FONTANIER, V., A.G.Y., s.115-116.

1842 Yılı

İzmir'den Buca'ya at üstünde yola çıkan Alexis de Valon katettiği ovayı betimler, hayran kalır ve "ilk insanın soluduğu özgürlük havasını" kendisinin de soluduğu izlenimine kapılır:

"İzmir'e yerleşen Avrupalılar yazları kenti terk edip taşrada biraz temiz hava aramaya giderler. Ben İzmir'in çevresinden söz edildiğini duydum yalnızca. Bir gün onları ziyaret etmeye karar verdim. (...) Bir sabah atla tek başıma yola çıktım. (...) Üzerinde kentin yayıldığı tepeyi tırmandım, bir saatlik yürüyüşten sonra Buca denilen koca bir bozkırın önümde yayıldığını gördüm.

Şahane bir çöl, hani rüyamızda gördüğümüz gibi üzerimize çöken yalnızlıklardan biri. Uzaklarda alçalarak ilerleyen ve sonsuz bir ufkun kavuran buğusunda kaybolup giden toprağın belli belirsiz çizgilerini rast gele izlemekten hiçbir şeyin alıkoyamadığı bir bakış bu. Sakızağaçları ve dikenli katırtırnaklarıyla örtülü ovanın ilk anda karaya çalan renkleri vardı; uzakta gökyüzünün parlak renkleri koyu ayrıntılara karışıyordu, manzara da geniş mor yansımalara boyanmıştı. Havada hiçbir esinti, başımın üstünde de tek bir bulut yoktu; ölüm sessizliği çöküyordu bu yalnızlığa; sadece atımın ayaklarının kumdaki sağır sessizliğini işitiyordum, ara sıra da bir ağustos böceğinin uzaktan gelen sesini, tek bir canlı olarak da biraz ötede bir kayanın üzerinde hareketsiz duran bir leyleği görüyordum.

Bu devasa manzaraya bakarken hem Okyanusu hem de Roma ovasını anımsadım. Hayranlığa kapılmışken bir an durdum, sonra kendimi bu ıssız ovada hissetmekten çılgın bir sevinç duydum, sanki orada yabanıl özgürlüğün havasını soluyordum...

Buca çölün ortasında bir yeşillik adacığı gibi yükseliyordu; kumul bir ovaya gökten düşmüş bir zümrüttü adeta. İngilizler bu vahayı sahiplenmişler ve serin gölgeleri altına kendilerine anayurdun yeşil çimenlerini ve nefis kır evlerini anımsatan yazlık evler yapmışlar. Nar ve limon ağaçları kitleleri çoğu İtalyan zevkinde yapılmış olan bu villaları Doğu güneşinin kavuruculuğundan koruyor. Duvarlarının beyazlığı göz kamaştırıyor, bahçelerdeki bol kumlu patikalar bu konutların iç düzenlemelerine bakanların zarafetini gösteriyor. Ustaca taşınan derecikler çayırların içinden geçtikten sonra şurada burada fışkıran sular halinde yükseliyor ve şapır şapır mermer havuzlara dökülüyor. Bu kızgın gök altında suyun şırıltısının nasıl bir serinliğe ve büyüye sahip olduğunu ve bu küçük çeşmelerin gözalıcı çiçeklerin üzerinde Güneş ışıklarının çıtırdadığı o bahçelere nasıl bir güzellik kattığını insan hayal bile edemez. Köyü geçtikten sonra bu güzel aşiyanlardan birinin parmaklıkları yanında bir an durdum. Villanın ikinci katında pencereler sımsıkı kapanmıştı; zeminkatın pencerelerinden birinde ise yeşil bir jaluzi demir parmaklığın üzerinde duruyordu, bir aralıktan bir salonun ışıl ışıl döşemesini, az ötede de kırmızı ipekten bir divanın yanıbaşında içi kamelya dolu iki Çin vazosunu ve alt kısmı kadınların süslemekten hoşlandıkları bin bir ıvır zıvırla dolu bir etajeri gördüm. Evin zarif iç kısmına atılan bu bakışla gördüğüm bu uygar yaşam tablosu zihnimde çölün o devasa man-

zarasıyla çelişiyordu. (...) Bu altın diyarında, diye söyleniyordum, bu mis gibi kokan gölgeliklerde ne kadar yavaş geçerdi yaşam!

Niye bir şairler taifesi dünyanın gürültüsünden uzak, büyüleyici bir sığınak aramaya gelmez ki Buca'ya? (...) Köyün sokaklarından birinin köşe başında bir yazı tahtası üzerinde şu yazıyı gördüm az önce: Lombart-Street.

- Buca'da Fransız yoktu. Avrupa'daki gibi Asya'da da hasım olan ulusların hasım temsilcileri husumet konusunda karşılıklı ilişkilerindeki 'yürekten uzlaşı'yı hiçbir şey bozmasın diye villaları arasında Douvres'u Calais'den ayıran uzaklığa neredeyse denk bir uzaklık koymaya karar vermişler...

(...) Böylece, belleğimin sakladığı tüm tabloların içinde Buca'nın çöl ovasının tablosu tekrar görmekten en çok hoşlanacaklarımdan biri[17] "

1863 Yılı

Buca'nın fizyonomisi çoğunu İngilizlerin ya da Amerikalıların yaptırdığı villalar sayesinde güzelleşmiştir:

"Buca çoğu İngiliz ve Amerikalılara ait görkemli villalarıyla görünüyor[18]

Buca

1868 Yılı

Constantine Icomos Buca nüfusunun çokevrenli durumunun altını çizer, dini yapıların sunduğu karşıtlığı (kontrast) resmeder. Buca'nın önemi bağcılık ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği sayesinde artmaktadır:

"(...) 19. Buca, Türkçeden çevirirsem güler-siniz: Bir kuytuda, İzmir'in Güney-Doğu-sunda, bir saatlık bir uzaklıkta, dağların ara- sında küçük, yüksekçe bir ovada kurulmuş bir köy Bu köy Kokluca'dan daha önemli. Burada bir Rum kilisesi, bir Katolik kilisesi, yenilenmiş bir Protestan kilisesi ve bir cami var Bağcılık ve hayvan yetiştiriciliği sakinlerin başta gelen uğraşıları (S)[19]

1872 Yılı

Le Vicomte de Vogüé'nin trenle yolculuk yaptığı sırada seyrettiği şudur:

"Güzel Buca köyü, sol tarafında serviler arasında beyaz evler[20]

[17] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.357-362.
[18] GARDEY, L., A.G.Y s.221
[19] ICOMOS, Constantine, A.G.Y., s.9-10.
[20] VOGÜé, Vicomte Eugène Melchior de, in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient. Anthologie des Voyageurs français dans le Levant au XIX'e siècle, Paris, éd. Robert-Laffont, S.A.,1985, s.369

İzmir, Buca

IV- Pınarbaşı

1712 Yılı

Le Sr. Paul Lucas, av hayvanları bakımından zengin bu yöre topraklarına ve buralarda konaklayan tüm yolcuların tenlerini ve ruhlarını ferahlatan zengin su kaynaklarıyla sulanan bu küçük kasabaya (bourg) hayran kalır (1712):

> *"(...) Bu gölet (Diana Kaplıcaları)'in çevresindeki arazi Pınarbaşı (Baunard Bachv)'na kadar, av için biçilmiş kaftan gibi; Pınarbaşı İzmir'den üç fersah ötede bir dağın eteğinde kurulmuş küçük bir kasaba; burada birkaç su kaynağı da var, pırıl pırıl sularına bayılırsınız. Kervanımız oraya vardı, ardımızdan da birçok insan*[21]

1868 Yılı

Constantine Icomos köyün toplumsal durumu, fiziki görünüşü ve antik dönemden kalma birkaç kalıntı hakkında bize bilgi verir:

> *"16. Pınarbaşı (Bounarbachi), bunar: pınar, kaynak, başi. baş. başlangıç, kaynaklarınbaşı. İzmir'in tam Doğu'sunda ve Olympe (Pline, V, 31)'in Kuzey-Kuzey Batı ayağında bulunan bu köyde çok büyük bir kaynak bolluğu var.*
>
> *Pınarbaşı 1832'den beri bir Rum kilisesine sahip; bu Kuzey kapısının üzerinde bulunan eski bir oyma yazıda görülüyor*

[21] LUCAS, Le Sr Paul, Voyage du Sieur Paul LUCAS, fait dans La Grece, L'Asie Mineure, La Macédoine et L'Afrique, C. I, Paris, Nicoles SIMART, M. DCC. XII(1712), s.105.

Bu kilise Constantin ve Hélène adına yapılmış. Bu köyde yaklaşık iki yüz elli Rum aile, yüz elli Türk aile ve yüz Musevi aile var. Pınarbaşı sakinlerinin 1863'ten beri kilisenin bahçesinde küçük bir okulları var. Köyün Batısına devasa kestane ağaçlarıyla çevrili ve içinde berrak ve serin su kaynaklarının çizgi oluşturduğu bir alan var. Burası eğlence partilerinin yapıldığı yer. En güzel türden geniş narağacı bahçeleri var, derelerle ve büyük su birikintileriyle bölük bölük ayrılmış korular oluşturuyorlar. Köyün Batısında üzerinde Roma kaldırım taşlarının parçaları görünen bir yolu var. Yol trenle on beş dakikada İzmir'e götürüyor, çam ve servilerden bir koru oluşturan büyük bir Türk mezarlığından geçiyor. Tüm bu mezarlık Eski Rum yıkıntılarıyla örtülü[22]

V- Karşıyaka

Karşıyaka

1828 Yılı

Biz ilk kez Mac-Farlane'ın gezi öyküsünde bu bölgenin adından söz edildiğini duyuyoruz:

"(...) *Solda Karşıyaka (Cordelio) denen, yüksek ağaçlarla örtülü, çeşmelerle sulanan şahane bir ova*[23]

1887 (Haziran) Yılı

Gaston Deschamps'ın, bir sabah İzmir rıhtımında seyre daldığı:

"*Karşıyaka'nın beyaz evleridir*[24]

[22] ICOMOS, Constanitine, A.G.Y., s.8-9
[23] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.9.
[24] DESCHAMPS, Gaston A.G.Y., s.135.

VI- Kokluca

1828 Yılı

İşte Mac-Farlane'ın bu köy hakkında bize aktardıkları:

"Kokluca, heybetli bir dağın üzerinde kurulmuş, uçurumun üzerinde asılı gibi duran bir köy[25]

VII- Şirinyer (Paradisio)

1863 (24 Nisan) Yılı

Sultan Abdül Aziz, beraberindeki alayıyla ihtişamlı Cuma ibadetini yapmak üzere Hisar Camii'ne gitmektedir:

"Camiden sonra Sultan Türk ve Ermeni mahallelerinden, Kervan Köprüsünden geçtikten sonra İyonya'nın güzel gökyüzü altında zevklerimizi taçlandırmaya lâyık bir yere gelir. Bu yerin güzel olup olmadığına siz karar verin. Büyük cennet diyorlar oraya. İzmir bağışlarıyla orayı güzelleştirmiş. Güneşin kendisine tatlı alevlerini saçtığı Doğa burayı süslüyor[26]

VIII- Narlıköy

1868 Yılı

Şimdi de Constantine Icomos'un betimlediği köyün fizyonomisi:

"14. Narlıköy, (keui village, narli nar üreten, narı bol,) Bornova'nın Güney-Doğu'-sunda yaklaşık elli ailelik küçücük bir kom, ailelerin çoğu Türk, sonra Rumlar geliyor, son olarak da Katolikler, bunların Sainte-Trinité adıyla küçük bir kiliseleri var. Köy gereksinimlerini Bornova'dan sağlıyor, oradan yürüyerek otuz dakikalık bir uzaklıkta[27] *(S)."*

IX- Hacılar

1868 Yılı

Constantin Icomos (1868), kitabında Corneille Le Bruyn'in bu köyü gördüğünden ve köyün o zamanki (1678) durumundan şöyle söz eder:

[25] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s. p.9.
[26] GARDEY, L.., A.G.Y., s.25.
[27] ICOMOS, Constantine, A.G.Y., s.7

" (...) Bu köy yıllar önce İzmirlilerce çok daha sık ziyaret ediliyormuş. 1684 (aslında 1678) yılında İzmir'e tekrar uğramış olan C. Le Bruyn Hollandalı tüccarların avın tadını çıkarmak için Hadjilar'da bir konak yaptırmış olduklarını ve orada her zaman güzel birliktelikler olduğunu öğrenir (C.2, s.543, Fr. çeviri). Burası Cramer'in konağı iken şimdi Fisher ailesine aittir[28] "

Sonuçlar

Böylece öğreniyoruz ki bu eski köyler;

- Olağanüstü bir bitki örtüsünün kuşattığı bir arazide kurulmuşlardı,

- Su kaynakları, güzel inziva/ eğlence / av ya da eğlence partileri için buluşma alanları bakımından zengindiler,

- Hollanda, İngiliz, İtalyan, vb. tarzlarında yapılmış güzel evlere / villalara sahiptiler,

- "İnziva/ aşiyan, dinlence ve serinlik" sağlayan yerlere sahiptiler, vb.

Bu bakış altında diyebiliriz ki her zaman İzmirlilerin ve / ya da Avrupalıların mutluluklarını yaratmış olan bu tatil yöreleri bu olağanüstü işlevi günümüzde gerçekleştirmiyor gibiler, çünkü saklandıkları yerlerin cömert doğasına kötü davranıldı, şimdilerde neredeyse felç olmuş zenginliklerinden büyük ölçüde soyutlandılar, belki de bir daha eski hallerini yeniden kazanamayacaklar; nicedir İzmirlileri barındıran bu cömert doğanın şimdi barınağa, bakıma gereksinimi var.

Zamanın yıkıcılığına, insanın yıkıcılığına şimdiye kadar direnmiş olan tarihi kalıntılar da koruma altına alınma, onarılma gereksinimi duyuyorlar.

Kentin artan nüfusunun günümüzde geçmişten çok daha fazla inziva alanlarına gereksinimi var. Bir zamanlar sahip olduklarını yeniden diriltmezse aradıklarını nerede bulacak?

XVIII. Yüzyıl'dan günümüze kent ve yöresinde meydana gelen nüfus artışı kendi insanlarımıza dünün cömert doğasının cennet köşelerinde bugün ne verebiliyor? Koruyucu, üretici miyiz; kurutucu, tüketici miyiz?

[28] A.Y., s.7-8.

İzmir Kalesi

IV. BÖLÜM

BELLİ BAŞLI ANITLAR ve YAPILAR

I- Eski Anıtlar ve Yapılar:

a- İzmir Kalesi

1639 Yılı

Le Sieur Dv Loır'ın kaleyi betimlemesi şöyle:

> *"Dağın tepesinde yapısı düzensiz eski bir kale var, kapısı Batıya, Kuzeye ve denize bakıyor. Kapının üzerinde beyaz mermerden yapılmış bir kadın başı var, yontusu pek güzel ve ender, büyüklüğü de olağanüstü; kalenin duvarları mazgallı olup içinde yapı olarak bir tek sarnıçlı cami var*[1]

1668 Yılı

R.P Robert de Dreux, Gezi günlüğünde Pagos dağının tepesinde 'hâlâ' büyüleyici güzellikte Eski dönem yapı kalıntıları olduğunu belirtiyor. Gezginin sözleri arasındaki 'hala' sözcüğü her halde sağlamlıklarıyla zamana meydan okuyan bu tür yapıların henüz yerle bir edilip talan edilmediğini ima ediyordur (1668):

> *"Kentin yukarılarında bir dağ var, üzerinde Eski İzmir kurulmuş, bu kente ait çok güzel kalıntılara hâlâ rastlanıyor*[2] *"*

1766 Yılı

Amiral De Bouffremont'un notu şöyle (1766):

> *"İstihkâm yıkıntıları (...) uzaktan güzel bir kaleyi andırıyor: yakından baktığınızda yalnızca birer yıkıntıdırlar. Kalede yalnızca onarılmış üç top mazgalı var, gerisi açık ve yıkıntı. Burası Ceneviz kalesiymiş, onarmak Türklerin aklından geçmemiş. Kenti ve denizi menzili altında tutacak şahane bir kale örneği olurdu*[3] *"*

1776 Yılı

Kont De Choıseul-Gouffıer şatoyu şöyle betimliyor (1776):

---

[1] DV LOIR, A.G.Y., s.14.
[2] PERNOT, Hubert, A.G.Y., s.68.
[3] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.78.

"126. Levha tüm körfezi mükemmel bir biçimde tanıtacaktır; burayı korumak için yapılmış olan kale çok kötü bir durumda, üstelik yarısında var olan sığlıklardan uzak durmak için körfeze yaklaşmak zorunda kalan savaş gemilerini durduramaz[4] "

1777 Yılı

Mr. L'Abbé Dominique Sestını'nin betimlemesinde ise kalenin durumu şu (1777):

"İzmir'in sırtlarında Cenevizlilerden kalma bir kale var, kendisinden geriye yalnızca surları kalmışsa da görülmeye değer. Romalılardan kalma kesme taştan -lapidibus quadratis (dörtgen taşlar)- bir duvar gördüm. Ana kapılardan birinden bu kaleye girildiğinde bugün harfleri bozulmuş olan bir yazıtın üzerinde duvar içinde kalan bir baş yontusu görürsünüz, devasa ölçülerde ve hasar görmüş, herkes bir amazonun, Smyrna'nın başının yontusu diye bakıyor ama bana Apollon'un başının yontusu gibi geldi. Kalede Aziz Polycarpe Kilisesi 'ni hâlâ görebilirsiniz, Türkler tarafından camiye çevrilmiş, bugün ise terk edilmiş durumda[5]

1778 Yılı

Charles. S. Sonnını kalenin işlevini şöyle belirtiyor (1778):

"Daha sonra İzmir Kalesi denen bir hisara geliyoruz; bu koca kentin çevresini koruma işlevinde[6]

1833 Yılı

Marchebus'un belirttiğine göre Kent'e;

Büyük eski bir kale hâkimdir, Pagus dağının zirvesini taçlandıran bu kale viraneye dönmektedir[7]

1839 Yılı

J. B. Eyries bu eski kaleyi şu sözlerle anımsatır:

"Bir saatlık bir yürüyüşten sonra İzmir'in eski şatosuna (Kale) vardık: oldukça yüksek bir tepenin zirvesinde yapılmış[8]

[4] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.347
[5] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.9-10.
[6] SONNINI, Charles S., A.G.Y., s.332
[7] MARCHEBUS, A.G.Y., s.120.
[8] EYRIÈS, J.-B., A.G.Y., s.371

b- Liman Kalesi (Limon Kale)

1668 Yılı

R. P Robert de DREUX şu notu düşüyor:

"Oraya (kente) ancak girişi savunan bir kalenin hemen altından geçerek girebilirsiniz[9] *"*

1699 Yılı

Le Sr. A. De La Montraye'in betimlemesine göre (1699):

"Limanı savunan Kale Gümrük'ün yanı başında yapılmış olup Körfeze girişi savunan kaleden daha büyüktür; dört burcu ve ortasında bir kulesi var, toplarla da iyi donatılmış[10]

c- Ianus Tapınağı

1639 Yılı

Le Sr. Du Loır tapınağı şöyle betimliyor (1639):

"Artık burada eskiden Ianus adına yapılmış bir Tapınaktan başka bir şey göremezsiniz; tapınak kare biçiminde olup kubbesi duvarlarınınki kadar kalın taşlardan ve harçsız olarak yapılmış; taşların bazıları düşmüşlerse de birbirlerine alttan öyle destek veriyorlar ki diğerleri yerlerinden oynamıyorlar[11]

1702 Yılı

J.P de Tournefort'un belirttiğine göre:

"Melez ırmağının yaklaşık bir mil uzağında, Manisa yolu üzerinde, solda, bir ovanın tam ortasında hâlâ Janus Tapınağı denen bir yapının kalıntılarını gösteriyorlar; Bay Spon bunun Homeros'a ait bir yapı olduğu kuşkusundaymış ama bu gezginin ayrılmasından sonra bu yapı tümüyle yıkılmış olup tüm yöre Eski dönemin güzel mermerleriyle doludur[12] *"*

1777 Yılı

Mr. L'Abbé Dominique Sestını ise şöyle not ediyor (1777):

[9] PERNOT, Hubert, A.G.Y., s.69.
[10] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.178.
[11] DV LOIR, A.G.Y., s.15.
[12] TOURNEFORT, Joseph pıtton de, A.G.Y., s.322.

"Diana kaplıcasının biraz ötesinde Janus Tapınağı vardı; aynı M. Corneille Bruyn'in Levant Gezileri (Voyages au Levant) adlı kitabında belirttiği yerde; ama artık tapınağın yerinde yeller esiyordu[13] *"*

d- Eski Tiyatro

1676 Yılı

J. Spon ve G. Wheler Eski Kale'nin yıkılışına tanık olurlar; döküntüler Bezesten'in ve Han'ın yapımında kullanılacaktır (1676):

"(...) ama bu iki yapıyı dikmek için Kentin sıradan bezeklerinden biri olmayan bir başkasını yıkıyorlar, Kale'ye çıkışta tepenin yamacında bulunan eski tiyatroydu bu; oldukça yüksekti, çok iyi yapılmıştı ve denizi görüyordu[14]

Bu yıkımlar hafife alınır gibi değilseler de yıkıntıları Allah'tan bir başka yapının oluşturulmasında kullanılıyormuş!

1817 Yılı

M. Le Cte De Forbin tiyatronun durumunu şöyle betimliyor:

"Eski İzmir kentinin tiyatrosu yalçın bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Üzerlerine oturduğumuz basamaklardan görüş kente hâkim: Biçimi çok iyi saptanmış olan proscenium (sahne önü)dan geriye hâlâ kalıntılar var (...)

Dağın zirvesinde yer alan Kale neredeyse tümüyle yıkılmış: Kalenin kapısının üzerine yerleştirilmiş olan epey aşınmış antik bir baş Tournefort'un belirttiği gibi bir Amazon'a ait olmaktan çok Bakûs ya da Apollo'nun heykeline ait olmuş olmalı[15]

Marchebus şu saptamada bulunuyor:

"(...) Bugün artık bu kent tepenin sağrısında, kalenin sağındaki bir tiyatronun kalıntılarından başka antik hiçbir şey sunmuyor[16]

e- Diana Kaplıcaları

1702 Yılı

Tournefort bu kaplıcaları şöyle betimliyor (1702):

"Oradan (Ianus Tapınağı'nın yıkıntılarının bulunduğu alandan) birkaç adım ötede

[13] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.9.

[14] J. SPON et G.WHELER, voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, C.I, La Haye, Rutgert Albert, 1724, s.181.

[15] FORBIN, M. Le Cte De, A.G.Y., s.50- 51.

[16] MARCHEBUS, A.G.Y., s.122

şahane bir kaynak var, suyu sürekli olarak değirmenin yedi taşını döndürüyor. Burada Diana Kaplıcaları denen büyük bir mermer yapının kalıntıları var; bu yıkıntılar hâlâ görkemli ama ortada hiçbir yazı yok[17] "

1712 Yılı

Le Sr. Paul Lucas ve beraberindekiler İzmir'den iki fersah uzaktaki Kervan Köprüsü'nü geçerek bir saat içinde bir gölete varırlar (1712):

Göletin suyu

> *"Oldukça berrak göründü. Yöre insanlarının dediklerine göre her zaman böyleymiş; ama göletin üç boyu aşan derinliği üç kademi geçmiyor gibi göründüğünde suyu berrak mı berrakmış. Küçüklüğüne karşın bu göletin birçok kaynağı olduğunu fark ettim: yalnız derecikleri her biri ayrı arklardan giderek yedi değirmeni döndürüyor. Göletin ayrıca civar ovaları sulayan derecikleri de var.*
>
> *Hıristiyanı olsun Müslümanı olsun yöre insanları burasının Diana'nın yıkandığı gölet olduğunu söylüyorlar. Olası bir şey daha ileri sürüyorlar: burada her yıl boğulan olurmuş, cesedi de asla bulunamazmış*[18]

Bu betimlemede dikkatimizi çeken şey kanalların varlığı ve onların hem değirmenleri çalıştırıyor hem de çevredeki ovayı suluyor olmaları. Tarım güvenilir ve bilinçli ellerde olmalı!

1777 Yılı

Mr. L'Abbé Dominique Sestını'nin betimlemesinde Diana Kaplıcaları (1777):

> *"Ovada gördüklerimize gelince, size şunu da onurla belirteyim ki, Carovana (Kervan) denen köprüye ulaştıran yolu izlediğimizde eskiden Diana adına yaptırılmış olduğu için Diana hamamı (1) denen bir yere geldik. Burada artık bir duvarın hiçbir şey ifade etmeyen kalıntılarından başka bir şey göremezsiniz*[19]

1833 Yılı

Merchebus Diana Kaplıcalarını şöyle anıyor:

> *"Kervan Köprüsünden yarım fersah ötede sazlıklar arasında şairlerin prensinin ün kazandırdığı Diana kaplıcalarının kalıntıları görülüyor*[20]

Sonuç olarak, adlarını saya geldiğimiz tüm antik yapılardan geriye hemen hiçbir kalıntı kalmamıştır; yalnız İzmir Şatosu (kale) hâlâ ayaktadır. Bu şato İzmir kentinin simgesi olarak sonsuza kadar korunmaya lâyık...

[17] TOURNEFORT, Joseph Pitton de, A.G.Y., s.322.
[18] LUCAS, Paul (Le Sr.), A.G.Y., s.304-305.
[19] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.8-9
[20] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.

II- Yeni Yapılar ve Anıtlar

Genel durum

Geçmişte kullanılmış olan anıtların ya da büyük yapıların incelenmesine geçmeden önce önemli olanlarını ve özelliklerini sıralamak isteriz.

Önce İzmir'in sahip olduğu yeni yapıların genel özelliklerini yakalamaya çalışalım:

İzmir'in 17 yüzyılın ortalarında sahip olduğu yapılar hakkında en sağlıklı bilgileri sunduğuna inandığımız A. Galland kitabında hanlardan, bir Fransız otelinden, Tüccar evlerinden, Bezesten'den, Gümrük'ten, vb.'den söz eder; sırası geldikçe bunlar hakkında yazdıkları aktarılacaktır (1678).

1764-1765 Yılları

Dr. Richard Chandler, kentin belli başlı yapılarını şöyle sıralıyor (1764-1765):

> *"İzmir'in belli başlı yapıları camiler, halk hamamları, bezesten ya da çarşı ile hanlar ve otellerdir, bu han ve oteller çok geniş ve çok heybetli yapılar*[21] "

Bu satırlarda dikkatimizi iki niteleyici çekiyor: 'çok geniş' ve 'çok heybetli' Bu iki söz büyüklüğe ve enginliğe tutkun Türk'ün 'ruhu'nu yansıtmıyor mu?

1766 Yılı

Amiral De Bouffromont yapılardan söz ederken onların güzelliklerinin ve iyi korunduklarının altını çizer (1766):

> *"Pazaryerleri, bezestenleri, hamamları, bekâr tüccarları ve gelip geçici gezginleri yerleştirmek için ayrılan evlerin bulunduğu yerleşim alanları tüm Türkiye'de olduğu gibi genellikle çok güzel ve iyi korunmuş yapılar; Frenk Mahallesi dışında diğer yerler felaket, elle tutulur yanları bile yok*[22]

1776 Yılı

Kont De Choiseul-Gouffier İzmir'de büyük yapılar yapmaktan niçin kaçınıldığını şöyle açıklar (1776):

> *"Onları büyük yapıları yükseltmekten alıkoyan yeni bir gerekçe de hemen hemen sürekli var olan yangınların ve depremlerin tehlikesidir; camilerin, bezestenlerin ve birkaç kervansarayın dışındaki tüm evler ahşaptan yapılmışlardır*[23] "

1828 Yılı

Mac-Farlane Choiseul-Gouffier ile aynı düşüncededir:

---

[21] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.147
[22] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.77
[23] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.342.

"(...) Büyük camilerin dışındaki Türklere ait yapılar ancak bir nesle hizmet sunmaya uygun görünüyor[24] "

1832-1837 Yılları

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girdiği mimarisinin durumundan da belli olmaktadır. Charles Texier İzmir'de hiçbir yerleşim alanını ciddi bir ilgiye lâyık bulmaz:

"(...) Doğuluların yeni mimarisinin bayağılığı ilk anda kendini gösteriyor. Camiler ve kamu yapıları en sıradanları olanlardan: iç bölgelerde daha ilginç yapıları olan küçük bir tek kent bile yok[25] "

1844 Yılı

Maxime Du Camp pazar çevresinde yapılmış olan bazı büyük yapıların adlarını saymakla yetinir:

"Pazarların çevresinde camiler, çeşmeler, dükkânlar, berberler, vb. bir aradalar. Berber dükkânları Romalılarda olduğu gibi en sık uğranılan toplanma yerleri[26]

İşte zaman akışı içinde bazı belli başlı yapılar ve durumları:

a- Liman

1639 Yılı

Le Sr. Du Loır limandan şöyle söz ediyor (1639):

"Küçük olup kendini kapatan bir Kalenin komutası altındadır, yabancı gemiler buraya asla giremezler[27] "

1676 Yılı

J. Spon ve G. Wheler' e göre (1676):

"İzmir Limanı çevresi sekiz fersah olan ve hemen her tarafı demirlemeye elverişli, güzel görünümlü büyük bir körfezden ibaret. Ama bir tür körfez ya da küçük Liman var, Türk kadırgalarına ve teknelerine kapalı[28]

1699 Yılı

Le Sieur A. De La Montraye'ye göre (1699):

[24] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.44.
[25] TEXIER,Charles, A.G.Y., s.307
[26] DU CAMP, Maxime, A.G.Y., s.365
[27] DV LOIR, Sievr , A.G.Y., s.14-15.
[28] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.180.

" (...) İzmir Körfezi'ne girdik. İzmir Limanı oldukça büyük: her yönden gelip oraya yanaşan ticaret gemileri dışında yüz tane de savaş gemisi barındırabilir. Komşu kıyılar bu limanın doğal sığınakları olup gemileri fırtınalardan koruyorlar. Mektuplarını alan tüccarlar onları 'Marsilya yolu' ile almışlarsa çok yakın tarihli oldukları için içleri bir hoş oluyor; barış zamanında İngiltere'den Türkiye'ye bu yol izleniyor, savaş zamanında ise Viyana yolu[29] "

1776 Yılı

Kont De Choiseul-Gouffier, İzmir kentinin değerini iyi anlamak için limanının gözlenmesini salık veriyor (1776):

"(...) İnsan gözlerini kentin Limanının enginliğine ve güvenliğine dikmeli, her zaman hareket halinde olan, yerlerini başkalarına bırakıp duran ve bu limanı Levant'ın en çok uğranılan pazarı, Küçük Asya'nın antreposu haline getiren türlü uluslardan gemilerin kalabalığını bir bir saymalı[30]

Görülüyor ki İzmir Limanı XVIII. Yüzyıl'ın son çeyreğinde ticaret açısından Akdeniz'in en parlak yıldızı ve Doğu ile Batının kesişme noktasıdır; bu kesişim elbette yalnız ticari nitelikte değil, ayrı ayrı kültürlerin de mayalandığı, amalgam oluşturduğu nokta! 1789'un eşiğindeki Fransa'nın nabzını tutan kent!

1806 Yılı

Jüliyen'in Günlüğü (Journal de Julien)'nde, liman 'çok güzel' diye nitelendirilmiştir:

"Her ulusa ait büyük yapılarla dolu çok güzel bir liman[31]

1830 Yılı

M. Michaud ve M. Poujoulat'ya göre:

"(...) Koy her ulustan ticaret gemileri ve savaş gemileriyle doluydu, önceki günlerde fırtına onları sığınacak yer aramaya zorlamıştı[32]

1833 Yılı

Marchebus rıhtımın güzelliğinin altını çizer:

"29 Mayıs günü öğleden sonra saat 1'de İzmir'in güzel rıhtımına demirledik[33]

[29] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.178.
[30] CHOISEUL-GOUFFIER, M. Le Comte de, A.G.Y., s.343.
[31] Journal de Julien, in: Chateaubriand,. Oeuvres romanesques et voyages V, texte établi et annoté par Maurice Regard, Pasis, Gallimar, 1969, s.1515.
[32] M. MICHAUD et Pt. POUJOULAT, Correspondance d' Orient (1830-1831), Tome: III, Bruxelles, N. -J.Gregoir-V V Wouters et Ce, Impr. Libr. 1841, s.12.
[33] MARCHEBUS, A.G.Y., s.119.

1851, 1852 ya da 1853 Yılı

'les Paquebots du Levant (Levant'ın Yolcu Gemileri)'nde rıhtım şöyle betimleniyor:

> *"Önce de dediğimiz gibi koy barındırdığı gemilere büyük bir güvenlik sunuyor; gemilerle dolmuş haliyle, ip gibi dizilmiş zarif teknelerle tam bir curcuna görünümünü veriyor ve İzmir'in ticaretinin sürekli arttığını kanıtlıyor[34]."*

1872 Yılı

Demetrius Georgiades'in gözlemine göre:

> *"İzmir koyu en güzel ve en güvenlilerinden biri. Tüm sancaklar orada birbirlerine karışırlar, tüm ulusal görkemler, birçok savaş gemilerinin tüm siyasi olayları, bir de sayısız ticaret gemileri... Burası denizcilerin Levant'daki Elysée'si. (*) (*):Pierre David. "koyun konumu, alanı ve güvenirliği, iletişimlerin kolaylığı, burayı birkaç yıldır iç bölgeye bağlayan iki demiryolu hattı sayesinde bu yeri İstanbul'dan sonra Levant'ın en önemlisi yapıyor[35] "*

1887 (Haziran) Yılı

Gaston Deschamps sık sık uğradığı rıhtımı sabah saatlerinde düşlemektedir:

> *"Koy dümdüz ve pırıl pırıl, beyaz bir ağın altındaki küçük tekneler her hareketi ışıl ışıl damlalar saçan küreklerinin var gücüyle yüzüyorlardı[36]*

Şimdi de rıhtımı şöyle betimliyor:

> *"Koy sabahları içinde Karşıyaka'nın beyaz evlerinin yansıdığı kocaman, yekpare bir ayna gibidir, birbirine çarpan, kabaran, paralanan ve köpükten kadifeler halinde gelip rıhtımın geniş taşlarında parçalanan sayısız dalgalarla birden ürperir. Orada palamarlanmış demir tekneler. İnsanlar bu sivri kayık filosunun uzun bir uykudan uyandığını ve neşeli bir yaşamla canlandığını sanarlar. İki direkli yelkenliler, tek direkliler, kadıgalar ağır ağır sallanıyorlar ve salınan direklere çarpan serenler gürültü çıkarıyorlar[37] "*

İzmir rıhtımını bir görelim:

> *"Mağaza ve dükkânlardan yoksun sakin, bitkin ve bir koya çıkan bir sokak (Canebière/ cannebière), bu sokakta güneş her Allahın günü kırallara lâyık bir eğlence sunar[38] "*

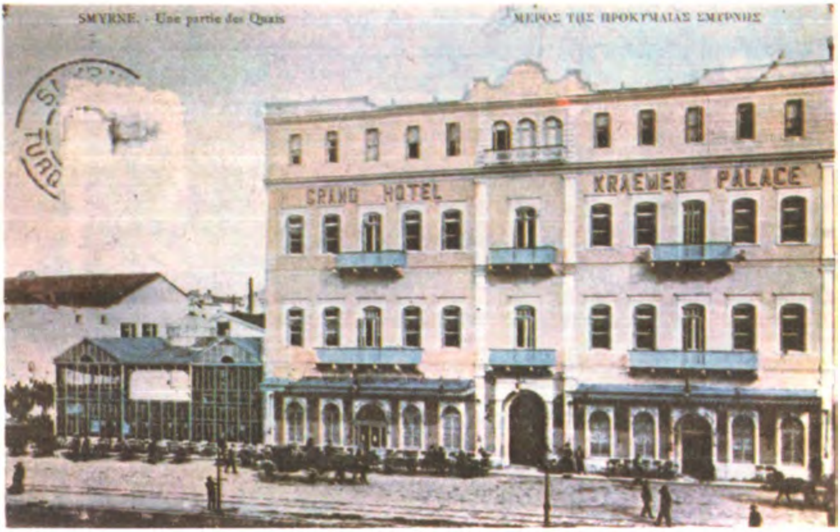
[34] Anonyme, A.G.Y., s.103-104.
[35] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.93.
[36] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.189.
[37] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.120.
[38] A.Y., s.124.

Rıhtımlar

Kordon

Rıhtımın bir kesiti, İzmir

Rıhtım, İzmir

Liman ve Rıhtımlar, İzmir

Rıhtımdan bir bölüm, İzmir

Rıhtımlar, İzmir

1913/1914 Yılları

Paul Jeancard'ın rıhtımı betimlemesi çok canlıdır:

> *"Saat on bir buçukta **L'Equateur** geri geri her tür ticari mallarla tıklım tıklım dolu rıhtıma yanaşıyor ve oraya palamarlanıyor, aynı anda birbirlerine sıkışmış olan kayıklar aralarındaki her bir boşlukta ışıltılı yıldızlar oluşturuyorlar.*
>
> ***L'Equateur** saldırıya uğrayacak. İskele hamalları çığlıklarla, birbirlerine seslenerek üşüşüyorlar. Güvertede yükselen kalabalığın çözülmesi bu: şişkin tumanlar, geniş kemerler, yanmış kararmış, bıyıklarla bölünmüş yüzler, kıskanç gözlerin parıldadığı yüzler. (...)*

Bu rıhtım uzanıp gidiyor, kısmen, kapalı bir liman oluşturan dalgakıranlarla ve atkılarla korunuyor. Kıvrımların daha deniş olduğu Güney tarafına malları hazırlayan gemiler yanaşıyor. Rıhtımın burasında ticarethaneler sıralanmış. İlerideki, daha az derin sular bordaya izin vermiyorlar. Orası eğik pruvalı çok güzel kayıklara ayrılmış. Rıhtımın bu kısmında büroların ve antrepoların yerini oturulan evler almış.

Evler tek katlı, önlerinde bir peronları ve kendilerine süs veren camlarla bezeli kapalı balkonları var. Bir tür mirador olan bu evlerde kadınların hepsi meraklılar, belki de başka yerlerdekilerden daha fazla; tüm zevkleri limandaki hareketliliği ve yolcuların geliş gidişlerini izlemek. Kafeler, kulüpler, sinemalar kapalı limanın yakın çevresini tutmuşlar[39]

b- Gümrük

1639 Yılı

Sievr Dv Loır'ın notuna göre:

"Gümrük kumsal boyunca uzanıyor[40]

1657 Yılı

J. B. Tavernier gümrüğün önemini şöyle vurguluyor (1657):

"İzmir Gümrüğü Üstad-ı Azam'a çok para sağlıyor ve vergiler tam şurada ödeniyor[41]

1676 Yılı

J. Spon ve G. Wheler'in betimlemelerine göre (1676):

"Kısa bir süre önce orada yapılmış olan Gümrük binası denize doğru uzanan bir ev; ahşap kısmı boyalı ve vernikli olmasa bile tertemiz. Gümrük resimleri aynı işleme tabi olmayan uluslara göre %3, %4, %5 ya da %8'dir[42]

---

[39] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.20-22.
[40] DV LOIR, Sievr, A.G.Y., s.14-15.
[41] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.140.
[42] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.180.

Gümrük

c- Mahalleler

1657 Yılı

Frenk Mahallesi / Frenk Sokağı

J. B. Tavernier Frenk Mahallesini şöyle betimler:

"Frenk Mahallesi bir yanı denize bakan uzun bir sokaktan ibaret, deniz hemen evlerin ayakucunda çırpınır; hem denizi görmeleri hem de malların boşaltılmalarına elverişli olmaları açısından deniz tarafındaki evler yamacı görenlerden çok daha değerli[43]

1664 Yılı

Frenk Sokağı

"Adını içinde Frenklerin, yani Avrupalıların oturmalarından alan Frenk Sokağının bir ucundaki sahibi Fransız olan bir handa bir oda kiraladık. Bu mahalle sakinleri için çok elverişliydi zira sokak deniz kıyısı boyunca uzanıyordu ve daha önce de belirttiğim gibi deniz son ev de dahil evlerin ayak uçlarındaydı[44]

[43] TAVERNIER, Jean-Baptiste, Les six voyages en Turquie et en Perse, C.1, Paris, lib. François Maspero-1, 1981, s.139

[44] TAVERNIER, Jean-Baptiste, Les six voyages en Turquie et en Perse, C.2, Paris, lib. François Maspero, 1981, s.16

1699 Yılı

A. De La Montraye'nin belirlemesine göre:

"Dağa bakan taraftaki sokağa Frenk Sokağı deniyor çünkü sokağın her iki yanı boyunca uzanan evlerde Frenkler oturuyor[45]

1764 - 1765 Yılları

Dr. Richard Chandler Frenk Sokağını şöyle betimliyor (1764-1765):

"İçinden çirkefli bir derenin aktığı Frenk Sokağına girdik. Bu sokağın sokağa benzer bir tarafı yok gibi, üstelik öyle dar ki üzeri odun kömürü yüklü bir devenin yanında buradan geçmekte güçlük çektik. Sokağın bir kısmı hâlâ virandı ve önceki yıl kendisini harap eden yangını anımsatıyordu: Birkaç Konsolosla birkaç tüccar daha yenice evlerini onarmışlardı, ötekiler hâlâ onarmaya çalışıyorlar. Bu sokakta yapılmış olan evlerin çoğu sahile kadar uzanıyor ve hepsinin avlusu ya da bahçesi var: birinci katlarda oturuluyor, bu katların daireleri güzel ve geniş; evlerin denize bakan tarafında uzun galeriler ve İnbatın serinliğini alan teraslar var; üst katlarda ve zemin katlarda ise mallar için geniş ve sağlam mağazalar var[46]

1766 Yılı

Marcelle Chırac betimlemesinde 1763 yangınının bu sokağı ne hale koyduğuna değinir:

"(...) Kentin geri kalanı çirkin, orta karar bile değil; ama İzmir'e yerleşmiş Hıristiyan ulusların Konsoloslarının oturdukları Frenk Sokağı hariç. Bu sokakta çok güzel geniş evler var. 6 Ağustos 1763 tarihinde çıkan bir yangın sokağın bir bölümünü kül etmiş: Birçokları yanında Fransız Konsolosluk binası da tamamen yanıp yıkılmış, yerine de hâlâ tek taş konmamış. Cizvit Kilisesi de tamamen yanmış, hâlâ bir taş yığını; ama birçok ev önceki hallerinden daha da güzel bir biçimde yeniden dikilmişler[47] "

1776 Yılı

Bay Choıseul-Gouffıer sokağın Avrupalı çehresini vurgular:

"Avrupalıların bir arada bulundukları Frenk Sokağı bir Avrupa kenti görünümünü, onların ve servetlerine servet katma olanağı sağlayan ticaret ilişkilerinin tüm zevklerini sunuyor[48] "

---

[45] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.178.
[46] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.125.
[47] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.77
[48] CHOISEUL-GOUFFIER, A.G.Y., s.344.

1778 Yılı

İzmir Mahallesi / Frenk Mahallesi

18.Yy.ın son çeyreğinde Charles S. Sonnını Frenk mahallesinin durumunu betimlerken mahallenin huzurunu Türklerin yumuşak başlılığına ve hoşgörüsüne borçlu olduğunu vurguluyor:

"Avrupalıların oturdukları İzmir Mahallesi bir Avrupa kentini andırıyor; diğer mahallelerde oturan Türklerin yumuşak başlılığı ve hoşgörürlüğü burayı yabancılar için huzurlu ve güvenilir bir yurda dönüştürmüş. Bu kentin Rumları etkin bir sanayiye ve tatlı dilliliğe sahipler; kadınları ise güzelliğin tüm dış görünüşlerine sahipler, üstelik elbiselerinin asil, zarif hatta yürek hoplatıcı biçimleriyle bu güzelliklerine daha bir çekicilik ve sere serpelik kazandırmasını biliyorlar...

(...) ama şunu da kabul etmeliyiz ki, gözlemci ticaret acentelerinin yanlış yönetimlerinden yakınsa da onun ciddi görüşlerine yabancı biri İzmir'de oturan Avrupalıların bir arada bulunduklarında seçkin bir topluluğun bezeklerini ve gönencin yeryüzünün her tarafında oluşturmayı bildiği zevkleri fark eder[49]

1806 Yılı

Mahalleler

Julien Potelin Pazar mahallesine göre diğer mahalleleri şöyle belirtiyor:

"Diğer mahalleler çok daha temiz ve havadar, hastalıklara da daha az gebe[50]

1812 Yılı

Frenk Mahallesi

J. B. Tancoigne mahalledeki güvenliğin altını çizer:

"(...) Özellikle akşamları fenerlerle aydınlanan ve polisin içeride değil ancak dışında görevini yapabildiği Frenk Mahallesinde müslümana raslamak çok nadirdir[51]

1832 Yılı

Gül Mahallesi

M. Le Comte Joseph d'Estourdel'e göre:

"(...) İzmir'in belli başlı sokaklarından biri olan Güller Sokağı adını çalmış değil, zira çok nefis bir görünümü var, orada beyazlar içinde ve günün her saatında kafeslerinin önlerinde çiçek saksıları gibi duran kadınlar bu görüntüyü sunuyorlar[52]

[49] SONNINI, Charles s., A.G.Y., s.334-335.
[50] Journal de Julien, in, A.G.Y., s.1516.
[51] TANCOIGNE, J.M., Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'Ile de Candie en 1811,1812,1813 et 1814, suivi d'une notice sur Péra et d'une description de la marche du Sultan, Paris, Nepveu, lib.,1817, s.37
[52] ESTOURDEL, Comte Joseph d', Journal d'un voyage en Ori¬ent, 2.vol.,Tome-I, Paris, impr.de Crepelet, s.196.

1833 Yılı

Frenk Mahallesi

Marchebus bu mahalleye olan hayranlığını belirtir:

> *"İzmir'e Yahudi Yortusu gününde vardık. Tüm sakinlerinin Hıristiyan dininin gereklerini yerine getirdikleri Frenk Mahallesi bir zerafet ve şenlik görünümündeydi. Önce orada gördüğümüz evlerinin durumuna sonra da kadınların güzelliğine çarpıldık; daha sonra gördük ki bu noktada Rumlar Ermenilerden bir adım gerideler*[53]

1832-1837 Yılları

Gül Mahalle - Fransız Hastanesi Mahallesi

Charles Texier Gül mahallesinin gelişiminin altını çizer:

> *"Kentin Kuzeyinde birkaç yıl önce başlatılan yapılar hızla çoğalmış. Gül Mahallesi (la rue des Roses) denilen mahalle artık İzmir'in en güzel mahallesi değil, Avrupalı nüfusu da yavaş yavaş bir zamanlar bahçelerin ortasında tek başına, şimdi ise evlerle çevrili olan Fransız Hastanesi'nin bulunduğu mahalleye taşınıyorlar*[54]

Frenk Mahallesi

Ch. Texier bu mahalleyi şöyle betimler:

> *"Deniz boyunca oluşturulmuş olan Frenk Mahallesi İzmir'in tüm Avrupalı nüfusunu barındırıyor; Türkler dağın alt kısmındaki Mahallede oturuyorlar. Rumlar kentin Doğusunda: Kaynağını Diana kaplıcalarından alan ve Boyacı Irmağı adını alan küçük bir ırmak- Frenk Mahallesini Konsolosluklar Mahallesinden ayırıyor. Evleri hoş bir durumda ve denize bakıyor. Bu evler ara sıra yangınların yenilenmeye zorladığı hafif, ahşap yapılar. Sakinleri kendilerini depremlere karşı güvence altına almak için bu tür evler yapmaktan yana olmuşlar, gönüllü olarak da diğer bir tehlikeye kendilerini atmışlar*[55]

Frenk Mahallesi

[53] MARCHEBUS, A.G.Y., s.120.
[54] TEXIER, Charles, A.G.Y., s.308.
[55] A.Y., s.307

1839 Yılı

Frenk Mahallesi

J. B. Eyries bu mahalleyi İstanbul mahalleleriyle kıyasladığında onu daha iyi kurulmuş bulur:

> *"...Frenk Mahallesini boylu boyunca uzanır bulduk: Sokaklar orada İstanbuldakinden daha uzun; oradaki evler bana daha iyi yapılmış görünüyordu, Bu evlerin arkalarında üstleri kapalı, İtalya'daki gibi halı-kilimlerle donanmış galerisi, sarmaşık bitkileri ve çiçek saksıları olan bahçeli evler vardı*[56]

Türk Mahallesi

J. B. Eyries bu mahalleyi de şöyle betimler:

> *"Türk Mahallesi Frenklerinkine hiçbir bakımdan benzemiyor: sokakları dar, kaldırımları kötü döşenmiş; birçok pencereler açılmış, çıkıntılarla ve sundurmularla tıka basa doldurulmuş ahşap evler; su sakaları, deve ve eşek kuyrukları burada geçişi aralıksız tıkıyor; pazarlar zenginliklerle bezenmiş, çıkıntılı çatılarla ve asma beşikleriyle örtülmüş; orada bulunan küçük kahvehaneler de çevre Türkleri için buluşma yerleri*[57]

1842 Yılı

Frenk Mahallesi

Alexis de Valon bu mahallenin canlı bir tablosunu çizer:

> *"Önce izlediğimiz Frenk Sokağı İzmirin en güzeli diye ün salmış; hiçbir şey yapılamayacağı fikrine hiçbir bakımdan yanıt vermemesine karşın aslında birçok özelliği var. Dar bir sokak, kokuşmuş bir dere, her renkten, her biçimden, her yükseklikte evler, üzerinde hiçbir arabanın gitmediği kötü bir taş döşeme, sağda ve solda butik görevi yapan dükkânlar, başlar üzerinde sundurma görevi yapan ve güneşe boğulan sokağa kare şeklinde gölgeler bırakan kumaş ve bez parçaları, ayaklar altında sebze kazıntıları, ezilmiş kavun kabukları, çamurda kemirilmiş kemikler sürükleyen iri genç köpekler; ayaklarda pabuç, sessizce yürüyen ve hiç çıt çıkarmadan yoğunlaşan alacalı bir kalabalık, Türk türbanlarından, kunduz derisinden, kızıl demirden ve maşlaktan şapkaların anlaşılmaz bir karışımı; sizi iteleyen hamallar, yükleri size çarpan eşekler, bazen de onların önünde yürüyen, hiç bakmadan ayaklarını kayıtsızca yere ya da kendilerinden kaçmasını beceremeyen dalgın bir avarenin üzerine basan bir dizi deve; bunca kalabalıkta hareket çok, gürültü ise pek az, işte Frenk Sokağı'nın görünümü bu. Her türden mal yoksul mağazaların görünür yerlerine serilmiş. Bir yerde kumaşlarla yiyecekler karşı karşıya, diğer yerde kadın bir moda satıcısı Paris'ten yeni gelen kırmızı şapkaları öbek öbek tütün*

[56] EYRIÈS, J. B., A.G.Y., s.371.
[57] A.Y., s.371.

satan bir Türk satıcısının yanıbaşına sergilemiş; az ötede yüzü tıraşlı bir Musevi koku, amber buğusu, gül suyu tezgâhını koyunlarının derisini yüzen bir kasabun tam yanıbaşına kurmuş. Bir fikir çıkarılması zor bir arapsaçı; birbirinden farklı yüzler, tüm ülkelerin giysileri etrafınızı sarıyor, etrafınızda da türlü diller konuşuluyor[58] "

Pazar Sokakları

Alexis de Valon bu mahalleyi enikonu betimler:

"Yenice geldiğimiz arasta sokakları kent sokaklarına benziyor, şu kadarla ki bunlar çok daha dar, daha bir pislik içinde, katlı evleri ise seyyar satıcıların yıllık büyük panayırlar döneminde Fransa'nın güneyindeki birkaç kentte kurdukları geçici kulübeleri anımsatan ahşap barakalar halinde kondurulmuş. Butiğinin önündeki küçük tezgâhının ortasında uzun sakallı yaşlı bir Türk, manken gibi hareketsiz, çömelmiş bir piposunu tüttürüyor, bir yeşil salatalık atıştırıyor. Bir köşede, yaktığı ocağın başında bir çocuk oturmuş, ustasının kahvesini hazırlıyor. Sizi çağırmak, mallarını size övmek yerine, yaşlı Türk kendini tam bir sessizliğe kaptırmış, ticaretinin hiç de derdine düşmüş görünmüyor. Çevirmeniniz arzu ettiğiniz şu ya da bu malın kendisinde olup olmadığını sorsa size gözlerini yarı kapatarak, tüm Levant'da ender bir olumsuzluk işareti olan dilini damağında çatlatarak ya da 'ne bileyim, arayın' anlamında anlaşılmaz bir omuz silkmesiyle yanıt verir. Butiğini alt üst etseniz, çekmecelerini karıştırsanız, çoğu zaman başını çevirmeye bile tenezzül etmez. Hiçbir şey size uygun değilse alt üst olmuş butiğinin ortasında onu gamsız bırakırsınız. Ama tersine ona bir silahın ya da bir çift terliğin fiyatını sordursanız gırtlaktan çıkan bir sesle her zamanki gibi elde etmek istediğinin iki katı bir fiyatı söyler; siz kendisine istediğinin yarısını verirsiniz, elini uzatır; paranızı alır ve burnundan bir tutam duman savurur. Çocuk her şeyi yeniden düzene kor, tekrar ocağın başına oturur, satıcı da yine o sonsuz seyrine dalar.

Sokaklardaki gibi alt üst edilmiş olacakları yerde arastadaki tüm butikler, tüm mallar türlerine göre ayrılmışlar; her ticarî malın bir yeri var. Şurada Bursa ipeklileri, oda elbiseleri, sırma işlemeli muslinler; orada kadife ya da Maroken pabuçlar; daha ötede silahların, Acem hançerlerinin, Şam kılıçlarının bulunduğu mahalle; bir başka sokakta incik boncuk, kıymetli taş ve Kayseri halısı satıcıları yerleşmişler. Şurada burada bir limonata satıcısının, kötü dondurma satıcısının ya da şurup satıcısının açılan tezgâhı; şurup, kuru üzüm suyuyla tatlandırılmış ve birkaç damla gül suyuyla yavanlaştırılmış erimiş kardan oluşan berbat bir içit.

Daha da ötede, üzeri akkor kömürle dolu, önünde rüzgârın döndürdüğü tenekeden küçük bir tekerlek yardımıyla hareket eden dikine dizilmiş şişlerin bulunduğu sacdan bir tür mangal size bir aşçıyı işaret ediyor.

[58] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.352.

Kokuşmuş bir havayı soluduğunuz, her tür malın, hatta en değerlilerinin bile karmakarışık öbeklendiği şu arastanın sefil bir görünümü var, insan orayı dolaşırken hemen sıkılabilir[59] "

1842 Yılı

Frenk Mahallesi

"Frenkler kentin işgal ettikleri yerine gelenek-göreneklerini getirmişler. (...) Akşamları, gün batımından sonra Hıristiyanlara kapalı olan Türk kenti uykudayken Frenk Mahallesinde ne türban, ne pabuç görürsünüz, orada daha sabah rüzgârının ilk esintisinde ahali uyanır, yaşam başlar. Artık Güller Sokağını gidip görme zamanıdır[60] "

Türk Mahallesi

"(...) Türk Mahallesi ise Mahmut'un girişilen yeniliklerine karşın, gördüğümüz gibi, o ilk özgünlüğünü büyük çapta korumuş[61]

Gül Mahallesi

"İzmir'in diğer sokaklarından daha geniş olan Güller Sokağı deniz kıyısı boyunca, onun eğrisini de izleyerek kent dışında körfeze dil gibi uzanan ve tam olarak Bella-Vista denen bir mesire yerine kadar uzanıyor. Akşamları girerken gün batımının son ışıklarıyla kızıla dönen bu sokak belki de dünyada bir eşi olmayan bir görünüm sunar. Bu yolun iki tarafında tıkış tıkış olan tüm savaş gemilerinin subayları, her ülkeden yolcular, poz veren züppeler, devriye gezen süvariler yüzlercesi bir arada yarı aralanmış kapıların, Doğu'nun en güzel kadınlarının yanı başına gelip otururlar[62]

1843 Yılı

Gérard de Nerval, gezdiği Gül mahallesini şöyle betimler:

"En iyisi gidip Güller Sokağını gezmek, orada pencerelerin arasından, kapıların üzerinden genç Rum kızlarının kaçamak izlerini görürsünüz -Virgilius'un su perisi gibi kendisini göstermeden asla kaçan olmaz[63] "

1844 Yılı

Frenk Mahallesi

"Frenk Mahallesi'nde tüm ülkelerin tezgâhlarına raslarsınız[64] "

[59] A.Y., s.352-353.
[60] A.Y., s.355.
[61] A.Y., s.355.
[62] A.Y., s.356.
[63] NERVAL, Gérard de, A.G.Y., s.511
[64] REYNAUD, Charles, A.G.Y., s.50.

1845 (1850?) Yılı

Frenk Mahallesi

Xavier Marmier, Frenk mahallesinin Avrupaî mimarî özelliğini belirtir:

"Frenk Mahallesi, burada bir çizgi halinde Avrupai tarzda yapılmış büyük evler görürsünüz[65] *"*

185 (?- 1, 2, 3) Yılları

Frenk Mahallesi

Les Paquebots du Levant' da mahalle şöyle betimlenir:

"(...) Nihayet Frenk Mahallesi, bir dizi şahane konutlar sunuyor, üzerlerinde yabancı konsolosların bayrak direkleri uluslarının renklerini dalgalandırıyorlar[66]

Avrupalıların Mahallesi

Aynı yapıtta bu mahalle şöyle sunulur:

"(...) Avrupa Mahallesi evlerinin lüksüyle ayırt ediliyor, oranın sarayları desek hiç de yalan olmaz, bu sözü Fransız konsolosunun oturduğu hanay için diyelim: soylu bir ön cephe, sütunlu güzelim girişler, mermer sütunlar, geniş salonlar, oldukça geniş bir bahçe, içinde bulunan gölgelikler burayı prenslere lâyık, Fransa'nın temsilcisine de yaraşan bir konuta çeviriyor. Diğer konutlara gelince, dâhice bir bileşim ilk bakışta sokağın tümünü kucakamayı sağlıyor: zeminkat hiza oluşturuyor, birinci kat üzerine oturuyor ve her iki tarafında birer penceresiyle çıkıntılı bir açı oluşturuyor, Endülüs miradorlarının amacını aynen yerine getiriyor, insan bu pencerelerin yanındayken de -İspanyol deyişiyle- kendini bir mesire yerinde durdurulmuş arabada sanıyor olmalı[67] *"*

Türk Mahallesi

"Bu anıtsal yapıların tümüne hâkim; orada bir gezgin ilk kez oldukça sık yangınlarla, alevlerle yerle bir olmuş olanların küllerinden yükselen Türklerin savsaklığının seyrelmiş olduğu bu evleri seyredebilir. Kırmızıya ya da beyaza kabaca boyanmış olan bu evler mavi bezekleriyle sanki porselenden yapılmışlar; ağaç kitleleri, şuraya buraya dikilmiş serviler, birkaç sivri minare ucu, evden eve sıçrayan asma dalları adım başı nefis birer tablo motiflerini oluşturuyorlar[68]

[65] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.147
[66] Anonyme, A.G.Y., s.99.
[67] A.Y., s.103.
[68] A.Y., s.102-103

1853 Yılı

Frenk Mahallesi

Mahallenin her tarafındaki meyve tezgâhları M. Boucher de Perthes'in hoşuna gider, mahallenin temizliği de:

> *"Figürlerden daha az hayran kalmadığım şeyler her yanda sergilenmiş olan güzel meyveler, incirler, üzümler, kavunlar, karpuzlar. Yan tarafta pek az ilgimi çeken ama yine de sevenleri olan asma salyangozlarıyla dolu büyük sepetler vardı.(...)*
>
> *İstanbbul'da olduğu gibi kentin en az kirli olan şu karşıdaki Frenk Mahallesi'ni baştanbaşa geçtikten sonra bir kervansarayı ve bize antik olduğu söylenen birkaç öreni ziyaret ettik, şimdi de sanırım Lazaristlere ait olan bir kilisedeki ayini dinlemeye gideceğiz[69] "*

1853 Yılı

Türk Mahallesi

Boucher de Perthes mahalleyi cıvıl cıvıl haliyle betimler:

> *"Türk mahallesinden kente giriyoruz; Ayakta, dizlerinin üstünde, yatık, her durumda develerle tıkanmış bir sokağı izliyoruz. Develerin çoğu hâlâ yüklü; diğerlerinin yüklerini indiriyorlar. Kimilerinin yanlarında zayıf, yassılmış, sıcağa rağmen tir tir titreyen ve ayaklarının üzerlerinde güç bela duruyorlarmış gibi görünen yavruları var.*
>
> *Her yerde açık olan mağazalar mal balyalarını alıyorlar. Beyaz, siyah tenli, sarışın, bronzlaşmış, acaip kılıklarda ve toz toprak içindeki adamlar develerine bakıyorlar ya da yanlarına onları kendilerine yastık yaparak yatmışlar, uyuyorlar.*
>
> *Halılarının üzerlerine çökmüş tüccarlar sessiz ve hareketsizce havalelerin hareketlerini gözlüyorlar; bu işle ilgilendiklerini sadece gözleri belli ediyor.*
>
> *Başkaları önlerinde açılan kalabalığın arasından sert adımlarla geçiyorlar. Uzaklaştıkça gırtlaksı birkaç çığlık, anında uyulan bir emredici söz savuruyorlar: onların efendi ya da malların sahipleri oldukları görülüyor; diğerleri ya ast ya da köleler; hepsi birbirinin ardı sıra yürürlerken ya da hâlâ yürüyen kervana dâhil. Hiçbir şey Mısır'a kaçışı daha iyi anımsatamaz: bunlar aynı halklar, aynı yüzler. Kılık kıyafetler bile az değişmiş olmalı: Doğu'da hiçbir şey değişmiyor[70] "*

[69] PERTHES, M. Boucher de, Voyage à Constantinople par l'Italie, la Sicile et la Grèce, Retour par la Mer Noire, la: Roumanie, la Boulgarie, la Bessarabie russe, les Provinces danubiennes, la Hongrie, l'Autriche et la Prusse, en Mai, Juin, Juillet et Août 1853, Tome II, Paris, Treuttel et Wurtz, Libraires, Derache, s.97, 99.
[70] A.Y., s.95.

1858 (Ekim) Yılı

Türk Mahallesi

"(...) Türk mahalleleri servi ağaçları ve sebze bahçeleriyle çepeçevre sarılmıştır[71]

Mahalleler

Frenk, Ermeni, Musevi, Türk Mahalleleri:

"Mahalleler birbirlerinden oldukça ayrı: Önce şu Rumların oturdukları mahalle; sayılarının 60 bin olduğu düşünülüyor; ilkiyle rekabette olan Ermeni Mahallesi ve belli ki bu rekabetin sonucu olan iki güzel kilise; Musevi Mahallesi pis ve sefil durumda. En sonda da Türk Mahallesi, kenarlarında kalmışsa da geri kalanı aşağıda bırakıyor; Paşanın sarayı ve birkaç cami denize yakın yapılmış, pazar ise İzmir'in göbeğinde yükseliyor ve tüm diğer parçaları bir araya getiriyor[72]

Fernand Schickler Frenk mahallesinin denize çakılan kazıklar üzerine kurulan yapılar nedeniyle kentin güzelleştiğini, mahallenin de yayıldığını not eder:

1861 (Ekim) Yılı

Türk Mahallesi

Kont de Chambord şu notu düşer:

"Türk Mahallesi kahvelerle, türbanlı ve başkentten çok taşrada korunmuş olan eski tip giysili Müslümanlarla dolu[73]

1870 Yılı

Mahalleler

"Frenk, Türk, Rum, Ermeni ve Musevi mahallelerinin her biri kendi mimari tarzına ve kendine özgü görünüme sahip[74]

Güller Sokağı

"Frenk Mahallesindeki Güller Sokağı'nın güzel evleri var, açık kapıları Doğu lüksünün ve Avrupa konforunun bir araya geldiği dairelerin görünmesine çoğu zaman fırsat veriyor: Hol, içinde serinliği sağlayan, su fışkıran bir çeşmenin bulunduğu mermer bir kitleden, bitişiğinde yeşilliklerinde kuşların şakıdığı bir bahçe, salonlar, gelin odaları, içlerinde yumuşak divanlar kapitone mobilyalarıyla ve değerli ıvır zıvırlarıyla, bunlar arasında yan yana duran İran ve Hindistan'dan gelenler[75]

[71] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.73.
[72] A.Y., s.68.
[73] CHAMBORD, Comte de, A.G.Y., s.87
[74] FAYEL, Comte de Rocquigny du, A.G.Y., s.422-423.
[75] A.Y., s.424.

1872 Yılı

Musevi Mahallesi

"Musevi Mahallesi, kentin belki de en ilgiç olanı (...)

Evlere gelince, hemen hemen hepsi, en azından içleri bakımından, birbirlerine benziyorlar. İlk bölüm camlı, oldukça geniş ve özellikle tabanı divanlarla ve ülke halılarıyla donanmış bir tür galeri[76] *"*

1887 (Nisan) Yılı

Rum Mahallesi

L. De Launay, Kurban Bayramı (Rum Paskalyası) arefesinde kendisine "harika bir tablo" gibi görünen mahalleyi şöyle betimler:

"İşte nihayet Türk mahallesindeyiz; kendimizi bayram için kurulmuş koyun pazarlarından birinde buluyoruz: Renkli ve parlayan bir sürü şeyle dolu karanlıklara süzülen Doğu'nun sıcak ışığından yapılmış harika bir tablo.

Pazar karanlık bir sokağın çıkışında, ormandaki küçük bir açık alan gibi güneş gören küçük bir yerde; İnsanların su içtiği, yeşilli, kırmızılı, mavili, iyice aydınlık bir çeşme; solda rüzgâr alan bir kahvehane, masalar, tiryakiler, malûm yeşil türbanlar, kırmızı fesler, siyah bir kumaş üstüne kıpkırmızı nakışlı Ermeni boneleri; şu ışıyan cam şişelerde nargileler.

Tiryakilerin tepelerinde havaya büyük bezler gerilmiş, ağaçlarda, butiklerde kırmızı, portakal rengi, kızıl, gözalıcı kumaşlar dalgalanıyor; koyun satıcıları ön tarafta sokağı tıkar durumdalar, arkalarında, pazarın karanlık derinliklerinde diğer sokaklar, diğer tiryakiler, koyun sürüleri ve kumaşlar görüyoruz.

Buradaki satıcıların üstlerinde buraya uzak illerden gelen, tanınmayan bir adam gibi çekici, hiç kullanılmamış elbise takımları var; başlarında yüksek mavi bir başlık; büyük bir çoban asasına sessizce abanmışlar, bir elleriyle göğüslerindeki içinde para bulunan siyah deri çantayı tutarken kalabalığı seyrediyorlar.

Önlerinde yüz kadar koyun kümelenmiş, iki kere sarmal gibi dönmüş boynuzlarıyla ak koyun, kara koyun.

Alıcılar hayvanı yoklamak için tıkış tıkış oluyorlar, her saniye biri eğiliyor, bir hayvanı kavrayıp ağırlığını tahmin ediyor, başı yapağının altında memnuniyetsizlik ifadesi yapıyor ve hayvanı geri bırakıyor, seçimlerini yapmış olan ve hayvanı iki ön ayağından çekerek onu birkaç adım ötede sakin bir yere götüren, sonra da sıkı bir gayretle Hermès Christophore tarzında omuzlarının üstüne atıp götüren insanları görüyoruz[77]

[76] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.318.
[77] LAUNAY, L. De, Chez les Grecs de Turquie, Paris, Edouard Cornély, librairie d'éducation moderne, 1897, s.28-29.

1887 Yılı

Frenk Mahallesi

Gaston Deschamps bu mahalleyi betimler, mağazalarını "Paris'tekilere denk" bulur:

"İzmir'deki Hıristiyan mahallesinin merkezi Frenk Sokağıdır. Eski gezginlerin dediklerine göre "kentin en güzel ve en iyi yapıları" işte burada kurulmuştu. Ama Frenk Sokağı En Dindar Hıristiyan kıral tarafından korunan Levant Kumpanyası'nın mallarını "Frenk Gümrüğü İskelesi"ne boşalttığı dönemden bu yana çok değişti. Şimdi oldukça düzenli bir biçimde taş döşenmiş, kenarlarında yer yer ince bir kaldırım var ve hem Levantin, hem Avrupalı görünümüyle Joliette'in tüccar sokaklarıyla karşılaştırılabilir. "Paris'e denk" güzelliklerle ve içgiyimle dolu mağazalar ön cephelerindeki yüksek vitrinlerin arkasında tüm Fransa'nın ortak olduğu kaçak malları sergiliyorlar: Oralarda, Manchester'in doğuya bulaştırdığı tüm zamanların pamukluları, pardesüler, ceketler, jileler ve İsviçreli terziler sendikası tarafından her türden ayarlanmış ve balyalarla gönderilmiş olan "tam takım"lar satılıyor. Avusturya ve Saxe (Saksonya) insanların biçki-dikişe ilişkin tüm adi, kabasaba giyimlerinin ihracatını tamamen ele geçirmişler: Çoraplar, iç donları, flanel gömlekler, yünlü örgüler[78]

1913-1914 Yılları

Frenk Mahallesi

Paul Jeancard'ın gözlemine göre;

"Dar geçitlerle rıhtıma bağlanan Frenk Sokağı evlerin arkasında ortaya çıkar. Ne çok dar, ne çok geniştir, ama kentin belli başlı mağazalarını barındırır. Frenk Sokağı pazara bağlanır[79] *"*

d- Kervan Köprüsü

1830 Yılı

Kervan Köprüsü egzotik görünümüyle şahane bir doğanın bağrında yer alır.

"Kervan Köprüsü yoluyla geldim, söğütlerin altına kuruldum; kestane ağacının yaprakları dallarından kopmaya başlamış, Melez'in kristali üzerine ağır ağır düşmekte. Develer ağır aksak art arda boy gösteriyorlar, boyunlarında asılı çanlar Toussaint günü köy kiliselerimizin çaldığı çan havasını taklit ediyorlardı[80]

[78] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.135-136.
[79] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.22.
[80] M. MICHAUD, et M. POUJOULAT, A.G.Y., s.13.

1833 Yılı

Marchebus, Kervan Köprüsü'nü dikkate değer yapılarıyla resmeder:

"Kervan Köprüsünü baştanbaşa geçtik, burası tam bir çirkef kuyusu, sahipleriyle bir arada karma karışık biçimde develer konaklamış. Şurada güzel bir mermer çeşme var, Acem çeşmesi diyorlar, çölün yorulmak bilmeyen yolcularına sulak hizmeti veriyor. Denize doğru inerken limanda yapılmış deniz tersanesini ve koca kışlayı görürsünüz; bu ikisi kentin en önemli ve en çarpıcı yapıları. Dediğimiz gibi, bundan başka kent anıtsal ve antik yapılar bakımından pek az ilginçlik sunuyor."[81]

"Vadide ayırt ettiğimiz Kervan Köprüsü yabancılar için bir mesire yeri görevini yapıyor, kent sakinleri oraya serinlemeye ve Şam'dan Süveyş'ten ve çölden gelerek oradan geçen uzun ve zengin deve kervanlarının manzarasını görmeye geliyorlar[82] *"*

A. De Lamartine Kervan Köprüsü'nü sık sık ziyaret etmekten ve Melez çayı kıyısında dinlenmekten büyük bir zevk duymaktadır:

"Yeniden inerken benim de Melez çayı yerine koyduğum bir ırmağın kıyısında harika bir örene rastlıyoruz, kentin bir kapısından çok uzakta değil; Burası Kervan Köprüsü: ırmak pırıl pırıl bir akarsu, yalancı çınarların ve servilerin kubbesi altında da çekici; kıyılarında oturuyoruz ve Türkler bize pipo ve kahve getiriyorlar[83]

1839 Yılı

İzmir kalesinden tüm İzmir'i ve çevresini seyre dalan J. B. Eyries gözlerini Melez çayına doğru yöneltir:

"Melez çayı, kıyılarında Homeros'un doğduğu öne sürülüyor. Bu ırmak antik bir su kemerinin altından geçiyor, iyi korunmuş ve oldukça zarif bir yapısı var; her yanda koca koca ağaçlar gölgeleriyle onu örtüyorlar; sayısız kıvrımdan sonra gelip Kervan Köprüsünün altında akıyor, burada İzmir'e Ankara'nın zengin yapağısını, Acem halılarını ve ipeklerini getiren tüccarların aralıksız geldiklerini görürsünüz[84] *"*

1840 (Ocak) Yılı

Çocukluğunu İzmir'de geçirmiş olan M. Goupil Fesquet, Kervan Köprüsü'nü geçerken büyük annesinin kendisine anlatmış olduğu bazı hikâyeleri anımsar, işte şu yere ait öyküleri:

"İzmir benim için aile anılarının güçlü çekiciliğine sahip: Büyük annem ve halam orada doğmuşlar; büyük babam eskiden orada mutlu olmuş! Bu güzel diyar kar-

[81] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.
[82] A.Y., s.120.
[83] LAMARTINE, Alphonse de, A.G.Y., s.84.
[84] EYRIÈS, J.-B., A.G.Y., s.371.

şısında hissettiğim sevinci resmedemem; çocukluğumda orası hakkında bana anlatılan tüm öyküler var olan nesneler hakkında olasılıklar kurarken gerçekleştirmeye çalıştığım düşler gibi aklıma geliyor. Kervan Köprüsü'nden geçerken çocukların, üzerinden deniz suyunu dalgalandırarak eğlendikleri gemi bana büyük annemin bazı öykülerini öylesine anımsatıyor ki, o köprüde durmaktan zevk alı-yorum, o belki de orada büyük kara servilerin gölgesinde arkadaşlarıyla eğleniyor, su içmeye ve kendilerini bu kıyılarda göstermeye gelen, sonra da ağaçlara doğru havalanan şahane güvercin sürülerini seyretmekten hoşlanıyordu. Daha ötede ticarî mal yüklü, koca türbanlı Asyalıların yönettikleri develer bana koca kursaklı, bodur ve göğüse doğru şişen ayakları olan kahverengi develeri de anımsatıyor, büyükannem onları bağbozumu zamanlarında İzmir'in en güzel parmaküzümleriyle yüklü olduklarını gördüğünü söylüyordu[85]

1842 Yılı

M. Alexis de Valon Kervan Köprüsü'nden başlayarak Melez çayını resmeder:

"Bu köprünün altında: Yazları bir ırmak uyur, yağmur mevsiminde ise deli dolu akan bir sele dönüşür. Sağ kıyısında sayısız serviler yükselir, bunlar Türkiye'nin tüm yolları üzerinde hüzünlerini saçan koyu renkli ağaçlar, artık pek bir şeyin yaşamadığı bu topraklarda her köşe bucakta iç karartıcı gölgelerini dağıtırlar. Sol kıyı etrafı bir karakol ve kahvelerle çevrili bir açık alana çıkar. (...)

Bu ırmağın adı Antik Yunan döneminde Meles'di, kıyılarında, İzmir civarında, söylentiye göre, şu bizim dilenci dünyaya gelmişti, hani adı Homeros olan. Osmanoğullarının mezarları yanında uyuklayan bu ağır ırmak yalnızca yaşamın tüm gürültülerinin yükseldiği şu mesire yerini ölülerin sessiz alanından ayırıyor[86]

Kervan Köprüsü'ne gidip orada gezinmeye alışıktır. Şimdi de köprüyü betimler bize:

"Az sonra karşı karşıya dikilmiş mezar taşlarının yerlere serpildiği şahane bir servi ormanı bana Büyük ölüler alanını duyurdu, derken o ünlü Kervan Köprüsü'ne geldim. Kervan Köprüsü'nü yapmak için ne çok karmaşık geometi hesaplarına, ne bilgece çizilmiş ayrıntılı resimlere gerek olmamıştı. Oracıkta bir akarsu vardı ve aşılması gerekiyordu; bir kıyısından ötekine bizim köprülerimizdeki gibi yay biçiminde değil ama dik açılı kesilmiş taşlardan bir yol yapılmıştı, yol oradan gelen geçene bir tarafından oldukça dik bir çıkış, öte taraftan hızlı bir iniş sunuyor. Birkaç tuaz boyundaki bu atkı bitişik olmayan geniş mermer plakalarıyla döşeli, birçok yerinde parçalanmış ve korkulukları yok olmuş, işte bu köprü İzmir'in ana girişi*[87] "

[85] FESQUET, M. Goupil, Voyage en Orient fait avec Horace VERNET en 1839 et 1840, Paris, Chalamed, éd., Foubourg Saint-Germain, 1, s.219.
[86] VALON, Alexis de, A.G.Y., s. 363. Toise, Fr., Eski bir uzunluk ölçüsü birimi, aşağı yukarı iki metre, altı kadem.
[87] A.Y., s.363.

1852 Yılı

Théophile Gautier de Kervan Köprüsü'nü ziyaret eder; zira yabancılar için gidip onu görmenin 'hoş bir gelenek' olduğunu bilmektedir. İşte bize köprü hakkında aktardıkları:

"Kervan Köprüsünü ziyaret etmeden İzmir'den ayrılmak gelenekten yoksun kalmak olurdu: Biraz Fransızca ve İtalyanca bilen bir Musevi tercüman bize birkaç dakika içinde Bizimikine benzeyen eşeklerden birkaç tane toplayıverdi, zira kervan Köprüsü kentin bir ucundaydı ve bu gezintiyi yaya yapacak kadar da zamanımız yoktu. Üstelik Doğu'da eşeğe binmenin gülünç bir tarafı yoktu. Her birimiz alelacele eşeğimize bindik, şimdi de kendimizi sokak aralarına attık, tercüman önde, eşekçi arkada. (...) Koşar adım giderken evleri, mezarlıkları bahçeleri, geleni geçeni gözden geçiriyorduk; ama şimdi onları betimlemenin sırası değil; Kervan Köprüsü'ne varmak için acele edelim; henüz sabah, orada yola çıkmak üzere olan bir konvoy bulmamız olası.

Dökme demirden kötü bir korkulukla ne yazık ki onuru lekelenen bu ünlü köprü birkaç parmak derinlikteki bu küçük ırmağı aşıyor[88] "

1853 Yılı

Kervan Köprüsü'nü ziyaret eden Boucher de Perthes 'bu köprünün sunduğu manzaradan daha değişik ve daha Doğulu hiçbir şey'in olmadığı notunu düşer:

"Kervan Köprüsü'ne varıyoruz, adını böyle koymuşlar, çünkü Asya içlerinden gelen kervanlar buradan geçiyorlar. Bu köprü su kemerleriyle dağlardan getirilen suyu bol bir tür yapay ırmağın üzerine kondurulmuş. Zengin giyimli Türkler su kenarına oturmuşlar, nargilelerini çekerlerken görünüşte oldukça uyduruk barakalardan getirilen kahvelerini içiyorlar: buranın kahvehaneleri de bunlar işte.

Onlardan dondurma istedik. Bizi bekletiyorlar, zamanımız da dar gibi. Bu köprünün sunduğu manzaradan daha değişiği, daha doğulusu yoktur: uzun deve kervanları, ardından eşek ve at katarları, bunların binicileri ve sahipleri, tüccarların beraberlerinde götürdükleri zenci köleler, bunların ardı arkası kesilmiyor[89]

1858 (Ekim) Yılı

Fernand Schickler, Kervan Köprüsü'nü Doğu'nun görünümünü başlı başına sunabilen 'gerçek bir sit alanı' olarak değerlendirir:

"Doğu'yu yeniden bulmak isteyen için gerçek bir sit, Kervan Köprüsü, bir Türk mezarlığının yanı başında. Tek ayaklı bu köprü suyu yarı yarıya çekilmiş, adına Melez denen bir çayın üzerine kurulmuş. (...) Birbirlerine zincirle bağlanmış de-

[88] GAUTIER, Théophile, A.G.Y., s.366-367
[89] PERTHES, E.Boucher de, A.G.Y., s.92.

veler işte buradan art arda geçiyorlar; önde eşeğe binmiş bir çekici. İstanbul'da develere çok nadir raslanır; buradaysa zavallı hayvanların yüzlercesi hacimli balyalar yüklenmiş olarak ve diziler halinde birbirlerini izliyorlar, vardıkları için mutlular, zira kendilerini bir haftalık dinlencenin beklediği Limanın kokusunu alıyorlar. Kısa bir süre içinde Aydın demiryolu tamamlanacak, o zaman da elveda ey Kervan Köprüsü[90] "

1863 (4 Nisan) Yılı

L. Gardey, Kervan Köprüsü'nü 'resmin başladığı' yer olarak not eder:

"Kervan Köprüsünde resimsellik başlar. Önce küçük dar koyaklar, su kemerleri; sonra Fontainebleau'dakileri anımsatan tek tük kayalar[91]

1870 Yılı

Le Comte de Rocquigny du Fayel betimlemesinde köprünün ve resim gibi görüntüsünün tarihsel önemini ön plana çıkarır:

"Varoşlara kadar uzanan Güllü Sokak'tan kent dışına çıkınca mesire yeri olan ünlü Kervan Köprüsü'ne geldik, taştan tek ayağı olan ve yatağının bir kısmında kuru çakıltaşları Bırakan bir akarsuyun üstüne atılmış eski bir köprü; devasa servilerin gölgelendirdiği bu cılız akarsuya Melez deniyor, hani İzmir'i âmâ bir kutlu adamın yurdu yapan geleneği benimsersek kıyıları Homeros'un doğumuyla ünlenen akarsu.

Bulanık dalgalarıyla akan Hermus (Gediz) oradan pek uzakta değil, o da sularını sularını İzmir Körfezi'ne akıtıyor. Köprünün yakınındaki bir kahvehanede birkaç dakika dinlendik, içecek bir şeyler ve nargile getirttiğimiz bahçesi Melez kıyısınca yayılıyor. Kendiliğinden bir tablo gibi olan ve kocamış servilerin, Doğu'nun mezarlıklarını iyice dinselleştiren bu ağaçların çokluğuyla görkemli hale gelen bu yer kutsal şiirlerinden birkaçını buralarda bir mağarada oluşturan Homeros'un büyük anısına adanmış gibi geldi bize. Bu düşünce şiir öğretisi ve aklı olan herkese şiirin babasına, tüm gerçekliğiyle hakkında herşeyin söylenebildiği adama ister istemez bir saygıyı esinlendiriyor.

Homeros'un küllerinden bu yana üç bin yıl geçti ve üç bin yıldır kendisine saygı duyulan Homeros utkusuyla ve ölümsüzlüğüyle hâlâ da genç. (...)

İzmir'e iç bölgelerden çeşitli yükler taşıyan deve kervanlarının art arda Kervan Köprüsü'nden geçtiklerini ve çevrede konakladıklarını sıkça görüyoruz[92]

[90] SCHICKLER, Fernand., A.G.Y., s.72.
[91] GARDEL., A.G.Y., s.221.
[92] FAYEL, compte de Rocquigny du, A.G.Y., s.424-425.

1872 Yılı

Kervan Köprüsü'nde mola veren Le Vicomte Eugène Melchior de Vogue bize içinde her şeyin birbirine karıştığı, birbiriyle çeliştiği bir tablo sunar ve bu resim gibi görüntünün çöken dönüşümünü duyurur:

> *"(...) İlk mola Kervan Köprüsü'nde: yüzlerce deve yolları, yol kenarlarını tıkamışlar. Bu uyumsuz birlikteliğin kafada yarattığı karmaşayı hiçbir şey açıklayamaz: pamuk, incir yüklü dizleri üzerine çökmüş develer, duman savuran, tehditkâr öncüler. Buna bir de hattın burada tamamen gölgeli, sessiz, büyük servi ağaçlıklı bir Türk ölüleri alanından geçişini ekleyin. Güçüne az raslanır tipte bir Habeş zencinin çektiği ağır ve sakar üç-dört deve bizim vagonun yanında durup kendilerine özgü ritimli bir hareketle, hem de tam kapımızın karşısında başlarını gezdiriyor; İnsanlar, hayvanlar Doğu'nun insan ve hayvan ırklarına özgü olan o iri, şaşkın ve mütevekkil bakışlarla bize bakıyorlar ve birbirlerine üzülerek şunu der gibiler: Bu şunu öldürecek*[93]

Kervan Köprüsü

[93] VOGUÉ, Vicomte Eugène Melchior de, A.G.Y., s. 369.

Kervan Köprüsü - Aralık 1899

e- Mezarlıklar (1678)

1833 Yılı

Musevi Mezarlığı

Marchebus'e göre;

> *"Musevi Mezarlığı'nı gidip görmek çok ilginç olur, oradan deniz görülüyor*[94]

1842 Yılı

Türk Mezarlığı

Alexis de Valon, Kervan Köprüsü'ne yakın bir Türk mezarlığını betimler ve Hıristiyanların, Türklerin 'ölülerini' nasıl onurlandırdıklarına dair eleştirilerinin altını çizer:

> *"Bu yanda, içinde sadece birkaç mavi güvercinin kuğurdaması duyulan bu kasvetli ormanın gölgelerinde göz alabildiğine tepesinde kaba saba yontulmuş bir şerit olan beyaz mermer taşların dikildiğini görüyordum. İnananlar tarafından dindarlık gereği mezarların başına kondurulan bu taşları hiçbir simge ayırdetmiyor, hiçbir el de rüzgâr onları kurumuş otların üzerine attığında alıp yerine dikmez; Müslümanlar artık hayatta olmayan insanların anısını aynı saygı duygusunda karıştırırlar, bir zamanlar kendileri için can ciğer olanların anılarını yüreklerinde saklarlar, ama bir gün bile yerinde kalmayacak olan mezarlarının yerlerine bizim yaptığımız gibi görkemli ve kalıcı anıtlar dikmek gerektiğini düşünmezler*[95]

[94] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.
[95] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.362.

1852 Yılı

Türk Mezarlığı

Kervan Köprüsü'nü ziyaret eden Théophile Gautier, Melez'in bir kıyısındaki mezarlığı betimler:

"Diğer yakada, devasa serviler bir mezarlığın varlığını gösteriyor. Bu sözcük sizde ölümle ilgili hiçbir fikir uyandırmasın; üzerleri gök mavisi ya da elma yeşili fon üzerinde alacalı, yaldızlı Türk harfleriyle yazılı, Hıristiyan mezarlarınkinden çok farklı bir biçimli, beyaz mermerden güzel mezarlar güneş ışığının eleverdiği ağaçların altında neşeyle parlıyorlar; bunun ölümle ilgili bir yanı yok ve oraya alışkın olmayanlar üzerinde olsa olsa hafif bir hüzne neden olurlar ki bu hüzün de çekicilikten yoksun değildir[96]

1853 Yılı

Türk Mezarlıkları

Boucher de Perthes, Türklerin mezarlıklarından 'mesire ya da dinlenme yerleri' olarak yararlandıklarını belirtir. Bu mezarlıkları 'lüksten yoksun' bulur:

"Türk mezarlıklarının onların mesire ve dinlenme yerleri olduğu biliniyor. Hepsinde olduğu gibi koca koca ağaçlar, serviler, onların gölgesinde serpiştirilmiş mezarlar, her yerde böyle Müslümanların ebedî istirahatgâhları. Ne yazık ki, ağaçlar birbirlerine çok yakın ve havayı ve güneş ışıklarını kesiyor, otların da büyümesini engelliyorlar. Mezarların hepsi aynı; gösterişsizler. Mermerden ya da tebeşir kayadan yapılmışlar, dört-beş ayak yüksekliğinde, bir-bir buçuk ayak genişliğindeler, erkek mezarı olduğu belli olsun diye mezar taşlarının üzerinde türban yontusu, kadın mezarı üzerinde ise hurma biçiminde bir tür arabesk yontu vardır. Dikili ama sütuna benzemeyecek kadar kısa olan bu mezar taşları sınırtaşlarına hayli benziyor. Bununla birlikte sayılarının çokluğu ve servilerin yeşil karaltısı üzerinde kesit oluşturan beyazlıkları oldukça güzel bir etki yaratıyorlar[97]

İzmir Mezarlığı

Boucher de Perthes bu mezarlığı kent gibi görür; biraz da ihmal edilmiş bulur:

"Mezarlık çok geniş. Diğerinden daha büyük olan ikinci kent. Sultan-ı Azâm'ın devletleri içindeki kentlerin en güzellerinden biri olarak anılıyor ama daha iyi korunabilir, yine de şimdiye kadar gördüklerimin çoğundan daha az kötü[98]

[96] GAUTIER,Théophile, A.G.Y., s.367
[97] PERTHES, M.Boucher de, A.G.Y., s.93.
[98] A.Y., s.93-94.

f- Melez Çayı

Burada sizlere bu çayın birkaç görünümünü aktarmak istiyoruz, zira bu çay Kervan Köprüsü'nün de etrafını çeviren tüm yapıların da temelidir, üstelik de Antik dönemin Büyük Şairi Homeros'un adı ile insanlığın belleğine çok uzun zaman önce kazınmıştır.

1817 Yılı

Eski bir kulenin tepesinden Melez çayını seyre dalan Kont De Forbin onu şanlı geçmişini anımsatan sözlerle betimler:

"Eski bir kulenin tepesinden derin bir vadi seçiliyor; Meles suluyor burayı, hani kıyılarında Homeros'un doğduğu ileri sürülen ve ona Melesli adını veren ırmak. Bu şanlı ırmak ileride su kemerlerinin altından, daha ileride de Kervan Köprüsü'nün altından geçip gidiyor ve hemen her tarafta koca koca ağaçlar gölgeleriyle onu örtüyorlar[99] "

1852 Yılı

Théophile Gautier de öncekine benzeyen bit tablo resmeder:

"(Bu ırmağın) üzerinde yarım düzine kadar ördek aileymiş gibi yüzüyordu, sanki o kutsal âmâ üç bin yılın kurutamadığı bu suda tozlu ayaklarını yıkamamıştı. Bu ırmak o Meles, Homeros'un Melesli lâkabını aldığı Meles. Kimi bilginler Meles adına ilişkin bu şakayı reddederken kimileri de daha güçlü bir biçimde Homeros'un hiç yaşamadığını ileri sürmektedirler, bu da sorunu daha yalınlaştırıyor. Yanlızca bir ozan olan ben, kendi haliyle hâlâ çekici olan bu yere bir düşünceyi ve bir anıyı yerleştiren efsaneyi memnuniyetle kabul ediyorum. Altlarında bir kahvehane bulunan kocaman kestane ağaçları kıyılardan birini gölgelendiriyor, diğer kıyıda devasa serviler bir mezarlığı ele veriyorlar[100]

1900 Yılı

Panachiotis Fardhoulis'in gözüyle:

"Azize Anne (Sainte Anne: Meryem'in Annesi) ve İlyas Peygamber (Prophète Elie) vadileri arasında akan ırmak Meles, onun kıyılarına yakın bir yerde, geleneklerin dediğine göre, Antik dönemin Büyük Ozan'ı, ölümsüz iki destansı şiirin yazarı Homeros doğmuş, altı kent daha onun doğum yeri olma şanını sahipleniyorlar[101]

[99] FORBIN, M. Le Cte De, A.G.Y., s.50.
[100] GAUTIER, Théophile, A.G.Y., s.367
[101] FARDHOULIS, Panachiotis, 1900 Indicateur français des professions commerciales et industrielles de Smyrne et Anatolie, Smyrne, Impr. "Amalthée" 1900, s.V

g- Bezesten, Han, Pazar, vb. - Bezestein - Kan

1676 Yılı:

J. Spon ve G. Wheler kentin güncel yapılarını betimlerlerken Bezesteni unutmamışlardır (1676):

Bezesten/ Han

"Biz İzmir'e vardığımızda kentte kubbeli, kesme taştan bir Bezesten' in yapımı bitmek üzereydi; bezesten yüz adım uzunlukta olup kurşun kaplamalı küçük kubbelerinden ışık almaktadır, dört kapısı vardır. Kesme taştan yapılı bir hana bitişik olduğu görülüyor; ama bu iki yapıyı dikmek için kentin hiçbir süsünü oluşturmayan bir başka yapıyı yıkıyorlar. Bu, Kaleye çıkılan tepenin eteğindeki eski tiyatro binasıdır. Burası çok yüksek ve çok sağlam yapılmıştı ve denizi görüyordu[102]

1699 Yılı

Le Bezesten

Le Sr. A. De La Montraye bize 'Paris Sarayı' ya da Londra'daki Westminster Şatosu' na kısmen benzettiği bezestenin bir betimlemesini sunar (1699).

Bezesten

"Bezesten bir tür mağaza ya da Kamu yapısı; kubbeli, tamamıyla taştan olup kapıları ve pancurları demirden, yangına karşı da korunaklı. Borsalarımızın ihtiyaçlarına bir hayli cevap verebiliyor ama burada Yöre insanlarının dükkânları var, buralarda sahip oldukları en değerli şeyleri satıyorlar, anladığım kadarıyla yükte hafif pahada ağır olanları. Bu dükkânlar Paris Sarayı'nın ya da Londra' daki Westminster şatosunun dükkânlarına benziyorlar. Burada bir Rum'dan kırk akçeye ya da kuruşa kırk madalya aldım; Caracala' nınkilerden, Marcus Aurelius'unkilerden ve Antonius Pius'unkilerden de aldım, hepsi gümüşten; bunlara Gordianuslu Severus'a, Gallianus'a ve Valentinianus'a ait olanlar da dahil[103]

1764-65 Yılları

Dr. Richard Chandler bize Bedesten'in biraz farklı bir görünümünü verir (1764-1765):

"Karaya ayak basar basmaz Bezesten'e ya da çarşıya uğradık; burası küçük dükkânlardan ya da odacıklardan oluşan bir tür sokaktı; üzerleri ve yanları kurşundan birer kubbe ile örtülüydü, kubbelerin üstleri içeriye ışık girmesi için camlıydı; burası dört taraftan kapanıyordu[104]

Buradan da anlaşılacağı üzere Türk mimarisinde 'Aydınlatma' temel özelliklerden biri.

[102] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.181.
[103] MONTRAYE, A. De L a, A.G.Y., s.184.
[104] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.124-125.

Hanlar

Dr. R. Chandler hanlarımız hakkında genel bir betimleme yapar (1764-1765):

"(...) Hanlar genelde kare biçimindedirler, bazen ortalarında bir çeşme bulunur. Üst katta üstü açık bir galeri ile sıra sıra odalar ve dindar Müslümanlar için bir mescit ya da ibadet odası bulunur, altta yüklü develer, katırlar ve atlar. Hana geldiğinizde bir uşak boş bulunan odanızın parkesini temizler, döşeme takımı olarak da yere bir hasır serer ve odanızı hizmetinize sunar. Han kapıları gün batımıyla birlikte kapanır[105] "

1777 Yılı

Bezesten

Rahip Dominique Sestini'nin bezestenler hakkındaki gözlemi ise şöyle (1777):

"Bezestenler ya da türlü ticaret mallarının satıldığı yerler bir gezginde hayranlık uyandırabilirler. Buralarda çok sayıda dükkân bakışımlı bir biçimde dağılmış olup hepsi de bir çevre duvarı ile kuşatılmıştır, bu duvarın titizlikle kapatılan farklı farklı kapıları vardır. Bezesten tümüyle bakımlıdır ve büyük bir zenginliği saklayan bu yerin yangına karşı korunaklı olması için yerleşim durumu titizlikle ayarlanmıştır zira İzmir'de pek sık yangın olur. Ben bu kentte iken de birkaç yangın oldu[106]

Rahip pazarlardan söz ederken buraların yabancılarda merak uyandırdıklarını belirtiyor:

"Pazarlar yalnızca buralarda satışa sunulan nesnelerin çeşitliliğinden dolayı değil bu nesnelerin bolluğundan dolayı da birçok yabancı için merak konusu olmaya devam edecek olan pazaryerleridir[107] "

1806 Yılı

Pazar

R. Chateaubriand'ın kâhyası Julien Potelin'in resmettiği pazara bakalım:

"(...) Pazar denilen bir yerde toplanmış bulunan tüm dükkânlar da bizim panayırların barakaları gibi yalnız ahşaptan; ama belli uzaklıklarda mahzenlerin kubbesi biçiminde yangın kaygıları olmayan mağazalar var. Onların felaketlerinden biri olan bir yangın başlarına gelirse tüm mallarını bu mağazlara tıkıştırırlar. Özellikle Türk Mahallesini vuran veba ikinci felaket, oradaki alanlar oralarda yaşayan hayvanlara varasıya kentin tüm pislikleriyle dolu. Bu mahallenin sokakları çok dar,

[105] CHANDLER, Richard, (Le Dr.), A.Y., s.147-148.
[106] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.3.
[107] A.Y., s.3.

mahallede dere yerine suların boşaltılması için bir hark var, akıntı için eğimi de yok,, yani sular harklarda kalarak kokuşuyor. Bu durum da mahallenin havasını bozuyor. Diğer mahalleler çok daha temiz ve daha havadar, hastalıklara da daha az maruz kalıyorlar[108] "

Yabancılar Hanı

Julien Potelin bu handa masa servislerinin Paris tarzında yapıldığı bir akşam yemeğini betimler:

"(...) Kaptan benimle hana gelir, çünkü akşam yemeği vaktiydi. Konuk masası olduğundan hep beraber masaya kurulduk, Rumlardan, İngilizlerden ve Fransızca konuşan İtalyanlardan oluşan yaklaşık yirmi kişi vardık. (...) Paris'teki gibi donanmış bir masa buldum: çorba, sığır eti, başyemek, hafif yemek, tatlı, ekmek, isteğe göre şarap, hepsi de birbiriyle uyumlu, adam başı da üç frankaydı[109]

Türk Hanı

Julien Potelin bu kez de bir Türk hanında yenilen bir öğle yemeğini betimler:

"İzmir'den ayrılmadan önce hanın sahibi beni çok iyi tanıdığı bir Türk hanına öğle yemeğine götürmek istedi. Çok karanlık bir odaya girdik, orada mobilya olarak topu topu yerde oldukça temiz bir hasır, orta kısmı daha siyah, yemek kaplarının konduğu yer. Türk usulü çöküyoruz; buna göre ben ayaklarımı ancak kıvırabiliyordum. On beş dakika sonra bir Türk bize bir kap yemek getirir, kabın dip kısmında bir tür bürümcük vardı, üzerine fırında kızartılmış başparmak gibi iri koyun eti parçaları, onun da üzerine bizim için ekmek yerine geçen iki ayrı bürümcük konmuştu. Ne bıçak, ne çatal verilmediğinden bürümcüğü bölmek ve yediğiniz etten almak için başparmak ve diğer iki parmağınızı kullanıyorsunuz. Bu yemeği çok güzel buldum. Adam size içecek olarak yalnız su veriyor, onu da ancak isterseniz[110]

1828 Yılı

Frenk Mahallesi Pazarları

Ch. Mac-Farlane bin bir kokunun yayıldığı ve bir renk cümbüşünün ışıdığı bu pazarları betimler:

"(...) Frenk Mahallesi'nden geçtik. Loş ve kirli pazarlar uçsuz bucaksız Frenk Sokağı (Strade-Franca)'nın öte ucunda kurulmuş. Orada her renkten ipek, pamuk ve yün halılar ve kilimler görürsünüz, öyle ki gözleriniz kamaşır; havası tamamen gül kokuları, misk ve tütün dumanlarıyla öylesine dolmuş ki yabancıların buradan migrene tutulmadan çıktıkları enderdir. Kubbeleri taştan olan iki-üç pasajın

[108] Journal de Julien, in: A.G.Y., s.1515-1516.
[109] A.Y., s.1515.
[110] A.Y., s.1516-1517

dışında tüm bu pazarlar ahşaptan yapılmış. Bir göz atsanız, dediğim gibi, gözleriniz kamaşır; boyamalar, hani çocukluğumuzda bizlere tatlı düşler kurduran Doğu Masallarının metinlerini okuduğumuzdan beri hayran kaldığımız şu Doğu'nun rengindeler ve artık uzakta olmayan yolcuların zihinlerine kazınmışlar; ama o kocaman ve şahane Çerçi'sinin görünümü belleğimdeki bu anıyı silip gitti[111]

Bedesten

1832-37 Yılları

Pazarlar

Ch. Texier şu notu düşer:

> *"Bir başka araştırma sırasında pazarlar var, ziyaret edilmeye lâyık kuruluşlar*[112]

1833 Yılı

İzmir'in tüm yapılarını "orta karar" diye değerlendiren Marchebus pazarları şöyle betimliyor:

> *"İzmir'in yeni anıtları genellikle orta karar anıtlar. Banyolar, Pazar yerleri, camiler kendilerine kazandırılan ünlerden uzaklar. Doğu'nun tüm ticaretinin gelip toplandığı bu Pazar yerleri, doğrusunu söylemek gerekirse, fuarlardaki ahşaptan yapılmış, sundurma tahtaları ve hasırlarla örtülü temiz barakalardan başka bir şey değiller. Bir arada ve öbekleşmiş olan tüm şu butikler her mesleğin, her malın*

[111] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.39-40.
TEXIER, Charles, A.G.Y., s.307

kendi sokağının olduğu mahalleler oluşturuyorlar. Pazar tüm halkların buluşma yeri, tüm kılık-kıyafetler orada birbirine karışır, kesişir, zenginlikleri, alacalı renk ve çizgileri ve biçimlerinin çeşitliliği birbirine geçer. Pazarda birçok kez satışa sunulmuş kadınlar görme fırsatını buldum, bu bahtsızların kayıtsızlıklarına şaşıp kaldım. Döşemeler üzerine çökmüşler, yeni efendisi olacak alıcıya tekrar tekrar tuvaletlerini arayışla ya da bakışlarının canlılığıyla onu ayartmaya çalışarak kendilerini gösteriyorlar. Yüzleri diğer Türk kadınları gibi gizlenmiş değil; bir beyaza karşı dört siyah köle hesabı yapıldığına da tanık oldum. Satışa sunulan erkek çocuklar görmek de seyrek olmuyor.

Bu Pazar yerleri oralara yerleşemeyen satıcılar için elverişsizler ve oralarda yağmura yakalanan bir alıcı için güvenli değiller. Karanlık yerler, yolları taş döşeli değil, bulacağımızı umduğumuz hiçbir güzellikleri yok[113]

Türk Hamamı

1832 yılında İzmir'e gelen Fransız Hükümeti mimarı Marchebus'ün Türk Hamamı betimlemesi şöyle (1832):

> *"Türk hamamları camilerle birlikte en başta gelen ve en çok uğranılan yapılardır. Sabahları erkeklere, akşamları da kadınlara hizmet sunarlar zira yapının durumu onları ayrı yerde barındırmaya el vermez. Hamam yüksekliği otuz kademden fazla olan kubbeli, geniş ve değirmi bir yapıdır, yanlarında birkaç oda bulunur. Ortasında yüksekliği bir kademden fazla olan düz bir seki vardır, üzerinde oturulur; önce bir salonda soyunulur, sonra kendinizi otuz-kırk derecelik bir sıcaklıkta bulursunuz, ilkin sizi bunaltan sıcaklık az sonra çok hoş bir hal alır. Ardından kendinizi bir eli keseli bir masajcıya bırakırsınız, o sizi öyle bilinçli keseler ki bu kese derinizi açar, gözeneklerini ortaya çıkarır ve bedeninize harika bir yumuşaklık, güç ve esneklik kazandırır. Türk hamamının yararını ve insana kazandırdığı huzuru kendim denedikten sonra güzel ve özel bir hamam yapmak üzere Bornova'ya Doktor Tricon Bey'in evine gittim; kendisi bana kadınların kahve içilen bir tür küçük salon olan köşke gitmeden önce ama serinlemek için ama kokular sürünmek için özellikle kullandıkları soğuk su musluklarının ve yalaklarının yararını açıklamak istemişti. Bu hamamların çoğunlukla isteğe göre hem soğuk hem sıcak suyu bulunan yıkanma bölümleri var; hamamların buharlı bir biçimde hazır olduklarını sanmak büyük yanılgı olur. Buraları kuru ve çok sıcak yerler, kızgın döşemeye dökülen sıcak suyun meydana getirdiği buhar var yalnızca. Bir de kazanı ısıtan ısının hamamın salonunu da ısıttığını gördüm; ısı hamamın tüm buğulanma alanının döşemesinin altına kadar bir alt geçitle erişiyor, birkaç yıl önce ortaya çıkarılan Eski Pompei kenti hamamlarında hâlâ görüldüğü gibi*[114] *"*

[113] MARCHEBUS, A.G.Y., s.122-123.
[114] A.Y., s.123. (İ.A.K.).

Türk Hamamı

Termal Su Hamamları

Marchebus günümüzde 'Balçova Kaplıcaları' diye bilinen termal su hamamlarından da sözeder:

"Kıyıda, Urla'ya giderken, Apollon tapınağının yanıbaşında tetmal su ılıcaları var, Agamemnon'un askerlerinin sağlıklarına çok iyi gelmiş olduğu söyleniyor[115]

1844 Yılı

Kervan Köprüsü Meydanındaki Kimi Büyük Yapılar

Kervan Köprüsü'nü ziyaret eden Charles Reynaud kimi büyük yapıların adlarını sıralar ve kentin 'çeşitliliği'nin altını çizer:

"(...)Bir Frenk oteli yanında bir han var; caminin yanında bir Katolik kilisesi; Protestan kilisesinin yanında bir havra; (...) burası büyük bir kervansaray, içindeki tüm uluslar birbirlerine karışıyorlar ve karıştırılıyorlar, orada tüm diller konuşuluyor ve tüm kılık kıyafetler de birbirine geçiyor[116]

Pazarlar

Maxim Du Camp, pazarların ve Kervan Köprüsü'nün kentin büyük merak uyandıran iki yeri olduğunun altını çizer ve pazarları şöyle betimler:

"(...) Pazarlar, yadsınmaz özgünlüklerine karşın onlar hakkında kurguladığım tüm düşüncelerimi alt üst etti. Hiçbirinin çatısı yok; yalnızca birkaç kumaş ve tahta parçası tüccarları güneşin sıcaklığından koruyordu; yağmurlu zamanlarda oralara açık alandaymışsınız gibi yağmur düşüyor. Daha doğrusunu söylemek gerekirse

[115] A.Y., s.124.
[116] REYNAUD, Charles, A.G.Y., s.50

oralarda dükkân mükkân yok, sadece tezgâhlar var, üzerlerinde, mallarının yanıbaşında satıcılar çökmüş. Hareketsizler, bağdaş kurmuşlar, parmakları arasında tespih çekiyorlar ve sert sert çubuklarını tüttürüyorlar. Bu pazarda her şeye rastlanıyor. Top top kumaşlar, koşum takımları, silahlar, altın işlemeli yüzükler, uzun pipolar, üzerlerinde bir limon bulunan sarı tütün piramitleri. İstanbul'da her sanayinin kendi özel pazarı var, İzmir'de ise meslekler bir arada ve birbirine girmiş durumda. (...)

Pazarların göbeğinden çoğu zaman üzerleri mallarla yüklü deve kervanları geçer...

Souvenirs et Passages d'Orient, Chapitre II-Maxime du Camp[117]

1848 Yılı

İzmir Oteli

L'Impartial, Journal de Smyrne (Tarafsız, İzmir Gazetesi)'de yayınlanan şu duyuru bu lüks ve yeni otelin İzmir'de kalan yabancıların gereksinimlerine yanıt verdiğinden haberdar ediyor:

"LES DEUX-AUGUSTE (İKİ AUGUSTE) / HOTEL DE SMYRNE (İZMİR OTELİ)

DEUX-AUGUSTE Otelinin müdürü ve sahibi Sayın, AUGUSTE MILLE İzmir'de oturan Bay ve Bayan yabancılara ve genel olarak kamuoyuna kuruluşuna hemen uygun fiyatlarla aylık ya da yıllık pansiyoner kabul edeceğini duyurmaktan onur duyar. Kendisini güvenleriyle onurlandıracak olan kişiler her bakımdan memnun edileceklerdir[118] *"*

Vilayet Konağı, İzmir

[117] DU CAMP, Maxime, A.G.Y., s.364-365.

[118] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial, et littéraire, vendredi 7 juillet 1848, n.437 Bkz. Journaux, film n.M-II, (I F.E.A.I.)

Vilayet Konağı ve Kışla.

1849-50 Yılları

Büyük Pazar (Bezesten / Bedesten) - Vezir - Han

César Vimercati şunu belirtiyor:

> *"Büyük Pazar (Bezesten) ve Vezir-Han, her ikisi de antik tiyatro'dan getirilen beyaz mermer yıkıntılarından yapılmış olup belli bir ilgiyi hak eden yegâne yapılardır*[119]

Bezesten - Bir Çeşme

Les Paquebots du Levant'da, bu iki yapı şöyle değerlendirilir:

> *"Bezesten İzmir'de büyük bir alan, büyük bir zenginliği var ve birinci sınıf bir kente lâyık. Bir caminin yanıbaşında, -Bezesten Camii- evaze çatılı, büyüleyici Arabesklerle ve Kur'an ayetleriyle bezenmiş, mü'minlerin abdest almalarına yarayan harika bir çeşme görürsünüz*[120]

Konak (Saray)

> *"Birkaç yıl önce iki gün geçirmek üzere İzmir'e gelmiş olan Sultan Abdül Mecit'e konak hizmeti görsün diye dikilmiş bu Konak ya da saray*[121]

[119] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.7
[120] Anonyme, A.G.Y s.102.
[121] A.Y., s.99.

1852 Yılı

Bezesten

Théophile Gautier Bezesten'in görünümünü şöyle çizer:

> *"(...) Bir Doğu kentinde her ülkeden giysilerin ve ırkların rekabetleri nedeniyle ve satmak ya da almak ya da yalnızca orada dolaşma arzusu nedeniyle ilginç yerlerden biri olan Bezesten insanları çekiyor.*
>
> *Constantinople, chapitre IV, "Smyrne. -Gautier[122] "*

1853 Yılı

Kahvehaneler (Türk Pazarlarında)

Türk pazarını baştanbaşa geçen Boucher de Perthes oralarda bulunan kahvehaneleri ve yapılan servis biçimlerini betimler:

> *"Her yerde görünüşte hiç parlamayan kahvehaneler; hepsi dar, az temiz ve kötü bezenmiş. Küçük fincanlarda kahve alıyoruz, fincanlar bizde yarım-fincan denen fincanın dörtte üçü kadar dolu. Fincanlar size tabaksız olarak bir tür bakır rafadan yumurta fincanında sunuluyor. Ne şeker, ne kaşık verirler size. Kahve telveli ve az şekerli; kahve kalabalık ve insanların tavırları oldukça kötü. Kahveyi dinlendirirseniz ve donuk rengine alışırsanız bizimki kadar iyi olduğunu kabullenmek zorunda kalırsınız[123]*

1858 (Ekim) Yılı

Acem Hanı

Şimdi de Fernand Schickler'in bu yapı hakkında bize aktardıkları:

> *"İzmir'de tam bir Acem hanı da bulursunuz, yani koca bir avlusu, avlunun çevresinde içlerinde Acemlerin oldukça sakin bir biçimde ve Osmanlıların türbanlarının altında oldukları gibi kendileri de takkelerinin altında hareketsiz durdukları yapılar var. (İstanbul'dakine benzer bir Pazar bulabilirsiniz; ama burası bana çok daha az donanımlı geldi)[124]*

Pazar

Pazarı betimleyen Schickler orada satılan güzel halılara dikkatimizi çeker:

> *"Ticaret genellikle körfez kıyılarını kuşatıyor ve belli görüş açıları bakımından bu harika Adalar denizinden yararlanılmamış. En fazla etkinlik pazarda var. Pazar İstanbul'unkine benzemiyor, kapalı alan duvarla çevrili ve daha dar ama çevredeki*

[122] GAUTIER, Théophile, Constantinople, in: A.G.Y., s.368.
[123] PERTHES, M. Boucher de, A.G.Y., s.96.
[124] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.71.

sokaklar pazarın devamını oluşturuyor, onlar da güneşin sıcaklığını kırsınlar diye tahta ile örtülmüş. Mağazalar küçük, sokaklar daracık, ortalarından da deve kervanları, eşekler geçiyor, alıcılar ve satıcılar ise daha etkinler, yani buralarda daha az eski silah ve mücevherat ama daha çok kumaş ve meyve pazarı bulursunuz, pazarın meyveleri tatlarıyla nefis olduğu kadar güzel de. Halılarından söz edeyim, ün kazanmış. Burada her yerde dükkânların zeminlerini örttükleri, binitlerin semerlerine ihraç edilmek üzere balyalar halinde bağlandıkları görülür. Avrupa'da satın alınan halılar bu kentin çevresinde üretiliyor; bunları basit Acem halılarıyla karıştırmaktan kaçınmalıdır, onların renkleri daha karışık, desenleri daha düzensiz, bir de alt dokusu farklıdır; ayrıca bunları Horasan halılarıyla karıştırmamalı, bunlar daha sıkı ve güzeldir ve İran içlerinden geliyor, bir de Şam'ın eski halılarının taklitleri olan ve Daban denen ve altında yarısı demirden yarısı gümüşten bir tabakası olan halılar alınıyor. Bu halıların satış biçiminden geleneklerin farkı görülüyor; Avrupalı bir tüccar kendini Doğulular yerine koyarsa dubalarını kaybetme tehlikesindedir[125].(...)"

1861 (Ekim) Yılı

Türk Pazarı (Bezesten)

M. Le Comte de Chambord şu notu düşer:

"Türk pazarı ya da Bezesten, (...) geniş ve ilginç. İstanbulunki gibi çatılı. (...) Pazarın ortasında bir cami, zarif yontularla bezenmiş ve ağaçlarla çevrelenmiş bir çeşme var[126] "

Pazar (Bezesten)

1870 Yılı

Pazar hâlâ önceki durumunu korumaktadır:

"(...) Üstleri örtülü ve her yönde kesişen sokaklarının Asya'nın tüm ürünlerinin bolca seçimini sağlayan Büyük Pazar ya da da Bezestende alacalı bir kalabalık kaynıyor, içinde tüm ırklara ve kılıklara raslarsınız. Taş yüklü deve kervanları ağır ağır pazarı geçiyorlar, bir an için ulaşımı kesintiye uğratıyorlar. Pazarda özellikle silahlara, İzmir ve Acem halılarını, işlemeli ipek ya da yün kumaşları, vb. farkediyoruz[127] "

[125] A.Y., s.69-70.

[126] CHAMBORD, Comte de, A.G.Y., s.87

[127] FAYEL, Comte de Rocquigny du, A.G.Y., s.413.

1872 Yılı

İzmir Pazarı

Paul Eudel Avrupa'dan gelen tüm mallarıyla, özellikle de İngiliz mallarıyla İzmir Pazarı'nın artık eski Doğulu görüntüsünün kalmadığını belirtir:

"İzmir pazarı İstanbul'unkinden daha geniş ama Doğulu görünümü yok. Orada bol miktarda İngiliz ithal mallarına, hırdavata, incik boncuğa, Efes'ten gelen çok sayıda antikalara raslarsınız. (...)

İç avluda ıhtırılmış develer, alıştıkları gibi ayakları katlanmış biçimde, sırtlarındaki sandıklar doldurulurken bağırıyorlar. Bu harika hayvanın Doğu'nun kervanlarında oynadıkları rol bilinmektedir[128] "

Bu görüntü değişikliği Avrupa sanayisinin kısa bir süre önce Doğu'nun Akdeniz kıyısındaki liman kentlerine (l'Echelle) girdiğini göstermektedir, öylesine ki Doğu Batı tarafından iki yönde sömürülüyordu. Buradan Anadolu uygarlıklarının antik kalıntılarının şu an bulundukları yerlere doğru hızla aktıkları sonucunu da çıkarabiliriz. Günümüzde arzulanan Birleşmiş Milletler'e üye tüm ülkelerin Atalara en içten ve derin bir saygıyı göstermeleri için oy birliğiyle bir sözleşme imzalamalarıdır: Karşılıklı olarak bu antik kalıntıları mirasçı sahiplerine iade etmek. Böylece geçmişte işlenen kötülükleri giderme onuruna sahip olunacaktır ve de "insanlığın savunuculuğu" olarak kendilerini kabul ettirmenin onuruna kavuşulacaktır!

Avrupa Oteli

Paul Eudel bu otelin yabancıların konaklama yeri olduğunu, o aralar da dolup taştığını ve konutların şu yemeklerden yararlandıklarını not eder:

"İngiliz tarzında, Çeşme portakalları ve yörenin nefis incirleriyle donanmış bir akşam yemeği. Sürahilerin yerini geniş ağızlı ibrikler almış[129] "

1887 (Nisan) Yılı

Kent Otel

Mme Launay, İzmir'de Rumların düzenledikleri Paskalya törenleri sırasında bulunur (...) Yılın belli başlı törenleri; Mme Launay günü gününe notlar alır. Notları hem kutsal hafta boyunca kenti tanıtan özgün görünüm, hem de o sürede özgürce sergilenen duygular hakkında bir fikir verir.

"(...) Rumların kutsal Cuması, 15 Nisan 1887 Vaudeville'in hangi piyesindeydi anımsamıyorum, perde kalktığında bir salonda genç kızların salındıkları görülüyordu, o sırada halıcılar kemer çakıyorlar, kadınlar delikanlılarla flört ediyorlar, ziyaretçiler geçiyor ve çocuklar da beşik oynuyorlardı. Otelimiz olan İzmir Oteli bana hemen şu dekoru ve sahneyi anımsattı: Şuradan giriliyor, yerini kendin alı-

[128] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.313.
[129] A.Y., s.303.

yorsun, her dil konuşuluyor, patron ortalıkta yok; patron tam anlamıyla zarif bir Avrupalı, kendi mahzeninden içen, bayanlara kur yapan ve kaş göz haretketleri yapan biri. İlk salonda güneşten kıpkırmızı olmuş İngiliz bayanlar (Bir Cook kervanı Kudüs'ten dönmüş) aldıkları çamaşırların hesabını ödüyorlar, bir operetten çıkmış olan birkaç "Jön Türk", kılıçları başlarının üzerinde, yüksek sesle konuşuyorlar; açık bir yatak bir köşede serilmiş, Değerli Türkistan ve İran halıları duvarlara asılmış, sedef kakmalı küçük bir möble üzerine konmuş kirli tabaklar ve sürekli yanıt veren bir garsonun sesi duyuluyor: Evet Sayın Prensim[130] "

Türk Hanı

Mme De Launay, müşterileriyle birlikte tümüyle Doğulu bir görüntü veren bir Türk hanının avlusunu resmeder:

"(Develer) hanın avlusunda, koyu gölgeli ağaçların altında oturuyorlar, dizlerinin üzerlerine çöküyorlar, üzerlerinden yüklerini aldırıyorlar ve çember şeklinde çömeliyorlar. İrikıyım, yabani tipli, uzak ve gizemli Asya'nın muhteşem renklerdeki acaip kılıklarına bürünmüş bakıcıları yamaların ve yıpranmışlığın Doğu'nun kumaşlarına verdiği hoş bir uyum içinde yanlarındaki alçak taburelere nargilelerini içmek üzere oturuyorlar.

(...) Denetçiler sigara içiyorlar, helva satıcıları kadınların bayıldıkları o şekerli koca beyaz tekerlekleri bölüyorlar; karanlık dükkânında berber sabunlu bir kafayı traş ediyor; çocuklar gerçek bir Kaçış halinde okuldan boşanıyorlar. Dükkânlarda çömelik, çıplak bacaklı, yalın ayaklı Türk erkekler tüttürüyorlar, müşteri beklerken düş kuruyorlar. Bir tür kerevette tünemişler, kalabalığı tepeden görür durumdalar, yanlarında yerde bir kahve fincanı; arkalarında dar ve loş bir bölme; tezgâhta az bir mal, Keyfin verdiği hazlardan gevşemişler, canları sıkılmış bir halde siyahî bir hadımın kendileri için alış veriş yapmaya getirdiği peçeli kadınları karşılıyorlar[131] "

Konsolosluklar

Gaston Deschamps konsoloslukların yerlerini ve işlevlerini şöyle açıklar:

"Avrupalı güçlerin konsolosluklarının neredeyse tümü Frenk Mahallesinin bir başında toplanmışlar.

Konsolosluk konutlarının çoğu ön cephelerinde çok fiyakalı tanıtım levhalarını takıp takıştırmışlar. İtalyanların tanıtım levhası yepyeni ve çok aşırı büyüklükte. Fransız Konsolosluk Binası önünde, kestane ve çınar ağaçları bulunan bir bahçede, çatının tepesinde üç renk dalgalanıyor. Bu renklerin gökyüzünde dalgalanırlarken gerçekten güzel bir havaları, görkemli ve anlı şanlı bir vakarı var, onlar orada hemen her zaman baskı altındakiler ve çaresizler için bağlılık, kurtuluş ve umut simgesi oldular[132] "

[130] LAUNAY, L. De, A.G.Y., s.24.
[131] A.Y., s.28.
[132] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.139.

İzmir Pazarı

Mme De Launay bize daha çok Avrupalı olan bu pazarın görünümünü sunar:

> *"Kutsal Cumartesi, 16 Nisan. - Frenk Sokağı'na açılan dar bir kapıdan pazara girdik ve iki tarafı aralıksız dükkânlarla bezeli üstü kapalı bir galeriye daldık. -"Bu da ne? Bu mu İzmir'in ünlü pazarı? - Sıradan Avrupa malları, Louvre'un bir köşesi ya da Ucuzluk Pazarı; "el yapımı potinler", Manchester dokumaları, göğüslükler, Cenevre saatları, redingottan ya da demirden mallar, reformun getirdiği kılıktaki alıcılar*[133]

Kervansaray

Mme De Launay daha çok bir Avrupa otelinin imgesini veren bir kervansarayı resmeder:

> *"Yine acaip bir kervansaray; bir Avrupa otelindeki tüm davranış ve tutumlar, mönüler Fransızca yazılı, vb., ama duvarlarda asılı silahlar, Türklerin çizgi resimleri, aynı banliyölerin sanatçı kuaför mekânlarında olduğu gibi; dipte üstleri şişelerle dolu iki büyük tezgâh, arkalarında tüm üst başları rengarenk ve sırmalı adamlara içki servisi yapan bir kız; tüm mobilyaların üzerinde boydan boya sıralanmış şişeler; İngilizi, Rumu, Almanı gelip geçip duruyorlar, kimileri Hintli başlığı, kimileri Londra'nın son model başlığını takmışlar.*
>
> *Cook kervanı masa başında, kılavuzu başköşede, her yemek arasında ufak bir nutuk atıyor. Şu İngilizler çok eğlendiriciler, özellikle kızarmış istakoza benzeyen kadınlar, etrafı tül çevrili hasır şapkalarıyla ve her zaman "aoh!" çeken Albion oğullarının özelliği olan şaşkın halleriyle*[134]

1913-14 Yılları

İzmir Pazarı

Paul Jeancard ise Pazarda hâlâ çekici, resim gibi bir şeyler bulur: Pazar,

> *"İstanbul'un, Kahire'nin ya da Tunus'unkilere denk olmasa da bazı köşeleri çok alıkoyucu. (...) Aynı alacalı, resim gibi hareketlilik, aynı gürültü, Doğulu kalabalıkların özellikleri olan özel koku ve karışık renkler*[135]

Türk Hamamı

Türk hamamı Avrupalıların ilgisini çeker: Çünkü öncelikle Doğu yaşamının bir bölümünü yansıtır, ikinci olarak da bedeni yeniden eski zindeliğine kavuşturan yollardan biri olarak kabul edilmiştir: Türk hamamının zevkini iyice tatmış olan Paul Jeancard ateşli sözlerle onu betimler:

[133] LAUNAY, L. De, A.G.Y., s.27
[134] A.Y., s.25.
[135] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.22.

"Türk banyosu ya da hamamı öncelikle her tür zorunluluğu ifade ediyor. Karakoç'la birlikte oraya gidiyorum. Yanında kahvehane bulunan yapının girişi üstleri aralarından gün ışığı süzülen tahtalardan yapılan hafif küçük çatılarla örtülü şu geleneksel küçük yerlerden birine bakıyor.

Çok renkli havlular orta salondaki kubbede asılı durumda sarkıyor. Gerilmiş iplerde asılı tüm renklerin yelpazesini oluşturan çamaşırlar donanmış bayrakların etkisini uyandırıyor. Salonun çevresinde içleri sedirli soyunma odacıkları var.

Birkaç cümle ile açıklamamı gerektiren yıkanma ilginç.

Bir peştamal omuzlarda, bir diğeri bele dolanıp düğümlenmiş olarak sıcak odaya giriyoruz, odanın bir tür kubbe, kubbede yer yer yuvarlak delikler açılmış, deliklerden soluk gün ışığı düşüyor. Ortada dört köşe, elli santim yüksekliğinde büyük bir taş blok, duvarlarında yuvalar açılmış, içlerinde soğuk su çeşmeleri. Birkaç hamamcı blok üzerine uzanmış, masajcıların ellerine teslim olmuş. Çember halinde dizilmiş banklara oturuyoruz ve uygun anı bekliyoruz. Bu an pek gecikmez. Romalılar döneminde olduğu gibi alttan ısıtılan salonun sürekli 45 derecelik bir sıcaklıkta olması gerekiyor. Çok geçmeden biz de kan ter içinde kalıyoruz.

Önemli kişi olan masajcı hemen geliyor ve işe girişiyor; müşterinin yanına çökmüş vaziyette onu biliçli bir biçimde keseliyor; onu adeta yolduktan ve derinin gözeneklerini tıkayan ve elinin ayası altında uzun şeritler halinde çözülen tüm ölü parçacıkları söküp aldıktan sonra musluğun yanıbaşında onu sabunluyor, duruladıktan sonra da onu odacığa götürüyor.

Ey Doğu'nun gevşeticiliği! Seni hamamda hiç tatmamış olan senin verdiğin o mükemmel mutluluğu bilmez ki! Sıcacık giysilere sarılmış, buharı çıkan çaylarımızı yudum yudum içerken, sarı tütünden cıgaralarımız dudaklarımızda, keyf çatıyoruz, gel keyfim gel! Ama bunlar Karakoç'a yetmiyor olmalıydı; her zamanki ağzının tadı olan nargileyi istemek için rıhtımdaki bir kahvehaneye gitmek üzere nazikçe bana eşlik etti[136] "

Sonuçta, İzmir, ne yazık ki, günümüze kadar kendisini "olağanüstü bir kent" yapan ögelerini koruyamamıştır. Bu ögeler;

- Olağanüstü bir doğada yapılmış olan, artık eskisi gibi olmayan "Kervan Köprüsü"

- XIX. Yüzyıl'ın başına kadar "sel" denilen Melez artık yoktur -konumu dünün mis kokulu körfezinden bugünkünü yarattı (deniz sularında dolaşımın olmaması, körfezin dibinde çökeltilerin oluşumu ve denizin kirlenmesi)

- Bir kaç yüzyıldır kentin en merak uyandıran yerleri olan şu bedestenler, pazaryerleri bunlar sürekli bir yıkımın kurbanları oldular, bir değişimin ya da bir evrimin değil,

[136] A.Y., s.200-201.

- Nice zamandan beri birer "gezinti ya da mesire yerleri" olan mezarlıkların artık öyle olmamaları doğanın uğradığı en azından yüz yıllık yıkımlara, kırılıp dökülmelere son vermek için çok büyük mezarlıklar yapılmalı,

- Son olarak, bir insan topluluğunun uygarlık düzeyini ortaya koyan mahalleler bakımlı olmalı, "nefis tablo motiflerini" sunmalı,

Dahası,

- XVII. ve XVIII. Yüzyılların İzmir'i yeni yapılar yönünden çeşitlilik arz etmiyordu. Yabancı gezginlerin ilgilerini en çok çeken yerlerin başında 'Bezesten' ya da 'Pazar' gelmektedir; ardından Frenk Sokağı/ Mahallesi, Gümrük binası, Hanlar özellikle de Vezirhan, Mezarlıklar, vb. gelmektedir. Bir de sonraki bölümde sözünü edeceğimiz dinsel yapılar ilgi odağı durumundadırlar.

Yapıların oluşması ya da yenilenmesi genellikle eski yapıların yıkılması ve yıkıntılarının kullanılmasına ya da sık sık meydana gelen yangınlara koşullanmış görülüyor. Kent harika bir doğanın ortasında henüz 'Uyuyan Güzel' i andırmaktadır 'Dinginlik' yalnız 'İklim'inde değil yapılarında da görülmektedir; değişim ve evrim rüzgârları henüz İmbat'la yarışmamaktadır.

Mahalleler doğal olarak kent yaşamının ya da uygarlığın düzeyini gösteren ana çarpanlardan biri olduğuna göre bu noktada kentin yüzünü ağartan yalnız Frenk Mahallesidir.

- Mezarlıkların durumları da Kent uygarlığının ayrı bir çarpanı! Çok uluslu bir kentte toplulukların dünyaya ve yaşama bakış açıları buralarda nasıl yansıyor? Buraları birer mesire yerleri mi yoksa hayvan otlatılan yerler mi? Geçmişe bağlılık ve saygı geleceğe olan tutku, inanç ve güven mi?

- Ekonomik (Ticari) yaşamın kent yapılaşmasındaki etkisi neden çok sınırlı görünüyor? Kentte ticaret bu denli canlı iken yapılaşmadaki bu 'dinginlik' niye?

III- Dinsel Anıtlar ve Yapılar

Fransızca gezi anıları XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda kentin sahip olduğu dinsel anıtlar ve yapılar hakkında bol miktarda bilgi sunuyorlar; hem de genellikle ayrıntılı bir biçimde. Buradan da gezginlerin bu yapılara büyük önem verdikleri anlaşılıyor. Çok uluslu kentteki dinsel yapıların çeşitliliği ve görkemi burada ibadet özgürlüğünün varlık derecesi ve dinin o dönem toplumu üzerindeki etkisi hakkında bir takım bilgiler sunmaktadır.

Gezi öyküleri kent sakinlerinin sahip olageldikleri büyük anıtlar ve dini yapıtlar hakkında birçok bilgi vermektedir. Keza, yabancı gezginler bu anıt ve yapılara karşı büyük ilgi duya gelmişlerdir; onların sayılarını, özelliklerini, onlardan yararlananların toplumsal sınıflarını sayıp dökmüşler, vb. Onların bu tanıklıkları hangi dinden olursa

olsun hiç bir sosyal sınıfın İzmir'de dinini yaşamasından yoksun edilmediği hakkında bir fikir edinmeye yeter de artar.

Kentin 1656-1863 yılları arasında sahip olduğu bu yapıların durumları hakkında tanıklarımızın söylediklerini sunmakla yetineceğiz.

1656 Yılı

J. Thevenot'nun tanıklığına göre (1656):

Rumlar

"Rumların kentte bir başpiskoposluğu ve iki kilisesi var; Sainte-Vénérande adındaki kilisede ayinleri başpiskopos yönetiyor, Saint-George adındaki diğer kilise ise keşişlerin elinde[137]

Ermeniler

"Ermenilerin kentte iki kilisesi var[138]

Latinler

…atinlerin k… [illegible] Kapüçen papazları var. Sayın Fransız Konsolosunun konutunun tam karşısındaki kiliselerinde ayinleri yönetiyorlar[139]

Cizvitler

"Cizvitlerin içinde kilise bulunan güzel bir konakları var[140]

Aziz Georges Rum Kilisesi

[137] THEVENOT, Jean, Voyage au Levant, Paris, François Maspero-1, 1980, s.139
[138] THEVENOT, Jean, A.Y., s.139
[139] THEVENOT, Jean, A.Y. s.140.
[140] THEVENOT, Jean, A.Y., s.140

1657 Yılı

Türkler, Museviler, Ermeniler, Rumlar, Latinler, Kapüçinler

J.-B. Tavernıer kentteki toplulukların ibadethaneleri hakkında şu tanıklığı sunuyor (1657):

"İzmir'de Türklerin on beş camisi, Yahudilerin yedi sinagogu, Ermenilerin tek bir kilisesi, Rumların iki ve Latinlerin üç kilisesi var. Fransız Kapüçenlerinin burada çok güzel bir Manastırı var, kiliseleri ruhani bir çevre oluşturuyor ve papazlar papazlık görevlerini burada yapıyorlar. (...) Rumların aynı mahallede (yamaçtaki mahalle) eski bir kiliseleri var[141] "

1675/1676 Yılları

Rumlar

J. Spon ve G.Wheler'e göre (1675-1676):

"(...) dokuz- on bin Rumun kentte yalnızca iki kilisesi var[142]

Roma Katolikleri (Cizvitler, Fransiskenler, İtalyanlar), İngiliz ve Hollandalılar, Türkler, Rumlar, Ermeniler, Museviler

A. De La Montraye ibadet yerleriyle ilgili genel bir döküm verir (1699):

"Roma Katoliklerinin kentte üç manastırı var, birinin Cizvitlere ait olduğu biliniyor; Fransız Fransiskenlerinin ve İtalyanların birer kiliseleri var,.papazların ortak bir adları var: Kutsal Yerlerin Papazları; İzmir Piskoposu sanını taşıyan bir Piskoposları var ki kimse onunla tartışmaya cesaret edemez: Piskopos' un aylığı Roma Sarayı tarafından ödeniyor. İngiliz ve Hollandalılara gelince, onların kendilerine yeten küçük birer kiliseleri var .(...) Asıl topluluk olan Türklerin on yedi camisi var, ikinci topluluk olan Rumların ise iki Kilisesi var, üçüncü topluluk olan Ermenilerin bir kilisesi ve dördüncü topluluk olan Yahudilerin ise beş sinagogu var[143]

1750 Yılı

İzmir Kilisesi

Charles Linnaeus şu ibadet yerlerinden söz etmektedir (1750):

"İzmir Kilisesi (...) eskiliğinden çok halen bulunduğu durumunu koruya gelmiş olması nedeniyle dikkat çekmektedir (..), oysa Rahibeleri yörede daha yeni tanınıyor. İzmir Kilisesi bir Piskopos tarafından yönetiliyor, Piskopos şu namı değer

[141] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.138.
[142] J. SPON et G. WHELER, A.G.Y., s.187
[143] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.178-179.

Ruhların Lokmanı adını almış olan Piskoposun yerine geçmiş. Yetkisi yalnızca aylığını aldığı kentlilere uzanır, bu aylık da Rum Kilisesi'nde en yüksek olanlardan biridir[144] "

Ermeni Kilisesi

"(...) Rumlarınkinden daha büyük, daha güzel ve daha görkemli olmasına karşın Ermeni Kilisesi daha az aydınlıktı[145] "

F Hasselquist ise Frenk Sokağı'ndaki şu dinsel yapılara dikkatimizi çekiyor (1750):

"Kapüçenlerin bir Manastırı, Cizvitlerin bir Manastırı ve Rumların Saint Photin adında büyük bir kilisesi var[146]

1764 / 1765 Yılları

Protestanlar, Romalı Katolikler, Museviler, Ermeniler

Dr. Richard Chandler kentteki dinsel yapıları şöyle sıralıyor (1764-1765):

"(...) Roma Protestanlarının ve Katoliklerinin burada küçük birer kiliseleri var; Yahudilerin bir ya da iki sinagogları. Ermenilerin ise yanında mezarlıklarının bulunduğu büyük ve güzel bir bir kiliseleri var[147]

1777 Yılı

Türkler, Rumlar, Ermeniler, Frenkler, vb.

Mr. L'Abbé Dominique Sestini'den öğrenelim (1777):

"Dinlerle ilgili şeylere gelince, Türklerin türlü türlü camileri ve farklı farklı İmamları var, İmamlar onların Din adamları olup türbanlarından ya da kavuklarından ayırt ediliyorlar(1). Rumların iki kilisesi ve bir Piskoposu var. Ermenilerin bir kilisesi ve bir Naibi var. Frenklerin iki kilisesi var; biri Kapüçen Papazları, diğeri Franciscain Papazları (Récollets) tarafından kullanılıyor; birincisi Fransa Kralının koruması altında, diğeri ise İmparatorun[148]

185 (?- 1, 2, 3) Yılları

Türkler

'Les Paquebots du Levant' (Levent Gemileri)'nde iki camiden söz edilir:

"Daha ileride Hisar Camii, büklüm büklüm güller çizili yüksek minaresindeki sayısız kubbeler; (...) karşıda Bezesten Camii[149]

[144] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.32.
[145] LINNEAUS, Charles, A.Y., s.72.
[146] LINNAEUS, Charles, A.Y., s.66.
[147] CHANDLER, Richard, (Le Dr.), A.G.Y., s.144.
[148] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.6-7
[149] Anonyme, A.G.Y., s.99.

1858 Yılı

Frenk Mahallesi-Ermeni Mahallesi

Fernand Schickler bu iki mahallenin rekabet halinde olduklarını belirtir, zira

> *"Bu yarışın sonucu kuşkusuz şu iki güzel kilise. (...) Rum katedral kilisesi saygıdeğer bir ilgiyi hak ediyor; İzmirli Rumlardan olan seçkin ailelere mezarlık görevini yapan çan kulesi, bir köşede yer alan patrikin köşkü. Henüz tamamlanmamış olan Ermeni katedrali*[150] *"*

1861 Yılı

Türkler

Kont de Chambord "Bezesten Camii" adındaki camiyi "dikkate değer" bulur:

> *"(...) pazar (bazastan)'ın ortasında bir cami, yanında zarif yontularla bezenmiş, etrafı ulu ağaçlarla çevrili güzel bir çeşmesi*[151]

1863 (24 Nisan) Yılı

Türkler

L. Gardey Hisar Camii'ni takdir eder:

> *"Sultan (Abdül Aziz) merasim alayıyla birlikte görkemli Cuma ibadetini yapmak üzere kentin en güzeli olan Hisar Camiine gider*[152]

1863 Yılı

Rumlar, Ermeniler

J. M. Tancoigne şu notu düşer: Frenk Mahallesinde Rumlar

> *"Ermeniler gibi onların da bir metropolitan piskoposları ve birçok kiliseleri var, Türkler onların buralarda saygın ibadetlerini ve törenlerini yapmalarına izin veriyorlar*[153]

Bu anıt ve büyük yapıların çok renkli görünümleri bizi şu sonuçlara götürüyor:

- Laik anlayış çok uluslu bu kentte kentlilerin yüreklerinde ve beyinlerinde kök salmıştır,

[150] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.68-69.
[151] CHAMBORD, Comte de, A.G.Y., s.87
[152] GARDEY, L., A.G.Y., s.250-251
[153] TANCOIGNE, J .M., A.G.Y., s.38.

- İzmirliler kentteki barış ve güvenliği uzun zamandır içlerine sindirdikleri bu laik anlayışa borçludurlar,

- İzmirliler 'Hoşgörü Sözleşmesi'ni oy birliğiyle onaylamışlardır, titizlikle uymaktadırlar; istenmeyen ve yukarıdan ya da dıştan kaynaklanan birkaç üzücü olayın dışında bu sözleşmeye XX. Yüzyıl'ın başına kadar, yani asla ihanet etmemişlerdir,

Kentte hâlâ barış ve güvenlik varsa, bu İzmirlilerin beyinlerinde ve ruhlarında dolu dolu olan "Hoşgörü"den kaynaklanmaktadır.

Son söz:

- Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bu dönemde Kentte farklı ulus ve dinden olan her toplumsal kesitin kendilerine ait dinsel yapıları bulunuyordu. Kuruluşları belli izin ve bedele bağlı olsa da bu yapıların çok renkliliği ve görkemi bizlerde şu izlenimleri uyandırmıştır:

- İzmirlinin ruhunda ve beyninde kökleşmiş olan bu Laik anlayış, bu hoşgörü hiçbir zaman da silinmeyecektir.

- İzmir'i ve İzmirliyi Ülkemizin diğer yörelerinden ayrıcalıklı ve birçok alanlarda, özellikle de Aydınlanma Çağı'ndaki Cumhuriyet ve Demokrasi bilincinin gelişmesinde 'Öncü' kılan ondaki bu içsel ve yaşamsal özelliktir...

Beyler Sakok

V. BÖLÜM

SOKAKLAR ve EVLER

Kentçiliğin Uygarlığın önemli bir çarpanı olduğu düşünülürse bir kentin mahallelerine, sokaklarına ve evlerine bakarak çok yönlü sonuçlar elde etmek olası; bu nedenle biz de gezginlerimizin bu konuda bize aktardıklarına bir göz atalım dedik. 17 Yüzyıl Fransız gezginleri içinde pek azının Kent sokakları ve evlerini betimlediklerini görüyoruz.

I- Sokaklar

1764-65 Yılları

18.Yy.ın ortalarında ise Kent sokaklarının durumuna bir bakalım: Dr. Richard Chandler'den öğrendiğimize göre:

"Bir kaçı dışında İzmir sokakları çok dar ve akıl almaz biçimde dolambaçlı[1]

1766 Yılı

Sokakların darlığı Amiral Bouffremont tarafından da doğrulanıyor (1766):

"Burada sokaklar çok dar[2]

1777 Yılı

Rahip Dominique Sestını'nin saptaması da öncekileri doğruluyor (1777):

"Sokakları çok dar ve sıralanışları kötü[3] "

1828 Yılı

Ch. Mac-Farlane'a göre,

"Sokaklar kirli ve dar, hava yoğun ve ağır, sivrisinekler ve biti piresi başka yerlerde gördüklerimin en korkunçları[4] "

---

[1] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.148.
[2] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.77
[3] SESTINI, Mr.L'Abbé DOMINIQUE), A.G.Y., s.2.
[4] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.12.

1833 Yılı

Mimar Marchebus de aynı şeyi gözler:

"Sokaklar kirli, dar ve balçık içinde[5]

1844 Yılı

Yıllar geçmiş ama sokakların özellikleri değişmemiştir. Charles Reynaud sokakların aynı görünüşüne şaşıp kalmıştır:

"(sokaklar) dar ve kirli[6]"

1845 Yılı

Xavier Marmier kentin sokaklarının özelliklerini şöyle sıralar:

"Şimdilerde, burada ne düzenliliğe, ne bakışıma, ne kaldırımlı sokaklara rastlanmıyor. (...) Geriye kalanlarsa loş geçitler yığınından, dar ve balçık içinde sokaklardan başka bir şey değiller[7] "

1849-50 Yılı

César Vimercati'nin gözlemi kendinden öncekilerden farklı değildir:

"Kapkara ve hasatalık bulaştırıcı bir balçığın sürekli birikim yeri olan dar ve balçıklı sokakları adım başı birbirlerine geçiyor ve bu kentin gezilmesini zorlaştırıyor[8] "

1858 (23 Ekim) Yılı

Fernand Schickler'e göre

"Sokaklar oldukça dar ama Avrupa etkisi evlerin düzenliliğinde kendini hissettiriyor[9] "

1872 Yılı

Paul Eudel şu notu düşer:

"Balçıklı ve kötü taş döşeli bir dizi sokakta dolaşıyoruz.

Sokaklar terasları kaldırımlara uzanan güzel kahvehanelerle dolu: Buraları avare insanlarla pek dolu değiller...

İzin alıp her biri birbirine koşut olan ve hepsi de birer geçit gibi denize çıkan kent sokaklarında dolaşmaya devam ediyoruz[10] "

[5] MARCHEBUS, A.G.Y., s.?
[6] REYNAUD, Charles, A.G.Y., s.49.
[7] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.147
[8] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.7
[9] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.69.
[10] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.301-302

Sonuçlar

Kimileri mimar olan Fransız gezginlerinin anılarından Kent sokaklarının XVII. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren birkaçı dışında 'çok dar', 'eğri büğrü', 'bakımsız', 'düzensiz', 'bakışımsız', 'loş' olduklarını ve sonraki yüzyılda da ne yazık ki, kötü durumlarından pek kurtulamadıklarını, XIX. Yüzyıl'ın ortalarında bile henüz taş döşeli bir sokak olmadığını, vb. öğreniyoruz.

Frenk Sokağı dışında Avrupa kentçilik anlayışının kokularını bu dönemde alamadık. Buna ancak XIX. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren tanık olabileceğiz.

Kent sokaklarının durumu o zamanki Avrupalılar ile o zamanki Biz Doğulular(!) arasındaki anlayış farkını ortaya koymaktadır. Mimariden anladığımız her halde yalnızca 'Görkemli' birkaç yapı, onlar da 'dinsel yapılar', dikmekti; 'Kentçilik' neden bize henüz 'yabancı' idi? Yani, zaman akışı içinde çağdaşlarımıza göre her zaman bir şeylere hep 'yabancı' mı kalıyor olacağız? Kaldı ki bu kent, dünyanın dört bir yanından insanların 'yurt' edinmek üzere akın ettikleri bir yer olageldi.

Kent yakasını hemen hiç bırakmayan nice yangın felaketleri nedeniyle büyük maddi zararlara ve can kayıplarına uğramışsa da sokakları hep 'çok dar' kalmış! 'Temizlik' bilinci yalnızca 'dinsel mekânlar' ve 'konutlar' ile sınırlı kalmış! Yoksa periyodik bir biçimde kenti vuran kolera, veba, sıtma gibi salgın hastalıklar niye çok pahalıya ödene geldi? Oysa sokakların bakımı ve temizliği aynı dönemde çok uluslu olmayan diğer Anadolu kentlerinde böylesine boşlanmış görünmüyor; Fatih Sultan Mehmet' in İstanbul'un sokaklarının sakinleri tarafından bakımı ve temizliği konusunda bir 'Nizamname' hazırlattığını ve bunu titizlikle uygulattığını da biliyoruz. Demek ki, bu 'toplumsal erdem' unutulmuş!

Kente aman vermeyen yıkıcı yangınlar ve bunların hemen ardından gelen kıyıcı salgınlar 'ateşli' bir beyine ve 'yumuşak' bir kalbe sahip olan İzmirlinin yazgısı mı olmalıydı? Nedendi bu 'duyarsızlık', nedendi bu 'aymazlık'? Yoksa yabancı devletlerin korumaları dışında kalan kentlilerin ruhlarında çöreklenen 'toplumsal bilinçaltı' tam teslimiyetçi taba', 'tam teslimiyetçi kulluk' muydu asıl neden?

Sokakların darlığı/ evlerin bitişikliği -yangınlara ve ölümlere davetçi özellik- insancıkların kendilerini daha bir güvende hissetmelerini ve daha iyi korumalarını mı sağlıyordu?

Kent sokaklarındaki 'düzensizlik' ve 'bakışımsızlık' nedendi? Oysa Türk mimarisinde 'düzen' ve 'bakışım' en azından XV Yüzyıl'dan itibaren ortaya koyduğu yapılarda görülmektedir.

Son olarak anlıyoruz ki, zorbalık ve mutlakıyet yönetimlerinin sanatı ve anıtları ne denli 'görkemli' olsalar da 'bireysel özgürlük' ve 'bireysel bilinç' oluşmadıkça ve bunlar da toplumsallaşmadıkça 'kalıcı' olamıyorlar, yükselişleri olmuyor...

II- Evler

Mimarinin inceleme alanına giren evler insan topluluklarının ekonomik durumlarından, manevi değerlerinden, dünya görüşlerinden, vb. çok şeyler anlatırlar bize. Yine gezginlerimizin aynalarına kaydıralım gözlerimizi, onların 1657-1914 yılları arasında sundukları ev görüntülerinden tanıyalım İzmir'i, İzmirlimizi.

1657 Yılı

J. B. Tavernier kentteki evlerin konumlarına göre değerlerinin farklı oluşuna dikkat çeker (1657):

"(...) Deniz kıyısı boyunca yayılan evler dağa bakan evlerden çok daha pahalı[11]

1699 Yılı

A. De La Montraye'nin aktardıklarına göre (1699):

"Konsolosların evleri ve Frenk -daha önce de belirttiğim gibi Türklerin tüm Avrupalı yabancılara verdikleri ad- uluslarından olan tüccarların evlerinin çoğu Liman boyunca sıralanmışlar, denize doğru uzanan güzel galerileri var[12]

Frédéric Hasselquist, Gezi günlüğünde Buca'dan söz ederken bir de bir eve değiniyor (1749):

"Ayın 16'sında (Aralık 1749) şöyle bir gezinti yapmak üzere ata bindim (...) Buca'ya (Boudgia) vardım; Hollanda Konsolosu M. Hochepied'nin güzel bir konağının olduğu yerdi burası[13] "

Bornova XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında Frédéric Hasselquist'e göre en güzel çevre köylerinden biridir. Buca'da olduğu gibi burada da yazlık evler yaptırılmıştır, evler Hollanda mimarisine göre yapılmışlardır (1750):

"Bornova İzmir çevresindeki en güzel köylerden biridir; kentten iki saatlik bir uzaklıktadır; 2 Mart'ta atlarımıza bindik. (...)

İzmir'in en zengin Rum tüccarlarından biri olan M. Begler'in konağında at indik; (...) konağı Hollanda mimari tarzında yapılmıştı, konak içinde yalnızca yörenin bitkileri ekili olan küçük bir bahçe ile çevriliydi; bitkilerden bildiklerim arasında: (origanum majorana) mercanköşk vardı, nadide bir çiçek olduğundan cheiranthus incanus'un yanı başında saksılarda korunuyordu; bizim İsveç'te seralarda koruduğumuz ama burada açık arazide yetişen Doğu bitkileri (platanus orientalis) vardı[14]

[11] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.139.
[12] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.178.
[13] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.35.
[14] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.48-50.

1764-1765 Yılı

Dr. Richard Chandler Frenk sokağını şöyle betimliyor:

"İçinden çirkefli bir derenin aktığı Frenk Sokağına girdik. Bu sokağın sokağa benzer bir tarafı yok gibi, üstelik öyle dar ki üzeri odun kömürü yüklü bir devenin yanında buradan geçmekte güçlük çektik. Sokağın bir kısmı hâlâ virandı ve önceki yıl kendisini harap eden yangını anımsatıyordu: birkaç Konsolosla birkaç tüccar daha yenice evlerini onarmışlardı, ötekiler hâlâ onarmaya çalışıyorlar. Bu sokakta yer alan evlerin çoğu sahile kadar uzanıyor ve hepsinin avlusu ya da bahçesi var: birinci katlarda oturuluyor, bu katın bölümleri güzel ve geniş; evlerin denize bakan taraflarında uzun galeriler ve İmbatın serinliğini alan teraslar var; üst katlarda ve zeminkatlarda ise mallar için geniş ve sağlam mağazalar var[15] "

1766 Yılı

Amiral De Bouffremont Frenk sokağından ve evlerinden şöyle söz ediyor (1766):

"Bu sokakta (Frenk Sokağı) çok güzel ve geniş evler var...(6 Ağustos 1763 tarihinde çıkan yangından sonra) yanıp kül olan birçok evin yerine çok daha güzelleri yapıldı[16] "

Kont De Choiseul-Gouffier İzmir'de büyük yapılar yapmaktan niçin kaçınıldığını şöyle açıklar (1776):

"Onları büyük yapıları yükseltmekten alıkoyan yeni bir gerekçe de hemen hemen sürekli var olan yangınların ve depremlerin tehlikesidir; camilerin, bezestenlerin ve birkaç kervansarayın dışındaki tüm evler ahşaptan yapılmışlardır[17]

1777 Yılı

Rahip Dominique Sestini kentin evlerini belirtirken bir takım kıyaslamalar yapıyor (1777):

"Bizimkilerden mutlak bir biçimde farklı olan evler tümüyle ahşap; dış duvarları safi topraktan.

Bu duvarlardan bazılarının üstleri saman, kıtık ve kireç karışımı kaba bir sıva ile örtülü. Frenklerin en azından daha iyi, daha sağlam yapılmış evleri var[18] "

1806 Yılı

R.Chateaubriand'ın kâhyası Julien Potelin, kent evlerini şöyle betimliyor:

"Evlerin büyük bir bölümü hafif yapılar; Güneşte kurutulmuş bir tür briket olan kerpiç ve her üç kadem aralıkta duvar boyunca uzatılan köknar kirişlerden

[15] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.125.
[16] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.77
[17] CHOISEUL-GOUFFIER, M. Le Comte de, A.G.Y., s.342.
[18] SESTINI, (Mr.L'Abbé Dominique), A.G.Y., s.2-3.

yapılmış olup üzerleri oluklu kiremitle örtülüdür. İçleri de ahşab, tahta döşeme ve bölmelerden ibaret. Ancak büyükbaşların, konsolosların evleri ve büyük mağazalar çok sağlam yapılmış, bunlar önceki evler gibi yangından korkmaya gerek duyulmayanlar[19] "

1828 Yılı

Charles Mac-Farlane şu notu düşüyor:

"(...) Ahşap evleri bayağı ve çok az dayanıklıkta[20] "

1833 Yılı

Marchebus Türk evleriyle ilgili üzüntüsünü belirtir, zira onların giderek özgün yapılarından bir şeyler yitirdiğini görmüştür:

"Bizler çöl yolunda, uzun deve sürülerinin ortasında binitlerimizin üstünde peşimiz sıra ilerlerken İzmir bize şu taraftan görünüyordu, biz de her geçen gün Türk evlerinin dış görünümlerinin yok olup gittiğini görmenin derin üzüntüsünü duyuyorduk. Avrupaî alışkanlıklar ve zevkler Doğu'yu sarmış bile, Müslüman yapıları ve güzel köşker yakında başka bir çağın ve başka bir ülkenin yapıları haline gelecekler[21]

Mimarî değerlerin yok oluşundan ya da yozlaşmasından doğan üzüntüsü bir önuyarı değil miydi? Ama tab'a olan bir topluluktan şu ya da bu topluluk değerlerini hep birlikte koruma bilinci beklenebilir miydi?

Marchebus Frenk evlerinin bakımına olan hayranlığını da ifade eder:

"(...) Öncelikle evlerinin bakımı dikkatimizi çekti[22]

1832-37 Yılları

Ch. Texier, birçok gezginler gibi Frenk sokağı evlerinin betimlemesini verir bize:

"Evler hoş bir durumdalar ve denizi görüyorlar. Hafif ahşap yapılar, zaman zaman yangınlar onları yenilenmek zorunda bırakıyor. Sakinleri kendilerini depremden korumak için bu tür yapıları yapmaktan yana olmuşlar[23] "

1844 Yılı

Kentin fizyonomisini betimleyen Maxime du Camp evleri şöyle resmeder:

"İşte kent, gri evleri ve kırmızı çatılarıyla, aralarından yükselen beyaz minareleriyle[24] "

[19] (Julien Potelin), Journal de Julien, in: A.G.Y., s.1515.
[20] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.12.
[21] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.
[22] A.y.., s.120.
[23] TEXIER, Charles, A.G.Y., s.307
[24] DU CAMP, Maxime, A.G.Y., s.364.

1845 Yılı

Xavier Marmier kent evleri hakkında bize daha genel bir bilgi verir:

> *"Avrupaî tarzda yapılmış bir dizi büyük evlerin görüldüğü Frenk Mahallesi bir yana (...) geriye kalan tüm evler dayanıksız ve cılız ahşap kulübelerden başka bir şey değiller. Birkaç ağaç direk, birkaç tahta, biraz çamurdan yapılıyor, hafif ve tutuşabilen yapılar, bir de aynı öngörüsüzlükle birbirlerine bitiştiriliyorlar. Ülkemizin (Fransa) birçok tüccarının İzmir ve Bornova'da zarif ve bakımlı evleri var*[25]

1850 Yılı

Gezginler hemen hiç Musevi mahallesinden ve Ermeni mahallesinden söz etmezler; buna karşın Türk mahallesi onların bazılarının dikkatini çeker. Pazarı gibi Türk mahallesi de İzmir'i Doğulu yapmaktadır.

Lamartine Pagus dağının en yüksek yamacında Türk kentinin evlerinden ayrıntılı bir biçimde söz eder:

> *"Evler tümüyle birbirinden ayrılmışlar; çokeşliliğin, kıskançlığının, ev köleliğinin ve kadınların kafes arkasında tutsak edilmelerinin aile ocağının yalnızlığını ve mahremiyetini yönettiği bir halkın gizemli konutları gibi. Pencerelerinde Avrupa'daki manastırların ve hapishanelerin pencerelerindeki gibi demir parmaklıklar. Bir tek katı olan her ev küçük bir avlu ve küçük bir bahçeyle çevrili, bahçelerinde istinat duvarlarının üzerinden taşan incir ve portakal ağaçlarının dalları görülüyor. Bu konutların etrafında her şey içine kapanma, gizem, gizli yaşam soluyor. Çatılardan hiçbir sanayi dumanı yükselmiyor, ulaşıma açık olan ve bir evden bir eve düzgün çizgi oluşturmayan bu dar sokaklarda çıt çıkmıyor; gölgeler kenti dersiniz, kaderciliğin sonucu olan teslimiyetin çoktandır yerden ayağını kestiği bir halkın konutunda çok daha önceden servilerle çevrili mezarlarda oturuluyor. Yalnız evler körfezi ve dağları görecek, deniz yelini, tepelerin kokusunu alacak, doğanın ve gökyüzünün seyrini, inzivanın miskin iştahını sağlayacak biçimde konuşlandırılmışlar*[26] "

1851, 1852 ve 1853 Yılları

'Les Paquebots du Levant (Levant'ın Yolcu Gemileri)'ne göre Türk mahallesinin evleri

> *Ahşab olup sık sık yangınlarla yok oluyorlar.(...) Kaba saba kırmızıya ya da beyaza boyanmışlar, mavi bezekleriyle şu gerideki evler porselene benziyorlar*[27]

[25] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.147-148.
[26] LAMARTINE, Alphonse de, A.G.Y., s.98.
[27] Anonyme, A.G.Y., s.102-103.

1852 Yılı

Constantinople (İstanbul) adlı yapıtında Th. Gautier evleri şöyle betimliyor:

"İzmir evleri genellikle çok alçaklar, bir zeminkat ve üzerinde bir kat daha, hepsi bu. Beyaz bir boya, üzerine serpiştirilmiş çizgiler, gülbezekler, hurma dalı biçiminde bezekler, gök mavisi başkaca arabeskler cephelerini güldürüyor ve onlara çok temiz ve çok yeni İngiliz porseleni havasını veriyorlar. Pencereleri arasına bazen kırlangıçların gelip yuva yapmaları için birçok oyuklar açılmış alçıdan evcikler konduruluyor; insanın kuşa sunduğu dokunaklı bir konukseverlir bu, kuş da bunu Doğu'da hiç yanıltmayan tam bir güven içinde kabul eder; Doğu'da insanın kalender kardeşleri olan hayvanların yaşamına saygıya ilişkin düşünceler daha uzak olmayan Hindistan'ın içlerinden buralara gelmiş gibi görünüyor[28] "

1853 Yılı

Boucher de Perthes şunun altını çizer:

"(...) (Ahşap ve badanalı kulübeleriyle) İzmir zengin olsa bile yalnız bu bakımdan İstanbul tek başına varlığını onunla tartışabilir[29] "

1858 Yılı

Fernand Schickler belirtiyor:

"Kentsoylulanın ve konsoloslanın sokağı (Frenk Sokağı) güzel evleri barındırıyor içinde[30] "

1913-14 Yılları

Paul Jeancard, rıhtımın güney tarafında yapılmış olan evleri betimler:

"Rıhtım burada ticarethanelerle çevreli. (...) Rıhtımın bu kesiminde evler ve yerleşimlerin yerini bürolar ve antrepolar alıyor.

Bu evler tek katlı olup önlerinde kapalı sırça ile donanmış bir balkonla bezeli birer peronu var. Bu tür miradorlarda (İspanyol evlerinde dam köşkü) kadınlar her zaman merak içindedirler, belki de başka yerlerden daha da meraklıdırlar; onların bütün zevki limandaki hareketliliği, gelip geçenlerin geliş gidişlerini izlemekten ibaret[31]

[28] GAUTIER, Théophile, Constantinople, in: A.G.Y., s.368.
[29] PERTHES, M.Boucher de, A.G.Y., s.99.
[30] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.74.
[31] JEANCARD, Paul , A.G.Y., s. 21-22.

Sonuçlar

XVII. Yüzyıl ortalarında Liman'dan itibaren sahil boyunca yapılmış olan Avrupalı (Frenk) tüccarlara ait evler ve konsolosluk binaları lüks yapılardır ve 'denizi görme', 'İmbat' tan yararlanma' ve 'gurubu seyrettirme' gibi üstünlükleri var; bu nedenle de dağa bakan evlere göre daha değerlidirler. Yüzyılın sonuna doğru daha lüks evlerin varlığına tanık oluyoruz.

XVIII. Yüzyıl'da yapılan yapıların temel özellikleri depreme daha dayanıklı olmalarıdır. Evler çoğunluk ahşaptır. Frenk mahallesindeki evlerin bir avluları ya da bahçeleri vardır, 'çok güzel' ve 'geniş'tirler; büyük bir alan üzerine yapılmışlardır; zemin katlarını 'geniş' ve 'sağlam' mağazalar oluşturur. Diğer mahallelerin evlerinin çoğu kerpiçten 'bayağı', 'alçak' yapılardır, mahallelerde tek tük hanaylar vardır.

XIX. Yüzyıl'da evlerin büyük çoğunluğu hâlâ kirişlerle güçlendirilmiş hafif yapılar. Türk evleri giderek Doğu'yu sarmış olan Avrupai alışkanlıklar ve zevklerin etkisi altında ortadan kaybolmaktaydı. Yüzyılın ortalarında, evleri Avrupai tarzda yapılmış olan Frenk mahallesi dışında, hemen tüm evler "dayanıksız", "önemsiz" diler. Bu durum art arda savaşlardan ve Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerinden acı çeken Ülke'nin ekonomik ve toplumsal, psikolojik durumunun yansımasından başka bir şey değildi.

Birkaç direk, birkaç tahta biraz da alçıyla yapılmış evler 'hafif' ve 'tutuşmaz' yapılardı.

En zarif evler İzmir'de, Bornova ve Buca'da konsoloslar ya da tüccarlar tarafından yaptırılmıştı.

Farklı renkte taşlardan ve ahşaptan yapılmış evler kente 'tablo' gibi bir görünüm veriyordu. Lüks ve süslemelerden neredeyse yoksundular.

Her şeye rağmen Türk mahallesi kimi yabancı gezginlerin ilgilerini çekiyordu, çünkü hâlâ Doğu'nun birkaç görüntüsünü sunuyordu. Diğer mahallelerdeki evlerin tersine Türk mahallesindeki evler birbirlerinden ayrılmıştı. Bunun nedeni de aile yaşamının gizliliğine sadık bir halkın geleneğiydi. Bu, A. De Lamartine'in betimlemesinde açıkça ortaya çıkıyor.

Coğrafi haritada Türk evlerinin yerleşimi yalnızca tarihi evlerden ötürü değilmiş gibi geliyor bize; bu durum belki toplulumlara göre farklılıklar gösteren insan psikolojisinin sonucudur. Türk mahallesinin niçin Pagus dağının yamacında kurulduğunu ve diğer kentlerdeki Türk mahallelerinin konumları gibi hiç değişmemiş olmasını doğrusu merak ediyoruz! Acaba her şeye hükmetme güdüsünden mi? Tek hükümdara bağlılık tutkusunun bastırdığı ya da itelediği egemenlik tutkusu mu? Haritada kendini ele veren şey boyun eğen "ruh"un egemenliği miydi?

Yapıların doğası inançlardan bir şeyler yansıtmıyor muydu? Türk evleri, tüm yalınlıklarıyla yazgı denen şeyin ruhlara kazıdığı 'teslimiyetçilik fikri'ni ya da 'dünya yaşamının değersizliği fikri'ni mi çağrıştırıyordu?

III- Harem

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir'de bir Türk haremini görmüş olan herhangi bir Fransız gezginin tanıklığına rastlayamadık. Ancak gezgin Marchebus'e aktarılan bir tanıklığı örnek olması bakımından biz de aktarmayı uygun bulduk. İki barones, Hahn ve Grenger'e Paşa, 'harem'ini ziyaret etmeleri iznini vermişti. Bu bayanlar M. Marchebus'e orada gördüklerini anlatırlar. Bu iki Avrupalı bayan'ın bu 'imamevi'nin 'gizemine sızmak'tan ve içindeki sefaleti görmekten başka bir arzuları yoktu; orada 'kapalı düzen'in Müslüman kadın tutsakları yaşamaktaydı (!), doğrusu ya özgürlük aşığı bir ulusun yarısının köleliğinden başka bir şey değildi bu kapalı düzen, bu düzen de on üç yüz yıl boyunca işlenmiş bir günah/ suçtan başka bir şey de değildi; hangi 'haram meyve'yi yemişti de bir ulusun yarısı bin, hatta bin üç yüz yıl böyle bir hücre cezasına ve diğer yarısının kulluğuna mahkûm olmuştu? Onu böylesine aşağılayıcı bir durumdan kurtaracak 'Ata'sını daha ne kadar bekleyecekti? Ulus'un 'kulluğu', 'kulun kula kulluğu' daha ne kadar sürecekti? Şükür ki bu mucize gerçekleşti, bu yarı kendisini aşağılayan bu düzenden ulusun Ata'sı tarafından kurtarıldı, çünkü yarısı tutsak olan bir ulusun yaşadığı bir ülkede hiçbir ilerleme, hiçbir evrim olamazdı. Bir yarısına diğer yarısı tarafından 'Boyunduruk' vurulmuş olan bir ulusun Rönesans'tan, Reform'dan, Akıl Çağı'ndan, Aydınlanma Çağı'ndan, Cumhuriyet düzeninin erdemlerinden nasibini alması düşünülebilir miydi? Özgürlüğü olmayan bir kölenin ömrünü bir hazine içinde geçirse bile bunun ne anlamı olabilirdi ki?

İşte Marchebus'ün kendisine anlatılanlara bağlı kalarak betimlediği İzmir Paşasının 'Harem' i (1833):

> *"Harem dairesi konutun ana gövdesinden daima bir bahçe ile ayrılır, bahçenin sonunda bir revak ya da atrium ile bahçe ve galeriye açılan odaları bulunur. Tam karşıya geniş divanlar konmuş; atriuma ya da koku yayan çalıların arasına yerleştirilen havuzlar köşklere ve dairelere serinlik verirler. Döşeme olarak çok değerli halıları, sofa ya da divanları ile sofra zamanı üzerlerine oturulan kalın döşekleri var, zira Türk sofrasında masa ya da örtü diye bir şey yoktur. Yemekler öyle hazırlanır ki çatala bıçağa ihtiyaç duymazlar; yemeklerde et nadirdir, yalnız pilavda olur. Hamur işi tatlılar, kuru meyveler ya da reçeller her zaman Türk mutfağının baş azığı olan pilavın ardından gelir. Yemekler çeşitli ama hafif.*
>
> *Kahve köşkte içilir. Bu oda, Paşanın dinlenmek için çekildiği oda gibi hoş ve zengin, güzel Bursa dokumalarıyla bezeli, üzerlerindeki nakışları çok aranan Şark gergefleri ile donanmış. Daha alt tabakadan erkeklerin haremlerinde pek gösterişli olmayan ama şahane bir etki bırakan kırmızı tel saçaklı kumaş bezekler gördüm. Zengin Acem ve İzmir halıları da odalara oldukça güzel bir nitelik kazandırıyorlar; köşkte tiryakiler için daima çok alçak divanlar bulunur, serinlemeleri için de yanlarında fıskiyeli bir havuz görmek nadir değildir. Haremin duvarları bazen mevsim boyunca düzenli bir biçimde yerleştirilen saksılarda yetişen sarmaşıklarla halı gibi bürünmüştür; birçok haremde galerilerine ya da bahçeye salıncak kurmak havalan-*

mak için adet haline gelmiştir, böylece kadınlara kapalı yaşam düzeninde yoksun oldukları idman fırsatı sağlanmış oluyor.

Kadınlar öğle saat ikide güzellik uykusuna yatarlar, sonra hamama gidip kokular sürünürler, tırnaklarını kırmızıya, kaşlarını da siyaha boyarlar. Daha sonra yüz çevrelerini ve omuzlarını altın pullarla bezerler ve dönüp reçeller, hamur işi tatlılar ve şerbet yer, içerler.

Eğlenmeleri için, kendilerine yöredeki Mısır çengilerinden gönderilir, ama çok seyrek olur bu, çünkü densizliklerden sakınılır[32] "

Les Grâces et les Âmes enchantées,
C'étaient du Harem les séquestrées:
Abusées, usurpées, on ne sait par quelle destinée,
Elles sont délivrées, enfin, de leur fatalité
Qui, sans doute, les réduisait à des nullité.
Elles dressent depuis telle journée
Le Drapeau de la Sûreté et de L'Egalité:

[32] MARCHEBUS, A.G.Y., s.125-126.
* Metin bana aittir.

İzmir Körfezi

VI. BÖLÜM

I- Kent Çevresi

Kara: Bitki Örtüsü; Besinler; Deniz: Deniz ürünleri; Doğal Zenginlikler

İnsan topluluklarının evrimlerine katkıda bulunacak olan temel etmenlerin başında doğal zenginliklerin geldiğini düşündüğümüz için burada geçmişin İzmir'inin doğal zenginliklerini sayıp dökmeyi istedik. Böylelikle dün nelere sahip olduğu, bugün ise neleri yitirmiş olduğu konusunda bazı yargılara varabileceğiz:

1639 Yılı

Le Sieur Du Loır kent yöresini hayranlık dolu sözlerle betimliyor. Bakalım kent yöresi 17.Yüzyıl'ın başlarında ne gibi bir zenginlikle donanmıştı (1639):

> *"Yörenin güzelliği ve verimliliği harika: Kent yöresi kestane ağaçlarından geçilmiyor; her hangi bir çeşme ile sulanmayan bir karış yer bulamazsınız Ama ben size yörenin görünümünü olağanüstü güzelleştiren bunca ağaç arasında çok ender oluşuyla ve görünüşüyle oldukça dikkat çeken bir bitkiden söz edeyim: Bu bitkiden yalnızca kent sınırları içinde kalan bahçelerin çevre duvarlarının diplerinde gördüm; kökünden Malta Şövalyesininkilere benzeyen filizler veriyor, filizlerin ortasında kırmızı bir çiçek oluyor ve bu çiçek yeşil emaye bir pula hak edilmiş bir yakuta benziyor*[1]

Gezgin yöredeki meyve ağaçlarının meyvelerini 'nefis' bulur ve türlerini de 'mükemmel' ve 'leziz' bulur. Şarabından söz ederken 'sofraların canı', 'enfes ve değerli' sözcüklerini kullanır. Kentin en iyi şarap üreticilerinin aynı zamanda bağcılık yapan Kapüçenler olduğunu, bunların diğer yöre bağcılarının sahip oldukları her bir asmadan kaldırdıkları üzümün yedi katını kendi asmalarından kaldırdıklarına dikkat çekiyor:

> *"(...) miktarları ve nitelikleri bakımından meyvelerin de hatırı sayılır, tatları nefis. Et adına ne varsa hepsi de pahalı ve mükemmel, özellikle de bir tür yelve kuşu olan su çullukları. Bu kuşlardan o kadar çok var ki ben bir gün öğleden sonra Kent çevresindeki sakızağaçları üzerinde bir düzine kadar vurdum; en çok sevdikleri de bu ağacın mürver salkımı gibi olan meyveleri. Değme sofraların ruhu olan şarap da bu yöredeki leziz etlerden daha az nefis ve değerli değil. Yörükler bu Yörede üzüm asmasının yetiştiğini ve Kapüçenlerin ellerinde bu asmanın yediveren türünün olduğunu bilselerdi kuşkusuz bunu ele geçirirlerdi ve yörede kendilerinden başka sakinlerin olmasını, bu asmanın Dini şarabı yasaklayan bir Hükümdarın Ülkesinde yetişmesini hiç dert etmezlerdi*[2]

[1] DV LOIR, Sieur, A.G.Y., s.17
[2] DV LOIR, Sieur, A.Y., s.16-17

1657 Yılı

J. B. Tavernier de İzmir yöresi toprağının bolluk ve bereketinden söz eder (1657):

"(Yöre) özellikle nefis şarabı ve nitelikli zeytinyağı bakımından zengin[3] "

Gezgin yöredeki tuzlalardan söz ediyor:

"Kentin kuzey tarafında yarım fersah ötede tuzlalar işletilmektedir[4]

Gezgin ayrıca denizin 'balığının iyi' olduğundan da söz ediyor.

1656-57 Yılları

Dört dörtlük bir gezgin olan Jean Thevenot, İzmir topraklarının zenginliğini ağzı sulanarak över. Her bakımdan zengin olan toprakların büyük bir kısmını örten zeytin ağaçlarından söz eder. Bu kentte konaklamayı oldukça zevkli kılan 'bahçeler'e hayran kalır. Yöredeki 'Şeker kamışı şarabı' üretiminden de söz eder (1656-1657):

"(...) Burada çok nefis şarap üretiliyor; şeker kamışından elde edilen rom dışında kaliteli İzmir şarabından daha kalitelisini hiçbir yerde içmiş değilim. Frenkler kentteki üzümü küfelerle alıp bu şarabı evlerinde üretiyorlar[5] "

Bu arada Frenklerin ve Kapüçenlerin entansif bağcılık ve şarapçılık yapmakla ülke ekonomisine olan katkılarını göz ardı etmemeliyiz. Bizi burada üzen şey, yönetimin bu alanlarda asla akılcı ve köklü çözümler üretmemiş olması ve bağcılığın yaygınlaşmasına, geliştirilmesine çalışmamış olmasıdır. Oysa Batı Avrupa tarım, sanayi ve ekonomi alanlarında belli yenilikleri çok önceden gerçekleştirmiş bulunuyordu!

Avrupa'daki her yeniliğe tepeden bakmak, kayıtsız kalmak Türk'ün 'kibir' inden değildi elbet, ama 'yaban'dan gelen her tür yeniliğe ve atılıma karşı Müslümanları kışkırtan 'Bağnazlık'dı, mutlakıyet düzeninin varlığını borçlu olduğu 'Halkın bilgisizliği'ydi ve geçmişteki sözüm ona 'Din ü Devletin bekası' adına sürdürülen saltanatların acı faturalarını sonraki nesiller çeke gelmişlerdir!

"Geçen zaman geri gelmez"! Ne var ki, 'İnsanlık Tragedyası' sahnesinde yadsınmaz ve saygıdeğer bir yere lâyık olabilmek için, 'çağdaş uluslar düzeyinde' olabilmek için İnsanlığın tanıdığı tüm evrim süreçlerini koşar adım değil uçarak yakalamamız gerekiyor! Bunun için dememiş miydi ulu Önder: "Üç şeye ihtiyacımız var: Çalışmak, çalışmak, çalışmak.

[3] TAVERNIER, Jean.-Baptiste, C.1, A.G.Y., s.139.
[4] TAVERNIER, Jean.-Baptiste, A.Y., s.139.
[5] THEVENOT, Jean, A.G.Y., s.139-140.

1676 Yılı

Av Hayvanları

J. Spon ve G.Wheler yöredeki av hayvanlarının bolluğuna dikkatimizi çeker; bu bolluğu yaratan insanın içinde barındığı bakire doğaydı ve bu doğanın henüz barındırdığı İnsan tarafından korunmaya ihtiyacı yoktu (1676):

"Dört bir yanda kara avcılığı mükemmel, av kuşlarının üstüne yok, bir sürü av kuşu yanında bir de turaç var ki keklikten de değerli[6] "

Bu mavi göklerde artık uçmuyor
Ne yelve ne keklik ne de bir turaç!
Avcıya doğa hiç kucak açmıyor,
Baş eğik dönenler gülen yüze aç!*

1699 Yılı

Le Sr. A. De La Montraye'nin resmettiği tablo büyüleyici olduğu kadar dokunaklı. Hele bir düşleyin. Yuvanızın yanı başında dereciklerle beslenen portakal ve limon bahçeleri, bin bir türlü ağaçlarla örtülü tepeler!.. İnsan kendi kendine sormadan edemiyor, 'insan bu topraklar üzerinde sanayileşme ve doğa arasında mutlak bir uyum yerine niçin amansız bir savaş başlattı? Niçin bu savaşta doğasına sırt çevirdi ya da onu karşısına aldı? Bu uzun savaşta neler yitirdi yurdundan, yuvasından?' (1699):

"Özellikle de Frenk Sokağı'nda; buradaki bahçelerde Limon, portakal ağaçlarının korularını görürsünüz. Bu ağaçlar burada kendiliğinden yetişiyorlar, her zaman da yeşil yaprakları, çiçekleri ve meyveleri üzerlerinde: bu da onları diğer ağaçlardan üstün kılıyor. Tarımı yapılmadığı halde nefis kavunlar yetişiyor. Bahçelerin arasından Melez çayı geçiyor.(...)

Birçok tepeyi örten üzüm bağları mevsimi geldiğinde hem güzel bir görünüm hem de inanılmaz bollukta şarap sunuyor; şarabın okkası altı para; bir para yaklaşık üç lira[7]*;(...)"*

Gezgin bize Frenklerin ve tüccarların doğanın bağrında tatil evleri yaptırmaya çoktan başladıklarını da söylüyor.

1764 - 65 Yılları

Dr. Richard Chandler de diğer birçok gezginlerle aynı noktaya dikkat çekiyor. "İzmir'de her tür yiyecek bol" Kara ve deniz bitmez tükenmez (!) iki kaynak (1764-65):

[6] J. SPON et G. WHELER, A.G.Y., s.187
* *"Il ne vole plus guère dans ce ciel bleu(?) ni de Francolins ni de perdrix! Pas plus de chasseurs heureux!"*
[7] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185-186.

"Körfez iyi balık veriyor; kümes hayvanları, tavşan ve her tür av hayvanı İzmir'de çok ucuz. Kırmızı ayaklı keklikler İngiltere'dekilerden daha iri ve renkleri de türleri de farklı. Zeytinliklerde güvercine, ardıçkuşuna, sarıasmaya, bıldırcına, su çulluğuna, bu türlerden daha birçok kuşa alayıyla rastlarsınız; adalardan getirilenler de dâhil kentte nefis şaraplar toplanıyor; burada meyvelerin tadı bir başka. Kabakgillerden karpuz çok iri olup hem tadı güzel hem hiç dokunmuyor, ateşli hastaların bile yemelerine izin veriliyor. Buraların incirleri de övüldükleri kadar var; koca koca üzüm salkımları ise hem sağlığa yararlı hem de görünüşleri güzel; (...) Limon de yatak limon da gırla[8]

İnsan doğadan ne denli uzaklaşırsa kendine de o denli yabancılaşır! Çevrebilimin bilgileriyle bilincimizi donatmaya ne kadar da ihtiyacımız var! Yoksa neredeyse elimizde ancak çevrenin kitabı kalacak!

1766 Yılı

Amiral Bouffremont'un bize aktardığı ise sevindirici, çünkü en azından tarım alanında bir sıçrama yapıldığına tanık oluyoruz. Kent çevresinde çok büyük arazilerin oldukça iyi işlendiği ve bakıldığını görüyoruz, oysa bir yüzyıl önce hiç de öyle değilmiş (1766):

"İzmir'in dışı güzel, bahçelerle çevrili, ama bahçelerin etrafı alçak taş duvarlarla ve daracık yollarla kapalı, bunlar görünüşü engelliyorlar, bahçeleri ortaya çıkarmıyorlar. Ova alabildiğine güzel ve oldukça iyi işlenen ve bakılan şahane bir yöreyi sergilercesine gözler önünde açılıp gidiyor[9] "

1777 Yılı

Mr. L'Abbé Dominique Sestını, dikkatimizi deniz ürünlerinin bolluğuna çekiyor. Bu bolluktan adeta 'büyülenmiş'tir (1777):

"Deniz ürünleri ya da kabuklular olarak sizlere burada denizçakısı ya da usturamidyesi avlandığını, hatta sofralar için bol miktarda çıkarıldığını söyleyeyim; aynı şekilde deniz dikenlileri (échinomètres) denilen denizkestanesi, fukus (fuscus), tarak, kara ve kızıl türden midye (mitules), ıstakoz ve benzer kabuklular çıkarılıyor. Tanımadığım tek bir balık görmedim ama bütün bunların bolluğuna şaştım kaldım[10]

Gezgin yörede yetişen kimi bitkilerin Latince adlarını sayıp döktükten sonra bitkibilimle ilgili gözlemlerini kaleme alır; bu gözlemler çevrebilim ya da Tarım bilim açısından vb. dikkatimizi çekti.

[8] CHANDLER, Richard (LeDr.), A.G.Y., s.150-152.
[9] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.78.
[10] SESTINI, (Mr.L'Abbé Dominique), A.G.Y., s.11.

Niye bunca gözlem, bunca araştırma bu topraklarda, hem de Aydınlanma Çağı'nın tam ortasında? Tıp adına, cerrahlık adına, tarım, bilim adına... Kısacası sürekli uyanış halindeki insanın mutluluğu adına!

Gözlemci Türklerin kullandığı örneğin'susam'ın türlü kullanımlarını Avrupalıya niye bir bir açıklama arzusunu duyuyordu? Yoksa Avrupalı üretici ve tüketicilere nasıl bir ışık yakıyordu? Türklerin Tarım bilimi alanındaki tarihsel edinimleri dönem dönem türlü nedenlerle kıtlıklarla yüz yüze kalan Avrupa insanının yararına mı sunuluyordu? Buyuralım gezginle aynı sofraya (1777):

"Bu ayrıntılar nedeniyle bir Pazar günü öğrendim ki yakınlarda bulunan bir bağ evine akşam yemeğine alıkonmuşum. O arada Bitkibilim gözlemlerimi yapmaktan da geri kalmamıştım, bu gözlemlerim sırasında Datura framonium denilen yumruları dikenli birçok ağaca rastlamıştım. Yöre köylerinde İtalyanların giuggiolena dedikleri susam bitkisinin ekiminin yapıldığına tanık olmuştum. Türkler bu bitkinin tohumlarını birçok biçimde kullanıyorlar; hatta bu susamdan helva dedikleri bir tür ballı nuga yapıyorlar.

Sicilyalılar da benzer şeyleri yapıyorlar, yaptıkları buradaki insanların yaptıklarından çok az farklı[11]

1806 (19 Ağustos - 4 Eylül) Yılı

Julien Potelin şu notu düşüyor:

"Bahçeler de bir o kadar iyi ekilip dikiliyor ama çoğu sıradan.

Bu dönemde üzüm, incir, şeftali, elma, kavun ve Fransa'da tatlı su kavunu denen ama Levant'daki gibi olgunlaşmayan karpuz olurdu. Türkler karpuzu çok, hatta ekmeksiz tüketiyorlar, bu meyve verdiği suyun niteliğiyle yiyecek içecek yerine geçiyor[12].

Görüldüğü gibi adların art arda belirtensiz sıralanışı egzotik Doğuda meyvelerin bolluğu ve çeşitliliği hakkında bir düşünce uyandırıyor kafamızda. Ne var ki XIX. Yüzyıl'ın başlarında 'daha iyi ekilip biçilen' bahçelerin olmasına karşın tarım bahçelerin çoğunun 'sıradan' olmaları nedeniyle gerilemiş gibi.

1828 Yılı

V Fontanier yörenin bitki örtüsünü 'etkin' diye niteler ve şu notu düşer:

Kuzeye doğru çok iyi ekilip biçilen alanlar var[13]"

[11] SESTINI, (Mr. L'Abbé Dominique), A.Y., s.9.
[12] Julien Potelin, Journal de Julien; in: A.G.Y., s.1517
[13] FONTANIER, V., A.G.Y., s.111.

1830 Yılı

İşte size bu yılın güzünde kent çevresinin sunduğu tablo gibi bir görünüm:

Hiçbir şey bizi aydınlatan İyonya göğünün görünümü kadar güzel değildir; ama artık bahçelerde çiçek kalmamış, ne ovalarda ürün, ne de bağlarda üzüm yok artık; gülsüz bir ilkbahar, hasatsız bir yaz, bağbozumsuz bir sonbahar; toprak yalnız kuru otlar ve servilerle bezeli; İzmir çevresi'nde bezek olarak ancak ılık bir güneşin ışıkları var; çevrede salt limon ağaçları ve gözalıcı portakal ağaçlarıyla altın meyveleri var (...); bana öyle geliyor ki, Doğu'nun iklimi ve göğü Antik şiirin kendilerine verdiği o çekiciliği ve parıltıyı tekrar edinmişler[14] "

Olumsuz birçok ipuçlarıyla dolu ve yörenin anlıksal durumunu yansıtan bu betimleme aynı zamanda bu yörenin diğer anlardaki imgesi değil midir?

1839 Yılı

J. B. EYRIÈS kentin Doğu yakasında uzanan vadilerin ve ovaların sunduğu yeni durumu gözler:

"Doğu tarafında İzmir'in gerisinde uzanan ve çoğu tüccarların kır evlerinin olduğu vadiler titizlikle ekilmiş, dikilmiş, çayırlarla halı gibi örtülü[15]

Anlaşılan o ki tüccarlar aynı zamanda yeni teknolojiden yararlanan çifçilerdir ve de daha da zenginleşmişlerdir, zira sahip oldukları bağ evlerinin sayısı giderek artmıştır.

1842 Yılı

Bornova'ya gitmek üzere Buca'dan yola çıkan M. Alexis de Valon bir dağın tepesinden gördüğü şahane tabloyu resmeder, bu tablo onu insanı kendinden geçiren bir seyre kaptırır. Varlığınızı birkaç saniye bu mavi, yeşil, arı duru hareketsizliğin ortasında dinlendirmek, onun son kerteye kadar coşmasını istemez misiniz?

"Buca'dan ayrılırken tekrar ıssız alanlara daldım, Bornova'ya yöneldim, burası bizim yurttaşların yerleştikleri başka bir köy. Önce izlediğim yolu solumda bırakarak dörtnala uzun bir tepeyi tırmandım, zirvesinde soluk soluğa kalan atım durdu; bana bugüne kadar hiç sunulmamış şahane panoramalardan birini görünce istemeyerek bir hayranlık çığlığı attım. Üst tarafımda, beni çevreleyen çorak toprakların ötesinde sağ tarafımda ışıl ışıl, serin ve yemyeşil bir vadi dingin dingin uzanıyordu; koyu bir servinin portakallarla çiçeklenen bir kubbenin tepesi üzerinde yükseldiği ve bir incir ağacının koyu yapraklarını kestane ağaçlarının soluk yeşiliyle baş göz ettiği bir yer olan ve her türlü küçük ayrıntıları olan bu uzun kitlenin

[14] M. MICHAUD et M. POUJOULAT, A.G.Y., s.13.
[15] EYRIÈS, J.-B., A.G.Y., s.371.

arasından yer yer Bornova villalarının beyaz duvarları parıldıyordu. Karşımda engin İzmir körfezi daire çiziyordu, kıyının ulu ağaçları tüm şahaneliği içinde ışık oyunlarına maruz kalan bu durağan aynada yansıyorlardı; koyu rengi giderek solan dalgalar uzaklaştıkça yaldızlanıyorlardı, ufuk çizgisinde de akan bir gölgeye benziyorlardı. Uzakta solumda çorak dağlar yükseliyordu, anca seçilen mavimsi fistoları gökyüzünün buharlarında eriyordu. Son olarak ayaklarımın altında yeşille karışık kırmızı çatılarıyla İzmir kenti bir çiçek çelengi gibi dalgaların etrafında bükülüyordu. Koyda, demir atmış bir düzine savaş gemisinin yanlarında, bu talim yüksekliğinde, gürültüsünü duyamadığım ve dumanı sabah pusu gibi harika bir berraklıktaki gökyüzüne yavaşça yükselen top atışlarının kıvılcımları parlıyordu. Gözlerimin önündeki manzarayı hiçbir betimleme kapsayamaz ve özellikle hiçbir insan sözü Asya'nın bu neredeyse ürkütücü sessizliği hakkında, insanın sadece kalp atışlarının ve Güneşte büklüm büklüm olan otların sağır hışırtısının duyulduğu bu rahatsız edici sessizliği hakkında bir fikir veremez, tam o saniyelerde benliğimde siz saran her şeyin derin dinginliğinin geçtiğini hissedersiniz; ruhunuza toparlanır, kafamız gider; sanki her hareket durağanlığı içinde kendini tamamlayan doğanın ta kendisi tarafından size yasaklanmıştır[16] "

1844 Yılı

Maxime Du Camp'a göre bitki örtüsü çok zengin ve olağanüstüdür:

1850 Yılı

A. De Lamartine kendisine 1833'ten beri 'değişmemiş' gibi gelen donmuş bir tabloyu resmeder. Art arda 'aynı' sıfatını çoğul olarak kullanır, zamanın devinimsizliği duygusunu güçlü bir biçimde vermek ister. Bu bilinmeyene doğru içgüdüsel bir kaçış, hem de zamanınkinden daha fazla bir hızla kaçış değil midir? Bununla birlikte geçmişin birkaç yansıması onun hoşuna gitmiş olmalı ki aynı resim gibi doğa kendisini resmettirmeye onu zorlar:

> *"İlk gezimde onu betimlemiştim. Tabloda değiştirecek tek çizgi bile bulamıyorum. Her zaman aynı dağlar, kayalık mazgalları çıplak, dipsiz gökyüzünde birbirlerinden çözülüyorlar, tepelerin üzerlerinde, şurada burada alçalan yükselen hep aynı ormanlar, ağaçlıklarla çevrili aynı yeşil yamaçlar, incir ağaçları ve üzüm bağlarıyla çevrili aynı seyrek köyler, dalgaların yumuşak köpüğüyle yıkanan aynı kayalık burunlar, üç-dört fersah genişliğindeki aynı sahil caddesi, bunun sonunda daha kenti görmeden çok önce fark edilen siyah bir tepedeki servilerin siyah lekesi*[17] "

Bir yolcu gemisinde limana giriş sırasında tablosunu ayrıntısıyla ve elbette şair üslubuyla resmetmeye verir kendini. Körfezi "büyüklük" diye niteler, onu bir kaçıyla

[16] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.359.
[17] LAMARTINE, Alphonse de, A.G.Y., s.95.

karşılaştırır ama onu "kıyas götürmez" görür, çünkü "yalnızlık", "dinginlik", "güzellik", kısacası orada her şey vardır. Orada bulur o "yalnızlığın dehasını" ve gönül rahatlığını:

> *"(...) Çanakkale Boğazı'ndan bin kez daha resmedilesi şu İzmir körfezi; iki yakası yüksek, vahşi, işlenmemiş, ağaçlık, kâh yemyeşil kâh daz olan yüksek dağlarla çevrilidir İyonya'nın gölü. Orada her şey büyüklüğü solumakta, ama aynı anda da yalnızlığı, kendine gelmeyi, dinginliği, Alpler'in bir gölünün güzelliğini. Üç taraftan büyük dalgalardan korunan dalgalar orada canlı ama kısadır ve balıkçıların ya da kıyı oduncularının dayanıksız tekneleri için uygundur. Körfezin kıyılarındaki çeşitli yerleşim yerleri Helvetya manzaralarının kırsal ve hüzünlü özelliğini taşıyor. Gecikme ya da düşünce sırasıyla ve arzuyla köylerin her birine, her bir kulübeye takılıp kalıyor, tüm bunlar kendi küçük koylarında ya da koyaklarında her bir burunu dönüşte ya da her bir tepenin kıvrımında beliriveriyorlar. Bu tatlı görünümler altında dalga bizi düşten düşe, huzurdan huzura götürüyor; rüzgârlar orada susuyor, deniz orada alçak sesle konuşuyor; bu körfezin ne koca denizde, ne dalgalara açık karaparçalarının kıyılarında bulunamayacak bir sessizliği var; bir yeryüzü vadisinin sessizliği. Ruh orada toparlanır, tasa orada uykuya geçer. Napoli körfezinin daha bir albenisi ve duygu sarhoşluğu var ama onda yalnızlığın görünmez dehasından ve İzmir körfezinin yapısal görünümünün Güzelliğinde odaklanmadan eser yok. Bu körfezin Homeros'un engin, derin, yüksek, dingin ve hüzünlü dehasını yaratmış olmasına şaşmayalım. İzmir körfezi, Odisse'nin şarkısıdır. Tayfasından çobanına, dalga iniltisinden Güneş ışıklarının aydınlattığı meyve bahçesindeki armut ağacının gölgesine varasıya her şey var burada. Ozan tüm yaşamı boyunca daha doğarken beşiğinin yanıbaşında imgeleminin vurulduğu imgeleri hep yanında taşır[18] "*

Öyleyse gelip de şu beşiğin sinesinde sonsuza kadar yerleşmek istemekte haksız mı?

1863 (23 Nisan) Yılı

L Gardey'in resmettiği tablo bize ilginç geliyor, zira bize çevrenin başka bir bakışımını sunuyor, üstelik de Sultan Abdül Aziz'in bir yönetici olarak böyle bir tablo karşısında büyülenmesi nedeniyle bu güzelliğe hoş bir katkıda bulunmayı düşünmesi sonucu iyi niyetine tanık olur:

> *"Eh şimdi de Bornova'ya, Fransızların köyüne-nasıl ki Buca İngilizlerin köyü- yola çıkıyoruz. (...)*
>
> *Nokta (Punta)'ya geliyoruz, oradan demiryoluyla. Burada başka bir manzara bizi oyalıyor; gözlerimizin önüne serilen muhteşem ufuğun manzarası. Şu bahçeler, her tarafından zengin bir bitki örtüsüyle çevrili şu deniz, Pagus dağından, İki Birader dağından bu geceki yağışın daha da ağarttığı Yamanlar'ın ve Nif'in zirvelerine kadar uzanan bu dağlar ağı, kent, Kokluca ve daha az bir işveyle oturan diğer*

[18] A.Y., s.95-96.

köyler, şu ovalar ve şu tepeler, etrafımızda serilen tüm bu güzel şeyler güzel doğanın Yaratıcısına, insanlar gelip ruhlarımızı kımıldattıktan sonra bile, hayran kalmak için ne de iyi yaratılmışlar.

Yol güzel, hava da dün geceki sarhoşluktan hiçbir iz bırakmadı. Böylesine berrak bir gökyüzü altında, böylesine hoş bir iklimde, körfezin öte başındaki Sipil (Sipylum)'i başkent yapan Tantalus nasıl olur da böylesine acımasız doğmuş olabilir, kendisinden daha az acımasız olmayan ve büyük acımasızlıkları ve dehşeti zamanın ve tüm yerlerin oyun yazarlarınca sahnelenen bir ırkı dünyaya getirmiş olabilir? (...)

Hâlâ hayli güzel olan bu Bornova yolu Kahire Caddesi gibi iki yakası iki sıra gölgelik ağaçlarla kuşatılsaydı sıcak havalarda çok daha güzel olurdu. Sultan böyle düşünür, böyle de olacaktır[19] "

Sonuç olarak,

Yaşayan her varlık yok olmaya mahkûmdur; doğa da öyle, çünkü tüketile geldi ve hâlâ ve hem de vahşice tüketilmekte, dahası kendini toparlamasına gerekli hiçbir katkıda bulunulmadan. Doğanın çok küçük bir parçasındaki yaşamın çok küçük bir zaman dilimi içinde nasıl yok olup gittiğini görmemenin o parçadaki birçok yaşamın 'Olmazsa olmaz' koşuluyla bir birlikte yaşamı/ birlikte var oluşu oluşturduğunu görmemekten farkı yok. Bu ortak yaşam ortamındaki en ufak bir değişiklik giderilmesi olanaksız sonuçlar doğurabilecektir. 'Yoktan yonga çıkmaz' öyleyse 'var' bir kez yok oldu mu ardışık yok oluş da kaçınılmaz olur.

Ekoloji bilimi ve günümüz ileri toplumlarının / en ileri tüketici durumda olan toplumların o oranda da bilinçli oldukları açıktır; Doğayı tüketmek üzere olduklarını ya da Doğanın artık insanoğlunun amansız kıyımlarına dayanacak, direnecek pek gücü kalmadığını bilmektedirler, bu nedenle de O'nu, kendilerinin varlık nedenini kurtarmanın, yeniden diriltmenin derdine düşmüşlerdir!

Dönelim İzmir'imize, İzmir'in doğasına. Ne gösterdi aynalar? Eni mi, boyu mu, yüksekliği mi, derinliği mi azalmış bu doğanın?

Şimdi şu gördüğümüz, kokladığımız, yokladığımız doğa, o aynalardaki doğa değil mi? Hadi bana o kınalı keklik sürülerini bulun gösterin! O bin bir çeşit balıklardan bir tepsi sunun!

O 'mis kokulu' meyvelerden, o 'bolluk' tan söz edin! Ne o, kaçınılmaz sona mı geldik?

Yaşayan her varlık yok olmaya mahkûmdur, doğa da öyle!

İzmir çevresi de bu kötü sona giderek daha hızlı bir biçimde yaklaşmakta mı?

İzmir Vilayetinin toprakları ve denizi XVII. Yüzyıl'da "bereketli" ve "güzel mi güzel" di.

[19] GARDEY, L., A.G.Y., s.239, 241, 246.

Üç yüzyıl boyunca şu doğal değişimlerin ayrımına vardık:

Dünün etkin olan bitki örtüsü günümüzde etkin değildir artık,

Çevresi dünün resim gibi görünümlerini de artık pek sunmamaktadır,

Bu mavi göklerde artık ne turaç ne keklik uçmaktadır,

Artık yörede dünün ne huzur veren dinginliği ne de cânım güzelliği var,

Vilayetin doğası teknolojik evrime karşın yoksullaşmakta ve bu yoksullaşma da tıpta ve cerrahide kullanılan bin bir bitkinin yok olmasına neden olmaktadır; bunun da sonucu vilayetin ekonomik kayıpları ve nüfusunun yoksullaşmasıdır.

Bu güzelim ve cömert doğdan uzaklaştıkça insan kendi "güzelliği"nden ve "cömertliği"nden uzaklaşmaktadır,

İşte dünün İzmir'inin doğası, işte 17.-18. Yüzyıl yaşam kesiti ve günümüzdeki İzmir doğası ve yaşam kesiti arasındaki 'var-yok' çelişkileri:

- Dünkü İzmir'in çevresi sanki resim galerisi
Silelim de toz olmasın hiçbirinin çerçevesi
- Dünün bitki örtüsü? Kalmamış hiç artısı!
Suyunu içen içmiş, bize kalmış tortusu!
- Göster şu mavi (!) gökte bir bıldırcın, bir yelve!
Ölmüşlerse söyle de biz de yiyelim helva!
- O eski dingin doğa yürekte dönmüş dağa
Zülfüne nazar değmiş çoktan düşmüş yatağa
- Teknolojik evrimle yok oldu nice bitki
Cerrahlıkla tıp ilmi bulamaz oldu katkı
Ekonomik kayıplar bıraktı onmaz etki
Yoksulluk yazgı olur yaşam değilse tutku
- Oynayıp yazgısıyla vazgeçersen Doğadan
Güzellikle cömertlik geçer gider insandan
Yüz yıllarca Doğanı kullanıp durdun pek hor
Elbet yarınlar sana olacak giderek zor
- Çeksen de nice hasret geri gelmez o cennet
Çöl olmaya yüz tuttu sen talana devam et.

VII. BÖLÜM

İNSAN ÇEVRESİ

I- Nüfus Bilgileri

Bir yerin nüfus yapısı ve bu yapının evrimi hakkında edinilecek bilgilerin birçok alanlarda yararlar sağlayacağı inancındayız. Bu yoldan edineceğimiz bilgiler ve sonuçları kentbilim alanında, toplumsal, kültürel, ekonomik alanlarda vb. daha sağlıklı planlar, programlar geliştirilmesinde ilgililere ışık tutacaktır.

Bu bakımdan kitabımızda Fransız gezginlerin İzmir kentinin üç yüz yıllık yaşam kesitine ait nüfus ve nüfus dağılımı konularındaki tanıklıklarına yer vermeyi uygun bulduk. XVII. Yüzyıl'da İzmir çokevrenli bir kent olarak görünür.

1656 Yılı

17 Yüzyıl'da İzmir nüfusu bakımından 'kozmopolit' bir yapı görünümündedir. Bu konuda Jean Thevenot şu betimlemeyi yapıyor (1656):

> *"Burası büyük bir kent, nüfusça yoğun, Türkler kadar Hıristiyan nüfus var. (...) Burada oturan Türkler çok sayıda, çeşitli ülkelerden de çok sayıda Hıristiyan var; Rumlar ve Ermeniler kadar Latinler var*[1]

1657 Yılı

Jean-Baptiste Tavernier kentteki nüfus dağılımı ile ilgili şu saptamalarda bulunuyor (1657):

> *"Kent oldukça kalabalık, nüfusu doksan bini ancak bulur. Burada aşağı yukarı altmış bin Türk, on beş bin Rum, sekiz bin Ermeni ve altı-yedi bin Yahudi var. Burada ticaretle uğraşan ve benim kendilerinden yurtsuzlar diye söz edeceğim Avrupalılara gelince bunların nüfusu oldukça az.*
>
> *(...) Burada Fransız Cizvitlerle Aziz François'nın mezhebinden (Observantins) olanlar da var*[2] "

Gezgin bu nüfusun kent yerleşim alanlarına göre dağılımını da şöyle betimliyor:

> *"Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler tepede oturuyorlar, deniz kıyısı boyunca uzanan alt kısımlarda ise yalnızca Avrupalı Hıristiyanlar oturuyorlar: Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar ve İtalyanlar.*

[1] THEVENOT, Jean, A.G.Y., s.139.
[2] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.138.

Avrupalı değişik uluslarından olan bütün bu insanlara Asya topraklarında genel olarak Frenk deniyor ama bunların çoğu Fransız. Her uyruğun bir konsolosu ve ticaret temsilcisi var[3] "

1675 - 76 Yılları

J. Spon ve G. Wheler'e göre kentteki nüfus dağılımı şöyle (1675-76):

"Bu kent çok kalabalık; otuz binden fazla Türk, on iki-on beş bin kadar Yahudi ve yalnızca iki kilisesi olan dokuz-on bin kadar Rum olduğu ileri sürülüyor[4]*."*

1657 yılına ait kent nüfusuna ilişkin olarak verilen rakamlar bu son rakamlarla karşılaştırıldığında 1/3'lük bir nüfus azalması görülüyor, bu azalma Türk nüfusunda 1/2 oranındadır, Rumların nüfusunda da bir azalma görülüyor. Buna karşın Yahudi nüfusunun iki katına çıktığı görülüyor. (Osmanlı İmparatorluğu'nun 1645 yılından beri Venediklilerle savaş halinde olduğu ve bu savaşın 1669 yılında Girit'in Osmanlıların elinden alınmasıyla sona erdiği de bilinmektedir. Bu dönem aynı zamanda Anadolu'da iç çatışmaların ve dışarıda Avusturya ile savaşların sürdüğü bir dönemdir) Kent nüfusundaki değişimin nedeni olan bu savaş etmeni dışında ikinci bir etmen de Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumudur. 18. Yüzyıl boyunca İmparatorluk idari, mali, askeri, adli ve hukuki nedenlerle içten çürümeyi sürdürmüştür*

Antoine Galland İzmir'de yaşayan farklı uluslardan olan topluluklar hakkında çeşitli bilgiler veriyor, ancak sayılar hakkında kesin bilgiler vermiyor. (1678):

1699 Yılı

Le Sr. A De La Montraye kent nüfusunu şöyle açıklıyor (1699):

"O zamanlar Frenklerin dışında kentte iki yüz binin üstünde bir nüfusun varlığı kabul ediliyordu; on iki-on dört bin kadar Türk, sekiz bin Rum, dört yüz Ermeni ve bin beş yüz Yahudi vardı[5] "

Bu rakamlar gerçeğe uygunsa kent nüfusunun en azından yirmi yıldır azalmaya başladığı söylenebilir.

1701 Yılı

J. P de Tournefort bize başka sakinlerin olduğundan söz ediyor:

"Orada (Frenk Sokağı'nda) Kapüçenler, Cizvitler, Rekoletler, (...) görülüyor. Diğer uluslardan çok taşralılara raslanıyor[6] "

[3] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.Y., s.138.
[4] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.187
* Bkz. Ord. Prof. İsmail Hakkı ÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, III. Cilt, Ankara, T.T.K. Basımevi,1988, s. 308.
[5] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.178.
[6] TOURNEFORT, Joseph Pitton de, A.G.Y., s.317

Şunu da not ediyor:

"Bu ulustan hiçbir tüccar olmamasına karşın orada bir Venedik konsolosu bulunuyor[7] "

Gezgin kentteki nüfus dağılımı hakkında da şunları aktarıyor:

"Bu kentte on beş bin Türk, on bin Rum, bin sekiz yüz Yahudi, iki yüz Ermeni, bir o kadar da Frenk (...) ve Latinler var (...). 1702 Yılında Fransız topluluğu kentte iyi bir yer edinmiş yaklaşık otuz tüccardan oluşuyordu ve burada daha küçük çapta ticaret yapan birçok Fransız bu sayının dışındaydı.

İngiliz topluluğu da sayıca fazlaydı, ticaretleri ise parlaktı.

Bizim İzmir'de bulunduğumuz sıralarda Hollanda topluluğu kentte iyi bir yer tutmuş ve çok saygın on sekiz-yirmi tüccardan oluşuyordu.

Kentte Fransız bandırası altında ticaret yapan yalnızca iki Cenovalı vardı. Burada bir de Venedik Konsolosu vardı ama Venedikli bir tek tüccar yoktu.

(...) Üstelik Yahudiler İzmir'de oldukça refah içinde yaşıyorlar, harcadıkları paranın da hatırı sayılır hani; cimrilik sanatından başka bir sanat öğrenmeyen bu topluluğun böylesine para harcaması da çok şaşırtıcı[8] "

Nüfus sayısında, özellikle azınlıklarınkinde ufak bir yükseliş ayırt edilir. Buradan şu çıkıyor: huzur ve güvenlik onların lehine artık oturmuş gibi.

1764 - 65 Yılları

Le Dr.Richard Chandler kentin toplumsal özelliğine parmak basar:

"İzmir'de farklı ulusların insanları arasında çok büyük bir rekabet var, bu insanlar birbirlerinden giyimleri ve yaşam tarzları ile olduğu kadar dinleri ve dilleriyle de farklılar. Türkler kentin büyük çoğunluğunu oluşturuyorlar; diğer kesimler ya da küçük topluluklar ayrı ayrı mahallelerde oturuyorlar. Protestanların ve Roma Katoliklerin kentte küçük birer kilisesi var; Musevilerin bir ya da iki havrası var. Yanıbaşında mezarlıkları bulunan Ermenilerin kilisesi büyük ve oldukça güzel[9] "

Gezginlerin İzmir kentinin yaşamıyla ilgili betimlemelerde bizi sıkça şaşırtan şey hemen hepsinin ağız birliği etmişçesine kentteki Avrupalılara ait ibadet yerlerinin sayılarını ve durumlarını özellikle belirtmekleridir. Sanki buna zorunlu idiler. Bu zorunluluk büyük Fransız Devrimi (1789)'ne kadar Avrupa'da inanç özgürlüğünün hemen hiç olmamasından mı kaynaklanıyor acaba? Yoksa laik anlayış orada o zamana dek toplumsal güçlerce özümsenmemiş miydi? Bu anlayış o ana kadar hukuklarına girmemiş miydi Avrupalıların? Bu yüzden miydi gezginlerin kıskançlıkla ve hayran-

[7] A.Y., s.315.
[8] TOURNEFORT, Joseph Pitton de, A.Y., s.317
[9] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.144.

lıkla Bâb-ı Ali tarafından azınlıklara tanınan bu lutfu gözlemlemeleri? Kaldı ki, bu haklar bin yıllık Türk siyaseti gereğince ve Osmanlı İmparatorluğu ile kendilerini yurttaşlarının, yurtlarından kovulmuş ya da sürgüne gönderilmiş olsalar bile, "koruyucuları" yerine koyan kimi Avrupalı ülkeler arasında yapılan bazı anlaşmalar uyarınca azınlıklara tanınmıştı.

Tarihin şu cilvesine bakın ki günümüzde ülkemizin her bir yanında 'Müslüman mahallesinde salyangoz satmak' örneğine tamı tamına uyarcasına bir misyonerlik hareketi yoğun bir biçimde 'yeniden hortlatılmış' görünüyor. Bizler Afrika'nın birçok ülkesine giden misyonerlerin beş yüz yıl sonunda siyahların her şeylerini aldıklarını ve sonunda onlara yalnızca 'Kitap'larını ve 'Tanrı'larını bıraktıklarını çok iyi biliyoruz!.. 1789'a kadar Avrupa toplumlarında laik anlayış henüz oturmamış mıydı, hukuk kitaplarında böyle bir 'İnanç hak ve özgürlüğü' yer etmemiş miydi henüz?

Bu nedenle mi gezginlerde Hıristiyanlara ait ibadet yerlerini enikonu betimleme saplantısı yer etmişti? Yoksa Bâb-ı Ali'nin bin yıllık bir Türk geleneği olarak Hıristiyanlara Fatih Sultan Mehmet'in fermanı ile birlikte verdiği ve daha sonra da Avrupalı kimi ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladıkları belli anlaşmalarla pekiştirilen 'İnanç hakkı ve özgürlüğü'nü kıskanarak ve onun büyüsüne kapılarak dikkat çekici tanıklıklarda bulunmaları nedendir?

Dr. Richard Chandler şu noktayı da vurguluyor:

> *"İzmir'e yerleşmiş bulunan kabzımallar ve diğer Avrupalılar genellikle yöredeki Rumlarla ya da kendileriyle aynı dinden olan kimselerle evleniyorlar*[10] *"*

Niye bu tür evlilik? Kuşkusuz mülkiyet haklarıyla ilgili yasalar karşısında her hangi bir anlaşmazlık ya da hakkın kötüye kullanılması durumunda kaçınılmaz bir iflasın ya da başın gitmesinin önüne geçmek için, koruyucuları olan Avrupalı krallarının fermanlarına bağlı kalmak zorunda olduklarını bildikleri içindir*

1766 Yılı

Amiral Bouffremont gezi anılarında kentteki bazı toplum kesimlerinden söz ediyor: Rumlar, Kapüçenler (Le Capucins), Rekoleler (Les Récollets), Cizvitler (Les Jésuites), Acemler, Katolikler, sonra sözlerine devam ediyor (1766):

> *"Kırallık topraklarından nice iğrenç ve aşağılayıcı davranışlarla kovulan şu Cizvitler Türkiye topraklarında Fransa'nın koruması altında oldukları gibi bir de Kıraldan aylık alıyorlar; ilkin, Bâb-ı Ali ile imzaladığımız o eski Ayrıcalıklar (Capitulations) uyarınca Levant'a yerleşmişler ve kendilerine sürgün olmalarının hiçbir zararı dokunmamıştır*[11] *"*

[10] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.Y., s.145.
* Bkz. Antoine GALLAND, "Journal de Son Voyage: 1670-1686."
[11] CHIRAC, Marcelle, A.Y., s.75.

Amiral şu noktaya da parmak basıyor:

"Thomas Koulikam'ın ölümüyle birlikte yurtlarından kovulan Katolikler İzmir'e çekilmişler; burada Kralın koruması altında yaşamlarını ticaretle sürdürüyorlar. Yörede çok saygınlar ve Efendimizin onları koruma lûtfuna sonsuz minnet duymaktadırlar[12] "

İzmir kentinin Avrupalı sürgünlerin 'cenneti' olması ilginç değil mi? Hele de bu sürgünlerin hem Kralları tarafından korunuyor olmaları hem de maaşa bağlanmış olmaları! Çok yönlü bir misyon yüklenmişler!..

Amiral kentin nüfusu hakkında da şu saptamada bulunuyor:

"Kent çok kalabalık; Türküyle, Frenkiyle, Rumuyla kent nüfusu yüz elli bini buluyor[13] "

1777 Yılı

Mr. L'Abbé Dominique Sestını kent nüfusundan şöyle söz ediyor (1777):

"İzmir'in nüfusu yüz elli bini bulur; kentin büyük bir bölümünde Türkler oturuyor. Kentte otuz bin Rum, sekiz bin Ermeni (1), on iki bin Yahudi ve üç bin Frenk var[14]

Bu nüfus artışı kent uygarlığının benzerlerine kıyasla iyi yolda olduğunun göstergesi değil mi?

1806 Yılı

'Le Journal de Julien (Julien'in Günlüğü)'nde kentin toplumsal durumuna ilişkin şöyle bir saptama aktarılıyor:

"Bunun dışında kent çok kalabalık, çok sayıda Fransız, Rum, Musevi ve ülke halkı olan Türk yerleşikler., her bir topluluk da kendi mahallesinde oturuyor. Fransızların saatçilik, kuyumculuk, mücevhercilik ve diğer süs eşyalarıyla ilgili dükkânları ve hatta hanları, kafeleri ve bilardo salonları var. Rumlar inşaat işlerinde marangozluk ya da ahşap işlerinde çalışıyorlar.

Museviler Türklerin ticaret temsilcileridir. Türk işçi sınıfı anahtarcılık, ayakkabıcılık, büfecilik ve semercilik, vb. işleriyle uğraşıyorlar...

Fransızlara gelince, onların kentte büyük bir özgürlükleri var, çünkü konsoloslarınca destekleniyorlar ve ona bağlılar[15] "

---

[12] CHIRAC, Marcelle, A.Y., s.75.
[13] CHIRAC, Marcelle, A.Y., s.77
[14] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.3,4,5.
[15] Journal de Julien, in: A.G.Y., s.1515-1516.

1828 Yılı

Kent nüfusu giderek artmaktadır:

V. Fontanier'ye göre

"Bu kentin yüz yirmi ya da yüz elli binlik bir nüfusu var; Türkler en çok sayıdalar, sonra Rumlar. Ermeniler ve Museviler geliyor, Frenk ailelerin sayısı beş yüzün ötesine hemen hiç geçmez[16]."

1832 Yılı

Aucher-Eloy nüfus dağılımını şöyle belirliyor:

80.000 Türk, 25.000 Rum, 12.000 Ermeni, 12.000 Frenk[17] "

1833 Yılı

Marchebus şunu saptar.

"İzmir'in nüfusu 70-80 bini geçmez[18]

1832 - 1837 Yılları

Gezginlerin art arda yaptıkları tanıklıklar bize kentin 1750 yılından beri arttığını göstermektedir. Bu artış kuşkusuz siyasi, hukuki, ekonomik ve toplumsal, vb. nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Charles Texier bu artışı iki nedene dayandırmaktadır:

"İzmir'in nüfusu yüz yıl içinde oldukça arttı. Tournefort nüfusu yüz elli bin olarak tahmin ediyordu, yarısı Türk ırkındandı, kırk bini Rumdu, elli bini Musevi ve on bini Ermeniydi; Avrupalı nüfusu değişkendi ve hep artıyordu: tabii yabancıların mülk edinmelerine izin veren istikrarlı bir hükümet sayesinde. İzmir üç yüz bin nüfuslu bir kent olabilir[19] "

Bir de şunu belirtmeliyiz, günümüz yabancılarının Türk Hükümetlerini yabancılara mülk edinme hakını vermelerini sağlıyacak olan tutumu benimsemeleri doğrultusundaki siyasi tutumları. Bu aslında geçmişte ve günümüzde ciddi etkileri olmuş ve olacak olan bir sorundur! Yakın tarihimizde bunun birçok örnekleri vardır.

1839 Yılı

J. B. Eyriès'nin tahminde bulunduğu nüfus sayısı kısa bir süre önce Ch. Textier'nin tahmin ettiği nüfus sayısından daha azdır. Yaklaşık yirmi bin insan artık yoktur.

---

[16] FONTANIER, V., A.G.Y., s.111.
[17] AUCHER-ELOY, A.G.Y., s.55.
[18] MARCHEBUS, A.G.Y., s.121.
[19] TEXIER, Charles, A.G.Y., s.?

Gerçek bir azalma sözkonusu ise bunun nedeni bir seferberlik mi, bir afet mi yoksa bir göç müdür?

"İzmir'in nüfusu 130.000 olarak tahmin ediliyor. Birçok kez savaşın talanını görmüş olan kent bir de sık sık depremler, veba ve yangınlar yüzünden yanıp yıkıldı[20]."

1849 - 1850 Yılları

M. César Vimercati İzmir için şunun altını çizer:

Yüz kırk binlik nüfusuyla Türkiye'nin diğer kentleri arasında en canlı, en kalabalık olanı[21]."

Özellikle İzmir'in Avrupa mahallesinde açıkça görülen "çokevrenli" niteliğine vurgu yapar:

"Bir coğrafyacının dediği gibi, İzmir İngilizlerin, Fransızların, Hollandalıların ve İtalyanların oturdukları mahallesiyle federatif bir cumhuriyet görünümünü sunuyor. Her bakımdan Türk egemenliğinden azade olan mülkleri saygın konsoloslarının etkin koruması altındadır. Kentte farklı diller konuşuluyor; İtalyanca ve Fransızca diğerlerinin üstünde. Bu küçük cumhuriyette Doğu'nun gelenek-görenekleri yanında Avrupa uygarlığı fark ediliyor. Gelenek-göreneklerin ve alışkanlıkların bir arada olmasından özgün ve ilginç bir acaiplik doğuyor[22] "

Yabancılara mülkiyet edinme hakkının verilmesine ilişkin olarak demince söylediğim şey yukarıdaki görünümle doğrulanmış olmuyor mu? Kentin "federatif cumhuriyet" olarak algılanması? Nesnelliğin doğurduğu bu düşünce bilmem hangi bütünlüğün bilmem hangi parçası için de benzeri düşünceleri çağrıştırmayacak mıdır?

1853 Yılı

M. Boucher de Perthes bize kent sakinlerinin sayısını yaklaşık olarak şöyle verir:

"İzmir'in nüfusu yüz ellibinden az değil, bunun seksen bini Türk, kırk bini Rum, elli bini Musevi, on bini Ermeni ve beş bini Frenk. Bu rakamların abartılı olduğunu düşünüyorum. Diğer yazarlar İzmir için en çok seksen bin rakamını veriyorlar, bu gerçeğe daha yakın. Kent nüfusunun doğru sayımını öğrenmek sayımdan çok korkan Müslümanlar için oldukça zor bir durum[23] "

1872 Yılı

Demetrius Georgiades'a göre kentin nüfus durumu şöyle görünür:

---

20 EYRIÈS, J.-B., A.G.Y., s.371.
21 VIMERCATI, César, A.G.Y., s.7
22 A.Y., s.18.
23 PERTHES, M. Boucher de, A.G.Y., s.99.

"XVIII. Yüzyıl'ın başında İzmir'in nüfusu hemen hemen 30.000'di; ama kısa sürede göç Anadolu'nun diğer kentlerine ve bölgelerine göre öncelikle oraya yöneldi. Şu aralar çevresiyle birlikte kent nüfusu 200.000'i geçemiyor. Bugün yalnız kentte 25.000'den fazla ev ve yaklaşık 8.000 mağaza var. Rum nüfusu yaklaşık 100.000 olarak tahmin ediliyor; Türklerinki 50.000, İsrailoğullarınınki 15.000, Katoliklerin ya da Frenklerinki 10.000, Ermenilerinki 7.000 ve yabancılarınki 5.000[24] "

Kentin nüfusu geçen otuz yıl içinde artmışsa bunun nedenlerinden biri kanımızca Tanzimat'ın getirileri ve yasaların ve yönetmeliklerin ülke ikliminde, özellikle de İzmir gibi çoğulcu düzenin gelişmesi için gerekli tüm koşulların bulunduğu bir kentte acilen uygulanmasıdır, kaldı ki bu koşullar aslında "cumhuriyetçi" düzeni hedeflemekteydi. Kentin toplumsal durumunun da "federatif cumhuriyet"e benzetilmesi bu yüzden değil mi?

Cumhuriyetimizin ilanından bir gün öncesini anımsayalım. Mustafa Kemal yeni düzenin adını hassas bir takım nedenlerle yalnızca üç-beş en samimi arkadaşına açıklamamış mıydı? Bu düzen açısından bakıldığında erdemli düzen olan Cumhuriyet'e geçişte İzmir'in toplumsal ve ekinsel işlevinin ne denli büyük olduğu takdir edilir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında "Cumhuriyet'in öncüsü" olabilmiş kaç kent sayılabilir ki?

Türk Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti kentin "çokevrenli" yapısına son verir. Zaten Yunan ordularının kenti işgaliyle (1915) birlikte Avrupa kökenli yabancıların çoğu kenti terk etmeye başlamışlardı.

Kemalist düzen bu kentten tüm görünümleriyle bir Türk kenti yaratmaya çalışıyordu.

Kent nüfusunun ayrı ulustan olan toplum kesimlerine göre 1701 yılındaki sayısal dağılımı* ile 1777 yılındaki dağılımı** karşılaştırıldığında sırasıyla Yahudi, Ermeni, Rum, Frenk ve Fransız toplulukların nüfuslarının çok büyük oranda arttıkları görülüyor. Ya bu rakamlar tümüyle sağlam dayanaklardan yoksunlar ya da gerçeğe yakın iseler kent art arda göç dalgalarına uğramış olmalı. Durum böyle ise 1789 Fransız İhtilali'ne ramak kala ihtilâllerle çalkalanan Avrupa ülkelerinde can güvenliği nedeniyle kendilerine birer sığınak arayan ya da sürgüne gönderilen insanlar için kent bu sürede de tam bir sığınak/ yurt olma özelliğini korumuş oluyor. Yine kimi gezginlerce 'Federatif Cumhuriyet' diye nitelendirilmesinin ardındaki gerçek de kentin en azından Hıristiyan topluluklar açısından ve onların yararına böyle bir erdemi, Cumhuriyet erdemini yakalamış görünüyor. Ülkelerinden en aşağılayıcı bir biçimde kovulan Cizvitlerin ve de diğer bazı toplulukların kurtuluşu İzmir'de bulmuş olmalarına ne anlam vermeli?

Bu nüfus artışı Kentin uygarlık yolunda ilerlediğini gösteren iyi bir gösterge değil midir? Avrupa insanı özgürlük savaşımını, birey olma savaşımını başlatmışken İzmir

[24] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.94.

* Bkz., yukarıda, J.P de Tournefort'un tanıklığı

** Bkz.,üstte, Mr. L'Abbé Dominique Sestini

insanı, özellikle de burada yaşayan Avrupalılar ve diğerleri en azından özgürlüğün gölgesini hissetmemişler mi? Tarihin her döneminde olduğu gibi 18.Yüzyıl'ın sonunda da dünya insanları kendilerine güvenli bir yurt arama kaygılarına düşmüşlerdir; işte İzmir kenti tarih boyunca olduğu gibi yine bu dönemde de göçmenler için 'güvenli bir yurt' olabilmiştir; kaldı ki dünyada o zamana dek böyle bir onura erişebilen kaç kent vardı?

Kent nüfusundaki bu artış ve hareketlilik onun 'tarihsel imgesini' de az çok sarsmıştır! Bu sarsıntının boyutları bir ülkenin, bir toplumun geleceği açısından incelenmeye değer değil midir?

II- Toplum (Toplumsal Kesimler)

İzmirliler: Erkekler, Kadınlar; Kılık-Kıyafetler; Özellikler

İzmirlilerin kılık-kıyafetleri, İzmirli kadınların başlarını yapma sanatı hakkında yaptığımız bu mütevazı araştırmamızın ilgililerin bireysel doyumlarına yanıt vereceğinden ve belki de Yedinci Sanat'a katkıda bulunacağından emin olarak bu bölümde içinde tarihsel sıraya göre İzmirlilerin bu iki özelliğine ilişkin tabloları gözler önüne sermek istedik.

1639 Yılı

Sakızlı Kadınlar

Dış görünüşleri, giyim tarzları ve toplumdaki konumları açısından İzmirli kadınlara benzemeleri nedeniyle Sakız adası kadınlarını Le Sieur Du Loır'ın kaleminden tanıyalım. Gezgin Sakızlı kadınların On İki Adalar'ın hiç birinde kadınlara tanınmayan bir serbestlik içinde yaşadıklarını, saygıdeğer olduklarını ve kendileriyle çok rahat konuşulabildiğini söylüyor ve şöyle devam ediyor (1639):

> *"Kadınlar aşağı yukarı Fransız kadınları gibi taranıp süsleniyorlar, göğüslerini çok ince bir tülle kapatıyorlar; giyimleri açık-saçık, ölçülü, yüzlerinin doğal güzelliğine ve endamlarının zarifliğine uyuyor*[25] "

1678 Yılı

İzmirli Kadınlar

Ege Adalarını ve Efes, Kuşadası gibi bazı kıyı kentlerini kalabalık bir kafile ile ziyaret ettikten sonra gezgin Corneille Le Bruyn 14 Ekim 1678 tarihinde İzmir'e döner, kentin mahallelerinden ayrılmadan önce yöre insanlarının görünümlerini ve giyimlerini betimler (1678):

[25] DV LOIR, Le Sıevr, A.G.Y., s.18.

"Takımadaların burada bir figürünü gördüğünüz Rum kadınları evde iken nasıl giyiniyorlarsa sokağa çıktıklarında da aynı biçimde giyiniyorlar; her zamanki giysileri bedenlerine geçirdikleri kırmızı bir diba ya da omuzların arkasından sarkan sarı bir çarşaftır. Gömleklerin kolları son derece bol ve dantellidir. Başlarına sarı, gül kırmızısı ya da beyaz ve oldukça temiz, uçları yine dantelli bir başörtüsü dolarlar. Bazen başörtülerinin bir ucunu bazen de iki ucunu birden bedenlerinden aşağı sarkıtırlar; beyaz dokuma önlükleri de dantellidir. Etekleri çok hoşlarına giden renkte, çoğunlukla beyaz, bol kıvrımlı; el kadar geniş olan bu kıvrımlar için de çok kumaş gerekiyor. Sırma işlemeli kırmızı çoraplar giyiyorlar, terlikleri ise nakış işleme. Burada tanıtılan İzmirli kadınların başlarında kumaş ya da sarı çarşaftan, bazen de sırma ya da gümüş işlemeli kırmızı kadifeden bir tür takke ya da başlık olan serpuş var. Kadınların çoğu ellerinden gelen en gösterişli serpuşu edinmek için kendilerine en yakışır buldukları yeşil ya da sarı çizgili, sırmalı çarşaflar satın alırlar. Bu başlığı tatlı bir rengi olan ya da bembeyaz, sırma ya da gümüş işlemeli bir mendille başlarına bağlarlar. Serpuşun bir ucunu genellikle başlarının bir yanından sarkıtırlar. Giysileri genellikle en pahalı, türlü renklerdeki kumaştandır, gömlekleri de çizgili çok ince ipekten. Bu çizgiler bazen sırmadandır, gömleğin altına giydikleri fanila da sırmadan. Saçlarını tek ya da bazen iki uzun örgü olarak sarkıtırlar, uçlarına da çok sayıda küçük gümüş pullar takarlar, pullar isteyerek delinmiştir; oturdukları zaman da saç örgülerinin uçları kucaklarındadır. Gerdanlarında inciler ya da altın bir zincir vardır; aynı şeyler kollarında da var; küpeleri ise altına hak edilmiş incilerdir. Sık sık, neredeyse bütün gün süslenirler, başlarında çiçekler olur, bazen bu çiçekler adeta bir çelenge dönüşür; doğal çiçek bulamadıkları zaman da İtalya'da yapılan yapma çiçek kullanırlar.

Yahudi kadınlar da aynı biçimde giyinirler, yalnızca başlarını farklı yaparlar; başlarına kalay ya da bakırdan bir tür platin tuttururlar, başları beyaz saten bir kumaşla örtülüdür, saten ve onu bağlayan mendil sırma ya da gümüş işlemedir. Saçlarını topuz yapıp renkli ipek kumaştan bir keseciğin içine koyarlar, arkalarından sarkıtırlar. Gerdanlarında sıkı sıkı dizilmiş o kadar çok inci var ki sanki üst üste yığılmışlar.

Türk olsunlar, Rum ya da Yahudi olsunlar, bütün bu kadınlar yörenin giyim tarzına göre beyaz bir çarşaf giyerler, başlarını örten çarşaf bedenlerinin altlarına kadar iner; kadınlar yüzlerini bir bürümcük ya da kara bir peçe ile örterler, onları aşağı ya da yukarı çekerler. Bazen bunları tam gözlerinin üstüne kadar çekerler, aynı verdiğim figürdeki gibi. Bunlarla yüzlerini iyice örttüklerinde tamamen gizlendiklerini sanırsınız, bu durum onların başkalarını diledikleri kadar görmelerini engellemez, zira peçe şeffaftır.

Havalar kötüyse erkekler gibi kadınlar da sarı botlarıyla dışarı çıkarlar, değilse yalnızca pabuçlarını ya da şıpıdıklarını ayaklarına geçirirler[26] "

[26] Le BRUYN, Corneille, A.G.Y., s.107-110.

İzmirli Erkekler

Corneille Le Bruyn erkeklerin giyimleriyle ilgili şu açıklamalarda bulunuyor:

> *"(...) Frenk ya da Avrupalı erkeklere gelince, onların her biri kendi zevkine göre giyiniyor, her biri yine de aşağı yukarı kendi ulusunun giyim zevkini izliyor.*
>
> *Burada çok sayıda olan Hollandalılar bu ülkede iken genellikle Türkler gibi giyiniyorlar; Konsolos, Ortaelçi ve Defterdar da öyle... On biri aşkın evleri var, her birinde genellikle iki-üç tüccar birlikte kalıyorlar, karıçılaryadan daha saygınlar, diğerleri gibi Türk tarzında giyiniyorlar.*
>
> *Sayıları Hollandalılara eşit olan İngilizler de çoğu zaman Türkler gibi giyiniyorlar.*
>
> *Aslında buradaki sayıları İngilizlerinkinden çok fazla olan ama aralarında çok sayıda sanatkâr ve başka meslekten insanlar olduğuna göre onlar kadar büyük çapta ticaret yapmayan ve zengin olmayan Fransızlara gelince, onlar da Türkler gibi giyiniyorlar ama doğal havalarını daima koruyorlar.*
>
> *Ben kentte iken başlarında Rum bir Konsolos bulunan Venedikliler de Türkler gibi giyiniyorlardı*[27] "

Bu tanıklıklar yadsınmaz bir biçimde gösteriyor ki Türk tarzı giyim türlü uluslardan insanları etkiliyordu; bu durum yalnızca kentteki azınlıkların 'egzotizm'in zevkine kapılmış olmalarına, taklit edilmekten gurur duyan egemen bir ulusa, Türklere hoş görünmeye, onlara daha çok saygı gösterisinde bulunmaya dayandırılamaz; Türk tarzı giyim hem bir saygınlık, hem de kolaylık demekti. Doğrusu, giyim tarzlarında hiçbir resmi baskı uygulanmıyordu. Giyimdeki bu renk ve biçim çeşitliliği sanki oybirliğiyle onaylanmış ve yaşama geçirilmiş bir toplumsal sözleşmenin apaçık bir görüntüsü!

1750 Yılı

Hıristiyan Kadınlar

Frédéric Hasselquist, 18.Yüzyıl'ın ortasında, Doğunun Hıristiyan kadınlarının kiliselerde erkeklerle birlikte ibadet yapma haklarından yoksun olduklarına tanık oluyor. Bu durum kuşkusuz Hıristiyan geleneklerin yörede İslam geleneklerine uydurulmasıdır (1750):

> *"Doğunun Hıristiyan kiliselerinde kadınlar erkeklerle asla bir arada olmazlar; onlar jaluziyle kapanmış balkonlarda bulunurlar, bu jaluzilerin ötesinde ne var ne yok görürler ama kendileri görünmezler*[28] "

[27] Le BRUYN, Corneille, A.G.Y., s.110.
[28] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.73.

1764-1765 Yılları

İzmirli Kadınlar

Yine aynı dönemde İzmirli kadınları gözlemleyen Richard Chandler onların hemen hepsinin Doğu tarzında giyindiklerini yazar. Betimlemesine kabzımalların eşlerinden başlar. Bunlar ait oldukları toplumsal tabakanın zenginlik ve refah düzeyini yansıtırlar; Rum kadınları ise tattıkları özgürlüğü yansıtırlar (1764-65):

> *"Başlarına kenarları sırmalı kumaşla çevrili ince ve şeffaf muslinden bir başörtüsü geçirirler (...)*
>
> *Kadınlarında Doğu'nun giysisi: topuklara kadar inen bol pantolonlar ya da kısa pantolonlar, ipek ya da kadifeden uzun, zengin ceketler, kışları bu ceketlerin kenarlarını şahane kürklerle çevrelerler. Kenarları nakışlı, altın ya da gümüş agraflı kemer kullanırlar. Kadınların çoğunun saçları uzundur; saçlarını örüp arkalarından sarkıtırlar, saçlarının yerlere kadar uzadığı da olur. Saçlarında yirmiden fazla örgü bulunan genç kızları görmek de pek nadir değildir, bu örgülerin dışında başlarında üzerleri çiçek, tüy, inci ya da kıymetli taş bezeli iki-üç de topuz bulunur. Saçlarını yörede çok tutulan bir renk olan kestane rengine boyama alışkanlıkları var. Giyimleri ve görünümleri Eski Dönemin kadınlarına tıpatıp benziyor. Yunanlı kadınlar açısından ilginç olan, giydikleri pantolonların aynılarına Sapho'dan kalan metinlerden birinde değinilmiş olmasıdır (a). Elbiseleri bol, hafif ve iklimin sıcaklığına uygundur.*
>
> *Kadınlar birbirlerini ziyaretleri sırasında başlarına kenarları sırmalı kumaşla çevrili ince ve şeffaf muslinden bir başörtüsü geçirirler; sokaklardayken önlerinde bir yeniçeri, arkalarında da iki ya da çok sayıda kadın bulunur. Bir araya geldiklerinde onları bir sofada farklı farklı dururken ya da bağdaş kurmuş otururken görürsünüz. İzmirde sıradan sınıftan birçok genç kıza rastlarsınız, buraya adalardan, özellikle Tinos'tan gelirler; çoğu az rastlanan bir güzellikte, elbiseleri ise resimlik. Onların ayırt edici özelliklerinin başında tenlerinin renklerindeki canlılık geliyor, bu kuşkusuz güneş ısısının etkisinden, güneş bedenlerini güçlendirerek onlara dikkat çekici bir mükemmellik kazandırıyor. Türk kadınları ve başka birkaç ulusun kadınları titiz bir biçimde örtünürler; evden çıktıklarında bedenlerini ve yüzlerini beyaz bir çarşafla örterler, çizme giyerler[29]*

1766 Yılı

İzmirli Kadınlar

Fransız Konsolosu tarafından Fransız filosunda verilen baloya katılan Amiral Peysonnel İzmirli kadınları dans açısından 'pes etmez' bulur (1766):

> *" (...) Durmak, yorulmak bilmeden yirmi dört saat dans eder, hoplayıp zıplarlar[30] "*

[29] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.145-147

[30] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.76.

Amiral De Bouffremont da Fransız Konsolosu Bay Peysonnel ve eşi tarafından Fransız filosunda verilen baloya katılmış, anı defterine şu notu düşmüştür:

> *"İki dirhem bir çekirdek altmış hanımefendi, görkemli Yunan tarzı giysiler içindeler, büyük bir zevk ve sanatla giyinmişler[31] "*

Amiralin yürüyüşü rıhtımda başlamış, konsolosluk binasına kadar sürmüştür; kendisi orada özellikle konsolosun eşi hanımefendinin ve Fransız uyruklularının sergilediği 'göz alıcı' ve 'gönül alıcı' bir seyirlik içindedir:

> *"Hanımefendilerin tümü takmış takıştırmışlar, iki dirhem bir çekirdekler, çoğu güzel ve düzgün yapılı[32]*

1777 Yılı

Lövantenlerin Giyimleri

Mr. L'Abbé Dominique Sestını, Lövantenlerin giyim biçimlerini ayrıntılarıyla betimler (1777):

> *"Lövantenlerin giyim tarzının ülkelerimizdeki giyim tarzlarından tamamen farklı olmadığını ve benim de ayrıntılı bir betimlemesini yapmamı hak etmediğini yadsıyamayız ama buna pek aldırmayacağım zira bu giyimde Uluslar ve sınıflar arasındaki farklılığa göre büyük bir çeşitlilik gördüm. Ben, yalnızca kadınların giyimleri konusundaki merakınızı gidermekle yetineceğim ve ilişikteki levhaya bir göz atmanızı rica edeceğim. Levhada Rum ve Ermeni kadınların giyim tarzlarını göreceksiniz. Ermeni kadınların giyimleri Türk kadınların giyimlerinden çok az farklı, şu farkla ki Ermeni kadınların yüzleri biraz açık, oysa Türk kadınların yüzleri tamamen kapalı, ancak burunlarının ucu görünüyor. Levhada Sakız kadınlarının nasıl giyindiklerini de göreceksiniz; giyimleri çok tuhaf, yürülerken de onları kambur gösteriyor[33]*

1778 Yılı

İzmir Mahallesinin Kadınları

S.Charles Sonnını İzmir kadınlarının iki özelliğini öne çıkarır: 'güzellik' ve 'alım' (1778):

> *"(...) Kadınları güzelliğin tüm dış niteliklerine sahipler; giysilerinin soylu, hoş, hatta iç geçirtici biçimleriyle güzelliklerine daha bir çekicilik, daha bir sereserpelik kazandırmasını biliyorlar[34] "*

[31] A.Y., s.75.
[32] A.Y., s.75.
[33] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.12-13.
[34] SONNINI, Charles s, A.G.Y., s.334.

1806 Yılı

Tüccarların evlerine misafir olan Chateaubriand'ın gördüğü kadınlardan gözleri kamaşır (1806):

> *"Zarif kadınlar; modayı sanki bu sabah Leroy mağazasından yakalamışlar[35] "*

Kendini bir başka 'Paris'in ortasında bulan Chateaubriand bu topluluğun kendinde yarattığı şaşkınlığı şu sözlerle ifade eder:

> *"Şunu da açıklamalıyım ki doğal olarak biraz yabanıl olan bu topluluk benim Doğu'da bulacağımı sandığım topluluk değildi[36] "*

1817 Yılı

Rum Kadınlar

Rum kadınları betimleyen Kont Forbın güzel İyonya ikliminin onların karakterleri üzerinde nasıl bir etki yaptığına değiniyor (1817):

> *"Rum hanımlar pencerelerine kurulurlar, gelen geçenlerle yüksek sesle konuşurlar; kaplıcalardan gelen hanımlar yol boyu dans ederler ya da kalabalık gruplar halinde Bornova'nın güzelim ovalarına atarlar kendilerini: her şeyde o mutlu iklimin, o gevşek, güleç İyonya ikliminin etkisi duyulur[37] "*

1828 Yılı

Frenk Erkekleri

Ch. Mac-Farlane kentteki Frenk erkeklerinin iç ve dış görünüşlerini şöyle betimliyor (1828):

> *"Kent sakinlerine gelince, ben Frenkler'den, yalnızca Frenk erkeklerinden söz edeceğim.*
>
> *Onlar sanki iki karakterliler; ne Hıristiyan ne Türkler, ne Avrupalı ne Asyalılar; hemen hepsi İngiltere'de Fransa'da, İtalya'da doğmuş olan ya da ana-babaları bu ülkelerden olan insanların eğitimden, her tür özgürlükçü fikirden, türlü zihniyetten yoksun olduklarını görünce şaştım kaldım. O kayıtsızlıklarını, o duygusuzluklarını sanki Müslümanlardan almışlar; ama ne yüzleri ne de görünüşleri onlara benziyor. Yunanlıların kendini beğenmişlikleri ve uçarılıkları var onlarda; ama onların canlı-kanlılığı, doğal yetenekleri yok. Bir sofada saatlerce uzanıp kalmanın, on beş-yirmi pipo içmenin can sıkıcı bir şey olduğu geçti aklımdan[38] "*

[35] CHATEAUBRIAND, A.G.Y., s.189.
[36] CHATEAUBRIAND, A.Y., s.189.
[37] FORBIN, M.Le Cte De, A.G.Y., s.50.
[38] MAC- FARLANE, Charles, A.G.Y., s.12.

Ch. Mac-Farlane giyim tarzlarına baktığında kentlilerin ait oldukları ulusların belirgin dış görünüş özelliklerini yansıtmaktan uzak olduklarını düşünür:

" (...) Sokaklarda iç içe girmiş olan Türklerde, Rumlarda, Ermenilerde, Yahudilerde, Frenklerde gördüğüm giyim ve dış görünüş cümbüşü ilkin hoşuma gitti ama sonra daha ciddi bir düşünce geldi aklıma: bu tuhaf amalgamı oluşturan insanların sınıflarının her biri kendi kastlarının ya da uluslarının belirgin görünüşlerini yitirmişti. Bir kaftan ve bir türban bir Frenk'i Türk'e, bir şapka ve bir takım elbise de bir Türk'ü bir Frenk'e döndürmeye yetiyordu[39] "

İzmirli Kadınlar

Gezgin İzmirli kadınları da betimler. Onlarda insanı çeken bir şey bulur, süslenmelerindeki, başlarını yapmalarındaki yeteneklerini över; Türk kadınları hakkında bildiği yalnızca onların müzikten hoşlandıklarıdır:

"Gezginler ve kitaplar İzmir kadınlarından çok söz ediyorlar, benim de yaptığım ilk gözlemler onlar hakkında işittiklerimi doğruladı. Onları pencerelerinin önünde gördüğünüzde, ki Allahın günü oradadırlar, bir başka çekicilik bulursunuz kendilerinde; o türbanlı başları yok mu, dünyada gördüğüm en güzelleri: Eski Dönem heykellerindekine benzer biçim verilmiş başlar Asyalı Yunanlıların, zarif İyonların en dahi halkının yapıtı sanki. Kadınların genelde başları güzel, kaşları yay gibi, uzun kirpiklerin çevrelediği kara gözleri var; yüzleri yürek delen sevimlilikle karışık hafif bir uzunlukta, insanı çarpmak, ta uzaktan çarpmak için ölçülüp biçilmiş sanki. Ama bu çekiciliklerinin sürmesini istiyorlarsa aynı tablolardaki gibi çerçevelerinden ayrılmamaları gerekiyor. Onları en iyi balkonlarda görebilirsiniz; o zaman kusurları gözlerden kaçar, kaşlarının yapma ya da boyama olduğunu, tenlerinin pembeliğini ve pürüzsüzlüğünü boyacılar'a ya da türlü renklerde boya satan çerçilere borçlu olduklarını fark edemezsiniz. Kozmetik kullanımı çok yaygın, gizlisi saklısı da yok; (...)

(...) Türk kadınları ülkelerinde hiç yontulmamış olan müziğe karşı deli-divaneler. Onları revülere, dervişlerin dergâhlarına çeken şeyin müzikteki büyü olduğunu Avrupa'da, Asya'da gördüm[40] "

Rum Kadınları

Buca'da haftalar geçiren Ch. Mac-Farlane sık sık Rumların eğlencelerine katılıyordu. O, Rum kadınlarını renkleri ve çizgileriyle betimlerken onlardaki çekiciliğin tarihselliğini koruduğuna dikkat çeker:

"Dediğim gibi, kadınlar güzel; çirkinine rastlayamazsınız. Başlarının biçimi, tavırları Eski'den bir şeyler taşıyor; Eski Dönem heykellerindeki ve madalyalarındaki o kısa,

[39] MAC-FARLANE, Charles, A.Y., s.13.
[40] MAC-FARLANE, Charles, A.Y., s.13, 50-51.

güzel hata, o bizim ideal güzel diye görmeye alışkın olduğumuz ve zarif çerçeveyi oluşturmak üzere getirilen büyüleyici yüz hatına onların yandan görünüşlerinde çok sık rastladım. O iri kara gözleri, uzun kirpikleri, hafif yay çizen kaşları (...) nefis bir etki uyandırıyor insanda[41] "

Gezgin, aşağıda görüleceği gibi, İzmir kadınlarının üç özelliğinin altını çiziyor. Lüksleri, süsleri ve para harcamaktan hoşlanmaları. Avrupalı kadınlara göre farklılıkları ya da üstünlükleri bunlar olmalı! Gezgin ayrıca dönemin Avrupasındaki toplumsal zayıflığa da göndermede bulunuyor: onlar evlenirken çok yüklü bir drahoma getirmek zorundadırlar ve bu yükün altında ezilmektedirler, çeyizleri oranında toplumlarında saygın bir yer edinebilme şansları vardır. Gezgin Avrupalı kadınlar adına yıkıcı nitelikteki bu toplumsal yaradan kurtulmanın özlemini mi duymaktadır?

"(...) İzmirli kadınlar süsleri püslerindeki lüksle kendilerini ayırt ettiriyorlardı; altın bilezikleri, takıları talihlerinin düşük ayarıyla çelişiyordu; evlenirken çeyiz getiremeseler bile kocalarını onurlandıracak bir harcama zevkinden de yoksun değiller[42] "

1832 Yılı

Gül Mahallesi Kadınları

Kont Joseph d'estourdel, Gül mahallesi kadınlarını şöyle betimliyor (1832):

"Kadınları bana göründükleri kadar güzel ve sevimliyseler bu toplum iyi bir toplum olmalı ama bu konuda karar vermem olanaksızdı, zira onları ancak pencerelerinden görebildim; orada daha sabahtan itibaren kendilerini geniş, uzun ve kabarık tüllere bezenmiş başlarıyla ve uzun kaşmirler içinde isteyerek gösterirler; sanki güneşe karşı ve balkonlarında insan çehrelerinin önünde yalnızca kafesler ve örtüler görülen Türk mahallelerine karşı özgürlüklerini kullandıklarını kanıtlamaktan hoşlanıyorlar. Kuşkusuz, günün her saatinde pencerelerinin kenarlarında çiçek vazoları gibi dayanmış duran bunca ak tenli süslü püslü kadının sundukları görünüm şahaneydi; bu nedenle İzmir'in belli başlı sokaklarından biri olan bu sokağa boşuna Güllü Sokak denmemişti[43]

Kont d'estourdel, Kervan Köprüsü'nün kent tarafındaki kıyısında bulunan bir kahvehanede oraya sık sık uğrayan kadınların betimlemesini yapar. Kahve;

"Türlü giysiler içindeki kadınlarla her zaman dolup taşar; bu kadınlar arasında hanımefendiler baskın gelirler. Onlar buraya gelip geçenleri seyir için gelirler; galiba bu onları oyalayan tek şey; hele iç açıcı giysileri ve yel değirmeninin kanadına benzeyen saç tuvaletleri şu mezar taşları ve şu kara servilerle garip bir çelişki oluşturuyorlar[44] "

[41] MAC-FARLANE, Charles, A.Y., s.85-86.
[42] MAC-FARLANE, Charles, A.Y., s.112.
[43] ESTOURDEL, Comte Joseph d', A.G.Y., s.195-196.
[44] ESTOURDEL, Comte Joseph d', A.Y., s.208.

1833 Yılı

İzmirliler

Marchebus'ün resmettiği tabloda ise insanların güler yüzlülükleri ve tatlı dillilikleri, özellikle de Avrupalı kadınların 'tam bir özgürlük'ten yararlanıyor olmaları dikkatimizi çeker (1833):

"Hemen hemen hepsi tüccar olup Avrupa zevklerine ve geleneklerine alışmışlar. Erkekler burada genellikle güler yüzlü ve tatlı dilliler; yalnız Türk kadınlarının yüzleri örtülü ve başları kapalı ama yine de onlara pazarda tam bir özgürlükten yararlanan Rum ve Ermeni kadınları arasında rastlarsınız. Burada evli kadınlar genelde akıllı-uslu ve temkinliler, genç kızlar da genelde hayranlarının ateşli işaretlerine karşılıklı bir sevginin itirafıyla cevap verirler ama ancak evlilik kaydıyla ve annelerinin gönül rızalarını alarak. Bu yapmacıksız gelenekler onların ne canlılıklarından ne de sevimliliklerinden bir şey yitirirler ama gönüllere ferman dinletildiği de olmuyor değil[45]

Kadınlar

İzmirli tüccarların Bavyera Prensi onuruna verdikleri bir baloya katılan Marchebus orada çok sayıda güzel kadını bir arada görünce şaşkınlığını gizleyemez ve kadınları şöyle betimler:

"Örgülü, çiçek, tül, altın ya da kıymetli taş bezeli başlar insanın aklını başından alacak güzellikte[46] "

Frenk Mahallesi Kadınları

Marchebus ve yol arkadaşları Frenk mahallesi kadınlarının güzelliklerine vurulmuşlardır:

"(...) Burada gördüğümüz kadınların (...) güzelliklerine çarpıldık; daha sonra öğrendik ki güzellikte Rum kadınları Ermeni kadınlarından geride kalıyorlarmış[47] "

Onlar kadınların evlerinin birinci katının camlı ön cephesinde adeta çakılıp kaldıklarını fark ederler:

Burada Ermeni ve Rum kadınlar ya çalışmak ya da ziyaretleri kabul etmek üzere bulunuyorlar. Onlar geleni geçeni bu odadan gözlüyorlar ve tuvaletlerindeki hafif, cici saç biçimlerindeki zenginliği zevkle sergiliyorlar[48] "

---

[45] MARCHEBUS, A.G.Y., s.121.
[46] MARCHEBUS, A.Y., s.121.
[47] MARCHEBUS, A.Y., s.120.
[48] A.Y., s.120.

1840 (12 Ocak) Yılı

Azınlıklar Topluluğunun Kadınları

Fransa Konsolosu M.de Challaye'in verdiği bir baloya katılan bu topluluk kadınları M.Goupil Fesquet tarafından şöyle resmedilir:

"Kadınların elmaslardan ve takılarının ışıltılarıyla mükemmel bir uyum içinde olan görüntülerinden ışıl ışıl parlayan nefis giyimleri var[49] *"*

1842 Yılı

Kalabalık: Tipler, Kılık-Kıyafet

Frenk Sokağı'nı betimleyen M. Alexis de Valon kılık-kıyafetteki çeşitliliğin birkaç çizgisini belirginleştirir:

"Alacalı, pabuçlu, gürültüsüzce yürüyen, çıt çıkarmadan Türk türbanalarıyla, kunduz derisinden, kırmızı demirli ve Burnu işi şapkalarıyla anlaşılmaz bir kalabalığı sıkıştıran bir kalabalık; (...) her türden mallar yoksul dükkânların camekânlarında sergileniyor. Burada yiyeceklerin tam karşısında Avrupa kumaşları, şurada bir moda malların satıcısı daha yenice Paris'ten gelmiş kırmızı şapkalarını sergilemiş (...), daha ötede boş bir alanda bir Musevi kokularla, amber kokularıyla, gül sularıyla dolu tezgâhını oluşturmuş (...) Bir fikir oluşturması zor olan bir arapsaçı; küçük ayrıntılarıyla bir takım yüzler ve her ülkenin giysileri çepeçevre sarıyor sizi ve etrafınızda da her dil konuşuluyor[50] *"*

Kalabalık: Erkekler/ Kadınlar

M. Alexis de Valon bu kez İzmirlilerin gezinmek için geldikleri Kervan Köprüsü'nü betimler:

"(...) Tepemde, mesire yeri tarafında acaip bir kargaşa içinde çok canlı bir kalabalık telaşla ilerliyordu. Rum tüccarlar havayı çığlıklarıyla dolduruyorlardı; gezginci şarkıcıların çevresinde çekingen Ermeniler, doğal olarak utangaç olan Museviler, gururlu çehreleriyle Türkler toplaşıyorlardı. Üniformalı görevliler başlarına tüylü şapkalar geçirmiş olan Frenk kadınlarına eşlik ediyorlardı; kavalyeler kalabalığı aralıyorlardı, tüm bu başların üzerinde de an be an deve kervanları görülüyordu. Sinirli Rum kadınları tepeden seyrettiğim bir derenin kıyısında oturuyorlardı[51]*;...*

Kalabalık: Pazar Sokakları

Pazar sokaklarında gezinen M.Alexis de Valon karışık bir topluluğun insanlarını resmeder; Türkler, Ermeniler, Museviler, Rumlar, vb.

[49] FESQUET, M. Goupil, A.G.Y., s.220.
[50] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.352.
[51] A.Y., s.363.

Türkler

"Bu nemli geçitlerde telaşla ilerleyen kalabalık acaip bir görünüm sunmasaydı insan izlemekten yorulmazdı. Daha ilk bakışta bu hıncahınç kalabalıkta en soylu sınıfı Türklerin oluştuırduğu fark ediliyor. Onlar ne yanal görünümlerinin düzenliliğinin ne de ciddî tavırlarının yadsımadığı ağır basan havalarını o bol giysilerine borçlular. Genel olarak Fransa'da algılandığı gibi Türkler henüz Mahmut tarafından orduya ve kamu görevlilerine dayatılan o berbat üniformayı benimsemiş değiller. Allah'a şükür, Türkiye'de kaşmir türbanı hâlâ moda. Bunların bin bir rengine, zengin bir tüccarı belirten kırmızısından Mekkede hac ziyaretini tamamlamış Müslüman bir dindarı ya da bir Emiri fark ettiren yeşiline kadar, İzmir pazarında raslanıyor. İpek işlemeli ya da altın pullarla süslü dokumadan yapılmış yakasız bir ceket, içine akik saplı bir hançerin sokulduğu kemer biçiminde yuvarlanmış Büyük bir şal, dizlere kadar inen geniş mi geniş bir pantolon, çoğu zaman kırmızı pabuçlar, tüm bunların üstüne bir de kürk palto ya da kocaman bir yün giysi, işte Türklerin hâlâ alışmış oldukları giyimleri bu[52] "

Buradan anlaşılıyor ki, Avrupalı gezginlerde Türk tarzı giyinme arzusu uyandıran nedenlerden biri onların giysilerinin yarattığı etkidir.Hâkim bir hava. Bu noktada şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz; M. Kemal Atatürk, kılık-kıyafette yeniliği başarmıştır; çünkü O halkına öngörülen, herkesten önce de kendisinin giyinip kuşandığı ve uygar olmanın bir göstergesi olan kılık-kıyafet sayesinde türlü nedenlerle nice zamandır bastırılmış olan "büyüklük" ruhunu halkına yeniden kazandırmayı bilmiştir. Bu nedenlerden biri, belki de sonuncusu, örneğin alçaltıcı bir tarzda giyinmekti.

Ermeniler

"Ermeniler daha az zarifler. Biçimiyle yuvarlanan bir tencereye benzeyen koca bir Astragan topuna bürünmüşler, çizgili tüniklerinin altında papazların elbisesinin kesimine uygun kesimde siyah bir cübbe giyiyorlar[53] "

Museviler

"Vakur yürüyüşlü bu adamların arasından hızla geçip giden solgun benizli Museviler, rakamlara çok benzeyen siyah küçük desenlerle dolu beyaza çalan bir bez parçasına bürünmüşler, biz bu bez parçasını bir giysiden çok bir komposto kitabı olduğunu sandık[54] "

Rumlar

"Uzun siyah saçlı, kalkık bıyıklı, kibirli çehreli yakışıklı Rum erkekleri bu alacalı kalabalığın moda düşkünleri[55]

[52] A.Y., s.353.
[53] A.Y., s.353.
[54] A.Y., s.353.
[55] A.Y., s.353.

Türk Kadınları

"İçinden beyaz kukuletalı Türk kadınlarının hayaletler gibi kayıp geçtikleri bu alacalı bulacalı kalabalık. Kendilerini çevreleyen gizeme karşın ve yasak meyvenin açıklanamaz çekiciliği her ne olursa olsun, bu kadınların, titizlikle incelendiğinde, Avrupalılar için kışkırtıcı hiçbir şeyi yok. Kara gözlerinde belli bir parlaklık bulabilirsiniz. Bu da ancak yüzlerinin etrafında sıkıca sardıkları muslin bantlar yüzlerini açıkta bıraksada; yarı geçirgen kumaşın altından soluk, çirkin biçimde basık yanakları, yapay rengi çoğu zaman yaşmağa geçen karakaşları kısmen görebilirsiniz. Kendilerini saran bol ferace ya da beyaz kukuleta da bedenlerinin çok zengin çizgilerini yeterince gizlemiyor, bedenlerine bir korse destek olmalıydı. Sararmış elleri, kınayla kahverengine boyanmış tırnakları temizlikleri hakkında oldukça üzücü bir kanı veriyor, üzerlerinden sıkça gevşek, sinirsiz, hatsız, adeta balmumu gibi bir bacağın alt kısmının görüldüğü biçimsiz potinlerine gömülen ayaklarını görünce siz de Doğu serüvenlerinden tamamen tiksiniyorsunuz. Şunu da eklemeliyim ki pazarlarda yalnız dolaşan kadınlar çoğunluk ya yaşlılar ya da en alt sınıftan kadınlar. Doğunun kıskançlığı yüzünden neredeyse ömür boyu bir kafes yaşamına mahkûm edilmiş olan güzel, zengin Türk kadınları çok nadiren yaya olarak evlerinden çıkarlar ve her zaman yanlarında kendileri gibi giyinmiş çok sayıda köle bulunur. Onları feracelerinin beyazlığından, Endülüslü kadınlarınki gibi kışkırtıcı olmasalar da ferace atıldığında biraz güzelliğe sahip olabilecek olan daha ince endamlarından, Güneylilere özgü parıltıya her zaman şairlerin gözlerini kamaştıran Asya'nın o bilinen baygınlığının karıştığı meraklı ve ürkek kara gözlerinden tanırsınız. Kuşkusuz bu kadınların arasında çok güzel olanları da var, ama ben şuna inanmakta da daha az ısrarcı değilim: kimi Avrupalı erkekler, yakalanma halinde ölüm kesin olduğu halde, onlara erişmek için büyük tehlikelerle yüz yüze kalmışlar, o kadınlar bu durumu kışkırtıcılıklarından çok bilinmeyenin büyüsüne ve tehlikenin mest eden çekiciliğine borçlular[56]

Türk kadınının karayazısının nedeni neydi ki O, bin yılı aşan bir süredir "neredeyse sonsuza değin hücre/ tecrit hapsi"nden başka bir şey olmayan bir cezaya çarptırılmıştı? Onların kitlesel bilgisizliği miydi? (Bilgisiz yerine konulacak olsalar!) Kim kimin ya da neyin adına bilgisizlik içinde tutmuştu? Doğuluların kıskançlığı mı? Peki böyle ise bunun ruhbilimsel nedeni, toplumsal ruhbilime göre nedeni ne olabilir? Bu hücre/ tecrit hiç bir ihaneti önleyebilir miydi ki, hiç "bağlılığın" güvencesi olmuş muydu ki? Bu hücre/ tecrit ancak "sahiplenme"nin, "köleliğin" yansıması mı olmalıydı? Peki Türkler bunu nemene bir topluluktan kapmışlardı? Türklere bulaşan bir karayazıydı bu ve ne mutlu ki Atatürk onları bu karayazıdan sonsuza dek kurtarmıştı! Bu Türk kadınının kölelikten kurtuluşuydu! Bu, aslında, Türk halkının kölelikten kurtuluşuydu!

[56] A.Y., s.353-354

Gül Mahallesinin Kadınları

İşte size bu sokağın M. A. De Valon tarafından resmedilen tablosu:

"Her türden denizci subayların, her ülkeden yolcuların telâşla yürüdükleri, züppelerin durakladıkları, atlıların volta attıkları sokağın iki tarafında, aralanmış kapıların yanında Doğu'nun en güzel kadınları sayılan yüzleri bulan gruplar halinde oturuyorlar. Diğerleri tuvaletlerinin zenginliğini daha iyi ortaya koymak için ayakta ya da erkek arkadaşlarının arkalarına güzelce yanaşmış bir biçimde tam ressamların düşledikleri gibi gruplar oluşturmuşlar. İzmirli Rum kadınların arasında belki de bir tane bile çirkin yok, çoğu da çok güzel deseniz yanılma riskiniz olmaz.

Onları yalnızca yandan görseniz kadınlarının güzelliğine Antik Dönem yontucularının başyapıtlarının tanık olduğu yumuşak İyonya kentlerini anımsarsınız. Çok belirgin olan kaşları o uzun kara gözlerine olağanüstü bir ateş katıyor ve mercan gibi kırmızı dudaklarının arasından ışıl ışıl dişlerinin parladığını görürsünüz. Lüle lüle örülmüş uzun kahverengi saçları iki sırmanın sarktığı bir kulağın üstüne süslüce konmuş kısa kenarlı lâl rengi bir başlığın yanından salıverilmiş. Şunu söylemek zorundayım ki bu genç kızlarda işveli bir imge var; onlardaki her şey tepkiye yönelik. Gözbebeklerinin parıltısı hareketliliklerinden daha az olağanüstü. İzmirli bir kadının kulaklarına kolayca bakabildiğine, ama kulaklarından çok yakışıklı subaylara baktığına güvence veriyorlar. Kendisine hayran olan bir geçeni şehvetli bir gülücükle kışkırtarak ar etmeden gözlerini ona diker.

Bakışları ancak tam isabet yapan gözler.

İlk bakışta bu tavlayıcılar Güller Sokağının kadın sakinlerinin erdemi hakkında kötü bir kanı uyandırıyor; görünüşlerine göre yargılayacak olsanız onlar hakkında yanılabilirsiniz. Alışkanlıktan süs düşkünü olduklarından erdemli değilseler de hesabı kitabı biliyorlar. Doğu'nun gökyüzünün sıcağı, Anadolu havasının nemi onların üzerinde adeta hiç etkili olmamış.

Bu ışıltılı gözler yalnızca yapmacık bir tutkuyu açıklıyor, arzu salan bu yüz ödünç bir maskeden başka bir şey değil. Bu kadınlar tutkuyu oynuyorlar, aynı başka ülkelerde iffetliliğin oynanması gibi. Amerika Birleşik Devletleri'nin kadınları gibi İzmirli Rum kadınlar da sadık oldukları nişanlılarıyla tüm günlerini geçirirler ve bu başbaşalıklardan hiçbir şey anlamaksızın evliliği beklerler. Yabancılar onların güvenlerini zorlukla kazanırlar, bir ailenin mahremiyetine sızmayı güç bela başarmış olan, çoğu zaman nadiren de olsa o aldatıcı dost sanını tatlı bir adla değiştirmeyi başaran erkekler bile. Şom ağızlılar her zaman böyle olmadığını söylüyorlar, hem İzmir eskiden denizcilerin cennetiymiş. Bana dendi ki, o güzel dönem bugün artık yoksa denizci subaylar ancak kendilerine kızmalılar. Kabalıkları kendilerine zarar verdi; haklı ya da haksız olarak her zaman aşk romanlarından söz ederek işe başlamak istemekle suçlandılar, nişanlılarının o uzun önsözlerine alışan bu genç

kızlar tarafından kendilerine oldukça korkunç birileri gözüyle bakıldı. Başka bir neslin İzmir kadınları kendi zararlarına olan öyle bir deneyim kazandılar ki bugün Güller Sokağı'nın güzel Rum kadınları bu deneyimden yarar sağlıyorlar; babalarını hiç tanımamış olan kimi çocuklar yabancı erkeklerin kararsızlıklarının canlı birer örneği olarak gösterildiler[57] "

1844 Yılı

Kılık - Kıyafet

Maxim du Camp, pazarlarda bulunan insan kalabalığını renkleriyle ve biçimleriyle şöyle resmeder:

"Orada, şu sıkışık alanda tüm halklar dirsek temasındalar: Rumlar, Ermeniler, Türkler, Suriyeliler, Acemler, başka yerlerde olduğu gibi bu kentte de hor görülen ve mor bir türbanla çevrili fötr şapkalarından çok çapı düşük, silinmeyen tipleriyle tanınan Museviler, ardından çizgili paltolarıyla Kürtler, beyaz donlarıyla Zenciler, işlemeli ceketleriyle Mısırlılar; tüm bu insanlar buraya gelmişler, giyimlerinin çeşitliliğini ve silahlarının dolup taşan zenginliğini sergiliyorlar[58] "

1851 Yılı

Kılık - Kıyafet

Bu küçük gazete duyurusu Kentte Paris modasının ne kadar yakından izlendiğini göstermeye yeter:

"ŞAPKALAR

Fransız Tüccar Mösyö JOSEPH VILLARD, takımı tamamlayan güzel, siyah ve beyaz şapkaları Paris'ten yenice alıp getirdiğini ve onları uygun fiyatlara sattığını halkımıza duyurmaktan onur duyar. Tercihleriyle kendisini onurlandıracak olanlar enikonu tatmin edileceklerdir.

Mağazası Mösyö GEORGE ROBOLY'nin mağazası karşısında, R.R.P.P Lazaristlerinin kilisesi dışındadır[59] "

1852 Yılı

Zeybekler

Th. Gautier Kervan Köprüsü'nde gümrük görevi verilen memur zeybekleri şöyle resmeder:

---

[57] A.Y., s.356-357

[58] du CAMP, Maxime, A.G.Y., s.364-365.

[59] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 26 mai 1851, n.584; Bkz. Journaux, film n.M-II, (I.F.E.A.I.)

"Köprünün başında bir tür gümrük koruma birliği binası yükseliyor, içinde Decamp' ın herkese Doğu tablolarında dış görünümlerini sunduğu birkaç Zeybek bulunuyor: huni biçiminde bir türban, cepleri arkada, beyaz kaputtan bir tuman, kasık altlarından koltuk altlarına kadar çıkan yatağan ya da hançer topuzlarıyla acaip kabarmış koca bir kemer; bir de Kurtuba derisi renginde çıplak bacaklar, kartal gözleri gibi sepilenmiş, çengel burunlu, homurdanan, kaşar ama kuşkusuz çok namuslu bir askerin bıyığı olan bir çehre; ama onlarda bir zeybekten çok haydutların görüntüsü var[60] "

1853 Yılı

Ermeni Mahallesinin Rumları

Boucher de Perthes mahallenin kadınlarını şöyle resmeder:

"Ermeni mahallesini geçiyoruz, burada çok sayıda güzel, sabahlıklar içinde, pencerelerinde duran Rum kadını var. Tam da onları görmenin zamanı. Bir Türk alayının gelmesini bekliyoruz. Paşanın bandosuyla onları karşılamaya gitmesi gerekiyor, işte o kalabalık bu iki manzarayı birden görmek için sokakta bulunuyor, kadınlar da kafeslerindeler, öyle kadınlar var ki, kırıtmaları hepsinin de lekesiz birer erdem olduklarını onaylayan kılavuzumuzun az önce bu kadınlar hakkında söylediği gibi; bu kadar sayı içinde birkaç istisna olacağına ikna oldum. Sonuçta, çoğu çekici ve tüy gibi hafif halleri onları daha da güzelleştiriyor[61]

Erkekler (Kılık-Kıyafetleri)

Boucher de Perthes Limanda karaya adımını atar atmaz kent sakinlerinin kıyafetlerinin zerafetine ve resimselliğine takılır kalır:

"Saat yedide İzmire boşalıyoruz. İlk önce göze çarpan Limana yakın sokaklardaki canlılık. İnsanların güzel giyimlerini de fark ediyorum; Rumlar, Türkler, Arnavutlar, hepsi de şıklıkta ve görsellikte birbirleriyle yarışıyorlar. Burada ne türbanı çıkarılmış fes, ne de yenilikle daraltılmış tünik benimsenmiş değil." [62]

Türk Tüccarlar

Boucher de Perthes bu kez Türk pazarlarında şunu gözler:

"Satıcılar hareketsizler, bacakları bağdaş durumda. Her zamanki gibi tüttürüyorlar, zaten tüttürmeden duran bir Türkü hiç gördüğüm olmadı: onlar alıcıyı hep böyle beklerler. Mağazaları küçük ama çok miktarda değerli eşyaları saklıyorlar[63] "

---

[60] GAUTIER, Théophile, A.G.Y., s.367
[61] PERTHES, M.Boucher de, A.G.Y., s.92.
[62] A.Y., s.92.
[63] A.Y., s.95.

Türk Kadınları

Bu kez de Boucher de Perthes Türk pazarlarında gördüğü Türk kadınlarını resmeder:

"Türk kadınlarına ilk kez rastlıyorum. Hepsi de kapanıklar, yüzlerinin üst kısmında siyah bir bez, alt kısmında beyaz bir bez yatay olarak sarılmış, bu durum onlara maskeli havasını veriyor ve onların hiçbir yüz hattının görülmesine fırsat vermiyor. Onların büründükleri kumaş yığınları bedenlerinin biçimlerinin bile tanınmasına fırsat vermiyor[64] "

Rum Kadınları

Boucher de Perthes şimdi de Frenk mahallesindeki Rum kadınları ve uyruklarını bilmediği kadınları resmeder:

"Frenk mahallesinde Rum kadınlara rastlıyoruz, birçokları solgun olsalar da çok güzeller. Kimileri Fransız tarzı şapkalar takıyorlar. Fransa'nın dışında, daha önce dediğim gibi, az çok uygunsuz takılan bu şapkalar bana her zaman karşıt anlamlı göründüler. Bu durum İzmir'de Rum kadınlarının harika saç tuvaleti nedeniyle daha da çarpıcı.

Birkaç Kastilyalı kıyafeti de fark ediyoruz. Acaba bunlar Rum mu yoksa İspanyol kadınları mı? Onlar bile burada zerafetin kraliçeleri geçinen şapkalı bayanları ezip geçiyorlar. Türk kadınlarının bunlar hakkında ne düşündüklerini bilmek isterdim, hele ki kendilerine izin verilseydi de onlar da bu şekilde giyinselerdi[65]!"

Rum Erkekler ve Bazı Tipler

Boucher de Perthes kadınlardan çok erkeklerin dış görünümlerini takdir eder:

"Ne var ki, kadınların güzelliği erkeklerin yakışıklılığına denk değil; bu erkeklerden daha iyi yapılısını, daha iyi çehrelisini bulmanın zor olduğunu kabullenmekte hepimiz anlaşmıştık. Onların bayramlık giysileri onları daha da öne çıkarmaya katkıda bulunuyordu. Atinalı palikaryalar ya da Arnavutlar gibi giyinmişler, çoğu daha az zenginlikte olmayan silahlar taşıyordı. Sanırım karşıda Türklerden çok Rum erkekleri vardı, bunlar daha beyaz olan tenlerinden ve çoğu zaman şişman biçimlerinden tanınıyorlardı.

Yoksul sınıflarda güzel insan tipleri dah az değildi, onlar hakkında daha kolay karar verebiliyorduk, giyindiklerinde bedenlerinin biçimlerini saklamıyorlardı.

Gruplar arasında sık sık vahşi bakışlı adamlara rastlıyorduk, onları silah demetleri yerine koyabilirsiniz. Tamamen silah ve hançerlerle örtülüydüler, kemerlerinde, boyunlarında, karınlarında, yanlarında. Onların sivil güvenlik askerleri olduğu söylendi bana: Görevlerini iyi yapıyor olmalılar, bunca silahla donandıktan sonra tabii yapabilirlerse[66]

[64] A.Y., s.95-96.
[65] A.Y., s.96.
[66] A.Y., s.96-97

1858 (23 Ekim) Yılı

Kılık - Kıyafet

İzmir kentini İstanbul ile kıyaslayan Fernand Schickler İzmir'le ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

"Kıyafetler farklı; siyah bordürlü kalın gri çuha ceket, hep aynı tozluklar ve Rum etekliği ya da fistanı çoğunlukla ortalıkta görünen[67] "

1863 (4 Nisan) Yılı

Türk Kadınları

L. Gardey Sultan Abdül Aziz'in karşılanması sırasında şu notu düşer:

"Padişahlarını görmek ve alkışlamak isteyen Türk kadınları yaşmaklarıyla ortalığı beyaza çeviriyorlar[68]

1870 Yılı

Rum Kadınları

M. Le comte de Rocquigny, Rum kadınlarının güzelliğini iki nedene bağlar: "Kanlarının çaprazlanması"na ve "İklimin soyluluğu"na:

"İzmir'in Rum topluluğunun bir eli yağda, bir eli balda. Kan karışımı ve iklimin yumuşaklığı Rum kadınlara sömürgelerde doğmuş Avrupalıların parlaklığıyla kıyaslanabilecek acaip bir güzellik veriyor. Ciltteki beyazlık, bakışlardaki ateş ve endamlardaki güzellik onlara müthiş bir baştançıkarıcılık esinlendiriyor[69] "

1872 Yılı

Musevi Kadınları

Musevi mahallesini ziyaret eden Paul Eudel, Musevi kadınlarını şöyle resmeder:

"Kadınların özellikle giysileri resim gibi: Korseler genişçe aralanmış, görkemli endamlardan hoşlananlara arzu edecekleri bir şey bırakmıyor. Genç kızlar ve dul kadınların örgülü saçları omuzlarında; koca bekleyen kadınların başlarında sadece bir takke var[70] "

Musevi Mahallesi'nin kadın tipleri doğru ve düzgün bir güzelliktedir:

[67] SCICKLER., Fernand, A.G.Y., s.69.
[68] GARDEY, L., A.G.Y., s.219.
[69] FAYEL, comte de Rocquigny du, A.G.Y., s.424.
[70] EUDDEL, Paul, A.G.Y., s.318.

Türk Kadınları

Paul Eudel, bir bayram günü, Kervan Köprüsü'nde yer alan kalabalıktaki Türk kadınlarını resmeder:

"Kıçgüverte aynı anda yolcularla bezenir, hatta Türk kadınları bile çocuklarıyla birlikte gelip küpeştelere karşı otururlar, yüzlerini de daha iyi saklayabilsinler diye yaşmak larını dişleriyle tutuyorlardı. Birinin koluna kazınmış Allah sözcüğü vardı! Bir diğerinin yalnız tırnakları değil parmakları bile kınalıydı, bu da benim şaşırmamı engellemiyordu, zira yalnızca tırnaklara kına vurulduğunu sanıyordum; ama galiba zarif kadındar çok daha ileri gidebiliyorlar. Bir üçüncüsü kucağında küçük, pembe tenli, tombul yanaklı, kırmızı ve beyaz damalı bir giysi içinde ve madeni paralarla, cam boncuklarla ve kötü gözleri def etmesi için sarımsak başlarıyla donanmış bir başlık taşıyan bir oğlan çocuğunu tutuyordu. Sarımsak dişi iki amaç için; zira çocuk ağlamaya başlarsa onu susturmak için annesi bildik muskayı gevşetip kemirmesi için çocuğun ağzına veriyordu[71]

1876 Yılı

Musevi Kadınları

Wœstin kentin sokaklarında rastladığı Musevi kadınları şöyle resmeder:

"Bir süre sokaklarda geziniyoruz, oralarda Salambo'nun Parislilere tanıttığı ahşap ayak kabı tabanları üzerinde çıplak ayaklarıyla yürüyen güzel Musevi kadınlara raslıyoruz; Doğu elbisesi giyinmişler: üstten ve ayak bileklerinden daraltılmış bir pantalon, omuzlara yapışmış kolsuz bir ceketin altında dalgalı bir gömlek[72] "

1887 Yılı

Avrupa Mahallesi'nin / Frenk Mahallesi'nin Kadınları (Kılık - Kıyafetleri)

Gaston Deschamp bu mahallenin kadınlarının ekonomik sorunlarla hemen hiç ilgilenmediklerini ama giyim kuşamları sayesinde ticarete büyük yararları olduğunu belirtir:

"Ekonomi politiğin zor soruları üzerinde pek az kafa yorsalar da İzmirli güzel kadınlar Fransız ticaretinde dikkate değer hizmetler sunuyorlar; zira onlar güzelliklerini giydirmek ve bezemek için hiçbir şeyin Lyon ipekleri, Saint-Etienne kurdelaları, Saint-Quentin muslinleri, Roubaix ve Reims yünlüleri kadar değerli olamayacağını ve Parisli çamaşır yapımcısı kadınların zarif ellerinin bütün bunlardan kadın giyiminin gizemli ve harika aksesuarlarını yapmak için onları hafiflettiklerini ve dönüştürdüklerini biliyorlar[73] "

Bu mahallenin kadınları Batı uygarlığının yansımalarıdır:

[71] A.Y., s.298-299.
[72] WOESTIN, Ivan de, A.G.Y., s.15.
[73] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.136.

"Güzel Paris biçimleri, uygarlaşmış Lövanten kadınların kemerli yanal görünümlerinin yepyeni tuvaletleri, gölgelerin hareketli yansımaları altında gülümseyen yüzler geçiyor[74] "

Türk Kadınları (Hanım)

İşte aynı mahallede gezinen bir hanım:

"Siyah bir çarşafa sıkıca bürünmüş, ipek bir ferace ile yüzünü örtmüş olan bir hanım çamur ayakkabılarının ahşap tabanlarını kadırımlarda takırdatıyor. Türk kadınlarının ancak hemen her zaman çok büyük olan ayaklarını ve yaşmak kanatlarının arasından çoğunlukla çok güzel gözlerinin parıltısını görürsünüz. Yavaş, biraz yorgun ve gevşek bir yürüyüşleri var.

Konuştuklarında örtülerinin altından tatlı bir cıvıltı çıkar; sesleri okşayıcı ve yakınmalı; yalnız ve kafes yaşamına boyun eğmiş bir halleri var[75] "

Avrupa Mahallesi / Frenk Mahallesi Erkekleri (Kılık - Kıyafet)

Frenk mahallesinin erkeklerine gelince, Gaston Deschamps onları Avrupai kılık-kıyafetler içinde resmeder. İyi giyinmişler, tuvaletleri iyidir:

"Güzel fötr şapkalarıyla Frenk mahallesinin şık erkekleri kendilerini dayanılmaz kılmaya çalışıyorlar, bu şapkalar Fransa'dan ve İngiltere'den gönderilmiş. Türklerin ulusal bir takısı olarak görülen ve birçok yolcunun da kendilerine bir tür yerel renk vermek için benimsedikleri fesler Strakonitz'in el tezgâhlarında kilim gibi dokunmaktadır. Avrupa sanayisi tarafından giydirilen ve takılıp takıştırılan İzmir sakinleri tabaklanmış Toulon ve Châteaure derilerinden yapılmış ayakkabıları giyiyorlar... Pek ünlü Luben'in ve Botot'nun kokularını sürünüyorlar[76];"

Avrupa modası bu mahallede öylesine yaygındır ki artık orada Avrupai tarzda yaşandığı söylenemez ama Avrupa'nın yaşandığı söylenebilir! Avrupa sanayinin tüm malları orada gırla gitmektedir ve hepsi de yenice ithal edilmişlerdir:

Erkekler

Bir Ramazan gecesinde Gaston Descnamps, rıhtımda toplanmış olan insan kalabalığını gözler ve o insanları şöyle resmeder:

"İngilizler dışında bu insanların hemen hepsi bu gevşek topraklarda Lövanten mizacını ve alışkanlıklarını edinmiş, yani iyice perdahlanmış bıyıklar, çok yüksek takma yakalıklar, çok zarif "takımlar", pek iyiliksever bir sevimlilik, Provence ve la Calabiya'yı anımsatan bir ses vurgusu, çok göze batan saat köstekleri, bazen

[74] A.Y., s.138.
[75] A.Y., s.139.
[76] A.Y., s.136-137

dolambaçlı bazen kasıntılı yürüyüşler, bazen yabani bazen de hoş bir dış görünüş, ama bu görünüşte bazen hem muhabbet tellalından hem kavalyeden bir şey bulunur[77] "

Lövanten tipini şöyle ortaya çıkarır:

İzmirli Kadınlar

(Portreler, Kılık - Kıyafet)

Deniz kıyısında gezinen kadınlara gelince, onları ayrıntılı bir biçimde resmeder:

"İzmir kadınları, açık tuvaletleriyle akşam serinliğinde deniz kıyısında gezindikleri zaman güzeller. O durgun güzellikleri biraz ağır; hareketleri tembel bir uzunluk nedeniyle hantallaşmış görünüyor. Ama yüzlerin beyazlığında dudaklar kırmızı, kaşların yayları cüretkârca çizilmiş, uzun kirpiklerin altında masumiyete boğulmuş kahverengi gözlerden ise ara sıra ruhlarımızın derinliğine kadar inen ateşli ışıklar çıkıyor. Onlar bu uyuşukluk halinden ancak savaş gemilerinin güvertesinde ya da Avrupa Gazinosu (casino européen) salonlarında onurlarına verilen sosyete toyları sırasında çıkıyorlar: o zaman da zıvanadan çıkıyorlar, çocuklar gibi eğleniyorlar, çayırda sıçrayan kısraklar gibi doyasıya eğleniyorlar uzayıp giden bir sesle çocuk ağzıyla konuşuyorlar, o çekici uçarılıklarında, o nefis hiçliklerinde bu Levanten kadınların islâm siperliği altında oldukları ve belki de kafes içindeki kadınların terbiyeli kuşlar gibi cıvıldadıkları, kuğurdadıkları, eğlendikleri, sıkıldıkları o müslümanın koskoca örtüsüne pek uzak olmadıkları hemen hissediliyor. Yanlarından geçerken, en yeni sözcüklerin Marsilya ya da Toulon'dan denizaşırı bir yolculuğa çıkmış olan o eski tüccarların nice yıllık deyimlerine karışan acaip bir Fransızcayla yapılan konuşmaların, soruların ve yanıtların bir ucundan yakalıyorsunuz. Ses tonundaki değişiklikler sözü sonlandırıyor; yöre vurgusunun ani dönüşümü hecelerin gelişini hızlandırıyor; sözlerin akışı sırasındaki o yuvarlak r'ler bir seldeki çakıl taşları gibi; bu babilceye eşlik eden jestler, Güneyin o gönül okşayan mimiği, o sülün gibi esnek boyların eğriliği, ışıyan ve gülen o gözlerin oyunu şu uluslar ve diller karışımı içinde görülmeye değer[78] "

1913-1914 (?) (Nisan) Yılları

İzmirli Kadınlar

Paul Jeancard pazarda şunu gözler:

"Ah şu kadınların salanarak yürümeleri[79]!"

[77] A.Y., s.121.
[78] A.Y., s.122-124
[79] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.22.

Türkler

Şunu da gözler:

"Türklerin acaip gamsızlıkları, çok ince bakışları ve çok şey ifade eden gülüşleri."[80]

1917 Yılı

Kadınlar

Marcelle Tinayre İzmirli kadınlarda bir boşvermişlik sezer:

"Beyaz elbiseli kadınlar öylesine aldırmazlar ki hepsi sanki birer aşık[81]

Sonuç olarak, diyebiliriz ki

- Bir toplumun uygarlığı kadınlarının temel insan haklarından yararlanmalarıyla, onların saygınlıklarıyla ve genel giyim tarzlarıyla doğru orantılıdır,

- İzmirlilerin genel karakterleri yöre İklimiyle tam bir uyum göstere gelmiş ve onun değişmesine bağlı kalmıştır; onlardaki yumuşaklık, kayıtsızlık, güler yüzlülük, cana yakınlık yörenin hoş ve ılıman iklimiyle uyuşuyor,

- İzmir kadınlarının giyimde ince bir zevke ve sanat yeteneğine sahip olduklarını, özellikle başlarını yapmadaki ustalıklarını doğrudan hayranlık ifadelerini yansıtan tanıklıklardan öğreniyoruz,

- İzmirli Türk kadınının belli süreç içinde, ne yazık ki, Hristiyan kesimlerin kadınları kadar giyimde ve benliğini (!) ortaya koymakta özgür olmadığını, tersine, tam bir teslimiyet içinde olduğunu ve yalnız-kapalı bir yaşamın tutsağı olduğunu görüyoruz,

- Kent insanının kılık ve kıyafetindeki evrim süreci XVIII. Yüzyıl'ın sonlarında devinim kazanmış görünüyor; bunda doğrudan Avrupa kültürünün çarpanlarının etkileri görülüyor. Kadınlar sanki günü gününe 'Leroy'dan giyiniyorlar, vb.

- İzmirli Türk kadını bu çok uluslu kent toplumunda 'benliğini' kazanmakta ve hak ettiği evrensel yerini ve değerini bulmakta gecikmeyecektir, Atasına lâyık bir Cumhuriyet Kadını olmanın öncülüğünü yapacaktır; Türk toplumunun teslimiyetçi ve Yazgıya (!) boyun eğici olmaktan kurtuluşu ancak Türk Kadınının 'birey' olduğunu yaşamın her alanında eksiksiz gösterebilmesiyle gerçekleşecektir.

- XIX. Yüzyıl'ın başında kent, iklimi, doğası ve insanıyla 'egzotizm'ini korumayı sürdürmektedir, henüz iç burkan bir 'métamorphose' (biçim ve yapı değişikliği)a uğramamıştır! Gülen bir doğa vardır, üzerinde gülen, oynayan insanlar vardır!

[80] A.Y., s.22.
[81] TINAYRE, Marcelle, A.G.Y., s.93.

- XIX. Yüzyıl'ın başlarında Fransız edebiyatının, Fransız romantizminin etkisiyle gezginlerimizin insan betimlemelerine odaklandıklarını, genelden özele indiklerini görüyor gibiyiz. Bunun dışında gezi anılarında 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiklerinin insandaki ve doğadaki etkilerinin arandığını ve sorgulandığını hissediyoruz; 'değişim'in, bir tür 'arınma'nın gerekliliği ya da 'kaçınılmazlığı' kapıları zorlar gibi!

III- Kentteki Toplumsal Kesimlerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Sosyo-ekonomik yapısıyla yüzyıllardır 'kozmopolit' bir nitelik taşıyan İzmir kenti nüfusu çokuluslu bir göçmen topluluğundan oluşuyordu. Bu haliyle özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse günümüzün 'Avrupa'sının bir 'maket'ini oluşturuyordu. Çünkü biraz özgürlük ve biraz güvenli yaşam arayan nice insan bu kente koşup yerleşiyordu. Özellikle Macar tarihçilerinin saptadıkları gibi Osmanlı İmparatorluğu topraklarına doğru olan bu akış daha XV Yüzyılda başlamıştı. İzmir kenti XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda diğer tüm Avrupa kentleri içinde bu akışı en açık bir biçimde ortaya koyan bir kenttir.

Kent nüfusunun sunduğu çok renkliliği belli tarihsel süreç içinde aynalardan gözleyelim:

1699 Yılı

Büyükelçilikler ve Konsoloslukar

XVII. Yüzyıl sonunda gezgin Antoine De La Montraye'nin kentteki toplulukların sosyo-ekonomik durumları hakkında yansıttıkları şöyle (1699):

Elçilikler ve Konsolosluklar

Bu dönemde,

> *"Elçilikler ve Konsolosluklar Türkiye'de Prensler gibi yaşıyorlar[82] "*

İngiliz Topluluğu

Prensler gibi yaşayanlar arasında

> *"Bu ülkenin en varlıklı ve genellikle de zadegân olan Tüccarları İngilizlerdi (...). Çoğunun yazlık evleri, sayısız atları var, bu atlarıyla sık sık av partileri düzenliyorlar: av hayvanlarının bolluğu ve onları avlama özgürlüğüydü onları bu masum zevklere çağıran[83] "*

---

[82] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185.
[83] MONTRAYE, A. De La, A.Y., s.185.

1764 - 65 Yılları

Kabzımallar

Dr. Richard Chandler İzmir'in kaymak tabakasını oluşturan kabzımallar hakkında şunları yazıyor (1764-65):

"Kabzımallar burada saygın bir kitle oluşturuyorlar, hepsi de bolluk içinde yaşıyor ve büyük servetler ediniyorlar[84] "

1776 Yılı

Tüccarlar

Kont Choiseul-Gouffier hemen aynı tarihte kent tüccarlarından şöyle söz ediyor (1776):

"İzmirli tüccarlar çok daha mutlular; onlar güzel bir gökyüzünün, bereketli bir toprağın ve burada oturan Türklerin yumuşak ve insancıl karakterlerinden doğan bir özgürlüğün sağlayabileceği tüm nimetlerden yararlanıyorlar. (...) Onların birikimleri Levant' ın başka hiçbir yerinde bu denli yaygın ve yararlı olamaz; Tokat'tan, Ankara'dan, Bursa'dan, Konya'dan, Antalya'dan, Erzurum'dan, Diyarbakır'dan ardı arkası kesilmeyen zengin kervanlar hep onlara gelir, onların takas ürünlerinin sayılarını artırarak bu yoldan elde ettikleri ürünlerin gelirini anayurtlarına göndermelerinde kendilerine büyük olanaklar sağlarlar[85] "

Sonuç olarak, toplumsal ve iktisadî açıdan İzmir, XVII ve XVIII. Yüzyılların akışı içinde

- Türklerin siyasal ve nüfus bakımdan egemen olduğu 'kozmopolit' bir kenttir,
- Sosyo-ekonomik yapısı sıkı ve sağlam bir dokuya sahip olarak genleşmektedir,

Yabancı uyrukluların oluşturdukları toplum kesimleri için Levant'ın, Avrupa' nın birçok kenti arasında 'gönencin, can ve mal güvenliğinin, özgürlüğün ve mutluluğun ' en çok erişildiği bir imge sunmaktadır.

- Bu kentte yabancı uyruklular yurttaşı oldukları ülkelerin Konsoloslukları tarafından koruncа altında olagelmişlerdir,

Yabancı uyrukların oluşturdukları toplum kesitleri arasında bir uyum, dayanışma ve saygı süregelmiştir,

Kente dışarıdan her ulustan insanların ve ticari her tür mal ve ürünlerin akışı, içeriden de dışarıya ticari mal ve ürünlerin akışı, sermayenin kaçışı süregelmiştir,

- Kentteki toplum kesimlerinin yaşam tarzları, mutlulukları, saygınlıkları,v.b., her kesimin oluşturdukları dokunun yapısıyla doğru orantılı olmuştur...

[84] CHANDLER, Richard (Le Dr.), A.G.Y., s.144.
[85] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.344.

1842 Yılı

Lazaristler

"Nice yıllar önce Lazaristler, Romalı propaganda rahipleri Fransız koruması altında ve eski kapitülasyonların güvencesinde İzmir'e yerleşmişlerdi. Sadelikleriyle, iyilikleriyle aziz rahipler Müslümanların zihninde büyük bir saygı kazanmışlardı. Türklerin saygısını kazanmaktan çok daha fazlasını yaptılar; hastalandıklarında onları tedavi ederek, zor koşullarda onlara öğütler vererek, gereksinim halinde onlara yardım ederek ve onları teselli ederek onların minnettarlıklarını hak ettiler ve sevgilerini kazandılar. Oysa Doğu'nun tüm diğer noktalarında kendilerinden nefret edilen Hristiyanlar hiç kesintisiz işkencelere uğruyorlar, bazen de (son kez görüldüğü gibi) kıyıma uğruyorlar. Bu sınanmış dinin önderleri olan Lazaristler İzmir'de Müslümanlar üzerinde tam bir baba yetkisini uyguluyorlar[86] "

Grili Rahibeler (Des Sœurs Grises)

"Birkaç yıl önce Paris Yabancı Misyonlarınca gönderilmiş bulunan Grili Rahibeler İzmir'de bir kurum oluşturdular, burada Lazaristler kadar sevilirler ve saygı görürler. Yüz elliden fazla Rum, Ermeni ve Katolik kızı onların sayesinde sıkı bir eğitim görürler ve iyi bir ahlâkın öğretilerini edinirler[87]

1845 Yılı

Avrupalılar X Fransızlar

"Avrupalılar bu kentte önemli bir etki uygularlar ve Avrupalılar arasında Fransızlar büyük bir yer tutarlar[88]

1863 Yılı

Bazı Toplumsal Kesimler

Toplumsal kesimler arasında Rumlardan daha az kalabalık olan Katolikler de var, bunların da bir katedralleri- çok özel bir ilgiye lâyık vakıf-, Propaganda koleji (collège de la Propagande), Sainte-Marie okulu (l'école de Sainte-Marie), Hıristıyan Doktrini Biraderleri (les Frères de la Doctrine Chrétienne), Yardım Bacıları (les Sœurs de Charité), Sainte-Antoine ve Saint-Roch hastaneleri, Latinler ve Melşitaristler (les Melchitaristes)'i var.

[86] VALON, Alexis de, in: A.G.Y., s.355.
[87] A.Y., s.355.
[88] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.149.

Müslümanlar

"Çoğunluğu oluşturan Müslümanların onarılacak camileri var; askerî ve diğer okulları var, tekkeleri, yoksulları, hastaneleri, zaptiyeleri, Valilikte (Konak) memurları var[89] "

1872 Yılı

İngiliz Topluluğu

"İngiliz topluluğu en önemlisi ve en etkinidir. 1789 Devrimi'nden beri bu kentte çakılıp kaldılar. Fransa, eskiden Doğu'nun efendisiydi. İngilizler Doğu'da XVIII. Yüzyılda pek parlak olan Fransız askerî ve ticarî gücünü yıkmakla kalmadılar Müslümanların zihinlerinde de deniz zaferlerinin anısını bıraktılar: fazlasını ve daha iyisini yaptılar. Küçük Asya'nın verimli ülkelerini daha iyi sömürmek için mağazalar açtılar, sürekli kurumlar oluşturdular. Güncel üstünlüklerini açıklamak için bunlar az bile. Bir yandan İzmir yöresinin doğal zenginliklerini sömürürlerken, bir yandan da yavaş yavaş zihinlerin efendisi olurlar, toplumun tüm sınıflarına dillerini, alışkanlıklarını, uygarlıklarını işlerler. 1848 Yılından sonra topluluklarının gençliğine gerçek bir Britanya eğitimi vermeye yönelik birçok okul açtılar; bu kurumlar sayesinde bir arada ve birlik olarak kalıyorlar, yurttaşlarıyla sürekli ilişki halinde oluyorlar ve hem kendi çıkarlarına hem de ülkelerinin çıkarına hizmet ediyorlar. Bu tarihten itibaren yurtdışında yaşayan yurttaşlarıyla hükümet arasında görüş ve çıkar alışverişlerinde bulunulur, bu da hükümetin yurtdışında oturan uyruklarını her zaman korumasını sağlar, bu uyrukları da her türlü olanaklarla İngiliz fikirlerinin etkisine ve yayılmasına hizmet etmeye götür. İzmir'de oturan İngilizlerin eğitiminde hiçbir şey göz ardı edilmez; onlara az görülür bir mükemmellikte yaşayan diller öğretilir; onlar aynı zamanda ülkenin iktisadi durumunu dikkate almayı çok iyi öğrenirler. İngilizler yalnızca bir ve güçlü bir topluluk oluşturmakla kalmazlar İzmir ve çevresi sakinlerini, İzmir'in aydın gençliğini sağlam ve uygulayıcı akılla ilgili olarak bilgilendirirler. Onlar kendileri olarak kalmanın ve kendi fikirlerine göre kendilerini aralarında yaşamaya ve çalışmaya çağıran insanları dönüştürmelerinin çifte liyakatını kazanırlar[90] "

XIX. Yüzyıl'ın başından itibaren Küçük Asya'da süregelen Fransız etkisinin hemen hemen tüm alanlarda yerini İngiliz etkisine bıraktığı açıkça görülmektedir: denizcilikte, ekonomide, ekinde: eğitim, ahlâk, yönetim (içişlerine karışma, siyaset), vb.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da yukarıdaki alıntıda açıkça görüldüğü gibi son satırların bizce birbirlerine ters düşmesi: kendileri kalmak İngiliz kolonisi için bir liyakat, dahası çok sayıda insan dönüştürmek (İngilizleştirmek) bir başka liyakat! Öte yandan ise çoğu Türk olan bir yığın insan için de kendilerinin dönüşmeye

[89] GARDEY, L, A.G.Y., s.249-250.
[90] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.94-95.

(İngilizleşmek, Fransızlaşmak) razı olmalarının bir liyakat olduğu da söylenebilir mi? Doğrusu bu çelişki biz Türkler için yüz yıllarca süren, belki de bin yıllık bir sorundan başka bir şey olmayıp bir sürü ardışık sorunu da getirmektedir: Avrupalı olmak ya da olmamak? Evet mi hayır mı? Evetse, ne zamana kadar ve nasıl? Teslimiyet mi, Evrensel Bilinç mi, yoksa Ulusal bilinç mi? Nedir bu AET (Bugün AB: Avrupa Birliği)'ye üye olma yolunda harcanan çabalar?

Peki bu reddediş de ne? Yeni bir kimlik arayışına, toptan bir kılık değiştirmeye, vb. ihtiyacımız mı var? Dahası bu çifte liyakata ne zaman sahip olacağız? Doğrusu şu ikinci liyakata hiçbir zaman ihtiyaç duymadık, ama hangi içgüdüsel etkiyle bilinmez?

Peki niye bu Avrupa (Birliği) ülkeleri yenice dağılmış olan Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmiş cumhuriyetleri tanımakta bu denli aceleciler? Oysa Türk kökenli olanları tanıdıkları yok? Yoksa değişmez belli bir siyasetleri mi var?

Bizim kendi benliğimiz kendi gözümüzde ne, onların gözlerinde ne? Neye dönüşecek bu benliğimiz bize rağmen, onlara rağmen? Asıl sorun işte burada!

Alman Topluluğu

> *"Sayıca az ama üyelerinin zekâ, etkinlik ve sanayisi çok olan Alman topluluğu son yıllarda çok etkileyici bir konuma gelmeyi bilmiştir.*
>
> *Propaganda aracılığıyla gençliğine tüm fikirleri ve tüm duyguları, felsefi kuramları olduğu kadar ulusal nefretleri de yayan Üniversitelerinin etkisiyle hemen her şeyi evlerinde yapan Almanlar mükemmel bir etki aracını ellerinde tutuyorlar ve İzmir'de bunlardan yararlanıyorlar. Onlar bir zamanlar Fransız eğitiminin sahip olduğu uluslararası özelliği kendi yararlarına ustaca kullanmayı da bildiler; böylece okullarına tüm uyruklara ait gençler gitmeye başladılar. Alman Laikler ve Kongreganistler çağdaş eğitimin gerekleri önünde eğilmeyi bildiler; Onlar en azından İzmir'de bilinçlere dışarıdan etki ederek dinî etkide bulunma zamanının çoktan geçtiğini anladılar*[91] "

İzmir'in düşünsel yaşamının XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Alman damgasını da taşımaya başladığını söyleyebiliriz. Bu durum özellikle eğitimde hissedilmektedir: Laiklerin ve Alman kongregasyoncularının yeni eğitimin uygulanmasındaki çabaları, Alman felsefesinin yaygınlaşması, vb.

İzmir Arena'sında tüm düşünce akımlarının çarpıştığı ve İzmirlilerin de bu akımların seyircileri ya da gladyatörleri oldukları bu dönem bize Mahatma Ghandi'nin şu özdeyişini anımsatıyor. Öyle bir evim olsun isterim ki, bu evin dört bir yanında geniş pencereleri olsun ve onlardan içeri kurtuluşu getirecek her türlü düşünce rüzgârları essin!

[91] A.Y., s.95-96.

Fransız Topluluğu

Fransız kolonisi iki parçaya bölünmüş görünüyor:

"Birinci gruptakiler anayurtla ilişki halinde kalıp gerçek Fransız fikirlerini paylaşanlar ve İlerleme fikrine bağlı kalanlar. Bunlar Marsilyalı birader Mösyö M. Dussaud'nun ardından rıhtımların yapımı sırasında İzmir'e gelip burada Rıhtımlar Şirketi'nin hizmetinde tüccarlar ya da ataşe olarak kalanlar. İkinci gruptan olanlar Révérends Babalar (Révérends Pères)'ın etkilerini ve propagandalarını kabul edenler, (...) Yani onlar için mezhep akaidi ve uyrukluk aynı anlama geliyor. Bu Lövantenlerin çoğu, Mösyö Elysée Reclus'nün saptamasına göre, yörede nesiller boyu yerleşip kalmışlar, karışık ırktandırlar; birçoğu uyruğu oldukları ulusun dilini yarım yamalak bilmektedir, ama her şeyi daima konsoloslarından isterler ve Türk yargısından muaf tutulma ayrıcalığından yararlanırlar[92] "

Kongregasyonlar

"İzmir'de Fransızca eğitim veriyorlar: Bunlar hem Fransa'nın karşı olduğu ve bu nedenle Avrupa'yı ayağa kaldırdığı eski zihniyeti hem de uzun zamandan beri kullanılmaz olan yöntemleri korumayı sürdürüyorlar[93] "

1887 Yılı

Çokevrenli Görünüm

Nüfusun çokevrenli görünümü bu yılın haziran ayının bir sabahında resmedilmiş şu tabloda daha iyi ortaya çıkıyor:

"(...) Zenginlerin, özellikle de İzmirli Frenklerin tam da gelip deniz kenarında günlük gezintilerini yaptıkları an bu. İşte hepsi orada: konsoloslukların dış görevlileri, her uyruktan tüccarlar, İsviçreli otelciler, Alman kâşifler, Avusturyalı terziler, İngiliz madenciler, Hollandalı incir tüccarları, İtalyan simsarlar, Macar bürokratlar, Ermeni komisyoncular, Rum bankerler, bunlardan başka bilinmeyen nedenlerle ülkelerini terk edip kentte kendi dillerini az bir ücretle öğreten çok sayıda eski noter ve eski veznedar[94] "

Mesleklerdeki bu çeşitlilik kentteki bu yüzyılın sonlarındaki toplumsal, ekenomik ve ekinsel yaşam durumunun bir göstergesi değil midir? Bir bir rahatsızlıktan acı çeken Ülkenin durumu hakkında da bir şeyler oluşturmuyor mu kafalarımızda?

[92] A.Y., s.96.
[93] A.Y., s.96.
[94] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.120-121.

IV- Toplumsal Değerler

Dostluk - Dayanışma

17 ve 18.Yüzyıl boyunca İzmir kenti insanları genellikle dostluk ve dayanışma içerisinde yaşamayı becerebilen ender kent topluluklarından biri olmuştur (1676):

17 Yüzyıl'da İzmir kenti:

> *"İyi dostlukların Kenti (...) tüm Levant'da bir tane daha böyle bir kent yok*[95] *olarak görülür.*

Kent sakinlerini uzlaşmacı, insancıl özellikleri vardır:

> *"İzmir kentini canlandıran ticaret zihniyeti bu yoldan insanları yumuşatıyor ve birbirlerine yaklaştırıyor. Bu büyük Pazar kesintisiz olarak Avrupaî gelenek-göreneklerle Doğu'nun törelerinin karışımını sunuyor*[96]

Gelenek ve göreneklerin, ticaretin de İklim gibi kent insanının karakteri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (1817):

> *"İzmir'de egemen olan gelenek ve göreneklerin hoşluğunun ve yalınlığının ticari ilişkiler üzerinde de etkili olmaması olanaksız; şunu da gördüğümüz oluyor: tüccarın biri bir takım kötü ticari işlerde bulunmuşsa meslektaşları onu çökertmek yerine hemen onun yardımına koşuyorlar; bu durum ticaretin Mısır paşasının, Yunan korsanlığının ve siyasetin vurduğu darbelerden ister istemez zarar gördüğü yıllarda birçok kez görüldü*[97] "

Kentteki dayanışma XIX. Yüzyıl boyunca bir âlicenaplık eylemi olarak kendini gösterir. Toplumun bir parçası her hangi bir felakete uğradığında felaketzedelere yardım etmek, onların yaralarını sarmak üzere anında bir kurul oluşturulur. İşte size bir örnek:

> *"Günlük olaylar (...)*
>
> *- Çekirgelerin yok edilmesi için Bornova'da oluşturulan Kurul övgülere lâyık bir çabayla görevini sürdürmektedir.*
>
> *Bu köyün birçok sakininin cömertliği sayesinde köylülere topladıkları çekirgeler için 15 kuruş ödeme yapılması için yeterli miktarda para toplanabilmiştir*[98] "

Sağduyu - Laik Anlayış - Konukseverlik

XVII. Yüzyıl'da İzmirliler sağduyu ve laik anlayış noktalarında 'bir toplumsal sözleşme' ye bağlı olduklarını göstermişlerdir, bu özellikleriyle de yabancı gezginlerin övgülerini hak etmişlerdir (1699):

---

[95] J. SPON et G. WHELER, A.G.Y., s.187
[96] FORBIN, M. Le Cte, A.G.Y., s.49.
[97] FONTANIER, V., A.G.Y., s.117
[98] Phare du Bosphore, Journal quotidien paraissant à Contantinople, lundi 9 mai 1887; Bkz. İst. Beyazıt Umumi Küt., Gazeteler, G: 619, C.-1.

"Öte yandan aralarında çok özel bir birlik-beraberlik var; ne din ne ulus ne de her hangi bir tarafın çıkarı bu birlik ve beraberliği bozmuyor, savaş yıllarında bile[99]!"

Kanımızca, 'Laik anlayış'ın Küçük Asya'da filizlenip kök salmasında İzmir kenti ve İzmirli 'Öncü' olmanın tacını taşımayı çoktan hak etmiştir! Çağdaş topluma gidişin de bu özelliğe sahip olmaktan geçtiğini tarih nice acı toplumsal deneyimler sonucu göstermiştir.

Kent insanları arasındaki bu birlik ve beraberliğin, Laik anlayışın XIX. Yüzyıl'ın başlarında da sürdüğüne tanık oluyoruz: V Fontanier, Bornova'da farklı uluslardan oluşan, her türlü şoven tutum ve davranışlardan arınmış bir topluluğun varlığını gözlüyor, onların konukseverliklerine de hayran kalıyor (1821):

"Birkaç günlüğüne Bornova'ya gittim, tüm sakinleri arasındaki birlik-beraberlik dikkatimi çekti, yabancılara gösterdikleri konukseverliklerine hayran kaldım. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, hepsi de dirlik düzenlik içinde yaşıyorlar, farklı uluslardan insanların bu birlikteliği buradaki topluluğa büyük bir çekicilik kazandırıyor. İşte Levantenler diğer ülkelerdeki kent sakinlerine olan büyük üstünlüklerini bu iç içe oluşlarına borçlular (...). Doğrusu ya onların çok az insanın artık bulunduğu şu ulusçu önyargılardan hiçbiri tarafından yönlenmedikleri gözlenebilir[100]

XIX. Yüzyıl'ın başlangıcının ulusalcı düşüncelerin ve eylemlerin geliştiği bir dönem olduğu unutulmamalıdır.

XIX. Yüzyıl İzmirlilerinin mizacını ne kadar indirgesek de geriye onların "barışçı" olmaları, "barışçıllık"ları kalır. Bu nedenledir ki XIX. Yüzyıl'ın ortalarında bile İzmir'de sevindirici olan şu uzlaşmalı uyum egemen varlığını sürdürmektedir:

"Ters yöne itilen nice benzemezliklerle, nice karşıt çıkarlarla birbirlerinden ayrılmış olan İzmir sakinleri arasında çok seyrek olarak bozulan barışı korumak için koşulların mutlu bir birleşmesi gerekiyor[101]

XIX. Yüzyıl'da gözlemlemesi mutluluk veren şey, başka yerlerden daha güçlü bir biçimde hissettiğimiz hoşgörüydü. Dinsel hoşgörü, daha doğrusu İslâm'ın hoşgörüsü İzmir'de ikliminin yumuşaklığıyla uyuşuyor ve laikliğin son sınırlarına dayanıyordu:

"(İstanbul'a göre) burada önyargıların ve İslâm'ın gereklerinin boyunduruğu daha az hissediliyor. Burada Avrupa'ya, törelerine ve eğilimlerine daha yakın yaşanıyor[102]

Diyebiliriz ki laiklik, bu kentte büyük Fransız İhtilali'nin kazanımlarından biri olarak çok daha önceleri vardı.

[99] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185.
[100] FONTANIER, V., A.G.Y., s.116.
[101] VALON, Alexis de; A.G.Y., s.355.
[102] MARMIER, XAVIER, A.G.Y., s.149.

İzmirliler daima konuksever olmuşlardır. Onların konukseverliklerinden, cömertliklerinden söz etmeyen tek bir gezgin olmamıştır. Üstelik bu konukseverlik ulusal kimlikle de sınırlanmamıştır. Diğer erdemleri de bu konukseverlik sayesinde parlıyordu. Aile bağlılığı, incelik, sevecenlik, âlicenaplık, vb.

"Levant'da İzmir'den başka hiçbir yerde böylesine bol seçimli ve bol sunumlu masalar görmedim: yine de kabul etmek gerekir ki özsaygı ve parlama arzusu kente ucuza girmiyor[103] "

İzmirliler yüksek düzeydeki Devlet görevlilerine ve askerlere karşı konukseverliklerini göstermekten asla geri kalmamışlardır. İşte L. Gardey'in kentte, Abdül Aziz'in dönüşü sırasında kente dağılan beraberindeki subayların çoğunda gözlediği:

"Mağazalar ve işyerleri (...) açık, yabancılar her yerde en ateşli ve en güzel karşılamayı buluyorlar, Doğu'nun konukseverliği onlara tüm çekicilikleriyle görünüyor[104] "

İzmirliler iyilikseverdirler. XIX. Yüzyıl'ın yıllarına ait gazetelerinde İzmir Yardım Derneği, Yardım Bacıları (Les Sœurs de la Charité), vb. kimi yardım derneklerinin düzenledikleri yardım etkinliklerine ilişkin sayısız duyurulara defalarca rastladık. Bu duyurularda sıkça ayrımına vardığımız şey, bu komitelerde/ komisyonlarda adları geçen üyeler tüm toplumsal kesimlere aittiler ve de yardımlar ihtiyaç duyan herkese yönelikti. "Hangi dinden olurlarsa olsunlar tüm yoksullara aitti"

Sonuçta İzmir'de iyilik/ yardım ve uzlaşı herkesi kapsıyordu. Bu, İnsanlığın tekliği durumuydu, dışlama durumu sözkonusu değildi.

İşte iyilik/ yardım konusunda birkaç örnek:

"Haberler ve çeşitli olaylar

-İzmir, 29 Eylül

İzmir Yardım Derneği (Association de Charité de Smyrne)'nin yardım dağıtımı önümüzdeki Perşembe günü, 5 Ekim'de, başlayacağından derneğin önde gelen hanımefendileri yoksulların gereksinimlerinden kendilerine bilgi verilmesini özellikle belirtmişlerdir. MM.Aliotty, Abro, Alexandroff, Baltazzi, Bonnal, Calothi, Karcher, Schaloum, Franceschi Landon, Lavino Maraccini, Michel, Missir, Patterson, Petrà, Reggio, Sadullah, Salzani, Whittal, Youssouf.

Tün dinî topluluklar ve İzmirli tüm uyruklar arasından seçilen bu beyler böylelikle Derneğin yardımlarını hangi dinden olurlarsa olsunlar tüm yoksullara yayabileceklerdir. Şurası da gayet iyi bilinmelidir ki derneğin önde gelen hanımefendileri yukarıda adı geçenlerden her hangi birinin salık vereceği yoksulları her zaman ivedilikle karşılayacaklardır.

[103] TANGOIGNE, J.M., A.G.Y., s.33.
[104] GARDEY, L., A.G.Y., s.231.

İzmir Yardım Derneği'nin önde gelen hanımefendilerinin ortak isteği üzerine, M. Louis Ledoux, Fransa genel konsolosluğu ikinci çevirmeni, kasadarlık görevlerini severek kabul etmiştir[105] "

"Duyurular

YOKSULLAR İÇİN ÇEKİLİŞ

İzmir'deki yoksullar yararına çekilişe dâhil olan eşyaların çekilişin yapılacağı bu ayın 21'ine kadar Yardımsever Rahibeler (Sœurs de la Charité)'in konutlarında kalacağı, çekilişin öğleden sonra saat ikide yapılacağı kamuoyuna duyurulur[106] "

" Yerel haber...

- Sanatlar ve Meslekler Lisesi ve tutukevleri yararına yarın öğleden sonra saat üçte Belediye İkinci Encümenliği Binasında yapılacak olan piyango çekilişini duyurmamız rica ediliyor[107] "

Katolikler ve Türkler arasındaki ilişkilerden söz etmek gerekirse diyebiliriz ki XIX. Yüzyıl kent adına Kent yetkilileri ile Fransız, İngilizler, Venedikliler ve tüm azınlıklar arasında samimi dostluk damgasını taşır.

Dostluk

Hıristiyanlar ve Türkler arasındaki toplumsal ilişkilere göz attığımızda 17.Yy. süresince kent yetkilileriyle Fransızlar, İngilizler, Venedikliler ve diğer topluluklar arasında sıkı bir dostluğun varlığının dikkat çektiğini söyleyebiliriz (1657):

"Her zamanki eğlenceleri Fransızların büyük dostu olan Miroğlu Türk'ün bahçesinde oluyor[108] "

XVIII. Yüzyıl, ortak çıkarları korumak için de olsa Lövantenler, yabancılar arasında görülen uzlaşmaya, dayanışmaya, aile bağlılığına ve konukseverliğe tanıklık eder. İşte buna bir örnek: 4 ...(1776) tarihinde yabancı konsolosların tümüne, onların şansölyelerine, her uyruğun ileri gelenlerine akşam yemeği veren Amiral Bouffremont şu notu düşer:

"Hepsi bir bütün: hepsi bir aradalar.

Bu uzlaşı herkesin bir yerden kopup gelerek yerleştiği özellikle şu yaban toprağında tatlı yaşam için değil, işlerden edinilen varlık için de büyük bir avantaj. İçimizi dolduran tüm bu inceliklerle bu uzlaşının ayrımına vardık."

---

[105] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, 29 Sept.1848, n.449; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

[106] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 15 février 1850, n.521; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I)

[107] L'Impartial (50ème année), Smyrne, mercredi 12 mars 1890, n-3852; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

[108] BOVLAYE-LE-GOVZ, SIEVR DE LA, A.G.Y., s.19.

Her uyruk bize katılmanın ve bizi önceden bilgilendirmenin onurunu elde edecektir[109] "

XIX. Yüzyıl İzmirli lövantenlerin insani tutum ve davranışlarında daha çok inceliklere tanık olur.

Mac-Farlane'ın not ettiği aşağıdaki örnek XIX. Yüzyıl Lövantenlerinin "hoş aile bağlarını, inceliğini ve konukseverliğini" açıkça ortaya koyuyor, bu özelliklere başka yerde çok az raslanır:

"Ama İzmir kendisine özgü toplumsal avantajlar sunuyor. Bir yabancı geldiğinde tüm sınıfları birbirine yaklaştıran bu içli dışlılığı görünce şaşıp kalıyor; kendisi bu durumdan anında yararlanabilir, tabii bu bahaneyle karar verirse; törenin, katılığın, ünvanın hiç olmamasında zihni yoran bir şey var. İzmir'de herhangi bir evde tanıtılırsınız, orada Lövantenlere rastlarsınız, tanışma anında yapılmıştır; sanki tüm bu insanlar sizi yıllardır tanıyorlarmışçasına anında sözü size yöneltirler, önce kadınlar yöneltirler (bu durum belki de gezginin hiç hoşuna gitmeyen bir karşılama biçimidir); size Rumların, Türklerin öykülerini anlatırlar, gazinolarının şahane balolarından söz ederler ve size Paris ve Londra hakkında bin bir soru sorarlar, bu iki kent hakkında Doğulu imgelemleri en abartılı düşünceleri oluşturur. Konuşmalarında çok az bir eğitime ve zekâya ama inceliğe rastlarsınız, bir de sık sık günün hoş vakitlerini büyüleyen doğal bir canlılığa.

Ertesi gün, ziyaretinizi yenilemek ya da tanıştırıldığınız bir başka eve gitmek size kalmıştır. Kahve genelde gümüşten olan bir kâsedeki bir porselen fincanda Türk usulü ikram edilir; bir de uzun bir pipo, zira burada herkes tüttürür, kadınlar da buna alışmışlar; sonunda bir bardakda su, böylece bu tür toplantılarda görüp göreceğiniz eğlencelerin hepsi budur. Ne var ki, bolca soğuk içecek olmadığından uçuk kaçık bir söyleşi, candan ve içli dışlı bir karşılama size horgörmeyeceğiniz bir takım giderici rahatlıklar sunacaktır. Hava soğuk ise kadınların tandırı altında bağdaş kurmaya çağrılırsınız. (Tandır, tabanı 6-9 parmak yukarıda, üzerinde bir miktar köz bulunan tabladır; siz ayaklarınızı ateşin yanında tutarken dizlerinizi hatta çenenizi bile örttüğünüz battal boyutta bir halıyla sarılı.) Sıcaklığından ve içtenliğinden yararlandığınız bu güzel topluluk her zaman aranır.

Bu hafif yollu karalama resim yumuşak ve girişken bir mizaca sahip bir halk hakkında bir fikir verecektir; işte İzmirli Lövantenler de böyle bir halk; sözlerime ekleyeceklerim onları ayrı tutan iyi niteliklerin hiçbirini yadsıma amacıyla olmayacaktır[110] "

Alexis de Valon Tüccar Fransız ve İngilizlerin İzmir'de uzak yerlere yerleştiklerini, tek nedeninin de başka yerlerde çok ender olan aralarındaki "yürekten uzlaşıyı hiçbir şeyin bozmaması" olduğunu kaydeder:

[109] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.76.
[110] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.69-71.

"Buca'da Fransız yok. Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da iki rakip ulusun temsilcileri bu fırsatla ikili ilişkilerindeki "içten uzlaşı"yı hiçbir şeyin bozmaması için villaları arasında Douvres'u Calais'den ayıran uzaklık kadar bir uzaklığı bırakmaları kararına varmışlardır[111]

Türklerin erdemlerine gelince, burada onların hoşgörülüğünü, insancıllığını, dürüstlüğünü, dayanışmacılığını, uygar oluşlarını saymamız gerekir, çünkü tarih boyunca hemen hemen tüm gezginler bu saydıklarımızın adeta tam bir uzlaşı sonucu olduğunu belirtmişlerdir.

Yönetim alanında ise İzmir kadısının azınlıklar karşısındaki kişiliği ve tutumu Türklerin mizaçlarının "Hoşgörülü" özelliğine güzel bir örnektir. Bu durum, Avrupayı XVII. Yüzyıl'da "hoşgörüsüzlük" paramparça ederken de aynıydı:

"Kent bir kadı tarafından yönetiliyor, kadı artık Türkiye'nin diğer yerlerinde olduğu kadar Hristiyanlara karşı kaba değil[112]

Anımsayalım, bu tarihlerde Museviler, örneğin İspanya'da türlü baskılardan ne acılar çekiyorlardı!

Tavernier yönetimin azınlıklara karşı İmparatorluğun her köşesinde adil ve yadsınmaz bir hoşgörüde bulunduğunu kaydeder. Dahası azınlıkların Bâb-ı Alî'de siyasal bir güç sahibi olduklarının da altını çizer:

"Kadı görevini kötüye kullanacak olsa gidip Şeyh-ül İslâm'a şikâyette bulunmak için İstanbul o kadar uzak değil, hem kendisine sunulacak birkaç armağanla yerini bir başkasına verme fırsatını yakalama rahatlığı içinde olan kadı kolayca yerinden azledilebilir[113]

Türklerin "yumuşak" ve "insacıl" mizacı Ch. Sonnini ve Choiseul-Gouffier'nin söyledikleri eşdeğer sözlerle de özetlenebilir:

"Diğer mahallelerin sakinleri olan Türklerin yumuşak ve hoşgörülü mizacı yabancılar için kentte konaklamayı huzurlu ve güvenli kılıyordu[114] "

"İzmirli yabancı tüccarlar güzel bir gökyüzünün, bereketli bir diyarın ve burada oturan Türklerin yumuşak ve insancıl mizacına dayanan bir özgürlüğün sunduğu tüm nimetlerden yararlanıyorlar[115]

Şunu da belirtelim ki, Türklerin mizacının bu iki çizgisi yazgılarının ters döndüğü zamanlarda bile asla değişmemiştir.

V Fontanier Türklere özgü başka bir erdemden söz eder: "namus/ iffet":

[111] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.359.
[112] TAVERNIER, Jean, A.G.Y., s.140.
[113] A.Y., s.140.
[114] SONNINI, Charles, s., A.G.Y., s.334.
[115] CHOISEUL-GOUFFIER, A.G.Y., s.334.

" Üstelik İzmir'de Türklerin terbiyesizliği de yok[116]

Türklerin "hoşgörür" özelliği A. de Valon tarafından din alanında da görülür:

Ama bu kentin Türkleri, hatta kamu görevlileri arasında dinî bir hoşgörü fark ediliyor[117] "

Bu hoşgörürlük onların özlerinde var olan "laiklik" anlayışına tamı tamına bağlı değil mi? İnsanlık için İnsanlık adına savaşlar veren Şövalyeler "Hoşgörü" denen bu ülkü peşinde değil miydiler? Şu Ortaçağ Avrupası'nın yoksun kaldığı bin yıllık bir özlemi dile getirmiyor muydular? Öyleyse insan topluluklarının yozlaşma nedenlerinden birini nerede aramalı? Şu hoşgörü yokluğu bunun göstergelerinden biri değil mi?

Le Sr. A. De La Montraye İzmir gümrüğünde tanık olduğu Türklerin insancıllığına hayranlığını itiraf etmekten kendini alamaz, o tarihlerde Hıristiyan dünyasının hiçbir yerinde yabancı yolculara ya da gezginlere karşı böyle bir insancıl davranışın görülmediğini belirtir:

"Gümrük görevlilerinin insancıllığına hayran kaldım; "Tüm Hıristiyan dünyasında yapıldığı gibi" yolcuların ceplerini karıştırmayı bırakın, kendilerine açtığım sandığıma el bile sürmediler[118] "

Bu tutum ve davranış İnsana saygıdan, insanın kendine, daha doğrusu kendi kişiliğine güveninden kaynaklanmıyor mu? Bu noktada diyebiliriz ki, "Kişilik" dolu dolu anlamını ancak enikonu yerleşmiş demokratik düzenlerde bulan bir terimdir, ya da en azından "demokrasi" ile yoğrulmuş, onunla beslenen yüreklerde ve ruhlarda vardır.

Türkler her hangi birinin "kişiliğine" her zaman inanç gösterdikleri için hiç kötüye kullanılmadılar mı?

XIX. Yüzyıl'ın birinci yarısında İzmirli Türklerin mizaçlarında "topluma uyumsuzluk" görülür. Bununla birlikte orada Türk kadınlarının hücre/ tecrit (kafes arkası) yaşamlarında bir yumuşama görülmeye başlaması sevindiricidir! Diğer sevindirici bir olgu da yüksek düzeyde kimi Türklerin bu "topluma uyumsuzluk" özelliğinin zincirlerini kırmayı başardıkları ve Frenk topluluğuna karıştıkları, onlara evlerinde ziyafetler verdikleri, bu nedenle de yobaz ya da yobazlaştırılan kardeşlerinin kin ve düşmanlıklarını üzerlerine çektikleri görülür.

İzmir'deki yabancı topluluklara katılmayla Avrupa hümanizması enikonu gelişir, hemen ardından kalburüstü Türklerin Avrupai tarzda giyindikleri görülür. Bu yeni kılıkla "bir hayvan gibi kovalanmazlar"

İşte en azından bu görüntü ile İzmirli Türkler, Hıristiyanlardan farklı görülmemekte gecikmeyeceklerdir; İzmir de Türkiye'nin diğer kentlerindeki Türkler tarafından, özel-

[116] FONTANIER, V., A.G.Y., s.112.
[117] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.355.
[118] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.178.

likle de İstanbul'un Osmanlıları tarafından "Gâvur İzmir" (ya da Dinsiz İzmir) adıyla çağrılmayacaktır artık.

Daha bu tarihlerden itibaren İzmir'de insanların on yıl gibi bir süre içinde Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilen yenilikleri canı gönülden benimsemekte aceleci davrandıklarını da belirtelim.

İşte Mac-Farlane'ın Türklerin "topluma uymaz/ karışmaz" özelliği ve saya geldiğimiz diğer bazı özellikleri hakkında bize aktardıkları:

> *"Türkler çok az girişkenler, ana-babalarını bile, dini bayramlar ve Kurban Bayramı dışında çok seyrek aralıklarla görürler. Her ne kadar Avrupa'da söz edildiği gibi o ağır soyutlamaya (tecrite) boyun eğmiş değilseler de Kadınlar evlerinde kalırlar. Erkekler günün büyük bir kısmında o uzun pipolarını tüttürmek üzere evlerinden çıkarlar ve kahvehanelerin önünde kurulmuş olan teraslara geçerler. Buralarda, özellikle deniz tarafında çoğu zaman öğleden sonra saat dörtten itibaren sessiz ve hareketsiz gruplar oluşturduklarını görürsünüz...*
>
> *İzmir'de ileri gelen Türkler arasında Frenklerle görüşenlere, hatta evlerinde şölenler düzenleyenler görülmüştür. Ama bu örnekler çok enderdir ve düşünmeliyiz ki günümüzdeki kargaşalar uygarlığın tüm bu geçici heveslerini susturmuş durumda. Belki de bu girişken Türkler Kur'an kardeşlerinin kinlerini ve Bâb-ı Alî'nin hasetini üzerlerine çekiyorlardır.*
>
> *Frenklerle olan sürekli ilişkiler ve onların sanayilerinden sağlanan avantajlar İzmirli Türkleri üstlerinde bir kostüm ve bir şapka taşıyacak kadar hümanistleştirmiş, bize olağanüstü bir türün hayvanıymış gibi davranılmıyor.*
>
> *(...) İstanbul Osmanlıları, İmparatorluğun geri kalan topraklarında olduğu gibi, bu kentin adını Gâvur İzmir ya da dinsiz İzmir diyerek lekelemektedirler; İzmirli bir Türk ile Hristiyan bir reaya arasında çok az bir ayrım gözetmekteler*[119] "

Mac-Farlane'ın sanayileşme sayesinde Türklerin hümanistleştirilmesi konusunda ileri sürdüğü düşünce bize, ilk bakışta, sanayileşmenin net bir etkisi gibi görünüyor, ne var ki hümanizma basit bir olaydan ya da nedenden doğan bir "olgu" değildir. Özellikle de İzmir için hümanizma öznesine bağlı olduğu kadar nesnesine de bağlı olan bir olgudur, yani burada basit bir nesne/ tab'a, tabi gibi algılanan Türk ögesi aynı zamanda "başat"tır. Buna nasıl sessiz kalınabilir?

Sultan Abdül Aziz'in birleştirici İradesi anılmaya değer, çünkü kente yaptığı bir ziyaret vesilesiyle dile getirilmiştir. Sultan amaçlarını ve dileklerini 23 Nisan 1863 tarihi sabahında verilen resmikabuller sırasında açıklar: Bâb-ı Alî ülkenin refahını, gelişmesini ve tüm toplumsal kesimlerin hiçbir ayrım yapılmaksızın mutluluklarını arzulamaktadır! İzmirlilerin mizacı hakkında açıkladığı şey de onların iyi niyetlerle dolu olduklarıdır ve böyle bir gelişme için de gerekli her tür olanaklarla donanmış olduklarıdır!

[119] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.79-83.

"Tüm çabalarım kararlı bir biçimde ilerlemeye, tüm ülkenin gönencine, erincine ve hiç ayrımsız tab'amın tüm sınıflarının mutluluğuna yöneliktir. Ülkemin topraklarında dolaşırken ve sadık tab'amı bizzat ziyaret ederken tek amacım bu noktadaki ciddî kaygımı göstermektir.

"Tanrı'ya bin kez şükürler olsun ki ülkemiz ilerleme ve erinçin tüm unsurlarına sahiptir; Bu kentin sakinleri kendilerini ayırt eden iyi duyular ve tutumla bu ilerleme için gerekli tüm donanıma sahiptirler. Tanrıdan umudum ve canı gönülden istediğim şey, Bâb-ı Alîmizin çok kısa bir süre içinde çalışmaların mutlu sonucunu görme lutfudur[120] "

Sultan ayrıca vilayetin tüm resmi görevlileri ile ileri gelenleri arasındaki birlik ve uzlaşıya tanık olur:

"Vilâyetin tüm görevlilerini ve seçkinlerini burada toplanmış görmekten mutluyum. Onların, eylemlerini kalbimin isteklerine uyduracak ortak çabalarına güveniyorum ve umut ediyorum ki, ülkenin farklı unsurları arasında her zaman hâkim olması gereken birlik ve uzlaşıyla yurdun ve yurttaşların iyiliği için çalışacaklardır[121]

XVIII. Yüzyıl'da İzmirli Türkler arasında özellikle de kutsal günlerde ortaya çıkan tekruhçuluk gözlenir. M. L'Abbé Dominique Sestini şu notu düşer. Ramazan ayında,

"Türklerin hâlâ birbirlerine iyi bayramlar dileme ve bu süre boyunca (Bayram süresince) birbirlerini kucaklama âdetleri var[122].

Şunun da altını çizer: Türkler Ramazan ayı,

"süresince sürekli bir işgörmez durumdadırlar, yalnız dualar mırıldanmakla oyalanırlar[123]

Demek ki Ramazan ayı Türkler için bir işgörmezlik ve tevekkül ayı. Buradan da şu basit hesap çıkıyor ortaya:

Yılda bir ay; on yılda on ay; yüz yılda yüz ay; altı yüz yılda altı yüz ay, yani 50 yıl.

Pekii bu elli yıl ne demek? Şu demek, İzmirli Müslümanlar bilmem kaç milyar saatlık işgücünü bu bahaneyle boşa harcamışlardır. İşte bu kentin, İmparatorluğun diğer unsurlarına göre gelişme/ kalkınma yolunda somut bir gecikme değil midir? Buna karşın, Ahit'te aşağı yukarı şöyle bir söz geçer: "Bir inanan kişi, bir tane bile olsa, hemcinsinden fazla çivi çakıyorsa Tanrı'ya ondan daha yakındır*"

Bu nedenle değil mi ki sevgili şairimiz şöyle haykırmıştır:

[120] GARDEY, L., A.G.Y., s.236-237
[121] A.Y., s.239.
[122] SESTIN I, (Mr.L'Abbé' Dominique), A.G.Y., s.20.
[123] A.Y., s.20.
* Bkz: Bertrand Russel, Bilim ve Din-La Science et la Religion-

"Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm

Dolaştım mülk-i islamı bütün viraneler gördüm" (Ziya Paşa/ Gazel)

Bu nedenle değil mi ki ATA'mız sesleniyor:

"Ulusça yalnızca üç şeye ihtiyacımız var: Çalışmak, çalışmak ve de çalışmak!"

Biliyoruz ki tembellik/miskinlik Türk'ün mizacı hiç değildir, ama her nasılsa bulaştırılmış olmasın!

Türklerin ticari ahlâkına gelince, Le Sr. A. De La Montraye şu saptamada bulunur:

> *"Şurası sabittir ki tüm Türkler doğal olarak sözlerinin arkasında çok dindar gözeticilerdir, sözleri Hristiyanların gerçek Kutsal Kitapları kadar sağlamdır*[124] "

Şimdi de XVIII. Yüzyıl boyunca Türklerin saygın yabancılara karşı gösterdikleri resmi konukseverlikleri hakkında bir örnek ve sivil konukseverlikleri hakkında birkaç örnek vermek istiyoruz:

Bir doktor olan Le Sr. Paul Lucas, 17 Eylül 1712 tarihinde İzmir'e ayak basar, Fransız Konsolosu M. Roger'nin konutuna yerleşir. İşte kadıya makamında yaptığı ziyareti şöyle anlatıyor:

> *"Gidip Kadıyı buldum; Kendisine fermanımı gösterdim ve bir Fransızın uşağını tutuklamanın âdetten olmadığını söyledim. Hemen adamımı bana iade etmesi için Gümrükçüye bir emirname gönderdi; verdiğim fermandan benim bir hekim olduğumu görünce de Yüce Sultanın Hekimbaşı olan babasını tanıyıp tanımadığımı sordu. Kendisine aradan çok uzun zaman geçtiğini söyledim; bunun üzerine aramızda bir tür dostluk başladı; öyle ki, bana bin bir nezakette bulunarak benden ara sıra kendisini ziyaret etmemi rica etti, bana kahve getirtti; bana her konuda tarafından kendisine ayrıcalık tanınan bir kişi gibi davranılması ricasında da bulundu*[125]

Bir Türk'ün konutuna davet ettiği Frederic Hasselquist orada bir düğün törenini görme fırsatını yakalar. Evsahibinin konukseverliğini şöyle not eder:

> *Ve uşağım beni düğün yapılan bir eve götürdü. Beni büyük bir nezaketle karşıladılar, aynı gitmeyi arzu ettiğim her yerde olduğu gibi*[126] "

Amiral Bouffremont İzmir'e geldiğinde Türkler tarafından çok sıcak karşılanır (1766):

> *"Sanırım bütün İzmir orada(Frenk Mahallesi)ydı; kokular ve portakal çiçekleri taşıyan Türkler ara sıra bana zorla koku sunuyorlardı, o arada da gül suyu taşıyıcısı da üstüme gül suyu serpiyordu. Bu onurlandırmanın Türklerde başka bir örneği*

[124] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.179.
[125] LUCAS, Paul (Le Sr.), A.G.Y., s.302.
[126] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.60.

yok; sokaklarda yalnız Vezir-i Azam'a gül suyu serperler; Kaptan Paşa İzmir'e geldiğinde ya da İmparatorluğun bir başka kentinde hiç böyle karşılanmaz[127] "

Amiral'in anlatımında biraz kibir biraz da abartma kokmuyor değil!

Daha sonra Hollanda Konsolosu, Amirale 'Sevdiköy' adındaki bir köyde bir kır ziyafeti verir. Bu ziyareti nedeniyle Türklerin orada kendisine gösterdikleri konukseverliği ve âlicenaplığı Amiral şöyle not etmiş:

"Hollanda Konsolosu bize İzmir'e iki fersah ötede bulunan 'Sevdiköy' adındaki bir köyde bir kır ziyafeti verdi, bu ziyafetin sık sık çağrıldığım öteki ziyafetlerden geri kalır yanı yoktu. Köyün Ağası yaya ve atlı yirmiden fazla muhafızını Sevdiköy'den yarım fersah beriye beni karşılamak üzere göndermişti. Köye varır varmaz beni görmeye geldi. Bu muhafızlar ben köyden ayrılırken de bana eşlik ettiler. Geçtiğim anayoldaki bir kahvenin sahibi elinde bir fincanla yanıma geldi, fincandaki kahveyi içinde bulunduğum talikanın tekerlerine döktü. Bu Türklerde seçkin bir onurlandırmaymış. Taşrada bir Büyük geçti mi atının ayaklarına fincanlar dolusu kahve dökmek saygı ve saygınlık işaretiymiş[128]

İşte XIX. Yüzyıl'da tanık olunan resmi Türk konukseverliğine bir örnek:

"Altmışlık bir ihtiyar olan Paşa kendisini ziyarete giden gezginlerin onurlarına sarayının tüm onurlu davranışlarını elinden geldiğince gösterdi. Sarayında, tüm Türk evlerinde olduğu gibi, kahve, ağızlık ve şerbet sohbetin zorunlu öncelikleri oldu. Paşa da kendi dilinden başka bir dil bilmiyor: ama çıkarlarını çok iyi biliyor ve kasalarını para doldurması gereken tüm koşulları ustalıkla elde ediyor[129] "

Kentteki Hıristiyan topluluklar arasındaki toplumsal ilişkilere gelince, bunların arasında XVII. Yüzyıl'ın başlarında sürekli bir uyum olduğu görülüyor. Aile toplantıları yapıyorlar ve bu toplantılara katılmayan olmuyordu. Birbirlerini her zaman sayıyorlardı. Her fırsatta balolar düzenliyorlar ve bu yolla nezaketlerini, cömertliklerini ve uygarlıklarını gösteriyorlardı.

Hıristiyan Topluluklarda Kibarlık, Cömertlik

J.P de Tournefort'a göre (1702):

"Yabancı tüccarlar birbirlerine aşırı nezaket göstererek yaşamlarını sürdürüyorlar ve asla saygıda ya da nezakette kusur etmiyorlar[130] "

Lövanten Frenkler yabancılara karşı ticaret ilişkilerinde ya da onların onurlarına dışarıda, evlerinde verdikleri balolar sırasında uygar bir görünüm sunuyorlar (1699):

[127] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.74.
[128] CHIRAC, Marcelle, A.Y., s.76-77
[129] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124-125.
[130] TOURNEFORT, Joseph Pitton de, A.G.Y., s.317

"Türkiye'de yerleşmiş bulunan Frenkler Yabancılara karşı son derece uygarlar. Onların izzet-i ikramda bulundukları yalnızca Uluslarının ticaret mallarını gidecekleri limanlara ulaştıran Gemi kaptanları değillerdi. Biraz liyakat sahibi olanlar ya da şöyle böyle bir tavsiye üzerine gelenler onların konutlarında çok iyi ağırlanırlar[131]."

Xavier Marmier Fransız tüccarların İzmir'de ve Bornovada'ki zarif ve 'çok bakımlı' evlerinde nasıl karşılandığını saptar:

"Şahane ve hararetli bir kibarlıkla ağırlandık[132]."

Görülüyor ki Fransız tüccarlar XIX. Yüzyıl'da da iyi "sevecen" karşılamalarda bulunmaya devam ediyorlar.

XVII. Yüzyıl'ın İngilizleri aşırı cömertlikleriyle gözlenmektedirler. Onlar her zaman konutlarında yabancı gezginler görmekten ve onlara her türlü eğlenceyi sağlamaktan hoşlanmaktadırlar. Kısacası onların nezaketleri Fransızlarınkine denktir:

"Hemen hemen hepsi evlerinde yemiş ya da hiç yememiş bile olsalar konuklarına sofralarını açık tutuyorlar; tek kelimeyle, Yabancıları görmekten ve onlara her türlü eğlenceyi sağlamaktan kendilerine duyarlı bir zevk çıkarıyorlar. Sabahı tamamen görüşmelerine harcıyorlar, günün kalanını da eğlencelere ve ziyafetlere ayırıyorlar; ekmeğin, etin, balığın, şarabın, meyvelerin ve tüm yiyeceklerin mükemmel olduğu ve çok ucuza al ver edildiği bir ülkede ziyafet vermek de çok kolay[133]

İzmirli İngilizler dürüstlükleriyle de tanınmışlardır. Güvenilir insanlardır:

"Kendilerini ziyaret etmeseniz de İngilizler'in iyi niyetlerine çoğu zaman güvenirsiniz, zira onurlu davranırlar ve orada (Gümrükte) bulunan tüccarların çoğu centilmen ya da zengin bir konaktandır[134] "

Museviler de âlicenaplıkları ve konukseverlikleriyle tanınmışlardır:

"Yabancı olduğumuz için evlerin birinden içeri içtenlikle kabul edildik, rehberimiz bizi içeri alır. Bize altın bir tepside soğuk içecekler, işlemeli altından bir komposto kâsesinde reçel, Çin fincanlarında siyah kahve ve Savoie pastaları ikram edilir.

Çevredeki genç kızlar, yaşları ve cinsiyetleri gereği bir merakla Fransızları yakından görmek üzere üşüşürler. Bu mahallenin kadın tipi doğru ve ölçülü bir güzelliktedir[135] "

Şimdi İzmirlilerin gelenek ve göreneklerinin özelliklerine ilişkin yapılmış bazı gözlemlerin sergilenmesine geçmek istiyoruz.

[131] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185.
[132] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.149.
[133] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185.
[134] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.180-181.
[135] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.318-319.

Geleneklerin Arılığı

Gezgin Ch. Mac-Farlane İzmirlilerin gelenek ve göreneklerinin arılığına dikkat çekiyor ve onların XIX. Yüzyıl'ın ilk yarısına kadar bu arılıklarını koruduğunu ileri sürüyor. Böylesi çokuluslu bir kentte her topluluğun gelenek ve göreneklerini tüm arılığıyla korumalarının temelinde yatan onlara tanınan toplumsal, siyasal, dinsel özgürlük, kent sakinlerinin yaşam biçimi olarak benimsedikleri laik anlayış, hoşgörü, vb. değil midir? (1828):

> *"(...) Gelenek ve görenekleri genel olarak İzmir'inkiler kadar arı olan çok az kent tanıdım; buradaki toplumun ayrı ayrı öğelerden oluştuğu düşünülürse bu durum garip gelebilir. Tüm toplumsal sınıflar inançlarının gereklerini titizlikle gözetiyorlar.(...) Evlilikler, günlük ilişkiler bağnazlık ve dinsel hoşgörüsüzlük fikrini tümden yok etmiş*[136] "

Gördüğümüz Tanzimat'ın olası tüm yeniliklerini özümsemeye hazır bir toplumun görüntüsüdür; Tanzimat ona uygarlaştırılmış değil ama uygar bir topluluk olarak resmi kimliğini sağlayacaktır.

M. Michaud bu vilayetin kendisini büyüleyen eski geleneklerine karşı olan tutkusunu açıklar:

> *"Bu kentin dolup taştığı eski gelenek-görenekler, tanrılarının adlarıyla birlikte Homeros'un her yerde çınlayan büyük adı bu toprağın ve bu gökyüzünün görünümüne, denizin kıyılarına, nehirlerine ve dağlarına ne harika bir saygınlık kazandırıyordur bilemem*[137]

M. Poujoulat Küçük Asya yollarında zengin ve hayranlık uyandıran bir doğa, 'sade ama hoş gelenekler ve bizden daha değerli bir halk' gördüğü için kendini mutlu hisseder. İşte yabancıların gözlerinde bu halkı Avrupalılara üstün kılan da şu gelenek ve göreneklerin sadeliği ve hoşluğu değil midir ki?

Her sadeliği, sonuçta da özgün olan her hoşluğu silip süpüren şu toplumsal yaşayışın karmaşıklığı değil mi? İnsanın kendini daha iyi tanıdığı, yaşamın her hoşluğunu daha iyi hissettiği söylenebilir mi? İnsan biçimsel değişiklik halinde mi yoksa?

Marchebus kentte özgün biçimde varlık gösteren gelenekleri "incelik" diye niteler:

> *"Bu nazik gelenekler ne canlılığı ne de hayranlığı yok ediyor*[138] "

Bu gelenek ve görenekler XIX. Yüzyıl başlarında Avrupai alışkınlıklar ve zevklerle kuşatılırlar.

Gelenek ve göreneklerdeki yumuşamada ticaret zihniyetinin etkisi hissedilir. Bu da karma toplumu barış ve huzuru yaşamaya götürür.

[136] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.69.
[137] M.MICHAUD et M.POUJOULAT, A.G.Y., s.23.
[138] MARCHEBUS, A.G.Y., s.121.

"Ticaret zihniyeti burada farklı töre ve inançlardaki bu insanlar arasında ilişkileri yumuşatıyor; bu büyük Pazaryeri Asya gelenek-göreneklerini ve Batı halklarınınkileri enikonu sunmuştur; dinî hoşgörüsüzlük burada açlığını yitirmiştir (...), İzmir sakinlerinin barışçı mizacı da onlara (Avrupa'nın tüccar uluslarına) bu bakımdan konaklamayı kolay ve hoş bir hale getiriyordu[139] *"*

Paul Jeancard şu notu düşer:

"Törelerdeki incelik tümüyle uzlaşmalı bir eğitimden kaynaklanıyor[140] *"*

İzmirlinin toplumsal yaşamın her alanında yansıyan kişiliğini yücelten erdemler bu kentteki toplulukların rastgele taşlardan bir mozaik oluşturmadıklarını ama bu mozaiğin adeta doğa ve sanatın ortak bir mucizesi olduğunun göstergeleridir.

'Olmazsa olmaz'lar zamanın akışı içinde acımasız eller tarafından yok edildikçe 'mucizeler'in yerini ne yazık ki ucubeler alıyor.

V- Kentlilerin Entelektüel Durumları

(a- Eğitim-Öğretim, b- Bilimler, c- Basın, d- Konuşulan Diller)

a- Eğitim-Öğretim

Genel Durum: 1774 yılına kadar halk eğitimi kimi ayrıcalıklı sınıflar arasında üleşilmişti. Bu tarihten itibaren Levant Hıristiyanlarının entelektüel koşullarında belli bir iyileşme oldu, bu koşullardan ilk başta geleni de İzmir'di. Okuma yazma bilenlere sığınak görevi gören yalnız Avrupa'da patlamış olan yazın akımı anında bu kentin Avrupa kökenli sakinleri arasında varlık gösteriyordu.

Her tür rüzgârın estiği bu kesişim noktasında Hıristiyanlar kentin topluluklarının tüm din, felsefe, yazın, bilim, vb. akımlarından etkilenmelerine yol açan "lokomotif" güç işlevini görüyorlardı.

Bununla birlikte ülkenin efendisi olan Türk toplumu XIX. Yüzyıl'ın başına kadar toplumsal ruhbilim, bir takım özellikler, vb. nedenlerle bu akımlardan çok az etkilenmişti.

Tanzimat'ın ilanı (1739) ve art arda uygulamaya konan yenilikler Levant Hıristiyanları yararına büyük bir eylem özgürlüğü iklimi yarattı. Bu tarih onlar için gerçekten "yeniden doğuş"un tarihi ya da Doğu'nun ruhsuzluğundan (apathie) kurtulma tarihi oldu.

Tanzimat'ın yenilikleri ülkenin kimi aydın yöneticileri tarafından yaşam tarzında olduğu kadar zevkte ve ekinde Batı'ya yönelmenin gerekliliğinin kaçınılmaz sonucu

[139] EYRIES, J.-B., A.G.Y., s.371.
[140] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.26.

olarak algılanıyordu; işte bu durum bizi ister istemez Doğu ile neredeyse tüm bağları koparmaya götürdü.

3 Kasım 1839 günü resmen yayınlanan Gülhane Hatt-ı Cherifi aslında uyrukların güvenceleri konusunda bir takım ilkeler getiren bir metindi. En büyük yenilik öngörülen önlemlerin hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar tüm uyruklara uygulanması zorunluluğunu öngörmesiydi. Böylece bu dönem yenilikler dönemi oldu. Yenilikler yavaş yavaş oturuyordu, Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan sivil mahkemelerin ve ticaret mahkemelerinin ortaya çıktıkları görülmeye başladı; yıllarca uygulanamasa da altı yaşındaki çocuklara okula başlama zorunluluğu getirilmişti.

Tanzimat'ın yenilikleri birçok Fransızın iki büyük kente (İstanbul ve İzmir) gelip yerleşmelerine ve buralarda Fransızca eğitim gerçekleştirmelerine yol açtı.

Kırım savaşı (1874) Fransızlar için ülkeye sızmakta yeni bir kazanım oldu ve bu durum 1860'lı yılların ötesine bile geçti. Dinle, eğitimle ilgili ve bunların dışında bir takım yapıtların gerçekleştiği, sayısal olarak ve giderek artan bir hızla geliştiği görüldü. Fransızların yerleşmesi Sultan'ın 18 Şubat 1856 tarihli yeni fermanıyla teşvik edildi. Yapıtları İzmir'de sürdü ve yaygınlaştı.

İzmir'de Avrupa dillerinde ya da azınlıkların dillerinde yayın yapan yabancı basının kurulması (1824), kadrolarının da canhıraş çabaları kentte başlayan ekinsel sıçramanın yadsınmaz etmenleri oldu.

Ulusalcı düşüncelerin gelişmesi XIX. Yüzyıl'ın ortalarında bu sıçrayışı hızlandırdı.

Kentin aşağı yukarı dört yüzyılı kapsayan düşünsel yaşamına ilişkin bu orta halli araştırmamız bize aşağıdaki düşüncelere varmamızı sağladı. Sunduklarımızı ve sunacaklarımızı okurken yargılara varmak da sizlere kalıyor.

- Türkler, İzmirli olsunlar ya da olmasınlar, her türlü düşünsel kıpırdayışlardan uzak kaldılar ya da tutuldular, kendilerini uzun zaman babalarının, atalarının önyargılarına teslim ettiler, inatla, çoğu zaman da bilinçsizce her türlü değişikliğe direndiler, çünkü tutsak olmuşlardı bir kere şu "durağanlık" düşüncesine, sanki bu "durağanlık" ilahi bir şeydi! Oysa yaşam eylemin ta kendisiydi- her zaman da öyledir-; peki eylem de bireysel/ toplumsal bilincin ya da bilinçsizliğin sonucu muydu? Nereden kaynaklanıyordu bu eylemlerdeki yinelemeler? Kıskıvrak yakalanmış Ruhtan ve Zihinden mi?

- Türkler topluluk olarak Akıl Çağı'nı zamanında ne bildiler ne yaşadılar, çok geç tanıdılar o da kör topal.

- Türklerin en yıkıcı marazı ruhlarına çöreklenmiş "gamsızlık" ya da "duyarsızlık" tı.

- O uzun Aydınlanma Çağı'nı da yaşamadılar.

- Her türlü değişikliğe yabancı ya da düşmandılar, kitlesel bilinçler halinde kurumları eleştirmeyi akıl etmediler, zira bir inanç gibi kafalarına şu çakılmıştı: her ne yapılıyorsa ancak "Din ü Devlet'ün selâmeti içün" yapılıyordu! Onları doğaçlama ile her fırsatta yakalayan bu kör talih de neydi?

- Eleştiri düşüncesinin olmadığı her yerde, kuşkusuz hiçbir aydınlanma olamaz. Karanlıkta ise tüm çekilen acılar ya Tanrı'nın ya da Hıristiyan dünyanın gönderdiği bir "veba"dan başka bir şey olarak görülmezdi! Peki bu ruhsal tembelliğin nedeni neydi?

- Kentte XIX. Yüzyıl'ın başına kadar bir yanda kitle bilinci, diğer yanda bireysel bilinç ya da çoğulculuk bilinci vardı.

- Her değişime yabancı ya da düşmandılar, çünkü yöneticileri din adına böyle olmalarını istiyordu, hatta onları kendilerine bir takım toplumsal statü edinmekten uzak tutmaya özen gösteriyorlardı, bu yüzden de çağdaş toplum kurumlarıyla donanmamışlardı.

- XIX. Yüzyıl'ın sonlarında bile Türk toplumsal yaşamı "durağan", "kısır", "umutsuz" du.

- Türk toplumsal yapısının evrime yol açacak toplumsal sınıfları olmamıştı. Yoksa bu yıkıcı gerileme nereden çıkıvermişti?

- Yüzyıllarca "tab'a"ya dönüşmüş olan Türkler "ulusalcı" bilinçten de soyutlanmışlardı. "Milliyetleri sorulduğunda, yanıtları "Müslümanım..."dı!

- İşte İzmir'de birbirinin karşıtı olan iki dünya vardı: bir yanda "durağan", beşerî bilimlere ve gelişmeye düşman bir topluluk, diğer yanda bilimlere aç, ilerleme düşüncesiyle donanmış Hıristiyan topluluklar; ilki ulema sınıfına ve "durağanlık"a boyun eğmiş, diğerleri bu tür boyunduruklardan kurtulmuş, laik düşünceye, bilime ve ilerlemeye inanan topluluklar; ilki "yeni insanlar, genç uluslar yaratmak"tan uzak dururken, diğerleri "yeni insanların, genç ulusların üreticileriydiler"; ilki uygarlıktan tiksinirken, diğerleri onun için yanıp tutuşuyorlardı; ilki bir İmparatorluk tab'ası olmanın acısını çekiyordu, diğerleri ise bahşedilen bir "Cumhuriyet"in "Yurttaşları" olmanın büyük zevklerini tadıyorlardı; ilki "yazgı"ya boyun eğmişti, diğerleri bilinçle donanmış olarak kendilerine bir "yazgı" yaratmaya çalışıyorlardı; ilki "öğreti"nin boyunduruğuna boyun eğmişti, diğerleri "Düşünce"nin efendileriydiler; ilki XIX. Yüzyıl'ın göbeğinde neredeyse tümden bilgisizken, okur-yazar değilken, diğerleri neredeyse tümden aydın ve okur-yazardılar; ilki ilk dönem Ortaçağ'ının yarısı -kadınlar- felç olmuş toplumunu oluştururken, diğerleri bütün bir toplumu oluşturuyorlardı.

Eğitim ve öğretim alanında iki dünya arasında algılanan ayrımlara gelince bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Türk dünyası Akıl Çağı'nın tüm güllerini, Aydınlanma Çağı'nın tüm ışımalarını devşirmekten yoksundu, birey ve toplum için sağlam ve sağlıklı bir yaşamı sağlıyabilecek olan eğitim ve öğretimin tartışmasız gücünü uzun süre tanımamıştı.

- Türk dünyasında halk eğitimi hiç olmamasından daha beterdi: "aptalca" ve "aptallaştıran", yani "arı duru" aklı yozlaştıran bir eğitim. Türkler ilköğretimi de çağdaş an-

lamda anlamış değillerdi; Tanzimat döneminin Avrupa ekiniyle yetişmiş Türk Devlet adamlarının iyi niyetleri on yıllarca uygulamaya konamamıştı.

Hıristiyan topluluklara gelince;

- Bu topluluklar 1535Yılından çok daha önceleri Avrupa ekininin etkisi altında, özellikle de Fransız ekininin etkisi altında kalmışlardı; 1610 Yılında Fransızların kentte Grek, Ermeni, vb. çocuklarının okudukları dini okulları vardı. Erkek ve kız okulları vardı, eğitim her ne kadar birkaç ailenin ayrıcalığı idiyse de kız çocukları asla eğitim hakkından yoksun bırakılmamışlardı. Tüm uyrukların çocuklarını kapsayan bu eğitim onlara XV Yüzyıl boyunca Avrupa ekiniyle doğrudan ilişkiyi sağlamıştı.

- XVIII. Yüzyıl boyunca, özellikle 1774 yılından itibaren "çocukların geleceklerini güvence altına alma"yı amaçlayan devrimci düşüncelerin etkisi altında kentte okulların kurulduğu görülür. Fransız ekini etkisini sürdürmektedir; bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Germen etkisi görülür. Alman okulları kurulur; Grekler ulusal okullar kurmaya başlar.

- XIX. Yüzyıl kent için "Aydınlanma Çağı" olur. Bu yüzyıl öncelikle azınlıklar için Yurttaşlık, vb. ulusalcı düşüncelerin yayıldığı bir dönemdir.

- Ulusalcı okullar kurma düşüncesi önce Greklerde ve ardından sırayla Musevilerde, Ermenilerde, vb. güçlenir.

- Bu yüzyıl azınlıklar için okullaşma dönemi olmuştur. Rumlar Ticaret okulları, Yüksek okullar, vb. kurarlar; yüzyılın sonlarında artık ilkokulu olmayan Rumların ya da Ermenilerin oturdukları tek bir köy bile yoktur. Fransız, Alman, İngiliz ekinlerinin etkisi altındaki azınlıklar eğitim ve öğretimi çağdaş anlamda kavradılar; derken eğitim ve öğretim yöntemlerini, araştırma ve inceleme programlarını geliştirdiler. Fransız okullarında Yeni Grekçe, Latince, Söylev Sanatı, Felsefe, Fransızca, Müzik, Resim, vb. dersleri öğretiliyordu. Rum ortaokullarında dünya tarihi, coğrafya, matematik, fizik bilimlerinin ögeleri, felsefe ve antropoloji kavramları, Latince, Fransızca, İspanyolca vb. diller öğretiliyordu. Azınlıklar halk eğitimi konusunda çok iyi yönlendirilmişlerdi; "İnsanlar", "Yeni Uluslar" yaratma adına eğitim için hiçbir şeyi esirgemiyorlardı!

- "Ruhsuzluk duygusundan ve bilinçsizlikten arınmış ve evrensel bilgilerle donanmış olan azınlıklar eğitim alanında ellerinden gelen her türlü yatırımı yaptılar. Gençliğe hemen okullarının yanı başında kütüphaneler, müzeler sunuyorlardı; hatta eğitim ve öğretimin hizmetinde matbaaları vardı. Bir yüzyıl önce yaptıkları ve bir yüzyıl süren canhıraş fedakâarlıkları onlara XX. Yüzyıl'ı hazırladı. Nice olursa olsun uluslararası bir toplulukla bir olmanın bir ülkenin / bir toplumun iyi niyetine bağlı olmadığı, ancak onun tüm beşeri bilimleri tanımasına ve imkânsızı başarmayı amaçlayan fedakârlıklar yapmasına bağlı olduğu sonunda açıkça anlaşıldı!

Kent sakinlerinin aydınlanma durumunu sergilemeden önce geçmişi ve geçmişte kalanları ne yalnızca yerin dibine sokmak ne de yalnızca göklere çıkarmak gibi bir hakkımız olmadığını söylemek zorunda hissediyoruz kendimizi, ama en azından geç-

mişi sorgulama hakkımız var, bu sorgulamanın amacı da zaman aşımına uğramış her hangi bir suçun failini/ faillerini bulmak ve onu/ onları cezalandırmak değil, tüm ilgilileri XXI.Yüzyıl'ı kurtarabilsinler diye ulusal eğitim ve öğretim sorunlarına sımsıkı sarılmaya çağırmaktır.

Dileyelim ki geçmişin "gamsızlığı"nın ya da "duyguyitimi"nin yerini şu yıkıcı "sanrı (Hallucination)" almasın!

Türkler - Müslümanlar

Rusya ile Bâb-ı Alî arasında imzalanan Küçük Kaynarcık Anlaşması (1774)'na kadar kentteki Hıristiyan azınlıkların eğitim ve öğretimi birkaç ayrıcalıklı çevrenin paylaşımıydı. Bu tarihte Doğu Hıristiyanlarının düşünsel ve toplumsal yaşam durumunda bir iyileşme oldu. Yazın akımına yenice katılmış olan Avrupa Levant'da ve diğer yerlerde kendini gösterir.

Levant'ın Hıristiyan azınlıkları Avrupa ekininin Levant'da yayılmasında "çekici güç" işlevini sürdürür. Müslüman dünyasındaki etkileri yavaş olur. Karışık bir topluluk sözkonusu ise de her iki dünya birbiriyle uzun süre bağlantısız yaşadı, özellikle dini ve düşünsel yaşam alanlarında. Bu durum İzmir'de de aynıydı.

Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı (1839) ve doğrudan kent Hıristiyanlarının yararlandıkları henüz başlayan yenilikler giderek Müslüman dünyada da kendilerini hissettirmeye başlar.

Yakın bir tarihe (1821) kadar, İzmir'deki Türk dünyasının düşünsel yaşamından gereğince söz etmiş olan hiçbir gezi öyküsüne raslamadık.

Yabancı dillerde ve azınlıklarının dillerinde yayın yapan İzmir matbaası kurulduğu andan itibaren İzmir'in Türk dünyasından söz edilir oldu.

XIX. Yüzyıl başında İzmirli Türkler şöyle tanıtılıyordu: Hükümdarlarına itaat etme saçmalığındaki gazetelerin tavsiyesine baş kaldırmıyorlardı, gürültüsüz, sevgisiz duyuru sayfaları onların fedakârlıklarını, onların işgal altındaki ülkeleri için canlarını vermelerini, bu görevi yerine getirirlerken de inanç huzurunu taşıdıklarını açıkça duyurmadığı halde bile; yeniliklere kendilerini güç bela kaptırabiliyorlardı, aralarında birbirlerini paralamadan babalarının önyargılarından vazgeçiyorlardı; nihayet bu meslekte gelenek ve göreneklerdeki toptan bir değişimden ayrı tutulamayacak acıların faturasını kestikleri şu uygarlaşmış Frenkleri bile saymaya, sevmeye başlıyorlardı.

Kırım savaşı Avrupa ekininin, özellikle Fransız ekininin ülkeye/kente sızmasında ikinci sıçrama noktası oldu.

Halk eğitimi ve öğretimi yenice büyük bir adım atmıştır. Toplum kendini o geleneksel gamsızlığından kopararak etkin bir şekilde yeni eğitim kurumlarının açılmasına

katıldı; var olanı da yenileştirdi. Avrupa ekininin etkisi altında İzmirlilerin gelenek ve görenekleri hissedilmeden değişmeye başladı. Akılcı eğitim sisteminin uygarlaştırıcı işlevi öğrenildi. Bununla birlikte kimi Avrupalıların gözlerinde Güzel Sanatlardan nasiplerini almamış ve bu sanatı desteklememiş Türkler, 1872 yılında şöyle görülmektedir:

"Doğası itibariyle ağırkanlı, gamsız, eylemsiz olan, yarınından hiç kaygı duymayan Türk bir birey olarak suskun, tepkisiz, ciddi ve çok sağduyuludur. Bilimden, hatta günlük olup bitenlerden bile habersizdir; işte kötü bir tüccar olmasının nedenleri bunlar. Gönüllü çiftçidir, sanatkâr olmaktan da tiksinir. Onun en çok severek uğraştığı meslekler semercilik, ayakkabı tamirciliği, nalıncılık, taş kesimciliği, tabaklık, iplikçilik ve kumaş boyacılığıdır. Büyük ticaret ona hiç uymaz.

En zahmetli işlere ve her türlü kötü davranışlara boyun eğmiş olan Türk kadınları erkenden sararıp solmuşlardır, yüzleri kırış kırış olmuştur. Bir eli yağda bir eli balda olanın güzelliği gösteriyor ki daha az zorlu bir yaşam sürselerdi halk kadınları endamları oldukça ölçülü olan erkekleri kadar güzel olurlardı. Türklerde ırk gururu aşırı, ama yine de konukseverler. Bu özellik genelde iyi, içten, dürüst ve iyiliksever olan gerçek Türklerde dinden geliyor.

Aydınlanma ve eğitim konusunda ise en geri kalmış ve en bilgisiz bir halk.

'Olmaz ama İslâm gücünün ya da Doğu yazınlarının yaratıcılarından birinin ruhu dünyaya tekrar gelseydi Peygamber çocuklarının varmış oldukları bu bilgisizliği görünce utançtan yerin dibine girerdi. Ancak Akılcı eğitim ve öğretimin toplumsal bir organizmaya sağlıklı ve sağlam getirebileceği fikri, vb. bu çevrede bilinmeyen şeyler.'(1) (1: Ch. de Scherzer)[141] "

Charles Scherzer ve çalışma arkadaşları tarafından "İzmir Vilayeti" hakkında yapılmış olan inceleme Vilayetin 1870'li yıllardaki düşünsel yaşam durumuyla ilgili önemli bir görünüm sunar. İşte Müslümanların eğitim ve öğretim durumuyla ilgili gözlemleri:

"Ancak Akılcı eğitim ve öğretimin toplumsal bir organizmaya sağlıklı ve sağlam getirebileceği fikri, vb. bu çevrede bilinmeyen şeyler. Bu ortamda halk okullarını düzenleyen yasa ve yönetmeliklerin hiç de eksik olmadığı ve özellikle daha yüksek tabakadan Müslümanlar arasında kamu eğitimini iyileştirme çalışmaları yapıldığı doğrudur, ama Müslümanların tüm eylemlerini yöneten şeyi görmekteki acaip biçim ve aile yaşamını geliştirmeye özgü ögelerin yokluğu ne denli övgüye lâyık ve ne denli içten olsalar da eğitimdeki tüm bu iyileştirme girişimleri boşa gidiyor.

1869 yasaları ve eğitime ilişkin kurumsal yaptırımlar kaç para etti? Bir kuruş etmedi. –Paragrafları ölü doğdu. Eğitim zorunluluğu yürürlüğe konmadı, ilkokulların yenileştirilmesi tasarısı da sonuçlandırılmadı. Kadınların eğitiminde akılcı bir sistemle uğraşılmasını istemek çizmeden yukarı çıkmak olurdu. Küçük Asya'da kitlelerin aklını/ruhunu yöneten insanlar (Ulemalar, İmamlar, vb.) kadınların gün-

[141] GEORGIADES, Demetrius , A.G.Y., s.120.

cel koşullarında hiçbir şeyin değişmemesine ve Türklere kendilerini seyirci kayıtsızlıktan koparabilecek bir etkisi olur gerekçesiyle hiçbir kamu görevi verilmemesine dikkat ediyorlar. Genç Müslümanlar arasında her kim böyle bir yenileşme girişiminde bulunacak olsa dinde sapkınlıkla suçlanacağından ve inananların gözünde tehlikeli bir adam, cehennemlik biri olacağından emindi.

Anadolu'da hangi köşe-bucağa bakarsanız bakın, en basit gereksinimlere bile yanıt verebilecek türk toplumsal kuruluşlarının bir tek izini göremezsiniz. Eğitim zekâyı körelten öğretici ilkelere göre mekanik olarak yapılmakta. Özellikle tüm bir eğitim kubbesinin bir sütunu ve bir anahtarı olan İlköğretim acımasızca göz ardı edilmiş. Okula katkı parası her yıl için 18 kuruşu geçmiyor. Yoksul ailelerin bir şey ödediği yok. Tüm bu eğitim kurumlarının çoğu seçkinler tarafından kurulmuştur.

Okullardan birine girelim: harap bir evin zeminkatında bir hasır üzerine yerleşen çocuklar öğretmenlerinin etrafında bir yarım daire oluşturmuşlar, adeta onun ayakları üzerine yatmışlar. Bitişik caminin İmamı oldukça alçak bir kanapede kurulmuş. Olmazsa olmaz çubuğunu kapmış, dumanını çekiyor, öğrencilere Kur'an ayetlerini okutuyor: Ya da onlara Türk elifba'sının kurallarını tuhaf bir vurgulamayla öğretiyor. Daha yakın bir geçmişte (Ekim 1872) bu sistemi iyileştirmeye çalışıldı. Vezirlikten gelen bir mektup taşra genel yöneticilerine her şeyden önce ve daha çok halk okullarınıyla ilgilenilmesini buyurur. Her köy erkek ve kız çocukları için iyi düzenlenmiş bir temel eğitim okuluna sahip olmak zorunda kalacaktır. Nahiyeler yerel yöneticilere bu kurumları kurmak ve yürütmek için çok az miktarda bir para vermek zorundalar. Hükümetin lûtufkâr niyetlerini nasıl gerçekleştirebileceğini göremiyoruz, zira Küçük Asya halklarının duydusuzluğu yenileşmenin olduğu her yerde önerilen tüm yeniliklere karşı ciddi bir engel.

Her il merkezinde ve ilçe merkezinde bulunan Ortaokul ya da Rüşdiye daha iyi düzenlenmiş. Kamu yararına kurumlar olarak görülen bu kuruluşlar öğrencileri ücretsiz olarak kabul ediyorlar. Öğretim temel eğitimin dışında Türk, Fars ve Arap dillerinin öğrenimini de kapsıyor. Avrupa dilleri programdan çıkarılmış. Bu okullarda özellikle farklı Türk yazı biçimlerinin yazımları öğretiliyor. Öncelikle ticarette kullanılan Rikâ öğretiliyor. Küçük Asya Rüşdiyeleri, söylendiğine göre, yakında köklü bir biçimde yenilenecekler. Ama öğrencilerin öğrenimlerine uygun hiçbir ders kitabı olmadığından yönetimin, azıcık ta olsa bir sonuç elde etmek için, tamamlaması gereken ağır bir görevi vardır. Geçen yıl Yüce Divan Kurulu nezdinde adı konulan Fen bölümünün iktisadi gerekçeyle kapatılmış olması üzücüdür, bu bölümün Türk dilinde kullanışlı eğitim ve öğretim kitaları hazırlama görevi vardı. Bu görevin tamamlanması için eğitim-öğretim konusunda uzmanlıkları yapıtın başarısını güvence altına almış olan yetenekli adamlar da bulunmuştu. Halifelerin o anlı şanlı dönemlerinde yükseköğretimde İlâhiyat ve Hukuk öğretimi alanlarında yaşanmış olan böyle bir olay, kurumsallaşması Ortaçağın manastır okullarınınkini anımsatan medreselerde ufak ufak başlar. Her büyük camiye bir medrese eklenir.

Çalışma salonları, yatakhaneleri ve yemekhaneleri çok geniş. Softalar ya da hocalar hücrelerinde yaşıyorlar. Eskiden İslâm fıkhının beşiği olan bu kurumlar serbestçe donanmışlar. Bu medreseler dinî vakfiyeleri ve seminerleri denetlemekle görevli bir Yetkili kurum (Evkaf) tarafından yönetiliyor. Gençler Rüşdiyelerde yetersiz bir hazırlık eğitimi aldıktan sonra 18-20 yaşlarında medreselere giriyorlar ve oralarda otuz ya da daha yukarı bir yaşa kadar kalıyorlar. İşte din sınıfının alt ve üst kademelerine üyeler ve sivil ya da ceza mahkemelerine yargıçlar buralardan sağlanıyor. Şu da bir gerçek ki, medreselerde bilim öğrenimi ya tamamen yüzeysel ya da yetersizdir. Tüm öğretim programları mekanik bir biçimde Kur'an'ın yorumlanması etrafında geçiyor; tüm insan bilimleri kutsal kitaplara bağlı. Aristoteles'in Arapça yorumları felsefenin temelini oluşturuyor, bu da anlamdan yoksun hassas ıskolastik düşünceler üzerinde işlenip gidiyor. Tarih öğretimi aslına sadık (adusum fidelium) biçimde yapılıyor. Bir de şunu bilmek yerinde olur: Kur'an'ın rakamlarını, bölümlerini, ayetlerini, hatta harflerini ezbere bilmek, sözcükleri dosdoğru söylemek (zira her harfe verilen değere göre sözcük kendiliğinden anlam değitirir), eşanlamlıları akılda tutmak, anlama ve yazıma göre onları ayırt etmek için aralıksız ve bıkmadan usanmadan mnemoteknik (bellek eğitimine dayalı) bir çalışma yapmak gerekir. Ama Türkiye'de din eğitimi islâmî fikirlere öylesine sıkı sıkıya bağlı ki üniversiter sistemi iyileştirmek ve onu çağdaş uygarlığın gereksinimlerine uygulamak için iyi niyetli kimi Müslümanların tüm girişimleri semeresiz kalmıştır, kalmaları da gerekirdi[142]

Şimdi, İzmir Vilayeti'ndeki Türklerin-Müslümanların 1870'li yıllarda sunulan düşünsel yaşam durumlarından çıkardığımız sonuçlara kısaca bir göz atalım.

- Sürü içgüdüsünün tutsağı Türkler büyüklerine körü körüne itaat etmektedirler, bu erdemlerinden(!) olabildiğince çabuk sıyrılmalılar(!),

- Hâlâ kurbanı oldukları atalarının tüm önyargılarını da süpürüp atmalılar,

- Onlar ne yapıp edip o "geleneklsel gamsızlık/ kayıtsızlık" larından ve "eylemsizlik"ten kurtulmalılar, öylesine ki, etkin bir biçimde yeni toplumsal-ekinsel kurumların yaratılmasına katkıda bulunabilsinler,

- Türkler "Zanaatçı" olma "tiksinti"sinden kesinlikle kurtulmalılar (çünkü Avrupa'nın sanayileşmesi giderek Türklerin yapmakta oldukları birçok meslek ve el sanatlarını yok etmeyi sürdürmektedir, onları kaçınılmaz sefalete sürüklemektedir.),

- "En yorucu işlere ve en kötü davranışlara boyun eğen" Türk kadınları her ne pahasına olursa olsun bunlardan kurtulmalılar,

- Ulema, İmam, vb. yöneticiler kitlelerin ruhunu ellerinde tutarken "kadınların var olan koşullarında hiçbir değişikliğin olmamasına ve Türklere hiçbir toplusal statü verilmemesine" dikkat etmektedirler!,

[142] SCHERZER, Charles (Consul général d'Autriche-Hongrie, à Smyrne, en collab. avec MM. Ch. Humann et J.M. Stöckez), La Province de Smyrne, considérée au point de vue géographique, économique et intellectuelle, trad. de L'Almand par Ferdinand SILLAS, Vienne, Alfred Hölder-Lib. universitaire de Beck,1873; (I.F.E.A.I.)

- Yenilikçiler - yeniliklerin savunucuları - Din adamlarınca daima sapkınlıkla suçlanmaktadırlar ve "cehennemlikler" olarak görülürler,

- Türkler "en basit gereksinimlerini" bile karşılayacak toplumsal kuruluşlardan tam bir yokluğu çekmektedirler,

Eğitim ve öğretim açısından,

- Akılcı eğitim sisteminin işlevi yenice tanınmıştır, bu tanıma da oldukça geç ve yalnızca seçkinler tarafından olmuştur,

- "İslam Peygamberi'nin oğulları" hâlâ adına "eğitim-öğretim" denilen "topyekün aptallaştırma"ya boyun eğmiş durumdalar!,

- Halk okullarını yöneten yasa ve yönetmelikler hala ortada yoktur,

- Türk dünyası hâlâ zorunlu eğitimin yürürlüğe konma başarısızlığının ve ilkokullarda yeniliklerin uygulanmasındaki başarısızlığın sıkıntılarını duymaktadır,

Kadınların eğitiminde akılcı bir sistemin yokluğundan acı çekmektedirler, ama duyumsamadan,

Her düzeyde yapılan öğretim ancak zekâyı gerileştirmektedir,

İlköğretim Avrupalılarca çoktandır "her tür eğitimin doruk noktasının anahtarı" olarak bilinirken Türk dünyasında göz ardı edilmiş, ya da onarılmaz durumdadır,

- Ortaöğretim ya da Rüşdiye "kamu yararına bir kurum" olarak görülürse de kamu gereksinimlerine yanıt vermekten uzaktır. Avrupa dillerinin öğretilmesi programdan çıkarılmıştır, hem ne amaçla yapılıyordu ki? Öğrencilerin eğitim ve öğretimine uygun hiçbir okul kitabı yoktur; iktisadi yetersizlikler bahanesiyle okul kitaplarını hazırlamakla görevli kurul da dağıtılmıştır,

- Yükseköğretim uzun zamandır o "görkemli zamanların büyüklüğü"nün gerilemesini yaşamaktadır. "Otuz, hatta daha ileri bir yaşa" kadar sürmektedir! Bilimsel öğretim kentte "tümüyle yüzeysel" ya da "yetersiz"dir. Derslerin programı tümüyle 'benim oğlum bina okur, döner döner yine okur' türünde ve de Kuran'ın tefsiri çerçevesinde oluşur. "İnsan bilgisinin tamamı kutsal kitapların ganimetinden başka bir şey değildir artık. Yani gerçek anlamda 'Beşeri Bilim' yoktur! Tarih öğrenimi de "ad usum delium" (sadık kullanım) biçimine sokulmuştur. Din öğretimi İslami düşüncelere (!) bağlıdır, öylesine ki "üniversiter sistemi mükemmelleştirmek ve onu çağdaş uygarlığın gereksinimlerine uyarlamak amacındaki" her türlü iyi niyetli girişim "semeresiz" kalmıştır ve kalmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, İzmir Vilayeti'nin düşünsel ve toplumsal durumu "Halk eğitimi ve öğretimi"nde ya da "öğretim"de açıkça yansımaktadır.

Bu görünümde, kadınıyla erkeğiyle bütün Türkler 'toplumsal uyuklama'nın değil, Toplumsal barış ve huzurun bağlı olduğu "eğitim hakları"ndan dolu dolu yararlan-

maktan uzaktırlar, oysa azınlıklar tam bir özgürlük içinde ve canhıraş bir biçimde her düzeyde okullaşma uğraşında birbirleriyle yarışmaktadırlar.

1887 yılında yine Türk-Müslüman dünyasında toplumsal durağanlık gözlenmektedir, yani aynı düşünsel yapı; uyuşturan "semeresizlik" ve "umutsuzluk":

"Bu Doğulu ırklar Mısır'ın mumyalarına benziyorlar: hiç değişmiyorlar, çünkü ölüler; işte ilerleme ve umut yokluğundan dolayı yeni insanlar ve genç uluslar yaratmaktan yorgun düşmüş olan bu eski kıta baygın geçen yüzyılların görünümünü tam bir bağlılıkla korumaktadır[143]

Bu 'heybetli bedeni' birkaç yüzyıldır kemiren toplumsal daha doğrusu ulusal rahatsızlığımız şu sözlerle: "yeni insanlar ve genç uluslar yaratmaktan yorgun düşmüş' iyice belirtilmemiş mi? "Semeresizlik/ kısırlık" şu yukarıdaki birkaç sözde tam anlamını buluyor olmalı. Bu da, toplumsal verimsizlik/ kısırlık halinde bizim kendimize şu soruyu sormamızı gerektiriyor: Yeni insanlar üretiliyor mu? Ancak o zaman Halkın geleceği tahmin edilebilir!

Sizlere XIX. Yüzyıl'ın son yıllarına doğru (1892) Türkiye'de halk eğitim ve öğretiminin durumuna ilişkin yüzeysel bir fikir verebilmek için aşağıdaki duyuruyu vermekle yetineceğiz:

"Haber

Türkiyede halk eğitimi

Londra'dan Echo bildiriyor: Sultanın bir özel emri üzerine Modern Tarih'in yeni basımları Galatasaray Sultanî İdadî'sinin ve diğer Osmanlı okulları için hazırlanmışlardır. Devrimlere ya da Hünkârların tahtan indirilmelerine ilişkin tüm kısımlar bu klasik kitaplardan büyük bir titizlikle çıkarılmıştır.

İngiliz meslekdaşımız bu konuda şunu anımsatıyor: Türkiye'de Bir padişahın yönetimi hakkında ölümünden en az otuz üç yıl geçmeden, her ne olursa olsun her hangi bir şey yazılması ya da öğretilmesi çoktan yasaklanmıştı. Böylelikle öğrenciler şimdi bile 1876'da ölen Abdül Aziz yönetimi hakkında hiçbir şey öğrenemeyeceklerdir. Şimdiki sultan, Abdül Hamit, ölse ya da yarın tahtından indirilse onun döneminin tarihçesi ancak 1925 yılında yazılıp öğretilebilecektir!

'İşte Osmanlının yeni neslinin öğretimine baba titizliklerinin getirdiği şeyler', diye bitiriyor Echo[144] "

Ama ne düşünsel evrim! Ama ne Tarih bilinci! Hem de nice bir yeni nesil!..

Siyasi düzlem de de bu 'toplumsal durağanlık'a, bu 'kitleler ruhu'na, ya da bu umutsuz 'verimsizlik/ kısırlık'a göz kulak olunuyor!

---

[143] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s. 159.

[144] LE YILDIZ (L'Etoile Orientale), Journal périodique paraissant trois fois par mois, Dem. Georgiades, Directeur, Première année, N.7, Merc.30 Nov.1892, Information, s.5; Bkz.. Gazeteler, n.187, (B.H.T.U.K.).

Ne var ki, İzmirli Müslümanların şansları vardır, zira 'her türlü uygarlık rüzgârlarının estiği bir toprak' üzerinde yaşamaktadırlar! Ve de er geç tüm Halkın üzerinde olduğu gibi kendi üzerlerinde de hüküm süren 'önceden belirlenmiş yazgı'yı kovacak olan 'yazgı'nın içinde saklandığı bu şeytani sandukayı kırmayı bileceklerdir! Hangi kökenden olurlarsa olsunlar tüm bireyleri kucaklayan gerçek demokrasiye götürecek yolu hızla kat ederler!

Sizlere İmparatorluk Türklerinin 1914 yılına kadar ortaya koydukları görünümü sunmak istiyoruz, zira İzmir Vilayeti'ndeki Türkler de ülkede yaşanan koşullardan acı çekmektedirler:

> *"1914 yılına kadar gerçek Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sınırlı sayıda görevleri dolduruyorlardı. Ya üst düzey subay ve görevliydiler ya da çiftçi ve askerdiler. Bu ikisi arasında hiçbir Türk ortasınıfı, hiçbir sanayi kentsoylusu, tüccarı hatta sanatkârı yoktu. Bu durum Osmanlılar'ın Ticarî mesleklere karşı hor bakmalarından ve Kapitülasyonlar'ın getirdiği Düzenlemede olduğu gibi hâlâ da korunan yabancı sanayi ile rekabet edecek güçte olmamalarından kaynaklanıyordu. Ticaret ve bankerlikle ilgili tüm etkinlikleri Rumlara ya da Ermenilere seve seve bırakıyorlardı... Ermenilerin ve Rumların ortalıktan kaybolmaları çekip gitmelerinden sonra açılan boşlukları doldurmaya, tam bir toplumsal yapının işlevlerini yerine getirmeye Türkleri zorladı*[145] "

Öğretime gelince,

> *"Eğitim tümüyle hocaların ve babaların ellerindeydi, bunlar bu alanda gerçek bir tekel gibi çalışıyorlardı. Kendilerini İlerlemenin düşmanları ilan etmişler, bilimi ruha karşı işlenmiş bir günah, ruha sinmiş bir kötülük olarak görüyorlardı. Batınî ve gericiydiler, ne metrik sistemden ne de Mustafa Kemal Hükümeti'nin ülkeye sokmaya çalıştığı yeniliklerin hiçbirisinden söz edildiğini duymak istemiyorlardı*[146] "

Bir İmparatorluğun çöküşü yepyeni bir devletin kuruluşuyla son bulacak olan Türk Bağımsızlık Savaşı (1919-1922) İzmir için de, ülke için de bir kargaşa dönemi olacaktır. 1915 yılında Rumlar tarafından işgal edilen Kent 1922'de Türkler tarafından geri alınacak ve özgürlüğüne kavuşacaktır. Sakarya ve Dumlupınar bozgunlarından sonra Anadolu Rumları kaçış halindeki Helen ordusunun ardında bıraktığı yıkıntılar arasında kaçacaklardır. Diğer Rumlar da kentteki yangından kurtulmak için alelacele gemilere bindirileceklerdir. İsmet İnönü ile Venizelos arasında Lauzanne'da imzalanan anlaşma uyarınca yaklaşık iki milyon Rum anayurtlarına dönmek zorunda kalacaklar; Avrupa ırklarından olan birçok İzmirli de kenti terk edecekler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânıyla (29 Ekim 1923) birlikte kent tamamen Türk ve Cumhuriyetçi olduğu bir döneme girecektir.

---

[145] Benoist-MECHIN, Le Loup et Le Léopard MOUSTAPHA KéMAL ou la mort d'un empire, Ed.Albin Michel, 1954, s.373-374.
[146] A.Y., s.402.

Kentin daha sonraki yaşamını yakalamak ve değerlendirmek için, yeni rejimin kurucusunun kimi hedeflerini ve yeni Türkiye çapında gerçekleştirilen kimi yenilikleri anmak zorunda hissediyoruz kendimizi: Büyük Önderimiz Mustafa Kemal'in tek amacı Türkiye ile bağımsız, benzeşik ve çağdaş, sağlam sınırlarla korunan ve geçmişin kösteklerinden kurtulmuş bir ulus yaratmaktı. Siyasi ya da ekonomik her türlü içişlerine karışma yürürlükten kaldırılacaktı.

Türkiye halkı artık yalnızca kendi varlığını ve gönencini düşünecekti. Uğruna yaşamaya ya da ölmeye değer tek gerçek kaynaşmış, benzeşik ve bağımsız bir Türk ulusuydu. Cumhuriyet her ne pahasına olursa olsun korunmalıydı. Yeni Devlet sarsılmaz bir bilimsel yapıyla donanmalıydı. Türkiye'den güçlü ve bağımsız bir ulus çıkarmak! "Uygarlık öyle bir ateştir ki, onun dışında kalan herkesi yok eder" Yalnızca durağan kaldığımız içindir ki çok büyük acılar çektik, oysa dünya ilerlemeye devam ediyordu. Artık önde gitmek bizim sıramızdı. Uygarlık ve bilim için yanıp tutuşuyorduk; yaşamımız bizi oraya götürmeliydi. "Türkiye Cumhuriyeti şeyhlerin, dervişlerin, babaların ve tarikatların ülkesi olarak kalamaz"dı. "Düzen olarak gerçek ve akılcı tek biri vardı, uygarlık düzeni. Gerçek bir insan olmak için, kendi kurallarına göre davranmak gerekirdi. Hocaların yönetimiyle ne işimiz vardı ki? Tek kılavuzumuz Cumhuriyetin yönetici ilkeleri olacaktı! Cumhuriyet ise ulusal, ayrılmaz bir bütün ve laik olmalıydı. Din adamlarının yönettiği okullar yerlerini devlet okullarına bırakmalıydı.

Gazi Mustafa Kemal Türkiye için bir yenilikler bütünü gerçekleştirerek "Ortaçağ karanlıklarından çıkarmak için Anadolu halkını maddi ve manevi olarak yeniden biçimlendirmek ve onu çağdaşlığın berrak ışığına doğru yüceltmek" kararındaydı. Hilâfeti kaldırdı, dini devletten ayırdı, düzenin laik niteliğini gösterdi, Türkiye'de altı yüzyıldır var olagelen Türk aile yapısını köklü bir biçimde dönüştürecek olan İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul etti, böylece her Türk yurttaşını yasalar önünde Helvet yurttaşı kadar özgür bir bireye dönüştürdü. Eski kurumların yerine laik anlayışta öğretici kadrosu geliştikçe ilkokullar ve orta dereceli okullar açtı. İlkokullarda, ortaokullarda ve liselerde uygulanan eğitim ve öğretim yöntemleri kaynağını Cenevre Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'nden aldılar. Amerikalı eğitimci John Deney 1927 yılında, İsviçreli Adolphe Ferrière 1928 yılında ve yine İsviçreli Pierre Bouet 1929 yılında Ankara'da, İzmir'de ve İstanbul Üniversitesi'nde Türk eğitimcileri kendilerini bekleyen büyük işlere hazırlamak amacıyla konferanslar vermek üzere görevlendirildiler. Büyük toplumbilimci Adolphe Ferrière'in bu konuda yazdığına göre "İlköğretim için kabul edilmiş olan programlar tümden özgün olup başka hiçbir ülkenin programlarından esinlenilmemiştir ve ilk planda gelmektedir. "Teknik ve Yükseköğretim alanında Gazi Mustafa Kemal her zaman yurtdaşından gelmiş olan eğitimbilimcilere ve bilginlere başvurmuştur. Kadınların ilerlemesi eğitim-öğretimdeki yeniliklere ayak uydurmaktaydı. Yenice kabul edilen Helvet (İsviçre) Medeni Kanunu kadınları erkeklerle eşit kıldı; Gazi Mustafa Kemal yeni devlet yaşamına sıkı sıkıya bağlamak istiyordu, zira hiçbir şey O'nu yabancı romanlarda Türk kadınının aylak ve cinsellik aracı bir 'köle', vb. gibi resmedilmesi kadar çileden çıkarmıyordu. O ülkesinin kadın gençliğinin Batılı

ülkelerin kadınları ve genç kızları kadar "gelişmiş" ve etkin olmasını istiyordu. O, "Kadının İlerlemesi Yasası"nı TBMM'nde yorumlarken "Ülkenin geleceği çağdaş düşünceli yeni insanlar istemektedir", diye açıkça dünyaya duyurdu.

"İşte bize bu insanları vermek zorunda olanlar bugünün kadınlarıdır. Tarihimizde kadın asla erkeğin gerisinde durmamıştır, ne özel yaşamda, ne kamu yaşamında. Öyleyse niye hâlâ kadınlarımız yüzlerini gizlemek için bir peçeye bürünüyorlar, bir adam gördüklerinde arkalarını dönüyorlar? Uygar bir ulusa bu yakışır mı? Arkadaşlar, kadınlarımız bizim gibi akıllı birer insan varlık değiller mi? Korkmasınlar, yüzlerini göstersinler, gözleri de dünyaya bakmaktan korkmasın! İlerlemeye aç bir ulus halkın diğer yarısını bilmezlikten gelemez! Türk halkı güçlü bir ulus olmaya ant içmiştir. Kadınlarımız ve kızlarımız ülkeye hizmet etmekte, yazgılarını yönetmekte bizlere yardımcı olacaklardır, Yeni Türk Devleti'nin güvenliği ve onuru onlara emanet edilecektir[147]!"

Gazi Mustafa Kemal 'Gençlik Haftası'nı kurumsallaştırdı ve bunu şöyle savundu:

"Gençlik Haftası'nı kurumsallaştırmakla ben her Türk yurttaşını çocuklara saygı göstermeye ve onları çoğu zaman olduğu gibi aptallaştırmak ve yük hayvanı gibi kullanmak için zayıflıklarından yararlanmamaya zorunlu kıldım. Aldığım önlem bir ulusun kendi geleceğine olan saygısı gibi görülmelidir[148] "

Gazi Mustafa Kemal 'başımızın üzerinde bilgisizliğin ve yobazlığın bir simgesi gibi duran' fesi kaldırdı; amacı tüm dünyaya 'bizimle çağdaş halkların oluşturduğu büyük aile arasında hiçbir ayrım' olmadığını göstermekti.

Arap Alfabesini kaldırdı ve yerine Latin Alfabesini koydu, çünkü Türkçenin konuşulduğu ülkelerde Arap Alfabesinin okunuşu ve yazılışı bilimlerin öğrenilmesi kadar zordu, mükemmel değildi ve de eğitim ve öğretime ayrılan zamanı neredeyse yok ediyordu. Yalnız bu nedenledir ki ülke nüfusunun ancak %10'u okumayı biliyordu. Ders kitapları din adamları sınıfının ve bir avuç aydının tekelindeydi. Arap yazısı Türk halkı ile onun ekini ve aklı arasında aşılmaz bir duvar örmüştü. Gazi Mustafa Kemal Türkiye'nin bir ucundan öte ucuna kadar düşüncenin tüm biçimlerinde devrim yapacaktı. Dahası O, halkını bilimsel düşünceyi, akılcı düşünceyi ve sonunda da yazgıyı değiştirmeye götürecekti. Yeni alfabe gerçekten bilgiye dolayısıyla da başarıya ve zenginliğe götüren bir yoldu, bu yol gerçekten de aklın özgürlüğü oldu! (3 Kasım 1928)

Türkiye'nin büyük liderinin düşündüğü ve gerçekleştirdiği kuşkusuz bu kadar değildi.

İzmir kenti Türkiye için yapılan her şeyden onurlu payını almıştır.

Eğitim ve öğretimdeki ulusallaştırma düşüncesi 1930'lu yıllarda kendisini öylesine güçlü hissettirdi ki azınlıklar ya da Avrupalılar tarafından yönetilen İzmir okulları ard

[147] A.Y., s.407
[148] A.Y., s.408.

arda kapılarına kilit vurdu. Bu konuda sizlere Amerikan Koleji örneğini verebiliriz. Kolejin müdürü M. Read 1934 Yılında Cumhuriyet gazetesine kolejin kapanış gerekçelerini şöyle açıklar:

"... Artık istenmediğimizi hissediyoruz. Ve bize açıklıyor. Eğitim konusunda ulusal birlik ilkesinden gücünü alan yeni rejim bundan böyle azınlık okullarına iyi gözle bakmamaktadır...

"Okulun uyguladığı eğitim ve öğretim sistemi iyi. Eğer zamanında ulusal anlayışa ve ülkede çok iyi gelişen harekete uygun bir karar alınmış olsaydı bu okul ulusal bir ruhla, eğitim sistemini ve öğretim ilkelerini bile değiştirmeye gerek kalmadan yönetilen tamamen ulusal bir kurum olarak korunabilmiş olurdu.

Haliyle okul, eğitimin Fransızca yapıldığı Galata Saray Lisesi çapında İngilizce eğitim veren bir Türk okulu oldu[149] "

Ulusallaştırma düşüncesi gerçekten bu okulların kapanmasını kaçınılmaz mı kılmıştı? Günümüzde buna sağlıklı bir yanıt verilebilir.

Bununla birlikte, aşağıda verilen örnek Ulusallaştırma Düşüncesi'nin eğitim ve öğretimde hangi noktaya kadar ilerleme kaydettiğini göstermeye yeter:

"YANKILAR

Eğitimde ilerlemeler

İzmir Genel Valisi General Kâzım Dirik'in güçlü bir biçimde ön ayak olması (ki bu alandaki ateşliliği iyi biliniyor) sayesinde vilâyetimizdeki halk eğitimi kesintisiz bir gelişme konusudur.

Bu itibarla Vilâyet Umumî Encümeni tarafından son oturumu sırasında eğitime sağlanan krediler tamamen kullanılmış olup öngörülen 925 eğitmen işlerinin başındadırlar.

Köylerde üç yüz yirmi halk okulu açılmış olup 11.600 kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Halk okullarında bu yıl elde edilen sonuçlar özellikle doyurucudur. Bu okulların derslerine devam etmiş olan insanlar onlardan çok yarar sağlamışlardır.

Bu yıl boyunca ilkokullara 51.000 öğrenci devam etmiştir.

Geçen son oturumunu anımsıyoruz, Vilayet Umumî Encümeni ilkokullara devam eden öğrenci sayısını 40'tan 45.000'e çıkarıldığını görme dileğini açıkça duyurmuştu.

[149] ISTANBUL, samedi,11 août 1934, n .223; Bkz.. Journaux, G: 29 (30.7.1934-31.XII.1934) (B.D.K.)

Valimizin kesintisiz çabası sayesinde bu rakama erişilmekle kalınmadı, çok daha ötesine geçildi, zira şu anda ilkokullardaki öğrenci sayısı 51.000.

Encümenin son oturumundan bu yana köy okulları yapımına devam edildi, ancak eğitmen ve sıra yokluğu nedeniyle açılamadı.

Öte yandan, çevrede yaşayan "Yörük" çocukları için yatılı okullar açıldı. Şu anda 400'den fazla çocuk bu okullara gidiyor[150] "

Doğrusu kent on yıldan kısa bir süre içinde böylesine bir çabayı daha önceleri hiç harcamış mı, aynı süre içinde böylesine bir başarı elde etmiş mi çok merak ediyoruz. Diğer bir deyişle, günümüzde gösterilen çabalar her düzeyde eğitim ve öğretim alanında ortaya çıkan gereksinimlere yanıt bulabiliyor mu?

Rumlar

XVII. Yüzyıl'da İzmir'de eğitim ve öğretim dinsel nitelikteydi. Bu Rumlar için de aynıydı. Kapuçen rahipleri kentte küçük Konsolosluk Kilisesi'nde ayinleri yönetirlerdi; Cizvit Rahiplerin de kentte Rum gençlerini eğittikleri güzel bir evleri vardı. XVIII. Yüzyıl onların Rum gençleri üzerindeki etkilerinin damgasını taşır.

XIX. Yüzyıl Rum gençlerinin eğitim ve öğretimleri açısından parlak oldu. 1842 yılında bu gençler bir süre önce 'Paris Yabancı Misyonları' tarafından gönderilen Gri Rahibeler'den İzmir'de kurulan bir kuruluşta sıkı bir eğitim-öğretim görüyorlar ve iyi bir ahlâkın öğretilerini alıyorlardı*

1845 yılında kimi gençler Lazaristlerin hazırlık okuluna -tümüyle Fransızca eğitim ve öğretim kurumu- gidiyorlardı. 1848 Yılında L'Instruction Simon Roux (Simon Roux-Eğitimi)'da esaslı bir eğitim-öğretim görenler de vardı. 1849 yılında İngiliz Okulu İngiliz uyruklu ve Rum gençlere Fransızca olarak çeşitli temel dallarda birinci sınıf bir mesleki eğitim vermek üzere kapılarını açmış ve eğitimini sürdürüyordu. 1849 yılında Pierre Roux eğitim kurumu (Fransız okulu) 1815 yılından beri halkın hizmetindeydi; burada seçkin Rum ailelerinin çocukları okuyordu. 1850 yılında kentte Rum kızları da dahil olmak üzere, halkın genç kızlarına ders veren İngiliz kadın ve erkek öğretmenler vardı. 1854 yılında Bornova'da Kız Okulları ve Erkek Okulları kuruldu ve anında gençler bu okullara girdiler. 1856 yılında yine Bornova'da küçük yaşta çocuklar için bir okul açılır, burada Rum çocukları da okur.

Rusya ve Bâb-ı Alî arasında Küçük Kaynarca Anlaşması'nın imzalanmasının (1774) Doğu Hıristiyanlarının düşünsel ve toplumsal durumunu dolaylı bir biçimde iyileştirmeyi kolaylaştırması gibi hayırlı bir sonucu oldu:

"Bu döneme kadar eğitim birkaç ayrıcalıklı çevrenin paylaşımındaydı; yalnızca manastırlar, okuma yazma bilenler hizmet ediyordu. "Genellikle, diyor Mösyö Gor-

[150] ISTANBUL, lundi 7 janv.1935, n.7; Bkz. Journaux, G:29, (1.01.1935 - 30.06.1935), (B.D.K.)

* Alexis de Valon, in J.-C.Berchet, s.355

don, bilgi edinmenin ilerlemesi yavaş ve aşamalı, ama Rum halkı arasında öğrenme ani bir patlama yapmış gibi görünüyor; bu neredeyse harika bir şeydi, diğer reayanın ağırkanlı ve hareketsiz sabrıyla ters düşen bir düşünce devrimiydi. Dört bir yanda okulların, kolejlerin kütüphanelerin fışkırdığı görüldü."

Mösyö Lenormand sözüne ekliyor: "bugün yükselen nesil erkeklik çağına girdiğinde artık yörede okuma yazma bilmeyen tek bir kimseye raslanmayacaktır. Bilgi açlığı halk sınıfları arasında inanılmaz"

"Yöreyi kısa bir süre önce gezmiş olan Büyük coğrafyacı Mösyö E. Reclus şöyle yazıyor: "Hiçbir halk çocuklarının geleceğini güvence altına almayı daha iyi bilmiyor. Her kentte okullar en büyük dava. İşadamları fiyatlar konusunda ve tahılların gönderilmesinde anlaştıktan sonra eğitim yöntemlerini tartışırlar, öğretmenlerin liyakatlarını değerlendirirler, öğrencilerin çabalarını desteklerler. Bir yabancı kendilerini ziyaret ettiğinde eğitim kurumlarının ve sığınma salonlarının onurunu onlarla paylaşmakta acele ederler; onlardan çocukları sınamalarını ve tüm eğitim sorunları hakkında görüşlerini bildirmelerini rica ederler.

Okulları donatmak ve ayakta tutmak için bu toplulukların yapamayacakları hiçbir fedakârlık yok. Birçok seçkin kişi sağlığında kendi parasıyla okullar açar ve her yurttaşın vasiyetnamesinde eğitim asla unutulmuş değildir[151]

1876 Yılında Rum gençleri M. Aroni'nin kurduğu Ticaret Okulu'na gidiyorlardı. Bu okul,

"Bir İzmirli tarafından kurulan bir ulusal (Rum), yerel okuldu ve tüm öğretmenler de ülkedendi. Burası burada yaratılan bu türdeki ilk kurum. Kurucusu Bay Aroni, çoğu zaman düş kırıklığına uğramışsa da asla cesaretini yitirmedi; bir takım olaylara karşı, dolaplara karşı mücadele etti, servetini, refahını feda etti, ama amacına da erişti: ulusal bir okul yaptı, içinde çok sayıda öğrencisi var, ticarete ilişkin dersleri görüyorlar. Dün Amalthée'de bu okulda okuyan öğrencilerin velilerinin altında imzaları bulunan bir mektubu, mektupları okuyordum, onların memnuniyetlerini ve titizliklerinden dolayı Müdürü tebrik eden mektupları. Adil olan da buydu[152]

İzmirli Rumların 1872 yılında eğitim ve öğretime gösterdikleri ilgi ve Rumların eğitim ve öğretim durumunun sunduğu görüntü şöyle tanımlanıyor: ortaya koyduğu,

"Halk eğitiminin en yaygın olduğu halklar arasında Rum halkı aksi bir söylem olmaksızın ön sıralardadır. Bilgiye olan açlık (...) Levant'ın diğer halklarına kıyasla tüm halk sınıflarında inanılmazdır. Helenler çok okur ama iyiyi de kötüyü de içgüdüsel olarak okurlar, siyasette ise kötüyü...

[151] Georgiades, Demetrius, A.G.Y., s.100-102.
[152] La Turquie, Constantinople, vendredi 27 juil. 1866, n.149; Bkz. Yb. Gazeteler, n.1, C-II, (İ.A.K.)

(...) Helenlerin okumaya olan bu sevdaları, doğrusunu söylemek gerekirse, Yunanistan'ın bağımsızlığıyla (1830) başlar; ama o noktaya kadar gelişti ki birkaç rum ailesinin oturup da ilkokulu olamayan tek bir köy, bir yerleşim yeri kalmadı.

Küçük Asya'nın tüm illeri içinde tek İzmir'in yüksek okulları var ve bunlar arasında birinci sınıf bir kolej olan Evanjelik Okulu baş tacıdır.

(...) Çoğunluğu Helen asıllı olan 210.000'lik bir nüfus için yalnız İzmir ilinin sayısız kent ve köylerinde 127 erkek, 39 kız okulu ve 6 karma hazırlık okulu, 70 ortaokul sınıfı ile 2 kolej sınıfı var, buralarda 12.510 öğrenci okuyor. Buna 100.000 nüfuslu İzmir kentindeki okulları da eklersek ildeki Helen topluluklarının tümünün oluşturduğu 300.000'lik nüfus için 96 yüksekokul ve ortadereceli okul sınıfı ve 240 karma okul var, buralarda 17.000'den fazla öğrenci okuyor. Bu rakamlar yoruma gerek duymaksızın oldukça hoş ve yurttaşlık yapma iradesiyle harekete geçtiğinde özel girişimin neler yapabileceğini kanıtlamaya teter. Zira ne Dinî Propaganda'ya ne dînî Kongregasyon'a hiçbir şeyi borcu olmayan tüm bu laik okullar seçkin kişilerin hür iradelerinden kaynaklanan bağışlar ve yıllık harçlarla ayakta tutulmaktadır.

Yüksek ve orta dereceli okullarda Yunan ve Yabancı Yazınları, Evrensel Tarih, özellikle Yunan Tarihi, Matemetik bilimleri, Coğrafya, Fizik bilimleri konuları, Felsefe ve Antropoloji kavramları, Latince, Fransızca ve İngilizce (zorunlu) öğretiliyor. Eğitimin yaygınlaşmasına İzmir'deki en az 10-12 Rum matbaası katkıda bulunuyor.

Yüksek Evanjelik Okulu'nun bir müzesi ve bir de 20.000'den fazla cildi ve bunlar arasında farklı dönemlerin 145 elyazması yapıtı olan zengin bir kütüphanesi var. Müzenin 500 parçadan fazla hepsi de mermerden olan arkeolojik heykeli, kabartması ve bordürü var. Seramik koleksiyonu ise 1500'den fazla, vb.

Doğu'daki Helen topluluklarının günden güne gelişen, yayılan, yani sınıfsallığın en küçük bir egemenliği uygulanmadığı iç kısımlardaki en geri kalmış dinlere erişen anlıksal aydınlanma hareketi kısaca böyle[153]

1830 yılından itibaren, özellikle de 1854 yılından itibaren halk eğitim ve öğretimi Rumlar arasında büyük bir adım atar. Uygarlaştırıcı düşünce bir kampanyaya yöneltir. İzmir halkı sonunda geleneksel gamsızlığından sıyrılır, etkin bir biçimde yeni eğitim kurumlarının açılışına katılır, daha önce var olanlarda da yenilikleri gerçekleştirir; Avrupa kültürünün tohumları Küçük Asya'da ve Ege Adalarında Rumların düşünsel yaşamlarını giderek semere verir hale getirecektir. Bu kültür:

"Yunanistan rönesansından bu yana basamak basamak yükselmeyi sürdürmüştür. Bilimlerin öğretilmesi, doğrusu, Helenizmin çekirdeği olan İzmir'de, Çeşme'de,

[153] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.118-119.

Ayvalık'ta ve Patmos adasında oldum olası sürmüştür; ama eskiden birkaç ayrıcalıklı çevrenin üleşimi olan eğitim ancak günümüzde (1873) halk arasında yaygınlaştı.

Rumların ruhlarına (1821'den beri) hâkim olan ulusalcı düşüncenin etkisi Türk düzeninin ağırlığını en çok koyduğu Anadolu'nun en geri kalmış bölgelerine kadar girmiş olan ilerleme hareketinin doğmasına neden oldu. Her yerde okullar yükselir. En küçük yerleşim yerleri belediyelerinin cılız kaynaklarını her şeyden önce eğitime harcamakta acele ederler.

Dört yüzyıla varan Osmanlı egemenliği süresince İzmir Rum damgasını günümüzdeki (1873) kadar hiç taşımamıştır. (Ana kısmı yaklaşık 15.000'i bulan) Helen unsuru her yerde egemen ve kimse kendini bundan kurtaramıyor. Uzun yıllardan beri Evanjelik Okulu adıyla bilinen ve birinci ve ikinci derece halk okulları bulunan kurum bize kaynakları geniş olmasa bile bir köyün kararlı ve aydın bir irade ile harekete geçtiğinde neler yapabileceğinin ölçüsünü vermektedir. Bu ilk, orta ve yüksek okullara 2500 öğrenci gidiyor. Almanya'nın daha aşağı kurumlarına denk olan iki ortaokul dört sınıflı gymnasium'a öğrenci hazırlıyor. Evanjelik Okulu kentin çeşitli mahallelerindeki birçok kız ve erkek ilkokulunun olduğu gibi (600 öğrencili) Kız Yüksekokullarının da harcamalarını karşılıyor. Çocuklarına özel bir eğitim vermek isteyen aileler için çok iyi yapılmış ve şimdiki durumda ayakta kalmak için büyük çabalar gösterdiği görülen üç Rum yatılı okulu var.

Kısacası, tüm bu kurumlar mükemmel öğretmenlere sahipler. Atina Üniversitesi ve Öğretmen Okulu daha sonra ilk, orta ve yüksek okulları yönetecek olan ya da becerilerine göre Yunanistan'da, dış ülkelerde yararlı bir iş bulacak olan öğretmenleri yetiştirmektedir.

Bu kız okulları her zamanki gibi ünlü Atina Semineri'nde yetişmiş olan bayan öğretmenler tarafından yönetiliyor; ders kitapları ve araç gereçleri Yunanistan'da kullanılanların aynısı[154] *"*

Eski Yunan Savaş Bakanı M. Le Général Panes Caroneos İzmir'e yedi günlük bir ziyarette bulunmuş, o arada Rum eğitim ve yardımlaşma kurumlarını ziyaret etmiş (Aralık 1886), onları iyi durumda bulmuştur:

"İZMİR'DEN HABERLER. Cumartesi günkü İmpartial'den okuyoruz.

(...) İzmir'de konakladığı sırada M.Panes Coroneos, (...) eğitim ve yardım kurumlarımızı ayrıntılı bir biçimde ziyaret etmekten zevk almış, düzenleriyle ve iyi örgütlenmesiyle kendisini son derece şaşırtan bu kurumların müdürlerine teşekkürlerini esirgememiştir[155] *"*

[154] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.58-60.
[155] Phare du Bosphore, vendredi 17 déc.1886, n.295, Bkz. Gazeteler, G: 619, C-l , (B.U.K.)

İzmir Rum topluluğu yenice bir Kız Okulu'na sahip olmuştur (1881):

"Günlükler

İZMİR'DEN NOTLAR.-Cumartesi günkü Réforme'dan okuyoruz: İzmir Rum topluluğu kızların eğitimine ayrılan güzel bir kurumu daha yenice kazanmıştır. Adının halka açıklanmasını istemeyen saygıdeğer hemşerilerimizden biri bu yapının yapımına yüklü miktarda kartkıda bulunmuştur, yapının odaların dağılımında gösterilen titizlikler noktasında arzu edilecek hiçbir eksiği yoktur.

800'den fazla öğrenci tertemiz sağlık koşullarındaki bu okula devam edebilirler[156] "

"Günlükler

İZMİR'DEN HABER.-14 Eylül tarihli Réforme'dan okuyoruz:

Ste-Photinie Yeni Merkez Kız Okulu'nun Pazar sabahı Başpiskopos Basile Hz.-lerinin ve kentin Rum topluluğundan olan çok sayıda ilerigelenin huzurunda açılışı yapılmıştır[157] "

1880'li yıllarda Rum topluluğunun düşünsel yaşamı şöyle görünmektedir:

"Rumlar İzmir'de o kadar kalabalıklar ki kenti kendi topraklarının bir kısmı gibi görüyorlar.

Rômaïko-Machala ve La Punta sokaklarını dolduran 80.000 Helen reaya her konuda oraların doğal patronları gibi davranıyor, izinsiz olarak üzerinde gümüş rengi haç motifi bulunan mavi bayrağını dikiyor, her fırsatta avaz avaz ekümenik patriklerinin adını anıyor ve maliyecilere emlâk ya da mülk vergisini, öşürü, tarım ve sanayi ürünlerine konan narhı, küçükbaş hayvanlara konan ağnamı, Büyük Sultan'ın askerlikten muaf kulları olan Hıristiyanlara uygulanan askerlik bedelini ödedikten sonra kendisini neredeyse Türke karşı bağlantısız sanıyor.

Uyanıklar, çevikler, çok yaramazlar, oldukça eğlendiriciler, onlar burada meyhaneci, bakkal, kayıkçı. Alt sınıftan Rumların en çok hoşlarına giden bu üç meslek, avukatlık ve hekimlik mesleği de özellikle rahat sınıftan Rumlara uyuyor. Meyhaneciysen bütün gün konuşursun, haberleri bilirsin, siyaset konuşursun, (...) hep harekettesin, galyana gelirsin, "megalo idea" için kendine göre uğraş verirsin. Bakkalsan her şeyi edinmek istersin, alır satarsın, takas edersin, bir Helen için sonsuz bir mutluluktur bu. Kayıkçıysan her gün denizle arkadaşsın, (...); Limanda sağdan sola, soldan sağa var-gel yapar durursun; yeni yüzler görürsün; uzaklardan gelen yolcuları sorguya çekersin: (...) Zayıflıklarına, sabırlı, azimli, ölçülü olmana, zaptedilmez umudunla hoş bir inadın olmasına karşın, senin için ender, kısacası sevimli bir eğlence.

[156] Phare du Bosphore, lundi 28 août 1887; Bkz. Gazeteler, G: 619, C-1, (B.U.K.)
[157] Phare du Bosphore, lundi 19 sept. 1887, n.216; Bkz. Gazeteler, G: 619, C-1, (B.U.K.)

(...) Ortodoks kültünün bayramlarını kutlarlar, Osmanlı zaptiyesi tarafından hiç rahatsız edilmezler; tam tersine Papayı temsilen törenleri yönettikleri sırada Müslüman zaptiyeler metropolite saygılarını sunarlar.

Bir de, kardeş gibi olurlar, kendilerini zorunlu hissettiklerinde ırklarının çıkarı gereği ya da en azından kişisel çıkarları gereği onlara hizmet bile ederler[158] "

Rumların eğitim-öğretim durumu da şöyle görünmektedir:

"İzmir Rum topluluğunun okulları gelirleri kayıt ücretlerinden, bağışlardan ve vasiyetle bağışlardan ve okul aidatlarından oluşan bir patrik tarafından yönetiliyor. En yakın tarihli istatistikler bu okullarda 4.044'ü erkek, 4.536'sı kız olmak üzere 8.580 öğrenci olduğunu gösteriyor. Yedi kilisenin her biri ücretsiz bir erkek okulunu ayakta tutuyor. Bu okullar 1.000-1.100 öğrenciye sahip. Çoğu ücretsiz olmak üzere kabul edilen 600'den fazla kız öğrenci Sainte-Photine okuluna gidiyor. 1881 Yılında açılan Homereion özellikle varlıklı ailelerin kız çocuklarına ayrılmış: bir müdiresi, bir bayan müdür yardımcısı, beş Rum bayan öğretmen, üç Fransız bayan öğretmen bu dersanenin personeli, dersanenin programları akıllıca hazırlanmış dört dörtlük programlar(2) (2: bu sayılanlara özel kurumları da eklemek gerek). Bellibaşlıları erkek çocuklar için. Aroni Lisesi (150 öğrenci, 18 öğretmen); Réniéri Lisesi (60 öğrenci,16 öğretmen); Karacopou Lisesi (150 öğrenci, 14 öğretmen); Hermès Lisesi (65 öğrenci, 11 öğretmen). Kız okulları arasında yatılı olanları sayalım: Anastasiadis, Chriante, Papadaki, Baldaki, Pascali, Kokinaki.-Bkz. Rougon, A.g.y.)

İzmir'in en eski ve en zengin okullarından biri, itirazsız, Evanjelik Okulu'dur (...). 1723 yılında bilgin Gérothée Dendrinos tarafından kurulmuştur, bu bilgin öğrencileri arasında filolog Adamantios Koraïs'i de saymanın gururunu taşımaktadır. 1747 yılından itibaren bu okul resmen Büyük Britanya'nın koruması altına girmiştir. Bu kurumun üç şubesi vardır, burada eğitim 30'dan fazla öğretmen tarafından verilmektedir. Eğitim sonunda öğrencilere verilen uzluk belgesi Fransa'daki Edebiyat bakalorya diplomasına denktir; Yunanistan Halk Eğitimi Bakanlığınca tanınmıştır ve Atina Üniversitesi'ne giriş hakkını sağlamaktadır.

Evanjelik Okulu sayesinde Asya'nın eşiğinde "kocaman kitapsız bir dünya", bir kütüphane ve bir müze var. İskenderiye Kütüphanesine Ptolomée Philadelphe tarafından yığılan hazinelerle kıyaslanamayacak kadar küçük bir kütüphane; Eratosthenes'in, Zenon'un ve Callimaque'ın sohbet ettikleri o mermer saraya hiç benzemeyen sıradan bir müze[159]

İzmirli Rumların düşünsel yaşamına bir de 1887 yılında sahip oldukları Helen Çemberi (Cercle hellénique)'ni ekleyelim:

[158] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.151-153.
[159] A.Y., s.162-163.

"Gazla aydınlatılıyor, burada zengin tüccarlar iki parti bakara arasında üzeri yeşil bir halı ile örtülü bir masanın etrafında İzmir gazetelerini okuyorlar: Amalthée'yi, λΣx Σμΰpvn'yi, yolcu gemileriyle gelen Batı gazetelerini: Le Temps, Le journal des Débats, La Revue des Deux Mondes'u.

Bu tüccarlarla birlikte yaşayan diğer ırklar Avrupa törelerini onlar kadar taklit etmeyi başaramadılar. Onları az tanıyoruz[160] *"*

XIX. Yüzyıl'ın sonlarına doğru art arda daha çok Rum okulu kurulur. 1889'da Aziz. Polycarpe Rahiplerinin Okulları (Ecoles des Frères de St.Polycarpe) kurulur; 1893'te Gençkızlar Özel Okulu (Ecole privée des jeunes filles) ve Agathaguellos'un Okulları (Ecoles d'Agathaguellos), 1894 yılında Karşıyaka'da Erkek çocuk Okulları (Ecoles des Garçons à Cordélio) vb. kurulur.

İşte 1900 yılında halk eğitim ve öğretimi hizmetinde olan birkaç Rum okulunun adı:

"Bornova'da:
Ortodoks Okulları:
- Erkek Okulları: Kuruluş yılı: 1854 Müdür: Em. Pascalis. Öğretmenler: 3, Öğrenciler: 200.
Rumca, Türkçe, Fransızca öğretiliyor.
- Sübyan Okulu: Kuruluş yılı: 1856.
Müdire: Andronaki Hadji Panaqou, Öğrenci: 150.
- Kız Okulu: Kuruluş yılı: 1854.
Müdire: Hol. Papadaki, Öğrenci: 100.
Rumca öğretiliyor.
Karşıyaka'da (Peraià ya da Carsiyaka)
- Erkek Okulu: Kuruluş yılı: 1894. Sınıflar: 6.
Müdür: Basil Vassiliades. Öğretmenler: 4. Öğrenciler: 130.
Rumca, Türkçe ve Fransızca öğretiliyor.
- Sainte Marine Okulu, Alaybey; Öğretmen, Bn. Coucoulakis, Öğrenci: 50.
- Saint Jean Okulu: Öğretmen: D. Missailides, Öğrenci: 45.
- Agathaguellos Okulu: Kuruluş yılı: 1893. Sınıflar: 5. Müdire: P Corovilli, Bayan Öğretmen: 2, Öğrenci: 55, Subyan okulu, Öğrenci: 100.
- Genç kızlar Özel Okulu: Frères christoforide. Kuruluş yılı: 1893, Müdire: Euthalie Skinitou, Bn. Öğretmen: 2. Öğrenci: 50. Öğretilen diller: Rumca ve Fransızca.
- Frères de St. Polycarpe Okulu: Kuruluş yılı: 1889. Müdür: Frères Philadelphe. Bn. Öğretmen: 2, Öğrenci: 70. Öğretilen diller: Rumca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe[161]

[160] A.Y., s.167
[161] FARDHOULIS, Panachiotis, A.G.Y., s.100-101,106.

Sonuç olarak, XVIII. Yüzyıl'ın sonunda İzmirli Rumları yakalayan düşünsel patlama 1821 yılından itibaren canlandı, 1830 yılında büyük etkisi oldu ve 1854 yılından itibaren de doruk noktasına erişti. Rum halk kesimlerinin tümü arasında bilgiye susamışlık ile başlayan bu patlamanın XIX. Yüzyıl sonuna kadar onların yaşamlarında yansımaları oldu. Düşüncelerde devrim kentin her yerinde, Rumların oturdukları her köyde, her bucakta okulların, kolejlerin, kütüphanelerin mantar gibi bitmesi; eğitim-öğretim hakkından her iki cinsin de yararlanması, okullaşmada gösterdikleri büyük fedakârlıklar, yüksekokullarda, orta dereceli okullarda çağdaş eğitim-öğretim programlarının ve yöntemlerinin gelişmesi, vb.

Rumlar çocukların eğitim-öğretimleri için geleceği güvence altına almayı bildiler. Onlar günü gününe yaşamadılar, XX. Yüzyıl'a hazırlandılar.

Ermeniler

Ermeniler kentteki düşünsel yaşam sahnesinde XIX. Yüzyıl'ın ortalarında belirirler. Bu tarihe kadar bu alanda ses duyuramadılar. Eğitim-öğretim birkaç ayrıcalıklı çevre arasında paylaşılmıştı, yalnız seçkin aile çocukları birkaç Hıristiyan okulunda okuma fırsatını yakalayabiliyorlardı.

Ermeni gençleri ve farklı kökenden gençler XIX. Yüzyıl'ın başından itibaren sıkı bir eğitim ve sağlıklı ahlâk öğretilerini Gri Rahibeler tarafından İzmir'de kurulmuş olan kurumda almaya başlarlar.

Ermeniler 1846 yılında merkez binası Viyana'da olan Mekitarist Babalar Ocağı'na ait bir 'yardım derneği' kurdular.

Ermeniler de ülkede başlayan yeniliklerden ve Levant Hıristiyan topluluklarını etkileyen düşünce akımlarından daha az etkilenmiş değillerdi.

İşte onların 1872 yılında sergiledikleri durum:

> *"Küçük Asya'nın Ermenileri, hükümette işçi ya da memur değiseler ticaretle uğraşıyorlar. Uzun yıllardan beri ülkeye yerleşmişler, töreleriyle ya da gelenek-görenekleriyle bazen kendilerine Türk deniyor.*
>
> *Çalışkan, titiz, düzenli insanlar. Kahramanlık ya da cengâverlik adına hiçbir şey onları nitelemiyor, ulusçuluk ruhu da onlarda hiç gelişmiş değil; buna karşın, okuma-yazmaya çok arka çıkıyorlar, her mezranın, her köyün çok sayıda öğrencileri olan okulları var. Bilindiği gibi biz burada halk sınıflarından söz ediyoruz. Bu gönençli sınıf bugün Rumlarınkinden, Avrupalı topluluklarınkilerden ayrılamayacak olan ve en çok övgüye lâyık olan bir toplumsal konuma erişmiş bulunuyor*[162]

[162] Georgiades, DEMETRIUS, A.G.Y., s.121.

1873 yılında sergiledikleri durum ise Amerikalı bir gezgin tarafından şöyle betimleniyor:

"Sözcüğü en dar anlamına indirgediğimizde başka hiçbir halkın yapmadıkları kadar onların Fenikelilerin karakterinden bir şeyler koruduklarını bilmemiz hâlâ doğru. Becerikli, hareketli ve ticaret söz konusu olduğunda her şeyi yapmaya hazır oldukları için öğretimve eğitimle ilgileniyorlar. Genç nesil özellikle ulusal unsurun halk eğitimini iyileştirmeyi amaç edinen harekete katıldı. Ermenilerin en başta gelen okulu (350-400 öğrenci), kısaca iyi yönetilen okulu, yine de bu son yıllarda durağan. Fakat yeni yönetimin altında ve partilerin ayrışmasının durduğu şimdilerde eğitim ve öğretime ilişkin sorunlar kuşkusuz doyurucu bir biçimde çözüme ulaşacak. Öğretim programlarında Coğrafya, Tarih, Fizik ve Matematik var. Ulusal dilin dışında da Türkçe, Fransızca ve İngilizce öğretiliyor.

Fransızcanın da okutulduğu topluluğun kız okulu (250-300 öğrenci) gün be gün gelişiyor. Yaklaşık 60.000'i bulan Ermeni topluluğunun öğrenmek için ne yeteneklerinin, ne de iyi niyetinin eksik olmadığı kesin, zira yatılı Fransız ve İngiliz öğrencilerinin arasında Ermeni ailelere ait dikkate değer sayıda erkek ve kız öğrencilerin kontenjanı var. Bu Ermeni topluluğunun çok iyi kavranmış bir eğitimi değerlendirmeyi bildiğini kanıtlayan mutlu bir işaret. Küçük Asya'nın içlerinde de durum aynı. Buralarda, çok sayıda oldukları kentlerde bile Ermeniler, Manisa'da, Kasaba'da ve Aydın'da olduğu gibi eksikleri çok ve kötü kurumsallaşmış, her şeyden önce yetkin öğretmenlerden yoksun okullara sahipler. Belki bir gün bu yerler daha erişilebilir hale getirildiklerinde her şeyin yüzü değişir.

Bir de, Ermenilerin İstanbul'da yeniden yakaladıkları aydınlanma hareketinin Küçük Asya'daki kardeşlerini harekete geçirmesi olası[163] "

XIX. Yüzyıl'ın sonuna doğru, özellikle 1876'dan sonra, İzmirli Ermeniler daha güçlü bir toplumsal yer edinirler. 1888 Yılı ve devamı onlar için okullaşma yılları olur:

"Günlükler

İZMİR'DE BİR AÇILIŞ.- Geçtiğimiz Pazar İzmir'de Mesrobian Ermeni okulunun açılışı oldu, okulu İnsansever Ohannès efendi Spratalian Hazretleri kendi cebinden yaptırmıştır. Bu tören görkemli oldu; Genel Vali, konsolosluk bünyesinin üyeleri, toplulukların liderleri, üst düzey görevliler ve çok sayıda ilerigelen törene katılmayı görev bildiler.

Size aşağıda Ohannès effendi'nin telgrafının bir çevirisini sunuyoruz, kendisi bununla Ermeni Patriği S. B. Mgr. Haroutioun'a bu haberi iletiyor:

[163] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.60-61

'İzmir, 3 Kasım (12 Aralık)

Kutsal kişiliğinizin bilgilerine şunu zevkle sunmakta sabırsızlanıyorum: Bugün Sultan Hazretlerinin de inayetiyle sonunda yaptırabildiğim Mesrobian Okulunu ulusuma armağan etmenin mutluluğunu duydum[164] "

1887 Yılı

"İzmir Ermeni topluluğu biri kızlar için, diğeri erkekler için olmak üzere iki okula sahip oluyor[165] "

Museviler

İspanya'dan kaçan ve yerkürenin dört bir yanına dağılan Museviler çok büyük sayılar halinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelip yerleşirler, Sultanların engin konukseverliğine erişirler:

"Müslüman toplulukla mükemmel bir uyum içinde yaşamış ve evlerini Türk yerleşim yerlerine yapmış olsalar da iyice yozlaşmış olmasına karşın atalarının İspanya'da konuştukları ağzı inatla korumuşlar. Toplulukları Hıristiyan topluluklarla aynı özerk haklardan yararlanıyor. Hiçbir siyasî engel onların gelişmelerini kısıtlamıyor[166] "

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Museviler eğitim-öğretime ve ilerlemeye karşı bir eğilim göstermeye başlarlar. Kendi okullarını açarlar (1866):

" İller...

İzmir, 5 Eylül. İzmir'deki İsrail topluluğu bir süredir eğitime ve ilerlemeye karşı bir takım eğilimler göstermektedir. En saygın dindaşlarından biri olan Mösyö Alexandre Sidi tarafından desteklenen topluluk kısa bir süre önce Aziziye Koleji adıyla bir okul kurdu, okul ayrımsız tüm İsrail asıllılara açık. Orada şu anda Türkçe, Fransızca ve İspanyolca öğretiliyor.

Yine Mösyö Alexandre Sidi'nin çabalarıyla şimdiye kadar tamamen terk edilmiş bulunan Musevi hastanesi yenice onarılmış, sağlığa uygun hale getirilmiş ve büyütülmüştür[167] "

İşte 1872 yılında sergiledikleri düşünsel durum:

---

[164] Phare du Bosphore, mercredi 15 déc.1886, n.293; Bkz. Gazeteler, G:619 (11.X.1886-31.XII.1887), C-1, (B.U.K.)
[165] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.168.
[166] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.61.
[167] La Turquie, Constantinople, vendredi 14 sept.1866, n.189; Bkz. Yb. Gazeteler, n.1, C-2 (2 juil.-31déc. 1866), (İ.A.K.)

"İsrailoğulları Küçük Asya'da asla silinmeyecek olan manevi ve bedensel özelliklerini korumuşlar. Ticaret, özellikle ayrıntılı ticaret tümünü içine almış. Beden gücü harcanması gereken tüm meslekleri Rumlara ve Türklere bırakmışlar. Onları belirleyen ve en büyük övünçleri olan en sivri özellik birbirlerini her yerde ve her koşulda destekliyor olmaları; bu özellik ne yazık ki Rumlarda genelde yok.

Tüm Levant'da çok yaygın olan dilencilik İsrailoğullarında bilinmeyen bir şey.

Eğitim durumları imrenilecek kadar: İzmir'de en son yapılmış olan büyük okulun dışında en temel okullara daha yenice sahip olmuşlar[168] "

Şimdi de 1813'te görünen düşünsel durumları:

"Hahamlarının zekâları ve umursamazlıkları suçlu ihmalkârlıklarının tek nedeni, bu ihmalkârlıkla hep birlikte okullarının yok olmasına katkıda bulunuyorlar, doğrusunu söylemek gerekirse okulları betimlemesi olanaksız bir terk edilme durumunda. İsrailoğullarının topluluk okulunun 15.000'lik bir Musevi nüfusuna karşılık 400'den az öğrencisi var, eğitim orada Kutsal Metinlerin kelimesi kelimesine kısır bir açıklamasıyla sınırlı. Birkaç özel okulda Fransız ögeleri öğretiliyor. Ama öğretim yöntemi her yerde aynı, beceriksiz ve aptallaştırıcıdır. Dünya Musevileri Derneği tarafından erkek ve kız okulları açmak için gösterilen çabalar Musevi topluluğu içinden hemen hiç destek görmedi. Küçük Asya'nın tamamında belli bir öneme sahip Musevi topluluğu yalnız Manisa, Kasaba (Turgutlu) ve Aydın'da var, ama okullar oralarda daha da kötü[169] "

1887'de sergiledikleri durum:

"Her yerden kovulmuş, karalardan ve denizlerden sürülmüş, tarla işlerinden ve mavnacılıktan dışlanmış olan 20 bin İzmir Musevisinin çoğu dokuz adet havranın çevresinde bulunan gettolarındaki damlarında sefil bir yaşam sürüyorlar...

Öyle çokdilliler ki Türkle Türkçe, Rumla Rumca konuşmasını biliyorlar. Ama aralarında gezginci kabilelerinin eski dönemlerinden birinin anısı olan bir tür İspanyol lehçesinden yararlanıyorlar.

Uzaklardaki soyutlanmış bu toplulukları çökmekten kurtarmak için en yürekli bir çabayla çalışan Dünya Musevileri Derneği çeki düzen verdiği bu okullara ve meslek öğretim atelyelerine karşın İzmir Musevilerini kir pastan kurtarmak ve uygarlaştırmakta sıkıntı çekecek.

Daha şimdiden takdire şayan sonuçlar elde edildi. Halen İzmir'de baş haham görevini yerine getirmekte olan çok iyi ve aydın bir insan tamamen doğal bir hayırseverlikle kendini bir güçsüzler yurdunu ayakta tutmaya ve karşılıklı yardım toplulukları oluşturmaya vermiş[170] "

[168] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.122.
[169] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.61.
[170] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.169, 171.

İngiliz Topluluğu

"İngilizlerin girişimci ruhu nice zaman önceden Küçük Asya'nın bereketli illerini işletmiş ve oralarda sürekli kurumlar oluşturmuş. Kraliçe Elysabeth yönetiminde insanların ve mülklerinin güvenliği bir takım anlaşmalarla güvence altına alındıktan sonra güçlü bir ticaret şirketi olan Levant Company 1581 yılında kurulmuş, daha sonra 1. Jacques yönetiminde bu şirket bir tür tekel hakkı edinmeyi ve Sultandan çok geniş ayrıcalıklar koparmayı başarmış. Bu şirketin etkinliği geniş bir alanı kapsıyordu[171]."

İngiliz topluluğu giderek beyinlerin efendisi olur, tüm toplumsal sınıflara dillerini, alışkanlıklarını, uygarlıklarını sızdırır. İzmir'deki ekinsel patlaması XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren gerçekleşir. 1873 yılında birden gençliğinin giderek artan gereksinimlerine yanıt verme iradesini gösterir:

"1841'den beri topluluklarının gençliğine gerçek Britanya eğitimini vermek üzere birçok okul yaptılar; bu kurumlar sayesinde topluluk halinde ve birlikte kalıyorlar, yurttaşlarıyla sürekli bağlantı halinde bulunuyorlar ve hem grup çıkarlarına, hem yurtlarının çıkarlarına hizmet ediyorlar.

(...) İzmir'deki İngiliz sakinlerin eğitiminde hiçbir şey ihmal edilmiş değil; onlara yaşayan diller mükemmel bir biçimde öğretiliyor. (...) İngilizler birlik ve beraberlik içinde, güçlü bir örnek olan büyük bir manevî etkiye sahip olmakla kalmadılar, ilin sakinlerine, İzmir'in aydın gençliğine kendi ciddî ve uygulamacı anlayışlarını da aktardılar[172]"

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısı bu topluluk için de okullaşma dönemi olur:

"İzmir'deki İngiliz gençliği için Britanya fikirlerine uygun bir eğitimi kolaylaştırmak amacıyla 1848 Yılında özel kaynaklar yardımıyla Bornova İngiliz Koleji adıyla bir okul kuruldu; Harika bahçeleriyle ünlü küçük bir kent olan Bornova'ya yerleşen bu kurum dikkate değer bir etkinlik sergiliyor. Bundan birkaç yıl sonra İzmir'de yapılan bir diğer benzer kurum olan "British College" çok takdir görüyor ve olağanüstü dil öğretimi nedeniyle uluslararası bir kurum olarak değerlendirilebilir. Geçen yıl (1872) açılan Yüksek Ticaret Okulu yaşayan dillerin öğretimini uygulayarak elden geldiğince gelişme sözü veriyor, İzmir'in ticarî konumunu da dikkate alıyor. Burada henüz birkaç yıldır İngiliz işçilerin ve demiryolu işçilerinin çocuklarına parasız eğitim veren, ayrıca onların Doğu fikirleriyle içli dışlı olamalarını sağlayan ve onlara her türlü yararlı şeyi öğreten İngiliz Halk Okulu'nun adını anmak teselli verici.

[171] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.65.
[172] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.94-95.

Son olarak "İskoç Misyonu" okulunu da sayabiliriz; burası söylendiği gibi tamı tamına pedagojik bir çaba göstermekte olup Rum, Ermeni ve İsrailli ailelerin çocuklarının (erkek ve kız) devam ettikleri bir okuldur[173] "

İngiliz Okulu'nun 1849 yılında gösterdiği etkinliğe ilişkin duyuru bu dönemde oynadığı rolü açıkça ortaya koymaktadır:

"DUYURULAR:

İZMİR İNGİLİZ OKULU

Burada sıralamak zorunda olduğu tüm dünyaca hissedilen olumsuzluklardan ve diğer bir takım olumsuzluklardan kaçınmak amacıyla aşağıda adları geçen ve İzmir'de yerleşmiş bulunan İngiliz uyruklu kişiler birinci sınıf bir okul eğitimine katılmak isteyen Tüm Levant'daki yurttaşlarına ve diğer kimselere bir çağrıda bulunmayı borç bilmektedirler.

Bu itibarla,

Kurum seçkin aile çocukları için gerekli görülen temel eğitimdeki tüm farklı dalları barındıracak ve bu dallarda eğitim İngilizce yapılacaktır, ayrıca klasik diller de öğretilecektir[174]

İngiliz Koleji İngiliz topluluğunun ve diğer uyruklardan seçkin aile çocuklarının hizmetinde olmayı sürdürmektedir. İngiliz okulları için ödül dağıtım törenleri düzenlemek geleneksel hale gelir:

"İngiliz Koleji geleneksel konuşmaların dışında kurumun öğrencileri tarafından büyük bir beceriyle oynanan bir güldürü sunuyordu[175]

Karakas (Kararas, s.55-56)'tan öğrendiğimize göre 1870 yılında Buca'da bir erkek okulu açılır. Yine aynı yazar'a göre biri 1894'te, diğeri 1908'de iki İngiliz okulu daha açılır.

Bornova'da açılan İngiliz Okulu 1900'lü yıllarda her uyruktan gençlere eğitim-öğretim vermeyi sürdürür.

Alman Topluluğu

"XIX. Yüzyıl'ın ortasında İzmir'de bir Alman topluluğu henüz parlıyordu, ibadet yerlerine ve okullarına bakılırsa bu topluluk Kopenhag, Augsbourg, Danzig ve Halle sakinlerince serbestçe destekleniyordu. Topluluğa ait bir binada kilise baş-

[173] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.65-66.

[174] L'Impartial de Smyrne, politique, commercial et littéraire, 13 Avril 1849, n.477; Bkz. Journaux, film n. M-11, (I.F.E.A.I.)

[175] La Turquie, Constantinople, vendredi, 27 Juil. 1866, n.149; Conf. Yb. Gazeteler, n.1, C-1, à (I.A.K.)

kanları okulda öğretmenlik yapıyorlar, kent çocuklarına Almanca öğretiyorlar. O sıralarda çok az elverişli olan koşullara karşın Alman dili kentte öğretim dili olarak kaldı. Danimarkalıların ve İsveçlilerin katıldıkları İlahi ayini topluluğun mülkü olan küçük bir kilisede Alman dilinde kutlanmıştı. Bu küçük germen topluluğuna her bir yandan yardıma çalışılıyordu. Ne yazık ki yüzyılın sonuna doğru meydana gelen bir yangın İzmir kentini neredeyse tamamen küle etti, mabeti ve okulu yok etti. Bu felaket topluluk için daha sonra uğradığı ağır felaketler için bir başlangıç oldu. Son noktada daha da büyük bir afet, veba, topluluğu tamamen çökertti. Zekâlarından sayıları daha az bir halde iken üyelerininet kinliği ve becerisiyle bu Avrupalı grup çok etkin bir duruma gelmeyi bildi; bu, çoğu zaman germenliğe düşman olan çok dilli bir halkın ortasında karşılaştığı engellere karşın gerçekleşti. Hızla gelişen topluluğun içinde bulunduğu, İstanbul'da kurulan Alman-İsviçre Okulunda dondurulmuş olan ve özellikle Alman olan bir okuldan yararlanacağı anın uzaklaşmadığına inanıyoruz. Derken yurttaşlarımız ve kimi Alman öğretmenler ellerinden geleni yaptılar. Biz özellikle Kaiserswerth'in Chanoin'ından gelen bayan öğretmenlerin yönettiği yatılı Kız Yüksek Okulu'ndan söz edeceğiz. Yolunu yordamını Prusya Konsolosluğu'nun hazırladığı bu eğitim kurumu 1853 yılında adı geçen tarikatın bayan öğretmenleri tarafından kiralanan bir yerde açıldı. Öğrencilerin sayısı hızla arttı, daha bir yıl geçmemişti ki daha geniş bir yurt edinmek zorunda kalındı. Etkin kişilerin serbest desteği ve özellikle kral Guillaume IV'ün yaptığı önemli para yardımı sayesinde kurum 1854 Yılında bitişik binayı ve bahçeyi satın alabildi ve böylece her gün giderek artan gereksinime yanıt verecek biçimde gelişebildi. O tarihten itibaren kuruluş büyük bir atılım yaptı. Bugün (1873) yaklaşık 200-230 öğrencisi var, bunların 130'u yatılı ya da yarım yatılı. Bu rakamın 20'si Alman, 40'ı İngiliz, birkaçı Hollandalı, İtalyan ve Rus olup öğrenciler yatılı ya da yalnızca yatısız olarak üçü Fransız, üçü Rum, ikisi Ermeni ve ikisi de İngiliz olan çok özel öğretmenlerin verdikleri dersleri izliyorlar. 1872 Yılına, yani geçen yıla kadar isteğe bağlı olan Almanca dersi zorunlu olur.

Kuruluş çok yakın bir geçmişte yerliler için bir okulun açılması ve bir yetimhanenin kurulmasıyla hayli genişledi. Çoğunluğu Rum 110 kız bu parasız okula gidiyor. Yetimhane 7'si Alman, 8'i İngiliz, 5'i Rum, 3'ü Ermeni, 5'i din değiştirmiş Musevi ve 2'si din değiştirmiş Türk olmak üzere 30 yatılı kız öğrenciyi barındırıyor ve eğitiyor.

İzmir'de de kabul edilen önkayıtlar okulun ve Yetimhanenin zararına da olsa gerekli fonları karşılamaktadır[176] "

Alman topluluğunun 1872'deki durumu şöyle:

"Almanlar, gençlerine propaganda denilen araç yardımıyla tüm duygu ve düşünceleri yayan üniversitelerinin etkisiyle hemen her şeyi kendi evlerinde yapıyorlar.

[176] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.62-63.

Ulusal kinler kadar felsefî kuramlar da ellerinde harika bir etki aracı bulunduruyorlardı, bundan da İzmir'de yararlanıyorlardı. Fransız eğitiminin sahip olduğu uluslararası özelliği de ustaca yararlarına kullandılar; okulları bu nedenle her ulusun gençlerinin gittikleri yerlerdi. Alman Laikler ve Kongregasyoncuları çağdaş eğitimin gereklerine uymayı bildiler; bilinçler üzerinde çalışarak dini bir etki peşine düşmenin zamanının en azından İzmir'de geçip gittiğini anladılar[177] "

Avusturyalı - Macaristanlı Topluluk ve Alman Topluluğu

1873 Yılı

"İlin en eskilerinden biri olan Avusturya-Macaristan topluluğu kendini her zaman Alman biliminin ve uygarlığının propagandacısı (yayıcısı) yaparak İzmir'in okulları ve dinî toplulukları üzerinde sağlıklı bir etkide bulundu. Meşitaristlerin kurumu (67 öğrencisiyle) tam bir görkem içinde. Hükümet bu kuruma açıkça Alman dilinin öğretimde yer alması koşuluyla yıllık 1375 Frank destek yardımında bulunuyor, Meşitaristler de büyük bir çaba ve fedakârlıkla kendilerini kendilerine emanet edilen bu yükten kurtardılar. Avusturya-Macaristan Hükümeti geçmişe sadık kalarak gelecekte halk eğitimini ilgilendiren sorunlara dokunan her şeyde tuttuğu yere lâyık bir tutumu korumaktan geri durmayacaktır[178]

İtalyan Topluluğu

"Birleşik İtalya deniz ticaretinin efendileri olan İtalyan Cumhuriyetlerinin eskiden Anadolu'da bıraktıkları gurur verici anılarını tekrar uyandırır. Anayurt İtalyan topluluğunu geliştirmek ve onun yerini sağlamlaştırmak için övgüye değer çabalar gösterir. İzmir'deki İtalyan Ulusal Okulu'na ilişkin olarak diyebiliriz ki burası henüz orta halli bir okul bile değil, ama Levant'ın okullarının gereksinimlerinin karşılanabilmesi için İtalyan Hükümetinin yenice bahşettiği büyük bir yardım parasıyla yakında olabildiğince atılım gösterebilecektir[179] "

İtalyan topluluğunun kent yaşamı üzerindeki ekinsel etkisi İtalyan Birliği'nin kurulmasının (1870) ertesinde hissedilmeye başlar. İtalyan ulusal okulu İtalyan Hükümetinin yardımları sayesinde sıçrayışa geçer. 1887 yılında İzmir'de İtalyan Enstitüsü kurulur:

"Immaculée Bacıları'nın İtalyan Kurumu. İzmir'de Nokta (Punta) Mahallesi'nde kurulan Divriği Konsepsiyonu[180] "

[177] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.95-96.
[178] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.62-63.
[179] A.Y., s. 66.
[180] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.146.

Bu Enstitü Başpiskoposluğa bağlıydı.

1891 yılında kentte 5 İtalyan Okulu vardı.

Karakas'a göre İzmir'de 1854 yılında 'Institut d'Orient' (Şark Enstitüsü) adında bir okul kurulur, bu okul Asya'nın en ünlü İlâhiyat okuludur.

Hollanda Topluluğu

Hollanda topluluğu geçmişte çok gözdeydi. Orta-Çağ'dan XIX. Yüzyıl'ın başına kadar bu topluluk Avrupa ile Küçük Asya arasındaki ticarette büyük pay sahibiydi:

> *Ama Hollanda eski siyasî önemini yitirdiğinde topluluk bunu doğal olarak hissetti, kentte de artık ancak birkaç aile kalmış oldu. Okulu falan yok ama eski gönençli ve bereketli dönemlerde elde ettikleriyle Küçük Asya'nın yıllıklarında altın harflerle yazılı kalmayı sürdürecektir*[181]

Fransız Topluluğu

Bu topluluğun 1535-1773 yılları arasındaki durumu şöyleydi:

> *"Fransa ile Türkiye arasında gelişen Kapitülasyonlar'ın kesinleşmesinden çok önceleri Küçük Asya'nın Batı kıyısında Fransız kurumları vardı. Haçlı Seferleri Doğu'nun türlü noktalarına serserilerin dağılmaları sonucunu doğurdu, bunlar kendilerini sürükleyen inançlarını biraz astılar; Doğu'da yaşamın geçer akçe olduğu yöne döndüler, topluluklar oluşturdular. Ama bu diyarlarda Fransız etkisini, fikirlerini ve göreneklerini önermek için yalnız Fransız unsurunun varlığı yetmedi. Din üzerinde etkili olmaya çalışıldı, çocuklarının daha beşikten itibaren kendi istedikleri yöne gitmeleri için kilise ve okullar edindiler. Cizvitler Fransız kilisesinin etkisiyle yöreye geldiler, öyle çaba gösterdiler ve öyle iyi davrandılar ki onların etkinliklerinin çizgileri hâlâ (1873) her yerde açıkça görülmekte. Fransız etkisinin yayılma biçimi Devlet'in bir kuralı haline gelmişti. Ne var ki, Cizvitler, yüksek katlarda sadık ve her türlü özveriye hazır bir takım dostlara sahip oldukları halde her zaman güllü (kuş tüyü) bir yatak üzerinde değillerdi. 1773 Yılı onların Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm noktalarından sürülmelerine yol açtı*[182] "

1610 yılında İzmir'de, Aziz Polycarpe Kapüçenleri Kurumu oluştu. XVII. Yüzyıl'ın ortasında (1657):

> *"Kapüçen Babaları bu yörede Konsolosluğun küçük kilisesindeki ayinleri yönetiyorlardı; Cizvit Babalarının bir evleri vardı, burada Rum gençliğini eğitiyorlardı*[183] "

[181] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.67
[182] A.Y., s.63-64.
[183] BOULLAYE-LE-GOUZ, A.G.Y., s.19.

Dominiken Misyonu kente 1750 Yılında geldi. Kısa bir süre sonra da Cizvitler kentten kovulur. Fransız sarayı buna çok üzülür ve

> *"Cizvitlerin gidişleriyle oluşacak boşluğu doldurmanın çarelerini (aradı). XVI. Louis bu nedenle 13 Aralık 1773 tarihinde Lazaristlerin Türkiye'ye giderek Reverand Babaların artçıları olarak kiliselerde ve okullarda onların yerlerini almalarına ilişkin bir kararname yayınladı. Roma bu önleme canı gönülden rıza gösterdi, öyle ki bu önlemle eski gidişat başka bir damga altında olsa da hissedilmeden yeniden oluşuyordu[184] "*

1773 yılından 1873 yılına kadar,

> *"Lazaristler her türlü ilişkilerle ellerinden geldiğince kardeşleriyle bir araya gelmeye çalışıyorlardı."*
>
> *Laik okullar kurmak için yapılan tüm girişimler sonuçsuz kalır. Daha başlangıçta dinî tarikatların ortak dolapları karşısında başarısızlığa uğrandı[185] "*

Kırım savaşı (1854) Fransız sızmasında yeni bir kazanım sağladı ve bu akım 1860'lı yılların çok daha ötesine dek sürdü:

> *"Kırım Savaşı Fransızlar ve Osmanlılar arasında basit silâh arkadaşlığının ötesinde Fransızlarla kent sakinleri arasında günlük ilişkiyi yaratır (...). Bu koşullar altında dinî yapıların, eğitimle ilgili ilgisiz yapıların gelişmesi giderek artan bir hızla nicel olarak ve coğrafyaya yayılarak sürecektir. Kırım Savaşı Fransızların kökleşmesi sürecini hızlandırır. Üstelik bu süreç Sultan'ın Tanzimat'ı onaylayan 18 Şubat 1856 tarihli yeni fermanıyla desteklenir...*
>
> *İzmir'de yapılar birbirini izler ve yayılır. 1854 yılında yakın bir yerleşim yeri olan Bornova'da bir eczanesi ve dispanseriyle birlikte bir sağlık ocağı açılır. 1856 yılında rahibeler Buca'ya da yerleşirler. Denizci Hastanesi onlara emanet edilir[186] "*

1849 yılıyla birlikte, les Sœurs du Bon Pasteur d'Angers (Angers'li Rahip Bon Pasteur'ün bacıları) İzmir'e yerleşirler:

> *"Onlar küçük kız çocukları için okul açarlar, 1857 yılında 12 kişi olmuşlardır. Hatta aynı yıl bir uzlaşmazlık onları yetkili piskopos Mgr. Mussabini ile karşı karşıya getirir. Sonuçta İzmir'i terk ederler, Malta'ya gidip yerleşirler[187] "*

[184] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.65.
[185] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.6?.
[186] ROCHE, Max, "L'éducation et la culture françaises à Constantinople et à Smyrne dans la première moitié du XIX'e siècle", cité dans Varia Turcica III: L'Em¬pire Ottoman, la République de Turquie et La France, Recueil publié par Hâmit BATU et Jean-Louis BACQUé-GRAMMONT, éd.ISIS, Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul et Association pour le Développement des Etudes Turques (Paris), l'ère éd.,1986, ISIS Yayımcılık LTD, IST, Turquie, s.233-244.
[187] ROCHE, Max, A.Y., s.242.

Kararas'a göre, 1850 yılında Buca'da, Katolik Bacılar (Sœurs catholiques) tarafından kurulmuş bir kız okulu vardı, 1936 yılına kadar işlevini sürdürdü (Kararas, ss.55-56).

Yardım Bacıları (Sœurs de la Charité) 1855 yılında Bornova'da, Katolik okulları açtılar; bu okullar 1900 yılına kadar işlevlerini sürdürdü:

"Kız okulu: 1855 Yılında Yardımsever Bacılar tarafından kurulmuştur.

Müdüre: Sœur Dumetsz

Fransızca, Rumca, İngilizce, müzik ve resim öğretilmektedir.

Bayan öğretmen: 12, öğrenci: 200.

Bu okulda Bornova'nın yoksul hastaları için saygın Bayanların loncası bir araya gelir[188] "

Bornova'da 1898 yılında açılmış bir okul daha vardı, 1900 yılında çocukları eğittiği biliniyor:

"Bornova Katolik Okulları

Biraderler Okulu: kuruluş: 1898

Müdür: Birader Albert, Öğrenci: 45.

Fransızca, Rumca ve Türkçe öğretilmektedir[189] "

1856 Yılı

"İzmir kentinde 1856 yılında Mgr. Mussabini'nin istediği biçimde yeni bir okul açılır. Şu halde üç okul vardır, dağılımları şöyledir: Saint Polycarpe (Capucins), iki sınıflı; Saint Marie (Yenilenmiş), üç sınıflı; Saint Joseph (Biraderler'in konutu), 4 sınıflı. Toplam öğrenci sayısı 570'i bulur, dokuz Birader onları eğitir. 1857 Yılında Fransız Albert yarım pansiyonlu bir okul yapmak ister. İstanbul'da olduğu gibi Mgr. Mussabini onun niyetlerine karşı çıkar ve kesin bir biçimde bu yeniliğe direnir. Fransız Philippe ısrar etmez, hatta kurumun açılışını engeller ve bilgi ve becerisi yeterli olmayan Fransız Albert'in yerine başkasını getirir. Bu proje tamamen terk edilir. Fransız Heraclas 1861 Martında İzmir'e müdür olarak atanır. O sırada Biraderler'in sayısı on ikidir ve dokuz sınıfa ayrılmış olan 400 öğrenciye eğitim vermektedirler[190] "

1866 yılında İzmir'de Diyakoneslerin (les Diaconnaisses: Hayırsever Protestan kadınlar) yönettikleri bir Prusyalılar (Polonyalı: Leh) okulu vardı:

"İki cinsten gençliğin geçmişte olduğu gibi hâlâ (1873) din adamlarının elinde olmasının nedeni işte bu[191]

---

188 FARDHOULIS, panachiotis, A.G.Y., s.101.

189 A.Y., s.101.

190 ROCHE, Max, A.G.Y., s.244.

191 SCHERZER,Charles , A.G.Y., s.64.

İzmir'deki Lazarist Misyonu kurumları 1787 Yılında işlevlerine başlamışken bir yangının kurbanı olurlar, Lazaristler de kendilerini yalnız dini işlere verirler (1797).

1829 Yılından beri İzmir'de Simon Roux adında bir Fransızın sahibi olduğu bir Özel Ticaret Okulu vardır. Bu İzmir'deki ilk Fransız kolejidir Simon Roux

Az yukarıda belirttiğimiz gibi önemli bir eğitim-öğretim işlevi görmektedir (Simon Roux 1790 yılında Marsilya'da doğmuştur. 1810-1814 yıllarında Toulon'da deniz fenercisidir, 1815 yılında İzmir'e gelir ve 1819 yılında bir okul açar. 12 Mayıs 1855 tarihinde İstanbulda ölür). Sonuçta 3.000 öğrenci yetiştirir. Kendisi ayrıca İzmir'de iki gazetenin de yaratıcısıdır. Observateur impérial (1821'den 1828 yılına kadar) ve Le Smyrnéen[192]."

Simon Roux/ Pierre Roux kurumunun 1848 ve 1849 yıllarındaki etkinliğine ilişkin olarak L'Impartial gazetesinde yayınlanan iki duyuruya bir göz atalım:

"1. "Duyuru

- SIMON ROUX KURULUŞU,

İZMİR

Dinî temelde bir eğitimle çocuklarda en arı duru ahlâkî duyguları yaratmak ya da geliştirmek; deneyimin etkinliklerini kanıtladığı alıştırmalar ve yöntemlerle onların bedensel ve zihinsel güçleriyle titiz bir biçimde ilgilenmek. Bu kurumda benimsediğimiz amaç budur.

Ahlâken ve zihnen güçlü bir gençlik yıllardır ana-babalara bu şekilde önerdiğimiz bu kurumdan çıkmaktadır.

Öğrencilere aile bireyleri gibi yanlarında oturan müdür ve öğretmenler tarafından sağlıklı ve bol yiyecekler verilmektedir[193] "

2. "Duyurular

- PIERRE ROUX KURULUŞU.

Kuruluş her şeyi yapmaktadır: Dirlik düzenliğin, huzurun ve herkesin bereket kaynağıdır.

Kuruluşun konusu

SIMON ROUX Kuruluşu İzmir'de otuz beş yıldır (1815) var. Bugün büyük çıkarlar bu hocaların hocasını İstanbul'a çağırmaktadır, onun oğulları olan bizler de ana-babamızın ve birçok dostumuzun dileklerine boyun eğerek halkımızı bu kuru-

[192] ROCHE, Max, A.G.Y., s.235.

[193] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 16 juin 1848, n.434; Bkz. Journaux, film n. M-11, L'(I.F.E.A.I.)

luşun yönetimiyle görevlendirildiğimizi önceden bildirmeyi kendimize bir borç biliyoruz.

Müdür

İzmir, 30 Kasım 1849 Pierre Roux[194] "

1833 Yılında kentte Rahip Mussabini tarafından Başpiskoposluğa bağlı Propaganda Koleji (Collège de Propagande) adında bir kolej kurulur:

"Kısa süre sonra Fransız piskoposu Bonamie Hazretleri atandı (Pierre Dominique Bonamie, (1798-1874). Picpuc Rahibi. Kasım 1834-Temmuz 1837 tarihleri arasında İzmir Başpiskoposu) Bu başpiskopos İzmir'deki eğitmenlerinin kısmen yerlerine geçecek olan Picpucienleri, yani kongregasyonundaki rahipleri çağıracaktır. Rahip Mussabini kolejin müdürüdür ve Picpucienlerle, özellikle de 1837 Yılında gelmiş olan Soudron Baba ile ilişkileri bozuktur. O sıralarda kolej yüz öğrenci almaktadır. Ama Bonamie Hazretleri Paris'e gitmek üzere Temmuz 1837'de İzmir'den ayrılır ve Papaz yardımcısı Rahip Mussabini yeni Piskopos olarak Mart ayında atanıncaya kadar bu geçimsizliği sürdürür. Böylece Katolik yetkililerin 1840 yılından önce iki büyük kentte (İstanbul ve İzmir) "ikinci derece" okullar açmak için gösterdikleri oldukça başarılı bir çaba kanıtlanmış oldu[195]

Tanzimat Fermanı (1839) çok sayıda kadın-erkek Fransız dinadamının iki büyük kente (İstanbul, İzmir) gelip yerleşmelerine ve buralarda Fransız eğitim-öğretimini geliştirmelerine yol açtı. 1839 Yılı Türkiye'ye Fransız sızmasının ilk belli başlı yılı oldu. Bu tarihten itibaren Fransa'nın ekinsel varlığı giderek büyüyen boyutlara erişti. 1840 yılında,

"Kolej (Propaganda Koleji) İzmir'de çalkantılı bir varlık sürdürür. (...) Fransız Picpucienler 1840 Temmuzunda ayrılırlar. O zamandan beri kolej resmen "Piskoposluk Koleji"ne dönüşür ve yerel kişiler, özellikle seküler rahiplerden yararlanır.(...) O sırada (1875 yılında) kolejin sadece 80 öğrencisi vardır. 1846 yılında sayı 150 öğrenciye çıkar ve 1851 yılında 170 öğrenciye erişir. Türk yetkililer yenilenen koleje (...) çok yararlı görünürler. 1848 yılında bir Türk subayı oğlunu koleje yerleştirir (...) İzmir'in sivil, asker yöneticileri ve molla koleje ziyarette bulunurlar, küçük armağanlar getirirler. Lazaristlerin davet edildikleri bir Türk bayramında Lazaristler bayram süresince paşanın ilgi, ikram ve nezaketlerine konu olduklarını önemle belirtiyorlar[196] "

1845 yılında, eğitim-öğretim programları ve yöntemleri;

"Fransız ortadereceli okullarında benimsenmiş olan sistem üzerinde dondurulmuşlardır. Lazaristlerin yönettikleri kuruluş okul aidatlarıyla olduğu kadar Fransız Hükümetinin de akıttığı düzenli yardım paralarıyla varlığını sürdürmektedir[197] "

[194] A.G.Y., (vendredi 30 Nov.1849, n.510)
[195] ROCHE, Max, A.G.Y., s.234.
[196] A.Y., s.237-238.
[197] SCHERZER,Charles, A.G.Y., s.64-65.

Fransız dinadamları Tanzimat Fermanı kararlarıyla getirilen özgürlükçülük akımından yararlanacaktır:

"Bu dönem Grégoire XVI'nın Papazlığı üzerindeki yanılsamalara elverişli oldukça ve Katolik eğitim konusunda bir ilerleme sağladıkça da bunu yapacaklar. Bu düşünceler 1840 yılında Lazaristlerin gelecekteki Başpiskoposları M. Etienne tarafından çok iyi ifade edilmiştir: İnanç zaferini desteklemenin birinci yolu gençliği eğitmek olacaktır. Kur'an henüz öğrencileri korumuyor, çünkü eğitimi yasaklıyor (...) Büyüklerin Katolik misyonerlerle ilişki kurma eğilimleri ise benim kişisel olarak da tanık olduğum mutlu bir durum.

Saint Vincent de Paul'ün Kızları (Rahibeleri) da artık Türkiye'deki tek Fransız dindarlar değiller[198] "

Beş rahibe, Yardım Kızları (Filles de la Charité), Aralık 1839'da İzmir'e gelir:

"Bir de hızla gelişen küçük bir okul açarlar. 1842 tarihinden itibaren İzmir dersanesi 11 rahibesiyle güçlüdür ve 300 öğrencisi vardır[199] "

Xavier Marmier Lazaristlerden söz ederken bir not düşer, onların İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de okulları vardır:

"Tümüyle Fransızca olan bir eğitim-öğretim kurumu, 100'den fazla çocuğun gittiği bir hazırlık okulu ve yurdunda en az 70 öğrencisini barındıran bir kolej[200] "

1853 yılında Propaganda Koleji (Collège de Propagande)'nin iyi durumda olduğu görülür:

"1853 yılında (Yıllıklar Congrégations de la Mission, Cilt 18, Fougeray'dan Solvayre'a 25 Mart 1853 Tarihli Mektuplar, s. 378-382) (10'u Rahip) 15 öğretmenli bir grupun 180 öğrencisi vardır. Bunların kökenleri çok çeşitli, zira 11 "ulus"a aitler. 100'den fazlası Yeni Yunanca okuyor, yalnız 9'u Latince. Çoğu ticarete yönelen gençler Latince okuyorlar, klasik derslerin önemi az. Ama kolej yeniden çalkantılı bir dönem yaşayacaktır. 1856 yılında bir grup İzmirli kuruluşa karşı bir takım saldırılarda bulunur ve ardından Cizvitlerin Başpapaz'ından gelmiş olan Compagnie rahiplerinin Lazaristlerin yerlerini almalarını ister (Arşivler, Congrégation de la Propagande, Kayıtlar... İzmir, n.6, A. Guy'in Cizvitlerin Başpapaz'ına 13 Mart 1857 tarihli mektubu)[201]

Propaganda Koleji 184?'lı yıllarda Dilbilgisi kitaplarının satışı sayesinde, vb. çeşitli yabancı dillerin öğretimine katkıda bulunmaktaydı:

---

[198] ROCHE, Max, A.G.Y., s.235-236, 239.
[199] A.Y., s.236.
[200] MARMIER, XAvier, A.G.Y., s.149.
[201] ROCHE, Max, A.G.Y., s.239-243.

"Duyurular

- İKİLİ KONUŞMALAR; Arapça ve Türkçe

Fabller, atasözleri, fiil çekimleri, bunların yanında günlük dilde en çok kullanılan sözlükçe ve çok sayıda mastar halinde fiil. Ayrıca bu iki dilin öğrenilmesine özgü yeni bir yöntem.

Hazırlayan: NASSIFF MALLOUF

Kolejlerde kullanılan birçok Türkçe kitabın yazarı.

Kitap Propaganda Koleji tarafından en uygun fiyata: 6 Osmanlı kuruşuna satılmaktadır[202] *"*

Propaganda Koleji 186?'lı yıllarda ödüller vermek amacıyla eğlenceler düzenlemeyi sürdürür, bu eğlenceler sırasında öğrenciler tiyatro oyunları sahnelerlerdi:

"17 Temmuz'da Propaganda Koleji öğrencilerine görkemli ödül dağıtımı şenliği düzenlendi.

Bu aile şenliği bu yıl beklenebilecek tüm parlaklığa sahipti. Neredeyse tüm uyrukların bu şenlikte bayrakları ve temsilcileri vardı. İzmir gençliğinin seçkinleri Sir Ekselans Genel Müdür, S. G. Mgr. Spaccapietra, Mösyö le kont Bentiveglio, Mösyö d'Egremont, vb. etrafında yer aldı. Kolejin müziği parlak fanfarlarla bu okul şenliğine gelenleri karşılamaktaydı. En önemli oyunlardan biri oynandı ve genç oyunculardan biri olan L. Pagy rolünü büyük bir zevk ve akıllılıkla oynadı[203] *"*

"İl

Bize İzmir'den yazılıyor, 23 Temmuz.

(...) Propaganda Koleji öğrencileri Antik tarihten alınma bir oyunu oynuyorlardı: Agapit Şehidi, iki tarafın şehidi, sahnede ve seyirciler arasında bitirici bir sıcaklıktan bunalmış durumdaydı. Kolejin müzisyen öğrencileri tarafından çalınan fanfarlar sahne aralarını dolduruyorlardı. Paşa, Piskopos ve diğer bazı yetkililer bu görkeme katılmaktaydılar[204] *"*

Propaganda Koleji 1887 yılında da işlevini sürdürmektedir:

"Propaganda Koleji Lazaristlerinin konutlarında (...) Başrahip bana büyük bir nezaketle yeni binanın çocuk sınıfından Hitabet ve Felsefe sınıfına varasıya tüm sınıflarını gezdiriyordu, (...) ben de bu eğitimcilerin gücüne hayran kalıyordum[205]

[202] L'Impartial, Journal de Smyrne, vendredi 16 juin 1848, n.434; Bkz. Journaux, film n.M-11, L'(I.F.E.A.I.)

[203] La Turquie, Constantinople, vendredi 3 août 1866, n.153; Bkz. Yb. Gazeteler, n.1,C-II (2 juil.-31déc.1866), (I.A.K.)

[204] A.Y., (27 juil.1866, n.149); c.-II.

[205] DESCHAMP, Gaston, A.G.Y., s.148-149.

1839 yılında İzmir'e gelmiş olan beş Yardım Kızı (Filles de la Charité) çok kısa bir süre içinde kurumlarında dikkate değer bir değişiklik yapmayı başardılar:

> *"25 Temmuz 1850, İzmir'e uğrayan Lamartine (öğrenci) kızlara sunulan yeni (kitap) dağıtım törenini yönetir, kadının evin canlı ocağı, ailenin ruhu olduğunu gösterir: A. de Lamartine, Doğu Gezisi, Paris, Calmann Lévy,1877, s.193). 1851 Yılında Bacılar'ın yapıları oldukça gelişir: Protestan ve Rum rahibeler, 6 sınıflı gündüzlü bir okul ve bir yetimler sınıfı[206] "*

Lazarist Misyon tarafından kurulan İlkokullara gelince,

> *"1840 yılında İzmir Lazarist Misyonu'nun 10 dinadamı vardır. Parasız okulun 250 erkek öğrencisi vardır (...) Mayıs ayında İzmir'e üç Birader gelir (...) Bu Biraderler Lazaristlerden olup onların konutlarına yerleşirler. Gelmeleriyle birlikte Biraderler toplam 200 öğrencisi olan iki derslikte görev alırlar. 1842 yılında dersliklerde Katolik olmayan öğrenciler de vardır (...) 1848 yılında İzmir'de yedi Birader vardır, 350 öğrenciyi okutmaktadırlar. Kuruluş 1849 ve 1850 yıllarında ufak bir sarsıntı geçirir (...). 1852 yılı başında okul iyi bir destek bulur: dört derslik için 350 öğrenci vardır[207] (...)"*

1841 yılında İgnorantines Biraderler (Frères ignorantines) tarafından bir ilkokul açılır:

XIX. Yüzyıl'ın başında Paris Yabancı Misyonları tarafından kente gönderilen Gri Bacılar (Sœurs grises)'ın etkinliklerine gelince onlar;

> *"İzmir'de bir kurum oluşturdular, orada Lazaristler kadar sevildiler, saygı gördüler. Rum, Ermeni, Katolik olmak üzere 150 den fazla kız öğrenci onlar sayesinde (1842 Yılında) sıkı bir eğitim-öğretim ve sağlıklı bir ahlâkın öğretilerini görürler[208] "*

> *"İller*
>
> *Bize İzmir'den yazılıyor, 23 Temmuz.*
>
> *(...) Prusyalı Diaconnaisselerin (Protestanlarda Papaz yardımcısı dul kadın ya da kız sofu) kuruluşunda karakalem resimlerden, nakış işlemelerden, tütün tabakalarından, türlü el ürünlerinden oluşan büyük bir sergi var, ama sergide ne kenarı işlemeli bir mendil, ne de bir havlu var. El sanatlarına ait yapıtlarda ve hav temizleyicilerde üstün beceri bu sergide. Dahası, size bu okulun kentin en konforlularından biri olduğunu diyeyim. Havadar, büyük bir yapı, güzel bir avlusu ve güzel bir bahçesi, geniş salonları ve kalabalık bir personeli var[209] "*

Okul etkinlikleri olarak İzmir okullarının öğrencilerine diplomalarını dağıtmak amacıyla okul eğlenceleri düzenlemeyi gelenek haline getirdiklerini biliyoruz. Örneğin

---

[206] ROCHE, Max, A.G.Y., s.236-237

[207] A.Y., s.238-239.

[208] Valon, Alexis de, A.G.Y., s.355.

[209] La Turquie, Constantinople, vendredi 27 juillet 1866, n.149; Bkz. Yb. Gazeteler, n.l, C-ll, (I.A.K.)

27 Temmuz 1866 ve 3 Ağustos 1866 tarihli La Turquie adındaki gazete bu eğlenceler hakkında bize enikonu bilgi veriyor.

1882 yılında Révérends Pères (Révérends Babalar) okulları eski zihniyetlerini ve eski yöntemlerini korumayı sürdürmektedirler:

"Yüzyılımızın ilerici hareketine karşın okullar Fransa'nın Avrupa'yı ayağa kaldırmasına neden olan o eski zihniyeti ve çoktandır uygulamadan kaldırılmış yöntemleri koruya gelmişler[210] "

Yukarıdan anlaşılıyor ki Fransız topluluğu ikiye bölünmüş durumdadır:

"Kimileri Anayurtla bağlantılarını kesmeyen, Gerçek Fransız düşüncelerini paylaşan ve ilerleme düşüncesine bağlı kalanlar. Bunlar rıhtımların yapımı sırasında Marsilyalı Birader Mösyö M. Dussaud'nun ardından İzmir'e gelmiş olan ve Rıhtımlar Şirketi'nin hizmetinde tüccar ya da ataşe olarak kente yerleşmiş olan Fransızlar. Diğerleri Révérends Babalar'ın etkisini ve propagandasını kabul edenler, kendilerine sorsanız: "Hangi ulustansınız?" diye, "Katoliğim." yanıtını verirler. Onlar için Katoliklik ve uyrukluk aynı şeydir. Mösyö Elysée Reclus'nün saptamasına göre nesiller boyudur bu yöreye yerleşmiş bulunan bu Levantenlerin çoğu karışık ırktandır, birçoğu uyruklarının dilini ancak yarım yamalak bilir[211] "

Şunu da belirtelim; en azından İzmir'de vicdanlar/ bilinçler üzerinde kendini gösteren her hangi bir dinî etki arama zamanı geçmiştir; zaman, çağdaş eğitimin gereklerine uyum sağlama zamanıdır artık:

Ignorantines Biraderler Okulu 1841 yılından beri belli sayıda yerli çocuğa parasız eğitim vermektedir:

"Bu kuruluşun masrafları Din Propagandası'nın her yıl yaptığı önemli bağışlarla ve Fransız Hükümeti'nin ödenekleriyle güvence altına alınmıştır. St. Vincente Paul tarikatının rahibelerinin sahiplendikleri Kız Okulu'na 110-130 kadar öğrenci gitmektedir (1873). Bu kurum ile kreşler ve yetimhaneler de ama Fransız Hükümeti tarafından ama dinî tarikatlar tarafından gönderilen fonlarla çok serbest bir biçimde desteklenmektedirler. İzmir dışında Lazaristlerin (1873 yılında) Küçük Asya içlerindeki birkaç kent ve köyde okulları var, buralarda yararlı meslekleri hemşireliği sürdüren Yardımsever Bacılara da raslanıyor[212]

Kimi okulların 1887 yılında sergiledileri durum şöyle:

"Birçok halk eğitim kuruluşu Başpiskoposluk yetkisine bağlı: 1845 yılından beri Lazaristler tarafından yönetilen Propaganda adlı Kolej, Hıristiyan Öğretisi Biraderlerine ait 5 okul, dames de Sion yatılı okulu, Yetimlerin okulları ve Yardımsever

[210] GEORGIADES, Demetrius, A.G.Y., s.119.
[211] A.Y., s.96.
[212] SCHERZER, Charles, A.G.Y., s.65.

Kızlara ait ilkokullar, Punta Mahallesi'ndeki Divriği l'Immaculée-Conception Bacılarının İtalyan Enstitüsü, Rodos Fransisken Rahibelerinin Kuruluşu[213] "

Yönetim yapısı bakımından İzmir Genel Konsolosu'nun 1887 yılında özellikle İzmir Piskoposluğu'nu da kapsayan bir görev ve yetki alanı vardı:

"Bu makam Kilisenin var olduğu ilk dönemden beri büyük değişiklikler olmaksızın sürüp gitti. Şimdiki sarı sahibi T.Timoni Bornova yerleşkesinin ve Sipil Manisa'sının Sainte-Marie Fransisken rekolelerini, kurumlarının tarihi 1610 Yılı olan Saint-Polycarpe kapüçenlerini, 1750 Yılında Paris'ten gelen Dominiken Misyonunu, 1846 Yılında Mekitarist Babaların tarikatına bağlı, ana binası Viyana'da olan ve Ermeniler tarafından kurulan Aydın Misyonunu yönetmektedir[214] "

Rougon'a göre (Rougon, s.37) 1891 yılında İzmir'de 10 Fransız Okulu vardı.

b- Bilimler

Girişte söz ettiğimiz gibi Philostrade'a göre Kent Antik dönemde;

"Büyüklüğünün doruk noktasına ulaşmıştı, öyle ki çağdaş Avrupa'nın en ünlü kentlerinden hiçbiri onunla kıyaslanamazdı bile. Ticaret, Bilimler, Güzel Sanatlar, (...), İzmirlilerin Uygarlığı ve İnsanseverliği insan mükemmelliğinin en üst noktasına erişmişti."

Anlaşılıyor ki, kent sakinlerinin ülküsü bu tarihsel gerçekte gizlidir. İnsan mükemmelliğinin doruk noktasına erişmek, yani iki sözcükle: Uygarlık ve İnsanseverlik! Ama nasıl? Yolu yordamı da belirtilmiş; önce itici güç olan ticaret, ticaretle uğraşmak, onu kent sakinlerinin tüm gereksininlerine yanıt verecek derecede geliştirmek; sonra Bilimler ve Güzel Sanatlar. Elden geldiğince ve kent sakinlerinin sürekli gelişme halindeki zekâlarının, imgelemlerinin ve estetik zevklerinin tüm gereksinimlerine yanıt verecek derecede bu alanlarda yatırım yapmak. Bu ülküye erişmek için Kent iklimi zaten tüm nimetlerle donanmıştır.

Açıkçası, İzmirliler için bir elinde ticaret meşalesini, diğer elinde bilim ve güzel sanatların meşalesini tutmak yeterlidir.

Toplumsal kurumları arasında sayısız bağların varlığı yadsınmaz olduğuna göre, İzmirlilere düşen şey ticaret, bilimler ve güzel sanatlar arasında var olan her bağlantıyı gözlemek ve yakalamak, onları yönlendirmeye çalışmak ve onlar arasında insan mutluluğunun güvencesi olacak sıkı bir bütünlüğü oluşturacak biçimde geliştirici bir denge sağlamak. Her türlü bağların gevşekliğiyle sıkı bir topluma erişmek olası mı? Tekli bir yapıda olan İnsanlık kendini oluşturan parçaları ve belirtenleri arasında her hangi bir gevşekliğe izin verir mi? Olası tüm siyasal düzenlerin içinde insana en yaraşır olan demokrasi gevşekliği/ sıkılığı gerektirir mi, ya da diğer bir deyişle her ne pahasına olursa olsun çözülmeyi / katılmayı gerektirir mi?

---

[213] DESCHAMP, Gaston, A.G.Y., s.146-147
[214] A.Y., s.145-146

Ticaretin gelişmesi her yerde olduğu gibi İzmir'de de her düzeyde ticaret okullarının açılmasını gerektirdi; sanayi ve tarım mallarının değişimine dayanan ticaret, sanat ve meslek okullarının da açılmasını gerektirdi. Şunu demek istiyoruz; tüm toplumsal yapılanmalar raslantısal ve gevşek olmayan, tersine ölçülüp biçilmiş, planlanmış, yönlendirilmiş ve karar altına alınmış olarak gerekircilikle (determinizm) uyuşmalı, bu yolla her düzeyde ve her kesimdeki Kurulların emin ellerinde toplumsal ve insansever bütünleşmeye erişmeli.

Az yukarıda kent ikliminin insan yaşamının mükemmelleşmesi için her nimeti sunduğunu söylemiştik. Bu iklim, çocuklarının bilim ve güzel sanatlar uğruna nice özverilerde bulunduklarına tanık olmuştur. Çocukları, kuşkusuz, insan mutluluğuna katkıda bulunmaya can atıyorlardı, insanın olağanüstü ve tek sığınağı olan bu iklimi korumaya, kurtarmaya yönelik çalışmalara adıyorlardı kendilerini. Örneğin İngiltere'den M. Sherard adında bir adam gelir Seydiköy'e yerleşir; yazlık evinin yanında (1750 yılı)

> "*Büyük bir bahçesi vardı, orada yalnız yörenin çok sayıda olan bitkilerini yetiştiriyordu, yabancı ülkelerin bitkilerini İngiltere'de yetiştirmek üzere koruyordu*[215] "

Bu saygıdeğer insan, zamanının çoğunu orada ileride kendisini ölümsüzleştirecek olan 'ünlü bitki koleksiyonunu oluşturmak'la geçiriyordu. M. Fréderic Hasselquist ondan 'zamanının en büyük bitkibilimcisi' diye söz eder.

Bu gerçek bizde şu düşünceyi uyandırmıyor mu? Özellikle günümüzde bu tür bitkibilim bahçelerine sahip olsak da şu can çekiştiren doğaya yeniden geçmişin elbisesini giydirsek; şu büyüleyici iklimi geçmişinde, henüz insanlığın pek uygarlaşmadığı döneminde olduğu gibi yeniden yaratsak!

c- Basın

Şimdi sizlere 1873 yılında resmedilmiş olan kötü bir tabloyu, Türkiye'deki (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki) basının durumunu yansıtan tabloyu sunmak istiyoruz. Yargılamak sizin:

> "*Schiller diyor ki, yazanları kurbanlar olsaydı tarih çok farklı olurdu. "Türkiye'de, kurbanların seslerini duyurma şansları başka her yerde olduğundan daha az. O mazlumlar inlemeleri günün hiç aydınlatmadığı duvarlarının ötesinde ya da yayının zerre ışığının düşmediği bu meçhul diyarın sınırları ötesinde çınlamadan can veriyorlar. Avrupa manevî duygudan kaynaklanmayan ve dine dayanmayan bir uygarlığın nemene bir şey olduğunu düşünmüş olsaydı coşkunun sıçrayışına Türkiye'de oynanan uygarlık parodisi yararına daha az kendini bırakırdı*[216] "

[215] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.79.

[216] Le Spectateur de L'Orient, l'ère Année, Tome ler, 26 Août (7 septembre) 1853, l'ère livraison, Athènes, Imprimerie de C.Nicola de Philadelphie, 1853; Livre.2.10 (22) septembre, 1853, s.67-68; Bkz. Mecmua Servisi, n. 278, (I.A.K.)

Bizim irdelememiz karınca kararınca sizlerin kentin sürdürmüş olduğu basın yaşamını yargılamaya yardımcı olacaktır sanırız.

Marquis de Nointel, Aralık 1673 tarihli mektubunda kentte yıllardan beri sahibi bir Musevi olan bir matbaanın olduğu, orada çok sayıda kitap basıla geldiği ve henüz bu kitapların örneklerinin Avrupa kentlerine akmadığı bilgisini veriyor[217]

Bu matbaacının uygarlığa ne büyük bir hizmet vemiş olabileceğini bir düşünelim! O zamanlar kentte var olan özgürlükten yaralanamasaydı yabancı bir göçmen olarak böylesine kutsal bir görevi gerçekleştirebilir miydi?

Basın Türkiye'de çok geç fışkırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düzeni hakkında özetlenen şuydu: İmparatorluk her tür yeniliğe kendisini uyduramıyordu, tab'asını elinde tutma kaygısı vardı, elde tutmak ise ancak onun kamusal olsun, yönetimsel olsun her şeyden habersiz kalmasıyla olasıydı, bu onların boyun eğmelerinde bir güvenceydi.

Türkiye'de ilk gazetelerin Fransızlar tarafından Fransızca dilinde ve kendilerinin kullanımları ve yararları için yayınlandığı açıktır.

İzmir'de ilk çıkan gazete L'Observateur impérial (1821-1828 yılları arasında). Art arda yayına başlayan gazeteler ise şunlar:

- *Le Smyrnéen (Ocak-Ekim 1824)*
- *Le Courrier de Smyrne* (Ocak1828-1831, 1839)*
- *Le Journal de Smyrne** (1832/=daha sonraki adı Le Journal de Constantinople: Ocak 1843)*
- *L'Impartial*** (1841Yılında İzmir'de M.Edwards tarafından kuruldu)*
- *L'Echo d'Orient (İzmir, 1838, 1845)*
- *L'Echo de France (İzmir, 4 Temmuz 1919-1922)*
- *Le Levant (İzmir, 1926)*
- *Bulletin de Smyrne (?)*
- *Affiches Smyrnéennes, vb.*

Yukarıda sıraladıklarımız Fransızca olarak ya da iki dilde kaleme alınmışlardır. Diğer dillerde yazılanları saymadık.

"Nomenclature des Journaux et Revues en toutes Les Langues publiés en Turquie, éditée par Les Bureaux de L'Interpres, La Première Maison de Coupure de la Presse en Turquie Fondée en 1840, Galata-IST. 1956" adlı yapıt Türkiye'deki basın tarihi konusunda bir hayli bilgi vermektedir.

[217] SCHEFER, Charles, Antoine GALLAND, Istanbul'a ait Günlük Anılar (1672-1673), II.Cilt (1673), Çeviren: Nahit Sırrı Örik, Ankara, T.T.K.Y., seri-sa.16 a, T.T.K.Yayınevi,1973; p.153)
* Bkz. Journaux: M-10, M-20, M-23, L'(I.F.E.A.I.)
** Bkz. Journaux; M-12, L'(I.F.E.A.I.)
*** Bkz. Journaux; M-11, L'(I.F.E.A.I.)

Yabancı dildeki yerel basının uygarlaştırıcı işlevi yadsınamaz; bu basın tüm barbarlığa, despotizme ya da şovenizme karşı savaşarak uygarlığın evrimine katkıda bulunuyordu; toplumsal, siyasal, tecimsel ve ekinsel, vb. olgulara ilişkin haberler yoluyla gerçekleri tüm çıplaklığıyla ya da ima yoluyla ortaya koyuyordu. Örneğin, Le Courrier de Smyrne (İzmir Postası) yayınladığı bir haberde egemenliği altında bulunan azınlıkların din özgürlüğüne her zaman saygı duyan Türk ruhunun yüceliğini savunuyordu:

"Değişik olaylar

- Rum Manastırı 103 nolu sayısında Courrier de Smyrne'e karşı sert bir çıkış yapar.

Rumlar Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman dinî özgürlükten yararlanmışlardır. Bugün Avrupa'nın tamamınca kabul edilen bir olguyu inkâr etmek niye? Makalenin yazarı çok yıllar geridedir; o kendini hâlâ İhtilâl'den bu yana her Rumun Paris ve Londra ayaklanmalarına kolayca ikna edildiği ve ölüm cezası karşısında Muhammed'in dinine girmeye mecbur kaldığı dönemde sanıyor. Bu masalların modası geçmiştir[218] "

Fransız dilinde yayın yapan yerel basın İzmir halkını ülke içinde ya da yurtdışında meydana gelen tüm toplumsal, siyasal, sanatsal ve yazınsal, vb. olaylardan haberdar etmekten geri kalmamıştır (1833):

"Güverteye çıkmadan önce Marina kafesinden nefis dondurmalar aldık ve günün haberlerini öğrendik. İzmir'de tek bir gazete Fransızca basılıyor. Gazeteyi yöreyi iyi bilen ve Sultan'ın dilediği yenilik olasılığına inanan seçkin bir kişi olan Mösyö Blanque kaleme alıyor. İstanbul makalesi İbrahim'le birlikte yapılan bir düzenlemeyi duyuruyordu. Kuvvetleri tam bir gerileme halindeydi ve Ruslar onu gemilerine atacaklardı...

Gemimizin gelişi de gazetede mutlu bir olay gibi bildirilmişti. Mösyö de Lamartine'in gidişi de bir deniz subayının kendisine kızının ölümü nedeniyle yönelttiği şu dokunaklı vedayla duyurulmuştu:

Evet, pekâlâ anlıyorum seni, hüznün ozanı

Altın arpı dokunaklı uyum içinde olan seni,

Seni dinlerken ruhum, şefkatla dolar

Ve o nağmelerini yaşlarıyla yanıtlar gözlerim.

İZMİR

Sencileyin boşalttım dibine kadar

Kıyıları bal bal kokan kadehi

Sencileyin gördüm güzelim kadehin

Nektarın zerresiyle verdiğini nice hüzün

[218] Le courier de smyrne, Dimanche, 18 Décembre 1828, n.45; Bkz. Journaux: film n.M-10, (I.F.E.A.I.)

O andan itibaren benim soluyan herşeyde
Acı, ıstırap, zehirdir gördüğüm ancak:
Sonunda şu varlığım uzun bir işkencedir artık
Yüreğimin, aklımın aynı anda sürdürdüğü.
İnlemekteyim, vb.
Edouard DE C[219] "

1839 Tanzimat Fermanı ile ve yeniliklerin kahramanı ve öncüsü Mustafa Reşit Paşa'nın koruyuculuğu altında çiçeklenen basın özgürlüğü Jön Türkler'in yiğitçe etkinlikleriyle gelişti, ancak basın özgürlüklerini sınırlayan ilk kararname ile de solar. Ulusun düzeyinin basın ile yüceltilmesini amaçlayan Türk aydınlarınca sürdürülen savaşım çok canhıraş ve yorucu bir hale dönüşür.

1839 yılından Sultan II. Abdülhamit'in tahta geçişine kadar İzmir ve İstanbul'da Türk dilinde, Avrupa dillerinde ve azınlıkların dillerinde yayın yapan gazetelerin çıktığına ya da tekrar yayına başladığına tanık oluyoruz. Bu dönemde bu durum Osmanlı Hükümetlerinin yaptırımlarıyla destekleniyordu. Dönemin yerel gazeteleri uygarlaştırıcı işleve sahip olarak haberlerinde kendilerini şöyle açıklıyorlardı:

"*Haberler ve çeşitli olaylar...*

Yeni bir siyasî, ticarî ve edebî Rumca gazete yakında kentimizde Journal de Smyrne adıyla çıkacak. Yazmanı M. Isidore Schilizzi'nin karakteri ve bilinen yeteneği bu gazetenin başarısı için mükemmel bir güvencedir. Bizler bu yapıtın yanında bir de Osmanlı Hükümeti tarafından, hangi dine ait olurlarsa olsunlar, İmparatorluğun uyruklarının zihinsel gelişimlerini amaç edinen tüm girişimleri desteklediğine dair kanıtlara sahibiz[220] "

Bu gazeteler, 1849 yılında Osmanlı Hükümetinin benimsediği, yaptırımlarında açıkça ortaya koyduğu ve bizim de özgürlük, eşitlik, laiklik, vb. dediğimiz büyük ilkeleri duyururlarken bu iki anakentin sakinlerinin zihinlerinde 1789 Büyük Fransız İhtilali'nin getirdiği düşünceleri de uyandırmıyorlar mıydı?

Ulusun düzeyini basın yoluyla yüceltmek amacıyla aydınlarca sürdürülen savaşımda İzmir'de yayınlanan gazeteler, sayfalarıyla, onurlu bir yer tutmaktadırlar. 'La Réforme d'Izmir' (1868) ve 'Le Courrier de Smyrne' (1866).

XIX. Yüzyıl'ın ortasında matbaa çağdaş donanımla 'donanmış' görünüyor (1850):

"*Duyurular*

- L'MPARTIAL MATBAASI

---

[219] MARCHEBUS, A.G.Y., s.127-128.
[220] L'Impartial, Journal de Smyrne, pollitique, commercial et littéraire,13 Avril 1949, n.477; Bkz Journaux: film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

Her türlü yeni karakterlerle donanmış olarak en uygun fiyatlarla kendisine ısmarlanan herhangi bir yapıtın basımını üslenmektedir. Broşür, Tanıtım kartları, Pasaportlar, Görevlendirme mektupları, Afişler, Sigorta poliçeleri, vb. nin basımları en titiz bir şekilde ve en kısa sürede sağlanacaktır.

Matbaa Frenk Mahallesi'nin merkezinde MM. Sponty Freres'in yerindedir[221]

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında İzmir'de yabancı dilde, azınlıkların dilinde ve Türkçe yayın yapan 13 gazete görülüyor, bunların 4'ü Rumca, 4'ü Türkçe ve Rumca (resmi), 2'si Ermenice, 1'i İspanyolca ve 3'ü Fransızca dillerindeydi. Yazın, felsefe, bilim, vb. konularını ele alan Rumca dergiler de görülüyordu. İzmirlilerin gazeteleri okuma etkinlikleri ve ateşli arzuları yadsınamaz.

Aşağıdaki duyuru İzmir basınının 1874 yılındaki durumu hakkında bize yeterince izlenim veriyor:

"BASIN

JOURNAL DE SMYRNE'nin bu kentte (yayını uzun süre önce isteyerek sona erdirilen) ESPERANZA adında İspanyolca yazılan bir gazetenin yeniden çıktığını duyurması İzmir'de halk arasında görülen gazete sayısının 14'e eriştiğini ortaya koyuyor. Bu rakam şöyle dağılıyor: 4'ü Rumca, 4'ü Türkçe ve Rumca (Resmî), 2'si Ermenice, 1'i İspanyolca ve 3'ü Fransızca gazete. Bunların dışında Edebiyata, Felsefeye, bilimlere, vb. el atan Rumca üç adet de dergi var. İzmir'in nüfusu 200.000'e eriştiğine göre her gazeteye 14.235 kişi düşüyor demektir. Önemli ayrıntı. İzmir'de hiçbir gazetenin günlük tirajı henüz 14.285'i bulmuyor.

Bu haliyle JOURNAL DE SMYRNE bu kentte herkesin okuma yazma bildiğini ancak -çocuklar dâhil- çok azının okuduğunu anlayabildiğini kabul etmiş görünüyor. Gazeteleri kahvelerde okumalarındaki ve onları elden ele dolaştırmalarındaki ateşli hallerini İzmirlilerin yüzlerine vuracak değiliz.

Aynı gazete 200.000 nüfuslu bir toplumda 14.285 kişiye bir tek gazete düştüğünü de söylüyor. Bu durumda bir İzmir gazetesi için bulunulabilecek en iyi dilek her zaman –çocuklar dâhil- 14.285 sayısına erişmesidir.

Ne var ki biz meslektaşımıza bu düşüncenin sakat olduğunu ve bu en uçuk dileğin gerçekleşemez olduğunu belirteceğiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında yabancı gazete abonelerini katsak bile 14.285 gazete abonesi yok. Ama yine tekrar ediyoruz, bu duruma karşın çok okuyucu var ve İzmir'de sayılarının en fazla olduğunu kabul ediyoruz, zira bu kentte tek bir gazete en az 20-30 kişi tarafından okunuyor.

Öyleyse burada bir takas sözkonusu[222]

[221] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 1er mars 1850, n.523; Bkz. Journaux: film n.M-11, L'(I.F.I.A.I.)
[222] Le Progrès d'Orient (l'ère année), Journal politique, financier, commercial et maritime, mardi 13 Octobre 1874, n.51; Bkz. Journaux: film n.20, (I.F.E.A.I.)

Burada bir kentin sakinlerinin ekinsel düzeylerinin, dolayısıyla bir halkın ekinsel düzeyinin yükseltilmesine büyük ölçüde katkıda bulunan -ya da en azından öyle görünen- şu "yardım"ın altını çizelim! Bir de tersini irdeleyelim!

II. Abdülhamit yönetimi ülkenin tümünde Türk basınının kör bir sansüre, bir sürü lânet olası (?) çağrıştırıcı (?) sözcüğü yasaklayan çoğu zaman zorba sansüre boyun eğdiği bir sefalet dönemi oldu. İşte size basının acısını çektiği koşulların kaçınılmaz birkaç sonucuna üç örnek:

1. "Haberler ve değişik olaylar...

- İSTANBUL İSTİNAF MAHKEMESİ

Ceza Şubesi (Kamu Bakanlığı Bildirisi) / 668 Nolu Duyuru.

Ateş Reşit Efendi oğlu Ali Şefkati, İzmir gümrüğü eski Müdürü, Napoli'de İstikbal (Gelecek) adında saptırıcı, İmparatorluğun uyruklarını isyana kışkırtan bir gazete yayınlamakla ve bu gazetenin nüshalarını Türkiye'ye geçirtmekle suçlanmış olup Mahkemece tutuklanarak Ceza Mahkemesi'ne sevkine karar verilmiştir.

Sanığın, gazetelerde yapılan yayınlar nedeniyle Ceza İnfaz Kanunu, Başlık 4'ün II. Bölümü hükümlerine uygun olarak kanunî süre içinde mahkemenin huzuruna çıkarılmasına karar verilmiş, Ceza Mahkemesi sanığın Ceza yasasının ilgili maddeleri uyarında gıyaben yargılanmasına karar vermiş ve Ali Şefkati adlı kişiyi sürgün cezasına çarptırmış, yurttaşlık haklarından ömür boyu yoksun bırakılmasına ve 371. Md.si uyarınca da tüm mal varlıklarının haczine karar vermiştir.

Bu Karar üzerine Kamu Bakanlığı Ceza İnfaz Kanunu'nun 378. ve 379. Maddelerinde belirtilen işlemlerin yerine getirildiğini duyurur.

İstanbul, 18/10 Ağustos 1881[223] "

2. "Günlükler...

İZMİR BASINI- Bâb-ı Alî Emri üzerine

İzmir'in Amalthée ve Armonia adlı iki gazetesinin cezaî bir yayın nedeniyle süresiz olarak yayınlanması askıya alınmıştır[224]

3. "Günlükler

İZMİR BASINI. İmparatorluk Hükümeti tarafından askıya alınan İzmir Armonia ve Amalthée gazeteleri tekrar yayına başlama iznini yenice aldılar[225] "

[223] ANNALES JUDICIAIRES DE L'EMPIRE OTTOMAN, Revue hebdomadaire de la Jurisprudence, de la Législation et des débats judiciaires, samedi 3 Septembre (n.s.) 1881-Deuxième Année n.49-samedi 22 août (v.s.) 1881, Constantinople Le 2 Septembre 1881, Bkz. Gazeteler, n.187, s.390, (B.H.T.U.K.)
[224] Phare du Bosphore, journal quotidien paraissant à Constantinople, mercredi 6 VAril 1887, Conf. Gazeteler, G:619, Cilt-I, (B.U.K.)
[225] A.Y., (26 mai 1887).

Zaman akışı içinde çekilen nice acılara karşın İzmir basını İstanbul'unkine eşit derecede İzmirlilerin, Halkın ekinsel düzeylerinin yücelmesine katkıda bulundu. Avrupada yayıla gelen sanatsal, felsefî, iktisadî, vb. akımların propagandacısı, öncüsü ve savunucusu oldu. Bunları yaparken her türlü barbarlığa, despotizme karşı karanlığa gark edilmiş topluluklardan uygarlaşmış bir toplum yaratmak amacıyla ve de Avrupa'nın halklarıyla her alanda yarışa girerek savaş verdi. 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin ilkelerinden kaynaklanan ulusalcı düşüncelerin gelişmesine de az katkıda bulunmadı. Yabancı dilde yayın yapan İzmir basını XIX. Yüzyıl'ın sonunda doruk noktasındadır. Felç olmuş olanın yerini alacak olan yeni bir Türk düzeninin müjdecisidir. İşlemiş olduğu bazı kötülüklere karşın cumhuriyetçi düzeni özümsemeye hazır bir toplumu oluştura geldi; eşitlik, adalet, özgürlük, kardeşlik mi? Bunlara çoktandır inanıyor, bunlar için yanıp tutuşuyordu! Çünkü evrensel ilkeleri çoktan benimsemişti, çünkü yalnız ve yalnız bu insancıl ilkelere göre tutum ve davranış izliyordu!

d- Kentte Konuşulan Diller

Bu ticaret kentinin çokevrenli durumu, kuşkusuz, XVII. Yüzyıl'da ve diğer yüzyıllarda farklı kökenlerden oluşan bu toplulukta tüm dillerin konuşula geldiğini kanıtlamaktadır.

Gezgin Pitton De Tournefort'un tanıklığına göre kentin Frenk mahallesinde şu diller konuşuluyordu (1702):

> *"Burada yalnız İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Hollandaca konuşuluyor.(...) Provans lehçesi burada tüm diğer dillerden daha çarpıcı, çünkü burada tüm diğer ülke uyruklarının sayısından çok Provanslı var*[226] "

Kentte konuşulan Avrupa dilleri genelde lehçe ya da ağız düzeyindeydi. Hıristiyan toplulukların dinsel törenleri sırasında yazın dilinin öğelerine de raslanıyordu. Frédéric Hassequist Ermeniler'den söz ederken dillerine de değiniyor (1750):

> *"Ermenice ilahiler yazın dilinde, Ermenice yazın dili ile halk Ermenicesi arasında Yunanca yazın dili ile bugün konuşulan halk Yunancası arasındaki fark kadar fark var*[227] "

Sonuç olarak,

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Doğu ve Batı dillerinin kesişim, kavuşum ve örtüşüm durumunda olduğu İzmir beşiği 'dil zenginliği' diye adlandırabileceğimiz bu kültür mirasını günümüzde ne derece yaşatabiliyor? Bu mirasın tarihteki getirileri günümüzde

---

[226] TOURNEFORT, Joseph Pitton de, A.G.Y., s. 317
[227] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.?.

çok daha büyük bir açınım kazanmış mıdır? Güzel İzmir'e belli başlı dünya dillerinin öğretildiği/konuşulduğu bir 'Evrensel Diller Kenti' imgesi kazandırılamaz mı?

XIX. Yüzyıl'ın başında kent sakinlerince en iyi bilinen ve konuşulan diller Rumca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçedir:

> *"Rumca, İtalyanca, Fransızca, hatta çoğu zaman İngilizce ve Türkçe konuşmayan tek birini bulamazsınız*[228] "

Bununla birlikte bu dilleri konuşan insanlar yazın ve bilimde çok az bilgi sahibiydiler. Yani konuşmalarının içeriği bunlardan uzaktı. Bu durum kadınlar için de aynıdır. Hem de

> *"Enikonu bir eğitim aldıkları halde; dahası birçoğu okuma-yazma da bilmiyordu. Çok erken yaşta sosyete içinde yaşadıkları ve tüm dilleri aynı rahatlıkta söyledikleri için Avrupa'ya gitmiş hiçbir kadın yok ki kötü bir ses tonuyla, beceriksiz ya da taklit davranış biçimleriyle kendini fark ettirsin, oysa yurdundan dışarıya götürülmüş bir Fransız ya da İngiliz kadın yabancı biçimlerini her zaman korur*[229] "

V Fontanier'nin İzmirli kadınları yabancı çevreye uyum yetenekleri bakımından Fransız ve İngiliz kadınlarından üstün tüttuğunun da altını çizelim.

Ch. Mac-Farlane'ın XIX. Yüzyıl'ın başında kentte konuşulan Fransızca, Rumca, İngilizce ve İtalyancanın durumuna ilişkin gözlemleri yazar tarafından şöyle anlatıyor (1828):

> *"Önceki bölümde Fransızcanın Frenk topluluğunun hâkim dili olduğunu söylemiştim; ama yalnızca toplulukta konuşulan bir dil bu, yabancılarla birlikte iken ona başvuruluyor. Rumca daha beşikten itibaren öğrendikleri bir dil, su gibi konuşuyorlar, sanki anadilleri.(...) İzmir'de konuşulan Fransızca arılık örneği olmaktan uzak: Onu konuşan ağızlara zor gelen bir yabancı dil, bu nedenle de ortam uygun oldukça onu konuşmaktan vazgeçiliyor ya da yeri uygun olsun olmasın alışılmış halk ağzı olan Roman diline geçiliveriyor. İngilizceye gelince, Britanya uyruğu olanların soylarından gelenlerin İngiliz diline garip bir vurgu ve birçok dilden deyimler karıştırdıklarına üzülerek tanık oldum.*
>
> *Levant'da uzun süreden beri yaygın bir ağız olarak kalmış olan İtalyanca günümüzde yalnızca kabzımallar tarafından konuşuluyor, o da ancak mağazalarda*[230]

César Vimercati'ye göre Fransızca ve İngilizce Avrupa (Frenk) mahallesinde 'başat diller'dir: (1849-50)

> *"Orada farklı diller konuşuluyor; ama İtalyanca ve Fransızca hepsine hâkim durumda*[231]

[228] FONTANIER, V., A.G.Y., s.116
[229] A.Y., s.116-117
[230] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.73.
[231] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.8.

Avrupa ekininin İzmirliler üzerindeki etkisi konuşulan ve kullanılan diller düzeyinde Fransızcacılık, İtalyancacılık olarak görülüyor.

1839 yılından itibaren canlanan ve özellikle 1876 yılından sonra ivme kazanan Avrupa ekininin etkisi dilde yenilikçilik (néologisme) olarak kendini gösterir;

> *"Geçerken konuşmaların kenarından köşesinden bir takım soru ve yanıtlar yakalarsınız, en yeni sözcüklerin Marsilya'dan Fransa'ya denizaşırı yolculuk yapmış olan o eski tüccarların nice yıllık deyimlerine karıştığı tuhaf bir Fransızcayla yapılan konuşmalar. Şakımalı sözcüklerin eğilip bükülmesi, ani bir taşra aksanına dönüş hecelerin akışını hızlandırıyor, sözlerin akışı sırasında bir selde yuvarlanan taşlar gibi yuvarlanan R'ler, şu Babilceye eşlik eden jestler, güneyin tatlı mimiği*[232]

Şimdi şu soruyu sormalıyız kendimize: Günümüzde, hani tam şu AET (AB)'ye girmemize (!) ya da daha doğrusu bir Avrupa birliğinin üyesi olmamıza (!) ramak kaldığı şu sıralarda konuştukları Avrupa dilleri bakımından İzmirliler hangi noktaya varmış bulunuyorlar? Bu sorunu irdelemeden önce bizim açımızdan sağlıklı bir katılımdan / bütünleşmeden söz edilebilir mi? Bir kentin Avrupa ligine katılması toplumsal-dilbilimsel koşullarla da ilişkili görünüyor.

VI- Özgürlük

17 Yüzyıl ortalarında İzmir'de Türkiye'nin (İmparatorluğun) diğer kentlerindekinden çok daha geniş bir özgürlük havası esiyordu (1657):

> *"(...) Dahası İzmir'de Türkiye'nin hiçbir yerinde olmayan çok geniş bir özgürlük havası estiğinden insanlar dışarı çıkmak ya da gidip çevrede dolaşmak istediklerinde diğer yerlerde olduğu gibi yanlarına bir yeniçeri alma gereksinimi duymazlar*[233]

Bu özgürlük havası Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisiyle Avrupa arasında kararlı ve dengeli bir siyaset oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir (Günümüzde Avrupa Topluluğu'nun Helsinki Kriterlerini Ülkemize dayattığı gibi!); bu durum en azından İmparatorluğun Lövanten kentlerindeki Avrupa kökenli Hıristiyan topluluklar açısından geçerli olmalı!

Yukarıdaki tanıklık da zaten Avrupa kökenlilerin gerçekliğine yöneliktir, yabancı gezginlerin her yerde en başta aradıkları 'biraz daha özgürlük' havasıdır (1657):

> *"Fransızlar, İngilizler, Venedikliler burada alabildiğine özgürler, her zamanki eğlencelerini Fransızların dostu Miroğlu Türk'ün bahçesinde yapıyorlar*[234]

[232] DESCHAMP, Gaston, A.G.Y., s.123.
[233] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s.139-140.
[234] BOVLAYE-LE-GOVZ, Sievr De La, A.G.Y., s.19.

İzmir toplumunun adeta genetik yapısında var olan bu özgürlük havası yalnız İmparatorluğun diğer kentlerindeki özgürlük havasıyla karşılaştırılmıyor, Avrupa'nın dört bir yanında esen özgürlüklerle de karşılaştırılıyor. Nicholas N. Martınovıtch o zamanlar Türkiye'de Avrupa'nın hiçbir yerinde olmayan bir özgürlüğün hüküm sürdüğünü ileri sürüyor[235]

Kökeni Eski Dönem'e dayanan bu özgürlük havası kentte her türlü ekonomik, sanatsal, toplumsal ve kültürel etkinliklerin ana çarpanlarından biri olagelmiştir. Ekonomik (Ticari) özgürlük İmparatorluk ile kentteki Avrupa kökenli Hıristiyan azınlıkların hamisi durumundaki Avrupa Devletleri arasında yapılan anlaşmaların güvencesi altındaydı. Sanatsal özgürlük ise Avrupa'nın dört bir yanından kente sanatçıların, tiyatro gruplarının sürekli olarak uğramaları, burada belli süreler için konaklamaları ile açıklanabilir. Avrupa kökenli azınlıklar hemen asla kamusal özgürlükten yoksun kalamamışlardı, en azından bu özgürlüğü de para ile satın alabiliyorlardı. Akşam ziyafetleri, balolar, eğlenceler birbirini izliyordu.

Galiba değişmeyen bir gerçek var ki o da Türk toplumu 'mutlak itaat' ekseninde takıla gelmiş, kendisinden devletin en güçlü zamanlarında bile temel özgürlükler esirgenmiş ya da kendisine burun damlası gibi koklatılarak verilmiştir! Tersine, Türk toplumu 'birey' olmanın erdemine erişme yolunda ne gibi uğraşları veremedi ya da ne gibi karşı konulmaz engellerle karşılaştı?

Şu var ki İzmir/İzmirli İmparatorluk sınırları içinde 'birey' olma bilincine, temel insan haklarına erişme yolunda uğraş verme bilincine ilk erişen kent/toplum olma özelliğine sahip görünüyor!

XVII. Yüzyıl süresince kentte var olan bu özgürlük havası giderek zenginleşen azınlıkların il sınırları içinde mülk edinmelerini de sağladı: Bağ evleri/ villalar edindiler, buralarda her türlü nimetlerden, avlanma özgürlüğünden, vb. yararlandılar (1699):

> *"(İngilizlerin) çoğunun bağ evleri, atları, sık sık düzenledikleri büyük av partileri için köpekleri var: masumane eğlenceler olan av partileri yaban hayvanlarının, kuşların bolluğundan ve bunları öldürme özgürlüğünden kaynaklanıyor*[236]

XVII. Yüzyıl'da özellikle Avrupa kökenli Hıristiyan azınlıkların yüzlerine, gönüllerine esen bu özgürlük rüzgârı XVIII. Yüzyıl boyunca da esmeyi sürdürecektir.

Kentte gözlenen inanç ve ibadet özgürlüğüne gelince (1750):

> *"Kiliselerde halk tarafından ilahiler okunuyor, şarkılar söyleniyor, vaızlar veriliyor, hiçbir kargaşa olmadan ibadetler yapılıyor ama Muhammedilerle belli bir mesafe korunamıyor*[237]

Hıristiyan azınlıkların XVIII. Yüzyıl'da da yararlana geldikleri şu özgürlük İklimi

[235] Nicholas N. Martınovıtch, The Turkish Theatre, Newyork, 1933, ss.14-15).
[236] MONTRAYE, A. De La, A.G.Y., s.185.
[237] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.66.

önceki yüzyılınkiyle aynı boyutlardaydı.

XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında Roma'ya bağlı Katolikler Frenk mahallesinde ayin alayları oluşturabiliyorlardı (1750):

"Güçlü Avrupa Devletlerinin uyruklarından oldukları için bu hak onlara veriliyor ama Üstad-ı Azam'a bağlı oldukları için Rumlara verilmiyor[238] *"*

Din özgürlüğü konusunda Frederic Hasselquist'in tanıklığı şöyle (1750):

"Ermeniler ve Rumlar Paskalya gününü 15 Nisan'da kutluyorlar ama öylesine bir kutlama ki söz etmeden geçemeyeceğim zira bu gün bu halkların iyice yozlaşmış günleri ve bayramları bile koruma eğilimlerinde olduklarını kanıtlıyor. Atalarının çok eski eğlenceleri hakkında az çok bilgileri olan insanlarda bu eğlencelerden hâlâ bir şeyler kalmış. Uyrukları oldukları Türklerden kendilerini eğlencelerine doyasıya kaptırma özgürlüğünü satın alıyorlar. Böyle bir eğlence için İzmir Müsellemine 500 kuruş değerinde bir kese altın veriyorlar ama bu onlara İstanbul'da beş-altı kuruşa patlıyor; bu tutar ödendiğinde kendilerine içki içme, dans etme, şarkılar söyleme, kavga çıkarma, kısacası kafalarına eseni yapma izni verilmiş oluyor[239] *"*

Gezgin M.Choiseul-Gouffier İzmirlileri nice kentlerin sakinleri ve çağlar içindeki kentliler arasında 'en talihliler' olarak niteliyor (1776):

"Yasaların gücüne boyun eğen kentin mutlu sakinleri nice Yunan kentlerini baskıyla yöneten o tiranların hiçbirinin kendilerine baş tacı olduğunu görmediler; evrende yalnız kendilerini özgür olarak görmek isteyen Romalılar bile İzmir'in mutluluğuna saygı duydular, işte özgürlüğün gölgesi olan bu mutluluk özgürlüğün kendisinden sonra nimetlerin en büyüğüydü[240] *"*

İşin hoş yanı bu özgürlüğün izlerinin kentte hiçbir zaman silinmemiş olmasıdır, en azından gölgesi hâlâ yok olmamıştır. Yukarıdaki izlenim ya da kanı aynı dönemde bilinen ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarının göz önüne getirilmesi sonucu oluşmuş olmalı! Kentin bu özgür havası İmparatorluğun belli Avrupa Devletleriyle olan siyasal ilişkilerdeki duyarlılığa da bağlı olmalı!

M.Choiseul-Gouffier kentte esen bu özgürlük havasının Türklerin 'yumuşak' ve 'insancıl' karakterine bağlı olduğunu ve bu havanın İzmir'deki yabancı tüccarların, onların mutluluklarının ana güvencesi olduğunu da ileri sürüyor:

Kentte oturan Türklerin yumuşak ve insancıl karakterleri üzerine kurulmuş bir özgürlük[241]

[238] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.66.
[239] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.76.
[240] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.340-341.
[241] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.344.

Kent 18.Yüzyıl'ın ikinci yarısında da yurt edilmeye lâyık görülmektedir; bunun için insanlara sunduğu tüm nimetler bir yana sahip olduğu özgürlük havası yeterlidir (1778):

"İnsanların böyle bir toprağa gelip yerleşmeleri için burada izlenen özgürlük yeter de artar[242]."

Bu nedenle kent birçok göç alacaktır.

Kentin bu özgür havasını 19. Yüzyıl'da da sürdürüp sürdürmediğine bir bakalım; bu yüzyıl da kentteki azınlıklar için özgürlük yüzyılı olmuştur, 'alabildiğine, sınırsız bir özgürlük' vardır artık, çünkü Avrupalıların devrimci çabaları, devrimci ideolojik eylemlere boyun eğen halkların zihinlerinde, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun 'reaya'sı durumunda olan insanların zihinlerinde etkisini gösteriyordu. Bu güçlü fikir rüzgârlarından ve eylemlerden İzmir insanı da elbet enikonu nasiplenecektir: (1806)

"Onlar (Fransızlar) Konsoloslarına bağlı oldukları ve onun tarafından korundukları için çok özgürdüler[243] "

Kent insanlar için, insanlık için 'doğal bir sığınak' olarak varlığını sürdürüyordu... Öyle ya, İnsanlığın her zaman doğal sığınaklara gereksinimi vardır; hele içinde yaşadığımız şu yok etme çağında!

(1812)

"Rumlar kentte neredeyse sınırsın bir özgürlüğe sahipler... Türkler onlara saygın inanç ve ibadetlerini uygulama izni veriyorlar[244] "

(1821-1828)

"(...) Rumlar ve diğer Reaya burada İmparatorluğun diğer yörelerinde yararlanamıyacakları bir gönence, rahatlığa sahipler[245]

1828 yılında reayanın kentte yararlandığı özgürlük 'sınırsız'dır:

"Ama İzmir'i Doğu'nun en çekici yurdu yapan şey burada insanların yararlandıkları sınırsız özgürlüktür[246] "

Şu son birkaç tanıklık bile günümüz İnsan Hakları Savunucusu kimi ülkelere bir soru yöneltmemize yetiyor: 'Siz, ey İnsan Hakları Savunucuları! Sizler topraklarınızın her hangi bir köşesinde yaşayan azınlıklarınıza İzmir'deki azınlıkların özgürlüklerine eşdeğer bir özgürlüğü tanıdınız mı hiç?'

[242] SONNINI, Charles s., A.G.Y., s.337
[243] Journal de Julien, in: A.G.Y., s.1516.
[244] TANCOIGNE, J.M., A.G.Y., s.38.
[245] FONTANIER,V., A.G.Y., s.112.
[246] FONTANIER, V., A.G.Y., s.112.

Yine 1828 yılında kentte esen kadın özgürlüğü gezginlerin içlerini burkuyor, onları şaşırtıyordu. Kimileri İzmir kadınının toplumsal konumunu Fransız ya da İtalyan kadınların toplumsal konumlarıyla karşılaştırmadan edemiyorlardı:

> *"Bu kentte genç kızların davranış serbestliği ve yararlandıkları özgürlük daha buraya ayak basar basmaz beni şaşırtmıştı, zira ben Fransa'da ve İtalya'da onlara uygulanan türlü baskılarla içli dışlıydım*[247] *"*

İnsanın aklına şu geliyor; bu dönemde kentteki çok uluslu yapı ve kente uygulana gelen toplumsal siyaset burada en azından kadın hakları konusunda Avrupa'da henüz olmayan bir hümanizma yaratmıştı bile.

Oysa Avrupalı çoktandır hümanizmanın kaynağı hakkında, İtalyan hümanizması ya da Fransız hümanizması hakkında çok şeyler biliyordu!..

Bu noktadan baktığımızda İzmir'in yalnızca ticari malların Avrupa'ya taşındığı bir ticaret kenti/ limanı olmadığını, İnsanlık açısından bazı toplumsal değerlerin ışıdığı bir kültür kenti de olduğunu söyleyebiliriz; öyle ki bu kentte ışıyıp gelişen bu değerlere sahip olmadığı için Avrupa'nın çok uzun süre büyük acılar çektiğini de anımsamadan edemeyiz.

Gezgin Marchebus'ün tanıklığına (1830) göre Rum ve Ermeni kadınları;

> *"Tam bir özgürlükten yararlanmaktadırlar*[248]

İzmir XIX. Yüzyıl ortalarında da özgür kent özelliğini korumaktadır (1845):

> *"İzmir Türkiye'de neredeyse özgür bir kent, Ortaça Avrupası'nın çok evrenli bir ticaret kenti*[249]

'Hanséatique' (Ortaçağın çok uluslu deniz ticareti merkezi olan bir anakent!) sıfatı bize César Vimercati'nin "federatif cumhuriyet"ini, 1849-1850 yıllarında İzmir'in Avrupa mahallesinde İngilizce, Fransızca, Hollandaca ve İtalyanca konuşan sakinlerinin tam bir özgürlük şemsiyesi altında olduklarını doğrulamasını anımsatıyor:

> *"(...) Onların kişilikleri ve mülkleri Türk egemenliğinden tamamen kurtulmuş durumda olup saygın konsolosluklarının etkili ve sağlam koruması altında bulunuyor*[250] *"*

Sonuç olarak.İzmir;

- 'Özgür kent' imgesini taşıya gelmiştir, bu imgesinin gerçekliği onun dünyanın dört bir yanından gelen tüccar, sığınmacı, sürgün, bilim adamı, vb. nice insan tarafından yurt edilmesinde yatar,

[247] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.72.
[248] MARCHEBUS, A.G.Y., s.121.
[249] MARMIER, Xavier, A.G.Y., s.149.
[250] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.8.

Bu sürekli var olan özgürlük onun onurunu ve ününü aralıksız sürdürmüştür. Çoğu zaman "özgür" niteliğiyle kıyaslanan kent Avrupa'da en iyi bilinen kentlerden biri olmuştur, sakinlerinin mutluluğunun her şeyden önce bu özgürlüğe bağlı olduğu düşünülüyordu.

Gezginlerin büyük çoğunluğu insanların dikkatlerini her dönemde kentte var olan bu özgürlüğe çekmişlerdir. Niçin? Şuna gelmek istiyoruz: İnsanlık şu ya da bu topluluğa, şu ya da bu azınlığa farklı biçimde uygulanabilen ölçütler ve esaslar mı gerektirdi, hâlâ da gerektiriyor mu? İkiyüzlülüğünü her zaman saklamasını bilen ya da insanlık denen şu gözkamaştırıcı sözcüğün arkasına daima saklanmasını bilmiş bir İnsanlık mı sözkonusu olan?

Avrupalıların zihinlerinde ve ruhlarında kök salmış olan 'Türk' imgesini çifte görünümlülükten kurtaran bir kent olmuştur; 'Türk' İzmir'de 'yumuşak' ve 'insancıl' karakteriyle dünyaya yansımıştır. İzmirdeki Türklerin kişiliklerinde gözlene gelen "yumuşakbaşlı/ hoş", "insancıl" Türk özelliği günümüzde de her hangi bir alanda ve her hangi bir Avrupa kentinde lâyık olduğu yankıyı buluyor mu?

Kadınlarının (azınlık kadınlarının) sahip olageldikleri özgürlükle de yabancı gezginlerin içlerini burkmuş, onlarda hayranlık uyandırmıştır,

Özgürlük, kentin tarih boyu uygar olmasının başta gelen ve zorunlu nedeni olmuştur,

Bu kent Avrupadaki kadın özgürlüğü çapında Asyalı kadın özgürlüğünün limanı olmaya lâyık olmamış mıdır?

Avrupalı/ Fransız gezginlerin hayranlığını özellikle 'insanlarının mutluluğu ve özgürlüğü' ile çekmiştir, insanlarına/ insanlığa sunduğu bu iki nimet için de övgüleri, yüceltilmeyi hak etmiştir, bundan böyle de onu bu imgesinden yoksun etmeye hiçbir kimsenin hakkı olmamalıdır, buna gücü yetmemelidir,

Toplumsal değerleriyle genellikle gezginlerin hayranlığını hak etmiştir, her zaman da hak etmelidir,

Uygarlaşma sürecinde 'özgürlük' gibi temel bir çarpana sahip olan dünyadaki çok az sayıda kentlerden biri olma şansından hemen hiç yoksun kalamamıştır

Rum Mahallesi

VIII. BÖLÜM

KENTSEL ve TOPLUMSAL ÇEVRE

1- Toplumsal Etkinlikler

a- Dinsel Törenler

XVII. Yüzyıl'da dinsel törenler toplumsal etkinliklerin başında geliyordu, bu nedenle en azından İzmir'in bu yüzyıla ait toplumsal karakterinin bir çizgisini oluşturuyorlardı. Bu etkinlikler bir bakıma bu kentte yaşayan sığınmacı, sürgün, Avrupa kökenli yerleşik Hıristiyanların, vb. ruhsal birliklerini canlı tutan temel etmenlerden biri olarak görünüyor. 18. Yüzyıl için de durum aynıdır.

Tanıklıklar dinsel etkinliklerin bu iki yüzyıl süresince Levant kentlerinde diğer kentlere göre çok daha ateşli bir biçimde yaşandığını göstermektedirler. İzmir'de yaşayan Hıristiyan toplulukların, özellikle Rumların ibadet ve dinsel törenlerle ilgili gelenek ve göreneklerini korumayı sürdürdükleri görülüyor.

Gezgin Frederic Hasselquist kentte konaklamaktayken dinsel törenlere katılma fırsatı bulur ve tüm gezginlere Levant kentlerinde bu tür ayinlere katılmalarını salık verir (1750):

> *"Bir gezgin, ama kendi zevki nedeniyle ama belli bir yararı olur diyerek dünyada ses getiren dinlerin törenlerini tanıma merakındaysa onun Levant kentlerini gezip görmekten başka yapabileceği bir şey yoktur, oralarda putperestliğin dışında her dini bulacakları kesindir. Birçok Hıristiyan Rumların ilk kiliselerinde yaptıkları törenleri hâlâ koruduklarını düşünüyor. Ben İzmir Kilisesi'nin törenlerini izledim[1]*

Burada bizim açımızdan asıl dikkat çekici olan Hıristiyanların dinsel törenler, ayinler ya da cenaze alayları sırasında Türkler/Müslümanlar tarafından asla taciz edilmeyeceklerinden emin olmalarıdır!

Hıristiyanların yüzyıllardır uyguladıkları dinsel törenlerde etkin olan kilise korolarının 18.Yüzyıl'da Türk musikisinden etkilendikleri görülüyor. Bu etkilenmeye özellikle şarkılar biçiminde söylenen Ermeni ayinlerinde tanık olunuyor. F. Hasselquist Paskalya arifesinde (14 Nisan 1750) büyük bir Ermeni ayinine katılıyor; orada şarkılar halinde, vokal ve müzik aletiyle söylenen dualar dinliyor. Bu müzik takımı;

> *"Birbirlerine vurulan küçük borulardan, yine belli bir düzenle birbirlerine çarpılan iki çanaktan oluşuyordu. İnsan sesiyle birlikte söylenen bu müzik Türk musikisidir, çünkü süslemelidir. Belli aralarda küçük zillerin seslerini duyarsınız[2]."*

---

[1] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.32.
[2] A.Y., s.73-74.

Hıristiyan azınlıkların yaptıkları dinsel törenler yabancı gezginlerin ilgisini çokça çekiyordu; ama Türklerin dinsel törenleri hakkında hiçbir bilgileri yoktu zira camiler ve mescitler yalnız Müslümanlara açıktı. Yabancılar, Müslümanların dinsel törenlerine dışarıdan ancak kulak misafiri oluyorlardı. Bu konuda Rahip Dominique Sestını'nin tanıklığına başvuralım (1777):

"Rumların olsun, Ermenilerin olsun sizlere dinsel törenlerden söz etmeyi göz ardı etmeyeceğim zira insanlar bu törenleri görme fırsatını kaçırmıyorlar, bu Avrupa'nın birçok yerinde bile böyle. Türklerin dinsel törenlerine gelince, ben bunlardan şimdilik söz edemeyeceğim zira Camilere girmemize izin verilmediğini biliyorsunuz. Camilere bitişik bir minare yani dairesel ama çapı küçük ve oldukça yüksek bir tür çan kulesi var, tepesi ise bir tür kubbe. Bu minarelerin yandan biraz yukarı kısımlarında bir galeri görülüyor, Türk Müezzin buraya günde en az beş kez çıkar, ibadet için halkı Camiye çağırır; ilk çağrı sabah şafak sökerken, ikincisi öğle üzeri, üçüncüsü İtalya'ya göre saat yirmi birken, dördüncüsü gün batımından hemen sonra, sonuncusu da gecenin ikisinde olur. Türkler ibadetlerden önce abdest alırlar; Camilerin önlerinde çeşmelerin görülmesi işte bu nedenledir[3]

Görülüyor ki Türk Dünyası / İslam Dünyası ibadetler konusunda kendini dışarıya kapalı tutmuştur, bunun nedeni de herhalde İslam'daki ibadetin gizliliği temeli ve Laik anlayış: 'benim taptığım bana, senin taptığın sana' olsa gerek!

Hıristiyanların dinsel törenleri arasında en görkemlisi Aziz Polycarpe Kilisesi'nin düzenleyegeldiği törenlerdir.

"İç haberler (...)

- 26 Ocak günü İzmir'de St.-Polycarpe yortusu görkemli bir biçimde kutlandı.

St.-Jean L'Evangéliste müridi ve dostu 166 Yılında J.-G.'ın şehit edilmesi gibi şehit edilir, o sırada 95 yaşındadır[4]

Fransız dilinde basılan gazetelerdeki dinî bayramların duyurusu XIX. Yüzyıl'dan kalma bir gelenektir. İşte bir örnek:

"Yerel günlük: (...)

Gelecek Cuma günü Sacre-Cœur Kilisesi Başrahibi adına Propaganda Koleji Lazaristleri tarafından hazırlanan yortu, saat 9'da başlayacak olan büyük bir ayin var, ayin sırasında Kolejin yönetimi hakkında konuşulacak ve ayinin nağmesi İzmir Başpiskoposu S. G. Mgr. Timoni tarafından söylenecek.

Akşam saat beşte papalığın akşam duaları ve Sacre-Cœur'ün dokuzuncu kapanışı...

[3] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.7-8.
[4] La Turquie, vendredi, 2 février 1866, n.2; Ist. Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n.-1C-1.

Pazar günü de Sacre-Cœur yortusu vesilesiyle St. Policarpe Kilisesinde Capuçen Rahiplerinin görkemli gösterisi.

Müzikli büyük ayin, sabah saat onda[5] "

Sonuç olarak, İzmir;

- Hıristiyan topluluklar için inanç ve ibadet özgürlüğünün hiç eksiksiz yaşandığı bir kent olmuştur, bu topluluklar bu özgürlüklerini kullanırlarken asla Müslümanların türlü tacizlerine ya da gazaplarına uğramamışlardır! Dahası onların törenlerine katılan Türkler de görülmekteydi.

Laik anlayışın dolu dolu yaşandığı örnek bir kent olmuştur! (Avrupa'da, örneğin İtalya'da Rönesans Dönemi'nde bile Kiliselerin biribirilerini aforoz etmeleri nedeniyle kentlerin biribirilerini nasıl yok ettiklerini bir anımsayalım*

b- Resmi Törenler

XVIII. Yüzyıl Fransız gezginlerinden bazılarının günlüklerinde İzmir'i ziyaretleri sırasında Konsolosluklarınca onurlarına verilen resmi törenlerden söz ettiklerini görüyoruz. Bu törenlerin gelenekselleştiği anlaşılıyor. Bu törenler kent insanlarını dış dünyada olup bitenler, moda, gelenek ve görenekler, kısacası etnografik ve bu değerler hakkında bilgilendirici olma özellikleriye çok önem taşımaktadırlar; onuruna düzenlendikleri kişi ya da kişiler açısından da ayrı bir önem taşımaktadırlar.

Bu törenlerden birine biz de katılalım; Fransız Firkateyni komutanı Amiral de Bouffremont'un onuruna düzenlenen resmi törene. Törende Türk ve Fransız subaylarını üniformaları içinde görüyoruz, tören süresince uygulanan usul ve erkânı izliyoruz, daha neler... Aşağıdaki betimsel tablo İzmir kentinin yaşamını doğrudan yansıtma özelliğiyle bir sorunu da getirmektedir; kentte düzenlene gelmiş bu tür törenleri yansıtan betimsel ve resimsel tabloların kataloglarının araştırılması ve oluşturulması, kent etnografya müzesinin zenginleştirilmesi...

Şimdi Sayın Amiralin kaleminden çıkan tabloyu izleyelim (1766):

"Karaya ayakbastım, gemiden indiğim ana kadar top atışı sürdü. Gümrüğün önüne indim, Sayın Peyssonel'i karşımda buldum, topluluğunun başında beni karşılamaya gelmişti. İşte yapılan törenler:

İzmir'de edindiğimiz onurlandırmalar.

Müsellem'in elli muhafızı, başlarında iki subay, yolumuzu açarlarken Müsellem'e ait şahane bir biçimde koşumlanmış, eğerlenmiş ve iyi giyimli birçok seyisin çektiği üç atın önünde ikişer ikişer ilerliyorlardı; Konsolosa ait berikiler kadar iyi bezenmiş iki at Müsellem'in muhafızlarını izliyordu.

[5] L'Impartial, (50ième année), Smyrne, mercredi 11 juin 1890, n.3878; Bkz. Journaux, film n.M-II, L'(I.F.E..A.I.).
* Bkz. Michelet/L'Histoire de LaRenaissance.

Bunların ardında İki subay, yani Yeniçeri Ağası'nın iki odabaşısı, beni onurlandırmak üzere Ağaları tarafından gönderilen tören giysileri içindeki on iki yeniçerinin başında ilerliyordu. Bunların da ardında Fransız Konsolosuna ait tören giysileri içinde dört yeniçeri, altı Kadılık dilmaçı, dört Konsolosluk dilmaçı, Gümrük Ağasının ikisi gümüş buhurdanlar içinde tüten buhur ve biri yine gümüşten uzun boyunlu içi buhur dolu bir kap taşıyan üç subayı. Bu subayları daha gemiden inerken karşımda bulmuştum; bunlar buhur ve kokuları burnumdan aşağı serperlerken biri de yüzüme, ellerime, başıma serpiştiriyordu.

Arkadan Konsolos, tüm subaylar ve tüm İzmirli tüccarlar ilerliyorlardı; böylece hem görkemli hem kalabalık bir tören alayı oluşturuyorlardı..Upuzun olan Frenk Sokağını katettim. Pencereler tıklım tıklımdı; evlerin önleri de aynıydı; Sanırım bütün İzmir oradaydı; Koku ve portakal çiçekleri taşıyan Türkler zaman zaman durup beni kokulara boğuyorlardı, o arada da gülsuyu taşıyıcısı üstüme başıma gülsuyu serpiştiriyordu. Böyle bir onurlandırmanın Türklerde bir benzeri yoktu; onlar sokaklarda bir tek Sultan'a kokular sunarlardı; Kaptan Paşa bile ne İzmir'e vardığında ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kentlerinde bu onura ermiştir.

Bu durumu Bay Peyssonel'in Türkleri gönüllerinde kazandığı saygınlıkla böyle bir noktaya getirmiş olmasına yormayalım: dini bütün bir Türk, bir Müslüman cümle âlemin içinde bir dinsize, bir Hıristiyana kokular sunacak, ha! Böyle bir onurlandırma bunu görenlerin akıllarına yatmayacağı gibi Türklerin bizlere karşı olan önyargılarını bilenlere de akılalmaz gelecektir. Türkler önüm sıra ta Konsolosluk binasına kadar buhur ve gülsuyu taşıdılar, buraya Frenk Sokağını bir baştan bir başa geçerek geldim.

Benden önde giden Müsellemin muhafızları ve yeniçeriler Fransız Konsolosluğu binası önünde sıralanmışlar, beni bekliyorlardı. Bu çift sıranın arasından binaya girdim. İçeri girince de saydıklarımdan daha az parlak ve göğüs kabartıcı olmayan bir başka görüntü çıktı karşıma, birden daha da hoş bir görüntü.

Konsolosun Eşi Hanımefendi merdivenin alt başındaydı, ardında uyruğumuz olan kırk hanımefendi vardı, hepsi de iki dirhem bir çekirdekti, çoğu bana doğru yaklaşmışlardı, son bir saygı gösterisi için beni bekliyorlardı. Bu beklenmedik görüntü karşısında duraladım, sıkıntıya düştüm; ömrümde öylesine ne eğilmiş ne de özür dilemiştim. Konsolosun Eşi Hanımefendiye elimi uzattım, elini sıktım, sonra da iki sıra halinde dizilmiş olan bu güzelim alı al moru mor alayın arasından yürüdüm. Bu hanımefendilerin kavalyeleri yok değildi, bunu anlamak da kolaydı.

İşte benim İzmir'e ayak basışım ve yürüyüşüm böyle oldu. Bu karşılama töreni anısı bir yağlı boya tablo ile korunmaya değecek kadar ilginç gelmişti: ben çevre gezisindeyken kente girişimin bir tablosu yapılmıştı; tablonun aslı bana ayrılmış,

bir kopyası Konsolosun konutunda canlı bir anı olarak kalacak ve İzmir'de benim göğsümü kabartan ayrıcalıklara tanıklık edecek, benden sonra kente uğrayan general rütbesindeki subaylar için de aynı davranışı beklemek ve istemekte bir paye olacaktır[6]."

Bu resmi karşılama törenlerini Konsolosluklarda ve Firkateynlerin güvertelerinde verilen balolar izlerdi. "Courrier de Smyrne" adlı Fransızca basılan yerel gazetede yapılan bir duyuru bunun güzel bir örneği (25 Eylül 1828):

"25 Eylül, Amerikan firkateyni Java'nın komutanı ve kurmay heyeti geminin güvertesinde görkemli bir balo düzenlemişlerdir, baloya İzmir'deki tüm Avrupalı sosyete katılmış olup balo sabaha kadar sürmüştür[7] "

Duyuruda görüldüğü gibi İzmir'in Avrupalı sosyetesi bu tür parlak balolarda yer alıyordu.

Gemi güvertelerinde verilen bu baloların açılış törenleri görülmeye değer: içinde üniformaların ve giysilerin her renginin, silahların uyumlu seslerinin yansıdığı bir tablodur bu. İşte bir örnek: M. Goupil Fesquet Iena adlı geminin komutanı Amiral Lolande'ı geminin güvertesinde ziyaret eder; onun onuruna orada büyük bir hazırlık ve telaş vardır (14 Ocak 1840):

"Bugün ayın 14'ü, komutan bize gemiyi tüm ayrıntılarıyla gezdirdi. Trampetin uyardığı tayfalar, tören için hazırlar. Topun her parçasının başında, 6 atıcı ve 1 hedefçi hazırlar; yükleme tamamlanınca askerler güvertede toplanır. Yüzbaşının işareti üzerine, silahlar doldurulur; subaylar emirlerini ve coşturucu sözlerini iletirler; muhafız piyadeleri bataryaların ateşini yönetmek üzere kıç güverteye çıkarlar; bir manga da güvertede durmaktadır. "Topçular yerlerinize!" emri üzerine: "Ateşe başla!" emrine kadar saflarda sessizlik ve hareketsizlik hüküm sürer, yüz top namlusu aynı anda patlar; insan kendini adeta bir volkan kraterinde sanırdı; muhafız piyadeleri hemen oraya gelirler; atışlar hızla, ardı ardına devam eder; sadece top kendi korkunç dilinde konuşuyor; etrafı mavili kalın beyaz bir duman, tüm cehennemi içine almış gibi titreyen geminin kanatlarından yükselir; insan sesi dünyanın tüm gürültüsüyle adeta boğulmuş. Ardından malum bordalama; düdük sesi üzerine görevliler, halatlara ve küpeştelere çıkarlar; serenler bombaları, tüfek ve tabanca mermilerini yağdıran tayfalarla dolar. İp merdivenler, her tarafa ölüm saçan savaşçı askerlerle dolu. Yakındaki gemilerin tekrarladıkları manevralar yaklaşık 45 dakika sürer; 20 dakika sonra, güvertede düzen ve sessizlik hâkim olur. Bizim bu güzel Doğu gezimiz, böylece bizden hiçbirimizin unutamayacağı bir havai fişek demetiyle son bulur[8] "

[6] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.74-75.
[7] Le Courrier de Smyrne(x), Journal politique, commercial et littéraire, du 27 Septembre 1828, n.32, Imprimerie de Grizzi, A Smyrne, s.6; Film n.M-10; (I.F.E.A.I.)
[8] FESQUET, M.Goupil, A.G.Y., s.220-221.

Şimdi sizlere Sultan Abdül Aziz'in ziyaretini fırsat bilerek 4 Nisan 1863 yılında kentte törenlerden bir tablo sunmak istiyoruz. Kent bu nedenle yapılacak törenin arifesinde resmedilmiştir. Tabloda kentin tüm süsleri ve tüm çekiciliği, Türk ve Rum kadınların silüetleri ve saygı ifadeleri, onların gösterilerindeki akış birliği yansımaktadır. Tablo herşey olup biterken yapılmıştır:

"Kentin buna üzüldüğü yok, kanıtıysa, onun bu saatte, en büyük övgülere lâyık olma heyecan ve telâşesi içinde namuslu ve dost bir kentte çok sevgili hünkârının ziyaretini kabule hazırlanması.

O güzelim havzasının, evlerinin, minarelerinin, servilerinin, vadilerinin büyüsüne, en hoş bir ışıkla aydınlanan, en değişik ve en saf renklerle güzelleşen nefis bir tablo gibi dağlarına kim bilir daha neler katacaktır! Etrafımızdaki her yer barakalarla, çelenklerle donatılıyor, bayram havasına bürünüyor. Padişahın ayak basacağı iskelede rengârenk halılar ışıldıyor. Yolun iki yakası çiçeklerle süslenmiş. Yoldan uzayıp giden eğim büyük bir anfitiyatro gibi: binlerce seyirci sıraya dizilmiş büyük bir önem taşıyan manzarayı bekliyorlar. Türk kadınların yaşmaklarıyla ağarttıkları alan çok geniş. Onlar da çocuklarıyla birlikte Padişahlarını görmek ve alkışlamak istiyorlar. Top sesleri kesildiğinde seyredin onları, Abdül Aziz yere ayak basar ve onların önünden geçer: "Maşallah! Sefa geldim, Allah bağışlasın! Cennetlik olasın! Çok yaşa! Allah korusun! Hoş geldin! Allah sana uzun ömürler versin!" Bu dilekler, hoş bir mutluluğun ifadeleri olan ve tüm katılımcıların tekrarladıkları bu sözler Sultana Konak'a kadar eşlik eder.

Birkaç dakika dinlendikten sonra alay trene binme yerine gitmek üzere yola koyulur. Bu nedenle kenti bir baştan bir başa yürüyeceğiz. Yolculuk çok güzel ve ilginç olacak.

Her yerde çok fazla ve telâşlı olan kalabalığın arasından bir yol bulup kolayca sıyrıldık. Sultan hızlı gitmek istiyordu ama gidemiyordu. Yüzü ışık saçıyor, memnuniyet ve en tatlı iyidileği ifade ediyor, tebessümü de dudaklarında. Bu toplu ve anlıksal, dipdiri ve en içten saygı karşısında ruhu nasıl etkilenmez ki!

Boşlukta buhurun dumanı tütüyor, çiçekler uçuşuyor; kollar, şapkalar, kasketler sallanıyor: Atların ayakları altında kendilerini ezdirme tehlikesine karşın Sultan'ın ellerini, ayaklarını öpmeye giden Rumlar görüyoruz. Birçok yerde Hıristiyan, Müslüman okul çocukları aynı anda Hükümdar için Allah'tan hayırlar diliyorlar. Bandolar neşeli selamlama parçaları çalıyorlar. Her yerde coşku, her yerde sevinç çığlığı. Türkçe, Rumca, Ermenice, İtalyanca, Fransızca ve İngilizce olmak üzere her dilde 'çok yaşa!'lar işitiyoruz; ileride, öte uçta çok güçlü bir 'çok yaşa'; burada trende 'hurra'.

İzmir sakinlerinin bu ateşli gösterileri kentin bir başından öte başına uzanan bu sokak boyunca gözler önüne serdikleri süsleri iyi görmemizi engelledi. Sokağın iki yakasını süslemek için bahçelerindeki tüm güzel limon ve portakal ağaçlarını

soyup soğana çevirmiş olmalılar. Bunların yanında nice güzel boyalar, nice pahalı kumaşlar, nice kıymetli halılar ve nice rengârenk bayraklar duvarlarda, kapılarda, pencerelerde!

Birkaç mağaza, birkaç seçkin konutu, kiliseler, gazinolar, konsolosluklar süslemelerinin lüksüyle kendilerini gösteriyorlardı. Harika bir biçimde bayraklarla donatılmış olan Fransız Konsolosluğu'nun bir de yol buyunca dizilmiş Zénobie'nin ve Mouette'in takımları vardı. Bunların ve iki gemisinin askerî selâmları Sultanı etkilemişler gibi. Avusturya ve İtalyan takımları Sultan Hazretlerini silahlarıyla selamladılar.

Gara girdiğimizde güzel bir zafer takı oluşturan gerçek bir lokomotifin boyunduruğuna geçiyoruz.

Duruma uygun süslenmiş olan bekleme salonunda Sultan demiryolu'nun yöneticilerini görmek ister, onlarla birkaç dakika sohbet eder. İmparatorluk Komiseri Reşat Bey duygusunu göstermek üzere hemen oracıkta hazırdır.

Saat on birde garı doldurmuş olan bir yoğun kalabalıktan selâmlanarak geçiyoruz.

Şahane bahçeler bizlere altın elmalarını gösterip mis kokularını gönderiyorlar[9]

İzninizle bir de Sultan Abdül Aziz'in onuruna 23 Ağustos 1863 günü *PeïkiZafer* adlı gemi güvertesinde verilen resmi yemeğin tablosunu sunalım. Bu tablo bize önemli görünüyor, en azından Avrupa müziğinin etkisini yansıttığı için, yani Donizetti Paşa sayesinde Osmanlı askerî musikîsinde - Mızıka-i Humayun- başlayan belli bir sanatsal değişimi yansıttığı için:

> *"Yatına yanaştığımızda Abdül Aziz alışılmamış bir memnuniyet gösterir, bu memnuniyeti şahane gemisinin güvertesindeyken ve bayrak yükselirken, önceki gecelerden daha canlı, daha şatafatlı aydınlanan limanda olup biteni görüp işittiğinde sadece artar.*
>
> *Bahriye Nazırı Mehmet Paşa emriyle ve kendi adına Peïki-Zafer yazılı savaş gemisinin güvertesinde konsoloslara, yabancı savaş gemilerinin komutan ve subaylarına birkaç seçkine bir yemek verilir. Gösterilen yerinde ve liyakatli bir ilgidir. Sayın konsoloslar bu şenlikler sırasında gerçekten dostane güçlerini gösterdiklerini kanıtlamış oldular ve halk gösterilerinin görkemine katkıda bulunmaları için davet edilmiş olan bahriyeliler de onların bu çağrılarına özellikle yanıt vermiş oldular. Fransız Konsolosluğu rıhtımına görünür biçimde ve sultan'ın geçeceği yere birkaç adım uzağa baştan ve kıçtan yanaşmış olan Mouette gemisinin tayfaları göremeyecek ve duyamayacakları için, gece, gemilerine bindikleri sırada büyülercesine aydınlanıyorlardı ve o ateşli 'yaşasın Sultan!'çığlıklarını yedi kez tekrar ediyorlardı. Aynı anda Zénobie'nin topları gümbürdüyordu, sokak buyunca sıralanmış olan bahriyelileri silahlı geçit töreni yapıyorlardı, gurup başları da saygıyla bayrağı eği-*

[9] GARDEY, L., A.G.Y., s.219-221.

yordu, bu mahalleye üşüşen binlerce seyirci koro halinde coşkulu bir biçimde 'çok yaşa!' çığlıkları atıyordu. Le Re Galantuomo ve Novara aynı anda gürlüyorlardı ve bahriyelileri Frenk Sokağı'nda aynı selâlamaları gerçekleştiriyorlardı.

Tuğamiral Touchard'ın komuta flamasını taşıyan Zénobie firkateyni ve Levant'daki Fransız Savaş filosunun küçük savaş gemisi la Mouette Sultan'ın İzmir'den geçişini selamlamak üzere Pire'den gelmişler; bu iki gemi onu öylesine iyi karşıladılar ki Sultan Kaptan Paşa'ya bundan böyle deniz piyade toplarının selamlama ve salvo atışlarını Fransız usulünde yapması emrini verir. Tuğamiral Vacca tarafından komuta edilen İtalyan savaş gemisi Re Galantuomo ve Tancredi korveti, Komodor Tegethoff'un emirleri altındaki Avusturya firkateni Novara gibi aynı limandan ve aynı amaçla gelmişler. İngiliz deniz gücü burada Seymour komutasındaki Wanderer hücum botuyla temsil edilir.

Şenlik çok görkemli ve samimi oldu. fişek, başak, çelenk, güneş biçimindeki binlerce alev limanı ve rıhtımları gün gibi aydınlatırken Sultan'ın lûtfedip Peiki-Zafer-'in güvertesinde gönderdiği Mızıka-i Hümayun geçerli marşlarla birlikte Norma'nın ve Séville Berberi'nin en güzel parçalarını çalıyordu. Bu şenlik günlerinde kent sakinlerinin alkışlarına kendi en canlı alkışlarını katmaktan hiç geri kalmayan katılımcıların sağladıkları hazların neler olduğunu siz düşünün. Sultan hem konsolosları, hem de yabancı deniz güçlerininin yetenekli temsilcilerini anımsayacaktır[10] "

Bilindiği gibi, Sultanın bir süre İzmirde konaklaması bir dizi resmi törenlerin ve halk şenliklerinin düzenlenmesine neden olmuştur:

"Öğleyin limanın ve istihkâmın tüm topları kentin ve Pagus Dağı'nın yamaçlarını sarsar ve topların uzun gürlemeleri, çevredeki vadilerde yankılar yaratarak uzaklara kadar gider. Sultan, görkemli Cuma ibadetini yapmak üzere büyük bir alayla kentin en güzeli olan Hisar Camisi'ne gider. Daha sabahtan tören yerini öğrenen kalabalık, kortejin geçeceği sokakları ve yerleri işgal eder. Kalabalık, görkemli alayın ortasındaki sultanı seyretmek için can atmaktadır.

Şimdi Türk mahallesindeyiz. Genellikle şuanki seyircilerin görünümünü farklı kılan şey, dîni toplantıya hayran kalma gereksinimiydi. Subaylar, müşirler, yüksek düzeyli görevliler, prensler, sultan, konağının subayları ve alayının birlikleri, ardı ardına kalabalığın adeta perilerin görünmesinin etkisiyle kamaşan gözlerinin önünden geçmekte. Büyülenmiş olan kalabalık camiye doğru koşuşur, iç avlusunu doldurur ve coşkulu bir şekilde dua eder. Kalabalığın duaları, sultanın dualarının da eşliğinde çok daha hoş olacaktır[11]

XIX. Yüzyıl'ın Fransız dilinde basılan gazeteleri resmi törenlerin haberlerinden hiç yoksun kalmıyorlar; İzmir'de yabancı eşraf, Konsolosluklar ya da kentin valileri tarafından her fırsatta düzenlenen ziyaretler, akşam ziyafetleri, balolar. İşte bir örnek:

[10] A.Y., s.246-248.
[11] A.Y., s.250-251.

"İller...

16 Şubat tarihli L'Impartial de Smyrne'den okuyoruz:

- Geçen Çarşamba İzmir Genel Valisi Hazretleri Nymphe adlı Rus korvetinin güvertesine ziyarete gitti, bu savaş gemisinin komutanı ve kurmay subayı tarafından bir davette bulunulmuştu. Vali Hazretleri makamına uygun mutluluklarla kabul edildiler: tayfalar serenlerde, bahriyeliler limanda ip gibi dizilmişler, bando çalmakta, subaylar tören elbiseleri içinde, güverteden ayrılış sırasında 19 pare top atışı[12]."

Sonuç, İzmir kenti;

- Resmî karşılama törenlerinde sahip olduğu insan mozayiğinin gülen yüzünü, gönül birliğini yansıtıyordu,

- Bu törenlerde giderek ışıl ışıl, renk renk, görkemli bir yaşam süren Avrupa asıllı toplulukların mutlu yüzünü yansıtıyordu,

- 'Mutluluk adası' imgesiydi adeta!

c- Eğlenceler

XVII. Yüzyıl Fransız gezginlerinin gezi anıları İzmir toplumunun belli başlı eğlencelerinin kent yöresinde düzenlenen av partileri, mesire yerlerindeki gezintiler ile kâğıt ve bilardo oyunları olduğunu göstermektedir.

Eğlencelerin az sayıda olması kentlinin eğlenmeye elverişli koşullardan oldukça yoksun olduğunu göstermez, tersine İklim, doğa, kentin karma bir toplum olan sakinlerine sunduğu bolluk, bereket ve özel konum ile özgürlük her türlü yaratının kaynağı olan hayalgücünü kamçılıyordu. Kısacası, kent bir bütün olarak hayalgücünün nesnel koşulunu oluşturuyordu.

Kentteki türlü eğlenceleri betimleyen J. B. Tavernier eğlenceler konusunda kentin olağanüstü bir konum sunduğunu önemle vurguluyor. Kenti bu açıdan İmparatorluğun diğer kentleriyle ve Avrupa'nın kentleriyle karşılaştırarak şu sonuca varıyor (1657):

"Avrupada buradan daha iyi eğlenen bir yer yok gibi[13] "

Bunun nedenini de kentte var olan özgürlüğün başka yerlerde olduğundan çok daha geniş olmasında görüyor:

"Özgürlük İzmir'de Türkiye'de olandan çok daha geniş[14] "

[12] La Turquie, mercredi 21 février 1866, Constantinople; Yabancı Gazeteler, n-1, Cilt:1; (I.A.K)
[13] TAVERNIER, J.-B., A.G.Y., s.139.
[14] TAVERNIER, J.-B., A.G.Y., s.140.

Gezgin Frenk mahallesindeki eğlence türlerini şöyle özetliyor:

> *"Frenk Mahallesi'nde duyacaklarınız şunlar: Gezintiler yapılıyor, insanlar birbirlerine ziyafetler veriyorlar; burada han işleten iki-üç Fransız aşçı da var. İzmir'de büyük kumar oynanıyor, eskiden çok büyük paralar sürülüyormuş; bilardo oynadık, başka başka güzel eğlencelerimiz oldu.*
>
> *Deniz kıyısı boyunca Tuzlaya kadar olan yürüyüşler çok güzel oluyor, kara tarafındaysa güzel bahçeler var. İnsanlar yazları serinlemek için hep buralara gidiyorlar.(...) İnsanlar çıkıp çevrede dolaşmaya can atıyorlar. Avı sevenler küçük bir tekne alıp onunla kentten iki-üç fersah ötedeki dağların kıyılarına iniyor; buralarda av iyi, o kadar çok av kuşu var ki çantalarını iyice doldurmadan evlerine dönmezler. İzmir'de iki-üç kuruşa bir tane kınalı keklik ya da aynı miktarda kuş satın alabilirsiniz*[15] "

Söyler dururuz neden şu sözü:

"Geçmişe mazi, yenmişe kuzi"
Ne zaman baksak aynaya, mazi
Yakar, yandırır hep içimizi!

Bu eğlence konusunda kentin günümüzde sakinlerine enikonu ve tam bir gönül rahatlığı içinde gezinmelerine, eğlenmelerine fırsat veriyor mu?

Gezgin Le Sr. Bovlaye-Le-Govz Avrupa kökenli kentlilerin eğlenceleriyle ilgili şu notları düşmüş anı defterine (1657):

> *"Fransızlar, İngilizler ve Venedikliler burada çok özgürler. Eğlencelerini genellikle Fransızların büyük dostu olan Miroğlu Türk'ün bahçesinde düzenliyorlar, burada birçok meyve ağacı var, bir de dört bir yanı açık küçük bir oda olan güzel bir Köşk var, burası Efendinin, Ağa Miroğlu'nundur*[16] "

Her gezginin dilinden
Düşmez 'özgürlük' sözü
Ağlasak mı gülsek mi,
Niye sormazlar bizi?

Bildiğimiz şu ki, kara avcılığı 17 Yüzyıl'ın kentlisi için başta gelen bir eğlenceydi ve büyük biz coşku ve zevkle yapılıyordu, çünkü her yer av hayvanı kaynıyordu (1676):

> *"Her yerde nefis av kuşlarının avı yapılıyor, mükemmel avlar*[17]

Avrupa kökenli kentliler eğlence olanakları yönünden oldukça zengindiler. Elçilerin, konsolosların, zengin tüccarların Seydiköy'de, Buca'da, Bornova'da, Kokluca'da, vb.,

---

[15] TAVERNİER, J.-B., A.G.Y., s.139-140.
[16] BOVLAYE-LE GOVZ, SIEVR DE LA, A.G.Y., s.19.
[17] J. SPON et G.WHELER, A.G.Y., s.187

bağ evleri vardı; hafta sonlarını ya da yaz tatillerini buralarda geçirirlerdi. Buralarda eğlenirler, avın da tadını çıkarırlardı (1699):

"Birçoğunun bağ evleri var, atları var; atlarıyla sık sık büyük av partileri düzenliyorlar: Bunlar masumca eğlenceler, onları bu eğlencelere çeken yaban hayvanlarının ve av kuşlarının bolluğu, bir de onları avlama özgürlüğüydü[18] *"*

Sonuç olarak,

- XVII. Yüzyıl kent toplumu için eğlence türü sayıca az olmakla birlikte kentli, özellikle de Avrupa kökenli zengin topluluklar 'günün çiçeklerini' toplamaktan hiç geri kalmıyorlardı. Doğa, özgürlük ve ekonomik refah mutluluğu onlardan esirgemiyordu- doğal afetlerin dışında-,

- Yapay eğlence yerleri de sınırlıydı. Avrupa kökenliler Frenk Mahallesindeki iki-üç handa birbirlerine yemek ziyafetleri veriyorlar ve bu arada eğleniyorlardı; sonra deniz kıyısı vardı. Bir baştan bir başa (Tuzla'ya kadar) yürünüyordu; Frenk Mahallesi çevresinde güzel bağ ve bahçeler vardı, özellikle de Türk Miroğlunun bahçesi; Avrupalılar oraya eğlenmeye giderlerdi; bir de kentin iki-üç fersah ötelerinde yükselen dağlar, ovalarda ve daha önce adları geçen çevre köylerde tatil/ eğlence evleri vardı.

- XVII. Yüzyıl Fransız gezginlerinin anılarında ya da Fransızcaya çevrilmiş gezi anılarında Müslüman-Türk kesiminin eğlencelerine ne yazık ki neredeyse hiç tanık olamadık!

Eğlenmeyen yaşıyor mu ki? Eğlenmesini bilmeyenler yaşıyorlar mı ki? Hayalgücü yok edilen toplumların 'Yaşam'dan anladıkları n'ola ki?

XVIII. Yüzyıl'ın başlangıç yılları kent için önceki Yüzyıldan biraz farklı oldu. Avrupa kökenli toplulukların Frenk mahallesinde kabareleri vardı (1701). Onlar artık gece gündüz buralara takılıyorlardı. Bu konuda J. P de Tournefort'un söyledikleri (1702):

"Kabareler (...) gece-gündüz günün her saatinde açıklar. İnsanlar buralarda oyunlar oynuyor, nefis yemekler yiyorlar; Fransız, Rum, Türk dansları ediyorlar[19] *"*

Burada dikkatimizi çeken şey folklordaki eşdeğerlik, yani toplumsal mozaiğin kültür mozaiği ile örtüşmeye yüz tutmasıdır; bir de kimi ileri gelen Türkler de buralara uğradıkları izlenimine kapılıyoruz. Görüyoruz ki kentteki özgürlük ve gönenç kentteki farklı toplum kesimlerinin kültürleri üzerinde giderek daha güçlü bir biçimde birleştirici bir etkinlik gösteriyor, insanların 'barışçıl' niteliklerini güçlendiriyor.

XVIII. Yüzyıl'ın başlarında İzmirliler ve kente uğrayan yabancılar Halkapınar yakınlarındaki Sirk'e (Buzyalağı) gidip günlerini orada geçirme alışkanlığı edinmişlerdi. Bu konuda J. P De Tournefort anı defterine şu notları düşmüş (1702):

---

[18] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.185
[19] TOURNEFORT, J.-P De, A.G.Y., s.321-322.

"Bu sirk öylesine harap olmuş ki geriye yalnız kalıbı kalmış; tüm mermerleri götürülmüş ama çukur eski görünümünü korumuş. Burası bir vadi, boyu yaklaşık dört yüz altmış beş, eni yüz yirmi ayak, yukarısı yarım daire şeklinde, tabanı da kare şeklinde açılmış. Buraları şimdilerde yeşillikleri nedeniyle çok hoş zira suyu hiç kurumuyor.(...) Bu tepeden o güzelim İzmir ovasını tümüyle görürsünüz, hani Strabon ve Athénée dönemlerinde üzümleri çok beğenilen ovayı[20] "

XVIII. Yüzyıl'ın başlarında Konsoloslukların birbirlerine ziyafet verme yarışında olduklarına tanık oluyoruz. Bu nefis şölenlerde Avrupa yaşamının ışıl ışıl yansıdığını görüyoruz; bu şölenlerde/ akşam yemeklerinde çok sıcak bir konukseverlik gösteriliyordu, sunulan yiyecekler bol ve çeşit çeşitti, lüks de göz kamaştırıcıydı. İşte Fransız Konsolosluğunun verdiği bir şölen(1702):

"Konsolosumuz Bay Roger tam bir liyakatle topluluğumuzun onurunu korumaktadır; küçük bir sarayda oturuyor ve soylu kişiler burada çok hoş ağırlanıyorlar; o bu görev için biçilmiş kaftan: bilge, becerikli, yüce gönüllü, özellikle de Fransızların onurları ve çıkarları konusunda işinin ehli. Bizi konuk etme lutfunda bulununca kendisine iyi bayramlar dileğinde bulunmak üzere gelen İngiliz ve Hollandalı tüccarların ziyaretleri sırasında konutuna vardık. Büfesinde yok yoktu, zira yörenin şaraplarından başka Fransız, İtalyan ve İspanyol şarapları da boldu; likörler ve mevsimin türlü meyveleri de esirgenmemişti: ulusumuzun onurunu korumak üzere ileri gelen tüccarlarımızın çağrıldıkları şölen şöyle geçti: normal iltifatlar yapıldıktan sonra herkese içki dağıtıldı, kadehler de ağızlara götürülerek içkinin beğenildiğini göstermek, en azından beğenmiş görünmek gerekti. O gün Sayın Konsolos her tür şaraptan en az yüz kez yudumlamak zorunda kalmıştı.

İngilizler ve Hollandalılar çekilip gittikten sonra da Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ortaya çıkmışlardı. Tüccarlarımız gidip İngiliz ve Hollanda Konsoloslarına da iltifatlarda bulundular; onların konutlarına çağrıldıklarında da hemen hemen aynı biçimde, yani küçük, büyük şişe şangırtılarıyla karşılanmışlardı ama iyi ki bu davet de aynı günde değildi, zira bu eski usulü dikkate alıyorlar. Konsoloslar bu tür nedenlerle birbirlerini ziyaret ediyor değiller; dilmaçları aracılığıyla birbirlerine iltifatlarda bulunmakla yetinirler[21]

Bu tür şölenlere örnek olarak Fransızların şölenini vermek istiyoruz. Bu, Fransız Konsolosluğunca düzenlenen bir balodur. Fransız firkateyninin güvertesinde düzenlenen bu baloyu Amiral Bouffremont övgü dolu sözlerle anlatıyor (1766):

"Ayın 2'si, Bay ve Bayan Peyssonel firkateynin güvertesinde görkemli ve eşsiz bir balo düzenlediler. Baloda Yunanlılar gibi özene bezene giyinmiş, süslenmiş altmış kadın vardı. İçeceklerin haddi hesabı yoktu, bir o kadar da güzeldiler. Krallığın hiçbir yerinde bundan daha görkemli ve dillere destan bir şölen düzenlenmemiştir.

[20] TOURNEFORT J.-P De, A.G.Y., s.321-322.
[21] TOURNEFORT, J.-P De, A.G.Y., s.318.

Bizler beş yüz kişiydik. Bütün gece dans edildi, ancak sabahın yedisinde herkes dağıldı. Bu şölenden hepimiz mest olmuştuk, şölen Sayın Konsolos ve Eşi Hanımefendi tarafından da gayet güzel onurlandırılmıştı. Baloya katılan bunca bayan arasında güzeller ve güzel dans edenler olmaz olur muydu hiç! Dans dediniz mi, kimse İzmirli hanımların ellerine su dökemez: yirmi dört saat oynayıp zıplarlar, bir türlü yorulmak bilmezler; firkateynde onlara meydan okuyacak durumda olan delikanlı da çoktu.

(...) İzmir'de oturan yabancı uyruklular da bizim için çok güzel balolar, görkemli şölenler düzenlediler. (...)

İzmir'de kaldığımız süre içinde her Allah'ın günü yeni bir eğlenceye damgasını vurmuştu. Ben kentten ayrılana kadar en az iki ayımız balolarla, şölenlerle geçmişti[22] "

Gördüğünüz gibi, karşımızda zevkleriyle, sanatlarıyla açılan ve gelişen bir toplum var; kadınların ilgi ve varlık odağı oldukları baloların, şölenlerin ardı arkası kesilmemektedir.

Kadınlar ve erkekler! Asıl toplum bu değil miydi?

Bizler ise nicedir
Uçmuşuz tek kanatla!
Kadını yok bilmişiz,
Bilmem hangi inatla!

Kimler tuttu, Kadınım
Seni bin yıl Kafeste?
Uygarlık, bekle, gelsin,
'Ata'nla, son nefeste!

Kentteki Avrupa kökenli toplulukların eğlencelerine ilişkin olarak sizlere bir tablo sunmak istiyoruz; 5 Ocak 1750 tarihinde Buca'da Hollanda Konsolosu Sayın Hochepied tarafından düzenlenen ve Frederic Hasselquist'in de katıldığı bir karnavalın tablosunu.

F Hasselquist orada dinlediği Rum müziğiyle Eski Dönem Rum müziğini kıyaslar, 'Bu güzel sanatı' bir zamanlar mükemmelleştirmiş olan Rumların bu yeteneklerini yitirdikleri düşüncesine kapılmış ama on beş kadar Rum kadının yaptığı dansa da hayran kalmıştır; yapılan dansın da 'çok eski' olduğunu belirtir, dansın figürlerinin kimi mermer anıtlara kazınan figürlere çok benzediğinden emindir, zira Eski Dönem Yunan Uygarlığı alanında engin bilgisi olan M. Peyssonel bu anıtları kanıt olarak kendisine göstermişti. İşte tablo:

"(...) Buca'ya geldim; Hollanda Konsolosu Bay Hochepied'in güzel yazlık konağına.

Frenkler yeni yılla birlikte karnavallarına başlıyorlar, karnavalı görkemli balolarla, akşam yemekleriyle kutluyorlar. Ben, Hollanda Konsolosu Bay Hochepied' nin Avrupa kökenliler için düzenlediği baloya 5 Ocak (1750) günü katıldım. Herşey kurallara göre olmuştu ama müzikten bir an önce vaz geçmeliydik zira öyle

[22] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s.76-77

kötüydü ki! Müzik takımı olarak kesinlikle usta ellerden çıkmamış olan iki kötü keman ve iki lavta vardı. Çok eskilerde Yunanlılar tarafından mükemmellik noktasına eriştirilen bu güzel sanat bugün yörede tanınmaz olmuştu; artık onların aralarında 'Orpheus'lar, 'Linus'lar aramak boşunadır. Buna karşın Rum kadınlarının yaptıkları bir danstan çok memnun kalmıştım. Kadınlar on beş kadardılar, onların başını çeken kadın bir elinde tuttuğu mendille onlara ayak uydurtuyordu. Kadınlar ileri, geri dönüşler yapsalar da dans bir yarım daire oluşturmaktan ibaretti. Ara ara bir labirent oluşturuyorlardı, sonra da ilk durumlarını alıyorlardı. Bu dans bana çok eski gibi geldi (...).Bu dans yörenin eski giysileri içindeki Rum kadınlar tarafından yapılırsa çok hoş, tüm yeni danslara taş çıkartır. Çalınan müzik sanki bu dansa gitmiyordu, ben de çaresiz kadınların söyledikleri şarkılarla avundum[23] "

Yine F. Hasselquist Ermeni topluluğun eğlenceleri konusunda gezi defterine şu notları düşmüş:

"Ermeniler daha akıllı başlı ve başarılılar, bayramlarını daha bir yoluna yordamına göre kutluyorlar. Onları ne dans ederlerken, ne içki içerlerken ne de sokaklarda gürültü patırtı yaparlarken gördüm. Canları eğlenmek mi istedi, bir evde ya da bir handa bir araya gelirler, oralarda Ermeni hanımlar kendilerini masumca oyunlara kaptırırlar; Erkekler ise at yarışı yaparlar ve yarışı bu konuda atalarından gördüklerini hiç yozlaştırmadıklarını kanıtlayarak son verirler[24]

Demek ki,

İşin özün bellemişler,
Yüzyıllarca kollamışlar!
Gidelim derken pirince,
Bulgurdan da olmamışlar!

Kabuktur koruyan özü,
Geçmiştir biz yapan bizi!
Yeniyi isteriz elbet,
Yeter ki taşısın uzu!

Ermeniler konutlarında eğlenmeyi sürdürürlerken eğlenceleri giderek karnavallara dönüşür. M. L'Abbé Dominique Sestını karnavallarından birini anlatırken onların Türkler gibi dans ettiklerinin ve onların türkülerini söylediklerinin altını çizer (1777):

"Ermenilerin de hâlâ kendi eğlenceleri var, ama daha sınırlı: Türk oyunlarına öykünüyorlar; Erkekler kadın gibi giyiniyorlar, parmaklarında zillerle esrik kadınlar gibi oynuyorlar. Oynarlarken hem şarkı söylüyorlar hem de sevdalarını ya da kıskançlıklarını dile getirmek için türlü hareketler yapıyorlar. İtiraf edeyim ki, birçok kereler Ermenilerin konutlarında bulunmuş biri olarak onların eğlencelerine bayılmıştım. Bu insanlar gecelerini hâlâ lirleri eşliğindeTürk şarkıları söyleyerek geçiriyorlar. Topluluğa içecek ikram etmeyi de hiç unutmazlar; bu içecek ya kahvedir ya şaraptır ya da başka bir şey. Karnavalın son günü Ermenilerin aynı

[23] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.36-37
[24] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.78.

bizimkine benzeyen puf böreği yapma adetleri var, bunları dostlarına dağıtıyorlar. Karnavalları Pazar akşamı sona erer, bizimkiler gibi ta Salı akşamına kadar sürmez.

Rumlar da aynı geleneği sürdürüyorlar. Cilt III[25] "

Ermenilerin aile toplantıları da Türklerinkilere(!) benzemektedir (1777):

"Türklerin toplantıları ya da sohbetleri hakkında hiçbir bilgim yok; Ermenilerinkilere gelince, sanki eğlenenler onlar değiller, onlara Ermeni demek neredeyse olanaksız, zira bu toplantılarda ve sohbetlerde diğer ulusların kinden çok Türk âdetleri uygulanıyor. Bir genç kız ya da erkek aynı ulustan olan hiç evlenmemiş bir delikanlıyla asla aynı yerde bulunamaz[26] "

XVIII. Yüzyıl süresince Rumlar evlerinde şölenler düzenlemekten geri kalmıyorlardı. Bu şölenler balolar ya da karnavallar demekti. Ayrıca, onların da Ermeniler gibi dostlarına akşam yemeğine gitme, yatıya kalma adetleri vardı. Karnavallar süresince Ermenilerle aynı geleneği sürdürürler. Danslarında Türklerden ve Fransızlardan etkilenmişlerdir; ama tümüyle kendilerine özgü dansları da yok değildir. İşte size Rahip Dominique Sestını'nin birkaç Rum beyi tarafından düzenlenen şölenlere katıldığı karnavalın tablosu (1777):

"Özellikle Rumlar karnaval süresince aralarında eğlenceler düzenlemekten, oyunlar oynamaktan hiç geri kalmazlar. Rum Beylerinin ya da başka ileri gelenlerin konutlarında kendimi böyle eğlencelerin ortasında bulduğum oldu. Onların az bir şeylerle yetindiklerini fark ettim. Balo salonunu iki aydınlatıcıyla aydınlatmak yetiyordu onlara: birini genellikle sofada bulundurdukları bir komodinin üzerine koyarlar. Rumlar Fransızların o üç zamanlı saray dansını iyi bellemişler, çok da güzel yapıyorlar. Bu insanların bir de kendilerine özgü dansları var, bu dans beş adımda bir yay çizerek dönmekten ibaret. Grup başı bir elinde bir mendil tutar, mendilin öbür ucunu da yanındaki dansçıya tutturur. Rum erkekler bu mendili bayanların hoşlarına gitmesi ve onlara sevgilerini belirtmek için türlü şekillerde tutarlar; dans ederlerken birçok kez eş değiştirirler, her sefer de tekrar halkaya girmeye dikkat ederler. Bu insanların ana çalgıları lir; keman ve gitarı da hâlâ çalıyorlar. Rumlar dans etmeye bayılıyorlar, günlerini de dans ederek, içki içerek geçiriyorlar. Aileler eksiksiz bu tür eğlencelere her zaman gidiyorlar. Rumların dostlarında akşam yemeklerine gitme ve onlarda yatıya kalma adetleri hâlâ sürüyor: sofanın bir köşesi hemen oracıkta yumak oluvermelerine yeter, zira iki-üç gün evlerine dönmedikleri de olur[27] "

Gezgin Rumların aile toplantıları hakkında da şu notları düşer:

"Rumların genellikle tre setti ya da yirmi bir oynadıkları bazı evlerdeki aile toplantıları dışındaki aile toplantıları da tatsız tuzsuzdur. Bu durumların dışında aileleri

[25] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.17
[26] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.Y., s.12.
[27] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.16-17

kendi hallerinde görürsünüz. Evlerde konuşulan hep ya çapkınlıklardır ya da cıngarlardır. Kadınlar kâğıt oyunları oynanan yerlerde hemen hiç görünmezler, uğrayacak olsalar hepsi birden ortaya çıkarlar: şu da var, Avrupalı bir bay buralardaki pipo dumanlarına da pek alışık değildir[28] "

Biraz da Türklerin XVIII. Yüzyıl'da düzenledikleri eğlencelere konuk olalım; Frederic Hasselquist bir Türk'ün evinde yapılan düğüne katılır; düğünü şöyle betimler (1750):

"(...) ve bir hizmetçi beni düğün yapılan bir eve götürdü. Burada da her gittiğim yerde olduğu gibi beni çok nazik karşıladılar. Ne düğünü gördüm ne de evlenenleri. Ne bir Türk'ün ne de bir Hıristiyan'ın düğün törenine katılmasına izin yok; ama büyük bir misafir odasında toplanmış olan misafirleri görmeme izin verildi.

Eğlence bir müzik şöleninden ve bizim geleneklerimizden tamamen farklı danslardan ibaretti. Müzik aletleri iki dümbelek ve aşırı tiz sesli bir teften ibaretti. Çalgıcılar o kadar çok gürültü yapıyorlardı ki salonun hayli büyük ve her tarafı açık olmasına karşın kimse kimseyi duyamıyordu. Onca insan içinde tek bir kişi dans ediyordu. Bu, cepken giymiş yalınayak bir Türk çeriydi ve sırasını savıyordu. Her iki elinde birer tahta kaşık vardı. Herkesin yayıldığı odanın ortasında kendine yer açtı, çırpındı durdu; ellerinde tuttuğu kaşıkların sesine uyarak başını, kollarını, ayaklarını oynattı; öne, arkaya eğildi büküldü; size anlattığım müzik eşliğinde yapılan bu kaşık şıkırdatmaları kulağımıza pek hoş gelmedi. Ben işi anlamaya ne kadar çaba gösterdiysem de on beş dakikadan beri nefes nefese kalan birinin kendini çalkalayıp durmasını izlemekten misafirlerin ağızlarının tadı kaçmıştı[29] "

Folklor açısından önemli gördüğümüz bu betimlemeden de anlaşılacağı gibi Türkler yabancılara karşı artık pek 'kapalı' değiller.

Gezgin Kont Choiseul-Gouffier kentin Ağa'sının düzenlediği bir âleme davet edilir, katıldığı eğlenceyi şöyle betimler (1766):

"Daha Ağa'nın yanına oturdum oturmadım, içeri kelli felli bir Türk girdi, başında bir dolu inci bezenmiş bir takke vardı; hoplayıp zıpladıktan, yüzünü gözünü oynattıktan sonra orta yere çöktü, neredeyse kendinden geçmiş bir halde bir uzun hava tutturdu: bir yandan da tüm parmaklarıyla çaldığı bir tür gitarın gürültülü ve tekrarlanan sesine uyuyordu. Önce yiğit Hasan'ın yürekliliğini ve cengâverliğini övdü, aynı Homeros'ta Telemakhos'un Menelaos'un sofrasında babasıyla ilgili övgüleri dinlediği gibiydik. Bu kahramanlık türkülerini hazırlanan gösteriye uygun türküler izledi; adam sevgilisini göklere çıkardı, ondaki güzellikleri sayıp döktü; ama o Eskilere oldukça bağlı kaldıysa da bu illerdeki yozlaşmayı doğrulamaktan, Anacreon'un divaneliklerini dile getirmekten başka bir şey yapmamıştı. Ondan sonra dört delikanlı oyun oynayarak içeri girdi, anlatmaya dilimizin varamayacağı kadar açık-saçık, pes dedirtecek türden sözlerle maskaralık yaptılar.

[28] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.12.
[29] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.60-61.

Ağa'nın zevkten ağzının kulaklarına vardığını, insanların alkışlamalarını ve kendilerinden geçtiklerini görmem bu illerde oturan insanlarda sanki kalıtsal olan sefahata Türklerin de ne kadar aşırı düşkün olduklarını anlamama yetti[30] "

Türkler için bir başka eğlence de 'Cirit atma' oyunudur. Bu oyun 'Değirmen' yöresinde oynanıyordu ve kentte yaşayan her uyruktan insanları kendine çekiyordu. Rahip Dominique Sestını'nin betimlemesi şöyle (1777):

"Kentte oturan farklı uyruklardan insanların eğlencelerine gelince, size şunu belirteyim ki Türklerin eğlenceleri çok az; en belli başlısı cirit dedikleri oyun;

Pazar sabahları bu oyunu oynuyorlar. Oynadıkları bu oyun ile Suriye'deki Arapların oynadıkları oyun arasında bazı farklar var, oradaki oyunun betimlemesini ortak dostumuz Bay Marisi Gezi Anıları'nda yapmıştı. Bakın bu cirit denilen oyun İzmir'de nasıl oynanıyor. Bir takım Çelebi ya da Türk Beyi atlarıyla ve hali vakti pek yerinde olmayan insanlar İzmir dışından Değirmen, il Mulino denilen yere gelirler. Kentte oturan ayrı uyruklardan birçok insan da gelir. Bu eğlencenin tadını çıkarmak için Müsellem, yani İzmir Valisi de gelir. Bu oyunun nasıl oynandığını birkaç kelime ile anlatayım.

Oyuncular at üstündedirler, ellerinde bir Floransa kulacı ya da üç kadem uzunluğunda bir ucu ağır basan yuvarlak bir sopa ve şıvgın dedikleri çok esnek ince uzun bir sopa vardır. Bir ucunda demir bir kanca bulunan bu ince sopa arkalarından atılan ciridi tutmaya ya da yerden almaya yarar. Böylelikle cirit yere düşmüşse ikide bir yere inmeden, ustalıkla hem de atlar dolu-dizgin koşarlarken atılan cirit yerden alınmış olur.

Oyuncular bu şekilde donandıktan sonra her biri on-on iki kişi olan iki takıma ya da gruba ayrılırlar. Bu iki takım birbirinden iki tüfek menzili kadar uzaklaşır: bir Türk önce bulunduğu yerde güçlü olur, sonra atıyla bir dolanır; karşı taraftaki Türklerden her hangi biri menzili içindeyse ciridini var gücüyle ona fırlatır; ama daha bu ilk cirit atılır atılmaz karşı taraftan bir Atlı çılgın gibi yerinden fırlar ve sopasını az önce takımına meydan okuyan atlının üzerine doğru henüz adam yerine varmadan fırlatmaya çalışır; bu böyle sürür gider; her Türk sırasıyla grubunun isteğine göre hasmına meydan okumak üzere sırasından fırlamış olur. Bu oyunun özü kendini savunmayı bilmek ve karşı tarafın ileri fırlayan kimi oyuncularının attıkları sopalardan kendini sakınmaktan ibaret. Türkler kendilerine atılan bu sopaları ellerindeki sopa ya da yukarıda sözünü ettiğim şıvgınla savuşturmaya alışkınlar, sopaları elleriyle yakalayabilirler de. Bunu yaparlarken atları üzerinde eğilirler ya da şu ya da bu biçimde başlarını eğerler: Doğrusunu söyleyeyim, bazı kazalar sıkça olsa da izleyicileri bu hareketler ve tam kafadan bir sopa yeme tehlikesini göze alarak koşulması coşturuyor. Ne yazık ki bu kazalar işin ustası da olunsa da hemen

[30] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.221-222.

herkesin başına geliyor, hele oyuncular iyi donanmamışlarsa. Oyuncular arasında atılan birçok ciridi bile savuşturanların çıktığı görülüyor[31].

Yine aynı gezgin Türklerin akşamları nasıl geçirdiklerini şöyle anlatıyor:

"Türkler her zaman gün batarken evlerine çekilirler, işleri varsa yaparlar, sonra da tütün sararlar, kahve içerler, pilav yerler, su içerler, hepsi bu. Bütün yaşamları bundan ibaret[32] *"*

Yani:

Akşam oldu dönelim	*Felek dönerse dönsün*
Biraz pilav yiyelim	*Kader ağların örsün*
İçelim kahve, tütün	*Kuytuda hep bekleriz*
Tevekkül eyleyelim!	*Talih(!) bizi de görsün!*

Gezginimiz Türklerin akşamlarını böylesine 'değişmez' görmüşse de Ramazan ayının günlerini ve Bayram günlerini betimlemeye değer bulur. Betimlemesinde birçok folklor değerlerimizi yansıtır. Bizim açımızdan bu günlerin canlandırdığı erdemleri bir yana bırakırsak her yılın katıksız otuz üç günü bizim için sürekli bir 'iş görmezlik' demekti, yani 'ense-kulak yerinde' pozisyonunu koruyup kollaya gelmişiz!

Şimdi gezginimizin bu günleri nasıl betimlediğini görelim:

"İzmir'e Ramazan ayında geldim; hele durun, hiç ah çekmeyin, size bu ayla ilgili her şeyi anlatacağım: sizin anlayacağınız, Ramazan Türklerin Haram ayıdır. Her zaman 'Yeni Ay'ın görünmesiyle başlar, bu da herhangi bir güne denk gelebilir. Bu yıl (1777) Ramazan Ekim'e denk geldi, yani Eylül ayının Hilal'ine.

Türkler Hilal göründüğünde oruçlarına başlarlar. Sevinçlerini belirtmek için silahlarını ateşlerler. Türkler şafaktan itibaren gün batana kadar bir damla bile su içmezler; bu durum Haram ayı boyunca sürer. Tütün de içmezler; oruca sıkı sıkıya dikkat ederler. Bu insanlar bu ay boyunca tam bir aylaklık içindedirler, işleri güçleri dualar mırıldanmak ya da Levant'daki tüm uluslarda olduğu gibi oyalanmak için ellerinden düşürmedikleri tespihlerinin tanelerini sayıp durmaktır. Dükkân sahibi olmayanlar ya da belli işleri olmayanlar ya yatıp dururlar ya da kentte dolanıp dururular.

Gün kavuşur kavuşmaz Camilerin minarelerinin tepesinden bir Türk ahaliye akşam olduğunu duyurur. Çan kulelerine benzeyen bu yerler Ay boyunca ışıklandırılır. Akşamın haberini alan Türklerin ilk yaptıkları iş tütünü yakmak, kahveyi içmektir; hali vakti yerinde olanlar da bütün gece yerler, içerler; eşleriyle paslaşırlar; günün diğer saatlerinde bu özgürlükleri kaldırılmıştır.

Bayram onların Paskalyası, sekiz gün sürer; Ay'ın yörüngesel dönüşünü tamamlamasıyla, Yeni Ay'ın görünmesiyle başlar. Yeni Ay'ın ucu görünür görünmez Türkler Bayramın başladığını top atışlarıyla duyururlar, top atışlarını limandaki savaş gemi-

[31] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.13-15.
[32] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.15-16.

lerinin tüm bataryalarının atışları izler. Bu şenlik Toussaint Gününün arifesinde gece yarısı yapıldı. Ertesi sabah bütün Türkler Bayram Namazını kıldıktan sonra pür neşeydiler, iyi giymişlerdi, türbanlarında yeni çiçekler vardı, elbiseleri yeniydi. Oldukça kalabalık gruplar halinde ya da küçük gruplar halinde geziniyorlardı. Bayram boyunca Türkler kentte, kırda gezinmekten, yiyip içmekten, denizde sandallarla dolaşmaktan, limandaki değişik savaş gemilerini gezmekten başka bir şey yapmazlar. İşte birkaç kelimeyle Bayramları süresince Türklerin yaptıkları eğlenceler; bu süre içinde dükkânlarını hiç açmazlar.

Bezestenlerini bile kapatırlar. Türkler bayram süresince birbirlerine iyi bayramlar dileğinde bulunmayı ve birbirleriyle kucaklaşmayı sürdürüyorlar. Benim Türklerin Ramazan'ı ve Bayram 'ı hakkında söyleyebileceğim kısaca bunlar.

Sizleri bilgilendirdiğim bu bayramdan sonra Kurban Bayramı, yani Adak şöleni geliyor; bu bayram da, yanılmıyorsam, geçen Ocak ayının 13'üne denk gelmişti; bu bayramda Türkler üç gün oruç tutuyorlar. Adakta bulundukları bir sürü kurbanı da bu bayram günlerinde kurban ederek adaklarını yerine getiriyorlar, sonra kurbanları yoksullara hayır olarak dağıtıyorlar. Onların en büyük eğlenceleri kentte, kırda, şurada burada dolaşmak, bir gemiden bir gemiye gezinerek kıyaslamalarda bulunmaktır, aynı Bayram' da olduğu gibi[33]

Sonuç olarak, 18. Yüzyıl'ın İzmirliler için eğlence türleri ve yerleri açısından daha zengin ve renkli geçtiğini söyleyebiliriz. Avrupa kökenli toplulukların 'günün güllerini toplamak' konusunda hem bilinçli oldukları hem de geniş olanaklara sahip oldukları gözlenmiştir. Kentin tüm toplumsal kesimleri arasında, her yerde özgürlük, dayanışma, barış, kültürel etkileşim rüzgârlarının türlü olumsuzluklara karşın estiği gözlenebilmiştir. Kültürel etkileşim giyimde, dans ve müzikte, duyguların ve davranış ların benzeşmesinde, vb. seziliyor. Türkler Avrupa uygarlığına biraz daha açık, Hıristiyan topluluklarla biraz daha kaynaşmış görünüyorlar. Konsolosluklar birbirlerini, sosyetelerini sıkça düzenledikleri balolara, akşam ziyafetlerine, karnavallara davet ediyorlardı. Eğlenceler yazlık evlerde, hanlarda, konaklarda, savaş gemilerinin güvertelerinde düzenleniyordu. Frenk mahallesinde artık kabareler vardır; buralarda kâğıt oyunları, bilardo oyunu oynanmaktadır, Fransız, Türk ya da Yunan tarzı danslar yapılmaktadır. Eğlence yerlerinden biri Değirmen mevkiindeki Sirk (Buzyalağı)tir, burada oynanan cirit oyununa rağbet çoktur. Bütün bunların yanında Avrupalıların özellikle yabancı savaş gemilerinin kaptanlarının gemi güvertelerinde verdikleri baloları da unutmayalım.

Kısacası İzmir yaşamının renkleri, ezgileri çizgileri daha çekici hale dönüşüyordu, yaşam daha 'yaşanası' bir değer kazanıyordu!

[33] SESTINI, Mr. L'Abbé Dominique, A.G.Y., s.18-20.

Yani,

Yıllar geldi, yıllar geçti
Gelen geçti, konan göçtü
Bu bahçede çok gül açtı
Kokuların duyalım biz!

Bu toprağa düşen tohum
Çürümesin, hep güversin
Bu bahçede açsın güller
Bülbüller şarkı söylesin!

Havasında essin dursun
Özgürlük ve barış yeli
Yüreklerden eksilmesin
Sevgi ve kardeşlik seli!

XIX. Yüzyıl'da İzmir kenti XVIII. Yüzyıl'a göre daha çok ve daha sık eğlencelere, törenlere tanık olur. Yüzyıl boyunca çiçeklenen, azınlıkların dilinde ve ekin dilinde görevini yerine getiren yerel basın da yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da her türlü etkinlikleri yansıtma katkısında bulunur. Bu durum halkın dikkatini ve yabancıların ilgisini bir hayli çeker. Kent gittikçe tüm zamanların ticaret kenti olmakla kalmayıp Antik dönemde olduğu gibi bir sanat ve ekin kenti de olduğunu kanıtlar.

Bayram, şenlik ve törenlerin çokluğuna uygun olarak bunların gerçekleştirilmesi ve kent sakinlerinin dinlenmeleri için yeni binaların da yapıldığı görülür; gazino, soyluların çemberi, İzmir Kulübü, kafe-konserler, vb.

Sizleri bu tür eğlencelerin, akşam yemeklerinin, karnavalların, toplantıların gerçekleştirildiği yerlere götürürken amacımız sizlerin de bizimle bir tablonun zevkini ve Yüzyılın egzotizminin zevkini paylaşmanızı, getirisiyle, götürüsüyle birlikte İzmirlilerin kent yaşamlarının dönüşümünü yakalamanızı istememizdir.

Yüzyılın başında Kentte tüm uyruklar için kafeler, Fransa'da olduğu gibi bilardo salonları vardır. Gezintiler İzmir'de Türkiye'nin diğer birçok kentinden daha güzel. İzmirliler iyi ekilip biçilen, bakılan bahçelere gezinmeye gitmektedirler. Her uyruktan tüccarlar güzel bir toplanma yerine sık sık uğrarlar. Burası Gazino'dur:

Tüm uyrukların tüccarları güzel bir toplantı yerinie sıkça uğramaktadırlar: Gazino

"Ufak bir abonelik ücretiyle burada günün her saatinde yanan güzel bir ateş, kitaplar, kitapçıklar, gazeteler, bilardolar, her türlü soğuk içecekler bulursunuz. Burası hem Wauxhall, hem de İstanbul Borsa binası gibi düşünülebilir: burada dans ediliyor, tüm bankacılık ve ticaret işlemleri yapılıyor. Karnaval süresince aboneler olağanüstü bir biçimde omuz omuza vererek hanımefendilere şenlikler ve balolar düzenlerler, bu şenlik ve balolarda Frank Sokağı'nın en iyi sosyetesi topluca bir araya gelir. Derneğe üye olabilen konsoloslar, üyelerden biri tarafından takdim edilen yabancılar ve gezginler bu balo ve şenliklere davet edilirler. Biri Fransız, diğeri İngiliz olan iki denetçi üye davetlileri onurlandırır ve düzeni ve güvenliği sağlarlar: davetlilerin gösterdikleri nezaketin biraz da bulunacakları yardımlarda

olması çok arzulanan şey. Bu tür parlak toplantıların birçoğuna katıldık, bu toplantılarda kimse sarayların, Pera'nın uygunsuz bir etiketinden rahatsızlık duymaz; ama insan ilk anda hanımefendilerin tuvaletlerine hâkim olan zevkin azıcığından, gençlerin de biraz sert yürüyüşlerinden etkilenir. Bir de sosyetenin âdâb-ı muaşeret kurallarını çerçeve içine alan iki levhada bulunan birçok yazım hatalarını şaşkınlıkla fark ediyoruz[34]

Eğlenceler açık havada yapılır; ovada, pazar yerlerinde, rıhtımda, Kervan Köprüsü'nde, sokaklarda, deniz kıyısında, denizde, hipodromda, gemi güvertelerinde, vb. ya da belli yerlerde özel mülklerde, kafelerde, gazinolarda, otellerde, hanlarda, konsolosluklarda, okullarda, kafe-konserlerde, vb.

1832 yılında, limana girişte, gezinti yeri tarafında bir kafe vardır:

"Her an rengarenk elbiseli insanlarkla dolup taşar, bu giysiler arasında kadınlarınki çok daha fazladır[35]

1842 yılında Melez çayı kıyılarında kafelerin sayısı artar. Akşamları gezinticilerin çoğu buralarda toplanırlar.

1849-50 yıllarında Soylular Çemberi'nin lokali vardır, burada eğlenceler düzenlenir, yörenin sivil ve askerî yetkilileri ile Kentte oturan yabancılar davetli olarak gelirler İngiliz rıhtımında kafeler ve İzmir Kulübü vardır; buralara da kent halkının seçkinleri sık sık takılırlar

Lunapark, İzmir

[34] TANCOINE, J M. A.G Y s.34-35
[35] ESTOURDEL, Comte Joseph d', A.G.Y s.208.

"Akşamları salonda sohbet sırasında, aristokratik suskunlukta mermer sütunlu galeriler altında, Avrupalıların yenice yapılmış evlerinin bahçelrinde ya da kalabalık bir bozgunda İngiliz rıhtımında gezintiyi yeğlersiniz[36] "

1853 yılında Kervan Köprüsü moda olan bir gezinti yeridir.

1858 Yılı

"Sokağın bir tarafından diğerine uzanan ve altlarında kafelerin bulunduğu çardaklar İzmir'e gerçekten bir Güney görünümü sunuyor; Yedi Hıristiyan Kilisesi'nden birinin alanında bulunan kafelerden biri çok canlı; insanlar sokağın iki yakasına oturmuşlar, görüş alanına gelen herkes ortalıkta hareket halinde[37] "

Aşağıdaki duyuru İzmirlilerin uzun bir süredir çok güzel bir bahçelerinin olduğunu gösteriyor; İzmir Bahçesi; bu bahçe İlkbaharın ilk günlerinden itibaren kapılarını halka açardı (1866):

"İller.
İzmir, 14 Nisan.

İzmir Bahçesi kapılarını halka açtı: Bu, İzmir'in sahip olduğu en zarif toplanma yeri; Avrupalılarınkinden asla geri kalmayan tuvaletler, orta halli bir orkestra, serin hava, daha ne isteyelim ki? Yarından sonra turistler ve gentlemen riders eğlenecekleri her yere sahip olacaklar[38]

XIX. Yüzyıl'ın ortalarında,,

"İzmir'de Doğu'nun tüm tadını, Avrupa'nın gönencini, toplulukların türlü görünümünü ve Avrupa'nın salonlarını bulursunuz[39]

Aşağıdaki duyuru İzmirlilerin bayramı eğlence treniyle kutladıklarını göstermektedir:

"İller.

1 Haziranda bize İzmir'den yazılıyor: "Yarın Cumartesi, Bornova treni eğlence trenlerini harekete geçirecek ve Karşıyaka'da havai fişekler fırlatılacak. Eğlence mükemmel olma sözü veriyor, özellikle birkaç gündür yararlandığımız geceleriyle[40]

Sultanların tahta çıkışlarının yıl dönümleri adet olduğu gibi İzmirlilerce de kutlanır. İşte bir örnek(1866 Yılı):

[36] ANONYME, A.G.Y., s.100
[37] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.72.
[38] La Turquie, Constantinople, mercredi 18 avril 1866, n.64; Ist. Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n.1, Cilt-1.
[39] ANONYME, A.G.Y., s.99.
[40] La Turquie, Constantinople, jeudi 7 juin 1866, n.106; Ist. Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n.1, Cilt-1.

"İller.

-İzmir, 3 Temmuz: -Sultan Abd-ül Aziz Han Hazretlerinin tahta geçişlerinin beşinci yıldönümü 25 Haziran Pazartesi Günü her zamanki tüm parlaklığıyla kutlandı.

Şafakta kara topçu bataryalarının iki parti salvo atışı şenliğin başlangıç müziği oldu. Salvolar gün boyu yinelendi. Konak, kışla, gümrük, konsolosluklar büyük bayraklarını gönderlere çekmişler ve binalarının ön cephelerini çelenklerle, bayraklarla süslemişler. Raşit Paşa Hazretleri kent yetkililerinin ve seçkinlerinin tebriklerini kabul ettiler.

Akşamüstü tüm kamu kurum ve kuruluşları, konsolosluk binaları ama gazla ama renkli küçük lamba ve fenerlerle ışıl ışıl aydınlatılmışlar, yoğun bir kalabalık sokaklarda tıkış tıkış oluyor ve halk alanlarını dolduruyorlardı, buralarda valinin emriyle yerli müzisyenler çeşitli havalar çalıyorlardı.

Raşit Paşa Hazretlerinin konağı görünüşte görkemli bir aydınlanma sunuyordu. Konaktan ve kışladan her saniye fişekler ve türlü havai fişekler fırlatılıyordu. Limandaki meraklılarla dolu tüm tekneler ve gemiler hükümet konağının karşısındaki açıklıkta duruyorlardı.

Şenlik gece saat biri hayli geçinceye kadar sürdü; Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Museviler, her ulustan yabancılar bu şenlikten en güzel bir anıyı saklayacaklardır[41]

1870 yılında zarif sosyete akşamı geçirmek üzere rıhtımdaki bir kafe-konsere gider; oradan orkestra sesleri gelir[42]

1872 yılı; İzmir sosyetesi denize çakılmış direkler üzerinde yapılan kafeleri sıkça ziyaret ederler, bu kafelerden

"En ünlüsü Captan Picol o'nunkidir; burada komedi türünden oyunlar oynanır[43]

1876 Yılı; İzmirlilerin sayısız kafe-konserleri vardır, buralarda Avrupalı şarkıcılar şarkı söylerler:

"Syracusa gibi İzmir'in de kafe-konserleri var. Hatta bize üç Fransızdan söz ediliyor, aşırı sıcak karşısında ve halkın karşısında şarkı söylemektense evlerde şarkı söyleme yolunu seçmişler[44]

[41] La Turquie, constantinople, jeudi 12 juillet 1866, n.136; Ist. Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n.1, Cilt-II.

[42] Fayel, Rocquigny de, Op.Cit., p.426.

[43] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.303.

[44] WOESTYNE, IVAN DE, A.G.Y., s.16.

1887 yılı; Kent Oteli yakınında bir Rum kafesi vardır, burada her sınıftan insana güzel hizmet sunulur:

"Dahi bir psikolog olan patron, çok sayıdaki müşterisine sunması gereken çeşit çeşit şeyleri biliyor; efendiler için gül nargileleri, Palikarya için sakız rakısı, Frenkler için Viyana birası, simsar gezginler için domino takımı, avareler ve şairler için kıyaslanamaz manzarası olan bir taraçası var. İzmir'in en tatlı eğlencelerine ufak ufak başlamak istenirse, siestanın mahmurluğundan kurtulduktan sonra Lucas'ın kafesinde, önünde bir fincan kahve ve soğuk içeceklerle alacalı bulacalı geçen kalabalığı ve ilahi bir güzelliği olan denizi seyrederek, deniz havasını huzurla çekmek gerekir[45] "

Bu dönemde İzmirli bayanların onuruna

"Savaş gemilerinin güvertelerinde ya da Casino européen'in salonlarında sosyete eğlenceleri (düzenlenirdi)[46]

Şimdi sizlere Kentin farklı toplum kesimlerinden bir görüntü sunmak istiyoruz. Avrupalıların "tatil/dinlence evleri'vardır: yılbaşı haftasıdır, ziyaretler, iade-i ziyaretler yapılmakta, hem de görkemli ve ünvanlara uygun bir biçimde. Üstelik karnaval zamanıdır, yani her türlü debdebenin ve eğlencenin olduğu bir zaman.

1833 yılı mayıs ayında verilmiş olan ve Avrupa ile Doğu'nun bir mozaik halinde bir araya geldiği bir balo her toplumsal kesimden seçkinlerin bu tür eğlencelere ne denli düşkün olduklarını göstermeye yeter:

"İzmir ticaret kesimi Bavyera prensine büyük bir balo verir, bu bizim için çok ilginç bir gösteri olur. Avrupa'nın ve Doğu'nun tüm kostümleri baloda şıklık ve güzellik yarışındaydılar, baloya geliş bu şahane akşamın en az çarpıcı olayı olmadı: az önce bir fırtına koptu, sağanak yağmur yağıyordu, tek bir arabası bile olmayan bu kentte çamurdan, hengâmeden güç bela kurtulmaya çalışan şu güzel kadın ayaklarını görmek acınası bir durumdu. Ne tuvaletler berbat oluvermişti, ne sanatsal özenler yok oluvermişti bir anda! Uygarlık o sırada İzmir'e topu topu bir tane hamalların taşıdığı sandalye sokabilmişti, Madam Firmin Didot'un sandalyesi, kendisi baloya Levant'da filomuza komuta eden amiralin ve subaylarının eşliğinde gelmişti. Bu aksiliğin dışında şenlik ve balo çok neşeli geçti; bunca güzel kadının bulunduğu bu denli büyük bir toplantıyı hiç görmemiştim. Bize biraz tuhaf gelen tuvaletler değişik değişik ve zariftiler. Örgülü, çiçeklerle, tüllerle ve altın pullarla ya da kıymetli taşlarla süslenmiş başlar göz kamaştırıcı bir güzellikteydi. Bizim tüm gezginler bu eğlenceden harika bir anı sakladılar[47] "

[45] DESCHAMPS, Gaston,. A.G.Y., s.120.
[46] A.Y., s.123.
[47] MARCHEBUS, A.G.Y., s.120-121.

1840'lı yılların kışları eğlenceler yönünden çok zengin görünüyor:

"Akşam yemekleri, eğlenceler, balolar ve ziyaretler konakladığımız sürece birbirini izler, bize çok zaman kaybettirir, doğrusu ya hoşça[48]

Fransız Konsolosu konutunda şahane balolar vermektedir: Fransız savaş gemisinin tüm subayları ve İngiliz donanmasından da birkaç kişi orada yerlerini alırlar. Arap müziğiyle dans edilir:

"Bayanların nefis, elmaslarla ve süslerinin parlaklıklarıyla uyumlu mükemmel desenlerle ışıl ışıl elbiseleri var[49] "

Yazları ise İzmirde kalan Avrupalıların kenti terk ederek kırda biraz temiz hava almaya gitme gibi bir alışkanlıkları var; tatil evlerinde birbirleri için eğlenceler düzenlemeyi sürdürürler. Aşağıdaki gazete haberi Fransızların yaz eğlencelerine bir örnek:

"İller.

İzmir, 18 Ağustos. - Bu yıl 15 Ağustos Bayramı Bornova'da kutlandı. Fransız Genel Konsolosu Sayın Kont Bentivoglio özel bir treni, gidiş-dönüş biletlerini ve kendilerini Bornova garından evlerine götürecek arabaları uyruklarının emrine sunmayı çok arzu etmişlerdir. Sabahın dokuzunda uyruklar ve Fransız korumasında olanlar kalabalık ve bayrak ve çiçeklerle donanmış bir halde Konsolosluk konutuna geliyorlardı. Orada kendilerine gözalıcı güzellik ve çekicilikteki Kontes Bentivoglio Hanımefendi ve Konsolosluğun Sn. subayları tarafından çok sıcak bir karşılama yapıldı. Az sonra da önde müzik grubu kiliseye gidildi, Monsenyör Spaccapietra ayini söyledi ve Te Deum'ü okudu. Kutsal yerden çıktıktan sonra konsolosluk konutunda soğuk içecekler sunuldu ve Sayın Kont Bentivoglio İmparatorun sağlığına kadeh kaldırdı. Kadeh kaldırma coşkuyla karşılandı. Sonra da resmi ziyaretler başladı, diğerleri gibi Sn.İngiliz Konsolosu da 15 Ağustos'ta Bornova'ya giderek Fransa'ya ve onun İzmir'deki temsilcisine olan sempatisini tekrar göstermek istediler. Ekselansları Süreyya Paşa'nın Diran Efendi eşliğinde Sn. Konsolos'a yaptığı ziyareti de anımsayalım. Vali makamının gerektirdiği gibi karşılandı. Akşam ise havai fişekler atıldı. Şenlik alanına büyük bir kalabalık katılmıştı ve halkın seçilmiş kişisinin töreni gerçek bir halk bayramı olmuştu. Sayın Kont Bentivoglio da bunun böyle olmasını arzu etmişti, herkes de ona minnettar kalmıştı. Kendisine bu nedenle ulusumuz adına teşekkür ediyoruz[50] "

Aşağıdaki örnek XIX. Yüzyıl'ın 70'li yıllarında verilen Fransız akşam yemekleri hakkında bize bir takım fikirler verebilir:

"İzmir'e geldiğimizde üstümüzü değiştirmeye ancak zaman bulmuştuk ki akşam yemeğini Cramerlerde yememiz için bizi aramaya geldiler.

[48] FESQUET, M.Goupil, A.G.Y., s.220.
[49] A.Y., s.220.
[50] La Turquie, constantinople, mardi 21 aoûtt 1866, n.166, Istanbul Atatürk Kitaplığı, Yabancı Gazeteler, n-1, Cilt II.

Gerçekten şahane insanlardı. Şahane bir biçimde sunulan mükemmel bir yemekle bizi tam bir içtenlikle onurlandırıyorlar. Seçilmiş olduğu kadar da bol olan menüde normal bir hordövrden sonra mayonezli nefis bir balık, fileto, zeytinyağlı enginar, kremalı pasta, İzmir'in çekirdeksiz üzümleri, yine yörenim enfes portakalları, fırında pişirilmiş incirleri, hepsinin yanında evde yapılmış, size katran kokusunu andıran hoş bir koku veren ve Komutanlıkça sunulan Kıbrıs şarabına batırılmış nefis ekmek.

Akşam yemeğinden sonra Bn. Cramer aynı ikramları yapmak üzere bayanları da davet eder. Taraçaya geçilir, orada karanlık enginliği önümüzde uzanan denize karşı sohbete devam edilir. Koyun ortasında demir atmış olan vapurların ışıkları karanlıkta parlıyor, dağların silinmiş olan çizgileri uzaklarda belli belirsiz oluşuyor. Müzisyenler hemen yan taraftaki Avusturya Konsolosluk binasının pencereleri altına obad vermek üzere geçiyorlar ve biz de güzelim Venedik kentini, ahenkli sesli gondolcuları düşlemeye başlamışız[51]

XIX. Yüzyıl'ın başında (1812) Lövantenlerin yaşam biçimlerinde (eğlenceler, giyim-kuşam, vb.) derin bir İngiliz etkisi görülür. J. M. Tancoigne bu etkiden bir tür "İngiliz hastalığı" diye söz eder:

"Uzun ya da İngiliz gezintisi İzmir Frenklerinin favori dansıdır ve en yoğun İngiliz çılgınlığı tüm Levant'da olduğu gibi burada da Levant'ın hâkim tutkusudur.

Tüccarından tutun en basit komiye kadar herkes en gülünç biçimde İngiliz tarzı giyinir ve birçoğu da ülkelerinden hiç çıkmamış oldukları halde sözcükleri kendi dillerinde söylerken bile İngiliz vurgusunu taklit edecek derecede bir tutkunluk var[52]

İngilizler gazinolarında şahane balolar düzenlerler (1828). 60'lı yıllarda da şenlikler mevsimini kutlamayı sürdürürler: Karnaval akşamları iki haftadan fazla sürer:

" İç haberler...

-27 Ocak tarihli Impartial de Smyrne'den okuyoruz:

'Karnaval geceleri iki hafta önce başladı, vay o bir piyanonun tuşlarını yordamlamayı öğrenmiş olan bahtsızlara! Ev sahibelerinin kurbanları, bir Almanın dediği gibi onların bir numaralı nesnesi, valsi ve quadrille'i aralıksız, dinlenmeden yürütmenin korkunç angaryasından nasıl sıyrılacaklarını bilmiyorlar.

(...) Birkaç gün önce kentimize yabancı üç delikanlı Bornova'ya davet edilir, orada büyüleyici, köyün aristokrasisi canı gönülden eğlenceye katılır ve özellikle sahnede yüksek komedinin birinci sınıf yeteneklerini ortaya koyarlar[53]

[51] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.312-313.
[52] TANCOIGNE, J.M., A.G.Y., s.35.
[53] La Turquie, vendredi, 2 février 1866, Constantinople, n.2, Ist. Atatürk Kitaplığı, Yb. Gazeteler, n.1, Cilt-1.

1887 yılında kutlanan İngiliz şenliklerine bir örnek vermekle yetineceğiz:

"- Günlükler.

Bize İzmir'den yazılıyor, 24 Haziran:

Kraliçe Vickoria'nın jübilesi geçen Salı günü büyük bir görkemle kutlandı.

Majesteleri Britanya İmparatoriçesinin İzmir'deki konsolosluk görevini yürüten Sn. E. Barker uyruklarının, yerel yetkililerin ve konsolosluk görevlilerinin tebriklerini kabul etmiştir. Akşam İngiltere Konsolosluğu ışıklandırılmıştı. İki demiryolu şirketi Punta, Basmahane garlarıyla Bornova istasyonunun ışıklandırılmasında zevk ve özen yarışına girmişlerdi.

Bornova'da akşam İngiliz topluluğu tarafından verilen ve Sn. Edward Whittal'in özenleriyle düzenlenen eğlence gerçekten bir halk şenliği oldu, bu şenliğe İzmir'den, Buca'dan ve diğer köylerden binlerce kişi koşa koşa gelip katıldı. Sayısız fişek, havai fişek atıldı. Ateş ve alev kusan bir volkanın öfkesini anımsatan koskocaman bir şenlik ateşi seyredenleri hayran bırakıyordu. Kent orkestrası seçme parçaları icra ederek ovadaki yankıları neşelendirmekte ara vermiyordu.

Saat on birde İngiliz topluluğu Sn. Edward Whittal'in konağında bir araya geldi. Bahçe dört binden fazla fener, lamba, Venedik feneri, vb. ile aydınlatılmıştı, bunların ışıkları fışkıran sularda gökkuşağı gibi renkler yaratıyordu. En büyük zevk bu renklerin dağılımındaydı ve bu dağılım çiçeklerin ve ender bitkilerin bezemeleri yardımıyla bahçeye gerçekten peri masallarındaki görünümü veriyordu.

Geceyarısına doğru Mösyö Turrel kabul edilenden çok daha fazla sayıda olan bir dinleyici kitlesi karşısında İngilizce olarak bir konuşma yaptı, konuşması coşkulu alkışlarla ve üç kez tekrarlanan "Yaşasın Kraliçe" çığlıklarıyla karşılandı. O anda müzik çınladı: "Tanrı Kraliçeyi korusun!", aynı anda ustaca bir araya getirilmiş bir havai fişek alevden harflerle "Tanrı Kraliçeyi korusun!"u oluşturuyordu.

Gece yarısına doğru koca bahçede çok şık bir biçimde ayrılmış bir alanda danslar başladı. Onurlandırmalar ev sahipleri tarafından özelliklerini ortaya koyacak şekilde ve titizlikle yerine getirilmişti[54] *"*

İtalyan topluluğu sosyete yaşamı sahnesinde XIX. Yüzyıl'ın sonunda kendini gösterir. Buca'da Spartali'nin mülkünde gerçekleşen "Garden Party" çok görkemli olmuştu:

"Yerel günlük...

Pazartesi günü de Buca'da, Spartali'nin "Garden party" Komitesine çok nazik bir biçimde sunulan malikhanesinde İtalyan topluluğu tarafından Akdeniz Savaş Filo-

[54] Phare du Bosphore, journal quotidien paraissant à Constantinople, mardi 28 juin 1887; Ist. Beyazıt U. Kütüphanesi, Gazeteler, G: 619, C.-1.

su'nun ikinci tümeni ve Cenova Dükü, amiral Sir A. R. onuruna bir "Garden party" düzenlendi, bu parti de kuşkusuz İzmir'de verilmiş olan en başarılı eğlenceler arasında yerini alacaktır.

Spartali'nin malikhanesi bu tür eğlencelere harika bir biçimde hazırlanmaktadır, ama düzenleyici Komite de elbette yapay bir süslemeyle bu konutun doğal güzelliklerini daha da yüceltmek için hiçbir şeyi ihmal etmemiştir. Bahçenin ve villanın aydınlatılması o partiden beri görkemliydi ve insanın hayran kalmadan edemediği harika bir etki yaratıyordu.

Yaklaşık üç yüz insan bu gece eğlencesine katıldı, Cenova dükü Sir A. R. bu gecede satlerce neşe ve nezaket örneği verdi[55] "

Rumlar (30'lu yıllarda), özellikle Buca'da ve ayrı ayrı evlerde eğlenirlerdi. Eğlenceleri ve şenlikleri Avrupaîydi:

"Rumlar (İzmir'deki ve çevredeki Rumlardan söz ediyorum) uygar Avrupa'nın hassas duygularını ve inceliğini paylaşmaktadır: İşte onları Türklerden, Ermenilerden, Musevilerden ve diğer tüm Doğu uluslarından ayıran da bu. Kadınların olmadığı yerde Rum erkekler için asla zevk yoktur[56]

Ermeniler balolarıyla, karnavallarıyla ancak yüzyılın sonunda ses getireceklerdir. Eğlenceleri, şenlikleri düzenleyen bir Balo Kurulu'na sahiptiler. İşte iki örnek:

"Yerel günlük...

- Kentimizdeki Ermeni Hastanesi yararına Balo Komitesi bu şenliğin tarihini 27 Ocak-8 Şubat olarak saptamıştır.

Komite Mösyö M. E. Essayan, B. Constan. S. Sparatti. S. Nubar. Z. Taktakian. G. Zakioun et H. Papasian'dan oluşmaktadır[57] "

"Yerel günlük...

- Kentimizdeki Ermeni Hastanesi yararına bir Balonun Cuma Günü Ermeni Kız Okulu'nda verildiğini okuyucularımıza anımsatalım. Çok büyük hazırlıklar bu şenliğin özellikle çok parlak olacağı sözünü veriyor ve biletlerin verilmesindeki titiz özen bu balo için seçkin bir sosyeteyi güvence altına almaktadır.

Bu hastanenin iyiliksever ve çok dikkate değer işine tekrar dönecek değiliz. Sizlere yalnızca şunu söyleyeceğiz: şenliğimiz çok parlak olacak, tüm high-life'ımız ona katılmaya hazırlanıyor ve şenliğimiz Karnaval'ı en parlak bir biçimde sona erdirecektir[58] "

Şunu da belirtelim ki İzmir'de yaz tüm uyruklar için eğlence ve şenlikler mevsimiydi. 50'li yılların temmuz ve ağustos aylarında İzmir eğlence ve şenlikleri yaşamaktadır.

[55] L'Impartial, (50'ème année), Smyrne, mercredi 4 juin 1890, n.3876; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)
[56] MAC-FARLANE, Charles, A.G.Y., s.85.
[57] L'Impartial, (49'ème année), Smyrne, 29 janvier 1890, n.3840; Bkz. Journaux, film n.M-1, (I.F.E.A.I.)
[58] L'Impartial, Smyrne, mercredi 5 février 1890, n'3842; Conf. Journaux, film n.M-11, à L'(I.F.E.A.I.)

Rumlar falan Aziz'i kutlarlarken; Türkler bir askeri alayın gelişini kutlamaktadırlar. Frenkler her türlü düğün eğlencelerine kapılmışlardır ve en güzel havaların fırsat verdiği gezintilerden yararlanmaktadırlar. Ayrıca ağustos'un 15'ine kadar denize girilir, Kervan Köprüsü gezinti yeridir.

Türklerin ve diğer Müslümanların eğlence ve şenliklerine gelince, bilindiği gibi onlar genellikle kentte, pazar yerlerinin sokaklarında gezinmeyi, sıkça kahvelere takılmayı, özellikle de Melez çayı kıyılarındaki kahvelere takılmayı yeğliyorlardı:

> *"Zengin giyimli kimi Türkler deniz kenarına oturmuşlar, nargilelerini tüttürüyorlar, dayanıksız görünümlü barakalardan kendilerine getirilen kahvelerini içiyorlar; bunlar bu yerin kahvehaneleri*[59] *"*

Kuşkusuz, kulüplerde kentin başka seçkin toplulukları tarafından düzenlenen eğlencelere katılan seçkin Türkler de vardı. Biz burada sizlere seçkin bir Türk'ün düğününe ilişkin, 1830 yılında yapılmış bir tabloyu sunmak istiyoruz; zira evlilik törenleri Türk dünyasını yabancılara daha iyi tanıtma olanağını sağlıyordu:

Türk düğünü; (danslar-müzik-akşam yemeği-gösteri: karagöz, vb.)

> *"Müsellemin oğlunun düğünü.*
>
> *İzmir, 22 Kasım 1830,*
>
> *İzmir müsellemi on altı yaşında bile olmayan oğlunu Mîrî Bey'in kızıyla başgöz ediyor. Bu evlilik düğünü dört gündür sürüyor; geçen Pazar damat ve gelin adaylarının dünürleri gerekenleri yaptılar; İslâm inancının öngördüğü gibi imamın önünde çiftin evlilik bağıyla bağlanmaya razı olduklarını duyurdular ve kendilerini birleştirecek sözleşme tamamlandı. Bu sabah Fransız konsolosuyla birlikte Paşaya bir ziyarette bulunduk; Konağın sokaklarında bir tören havası fark ediliyordu. Önce valinin damadı Osman Bey'in dairesine girdik. Kabul edildiğimiz salonun bir köşesinde bir parkeye beş altı Musevî ve Ermeni çalgıcı çökmüşler, keman, mandolin ve bir tür tambur çalıyorlardı. Yirmi beş otuz kadar saygın Türk bir dairenin çember biçimindeki sofasına oturmuşlar, çubuklarını tüttürüyorlardı. Yardımcılar arasında yerlerimizi aldık, bize meyve suyu sundukları sırada iki köçeğin ya da dansözün yanlarında bir Ermeni soytarıyla içeri girdiğini gördük. Soytarılar Türklerde hemen her zaman Ermeni olur, bu da kuşkusuz başkalarını güldürmek için insanın kendisinin gülmemesi gerektiğinden. Köçeklerin ellerinde zilleri vardı; önü açık, mavi kumaştan bir elbise arkadan topuklarına kadar iniyordu; üstlerinde kalçalarına kadar inen bir üstlük vardı. Ellerin ve bacakların hemen hiç bir işe yaramadığı bir dansı tarif etmek zor, birkaç kez şaşkınlıkla köçeklerin yüzlerinde bir hüzün fark ettim, pantomimleriyle eşlik ettikleri şarkılar, bana dendiğine göre, aşkı ve neşeyi ifade ediyormuş ama uzayıp giden sesleri yürekler acısı yakınmaları yineliyormuş gibiydi; bir de etrafımda tüm yüzlerin açıldığını*

[59] PERTHES, Boucher de, A.G.Y., s.92.

gördüm, birden o ciddi toplulukta bir gülmedir koptu. Kısacası, Türkleri mest eden bu köçeklerin tutumlarında densizlikten başka bir şey görmek zordu.

Osman Bey'i ziyaret ettikten sonra Müsellemi görmeye gittik, kendisi bizi kibarca kabul etti ama bize kendi vakur ve ihtişamlı görüntüsünden başka bir sahne sunmadı; ayrılırken her bir yanda büyük bir şenliğin hazırlıklarını gördük; köleler her yerde kalaylı büyük tepsilerle kızarmış etler, pastalar taşıyorlardı. İzmir Hapishanesini görme iznini alınca orayı ziyaret etme fırsatından yararlanmak istedim; vali konağının bir eklentisi gibi. Yirmi kadar mahkûmu barındıran dar bir salona girdik. İzmir Müselleminin hapishanesi aşağı yukarı İstanbul'da gördüğüm Serasker Ağa'nınki gibi. Paşanın evini canlandıran neşe hapishaneye kadar girmişti; bu neşe beni korkuttu, aynı köçeklerin neşesinin üzdüğü gibi.

Hapishaneden çıktığımızda Konağın karşısındaki halk alanı büyük bir kalabalıkla doluydu, kalabalık geçen Pazar gününden beri sunulan manzarayı görmek için bekliyordu; köçekleri, hokkabazları, meydan soytarılarını; bu kalabalıkta duyulan tek gürültü deriyle örtülmüş kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir tür tamburun gürültüsüydü. Alanda seyircileri düzene sokacak ne bir asker, ne bir devriye vardı; sadece elinde büyük bir sopasıyla asayiş amiri vardı, birçok insan kaçmıştı, kalabalıkta tam bir düzen kurulmuştu. Herkes ayaktaydı. Taraçalarda, evlerin damlarında çok sayıda meraklı, özellikle aklı karalı örtüleri içinde kadınlar vardı.

Müsellem, aynı Sultan gibi, Hıristiyan Avrupa temsilcilerine bir şölen sunmak istedi; Frenkler arasında en seçkinler davet edildi; şansım yaver gitti, davetliler listesini elime geçirdim, bu size ayrıntılı bir betimleme sağlayacaktır. Paşanın konağına vardığımızda Konağın tüm caddeleri köle ve askerlerle dolmuştu; Müsellem sofanın köşesini terk etmeden bizi kabul etti ve gülümseyerek eliyle bizi selamladı. Akşam gün kavuşurken kabul salonu parke üzerine konmuş dört bakır meşale ile aydınlatıldı. Davetliler divana kuruldular, konsoloslarından tutun, tüccarlarına, gezginlerine, bahriyeli subaylara varasıya altmış kadar vardılar. Herkese dört beş ayak uzunluğunda birer çubuk uzatıldı ve herkes çubuğunu çekmeye başladı, birden kendimizi birbirimizi zar zor tanıyacak kadar yoğun bir dumanın içinde bulduk. Mecliste büyük bir sessizlik hâkimdi; kahve ve reçel ikramı yapıldı, sonra ziyafet sofrasının kurulduğu odaya alındık; kubbesi ahşab direkler üzerine oturan büyük bir salon; salonun dibinde hafifçe aydınlanmış, üzerinde hilâl bulunan bir perde vardı; sedirlerin ve şiltelerin yerine konsolosluklardan ödünç alınmış sandalyelerimiz vardı. Herşey Avrupaî tarzda ikram ediliyordu, bizim kensoylu aşçımızın hazırladığı yemekler de öyle; İzmir'in bir numaralı âyânı Osman Bey, garnizon komutanı sofrada yerlerini alarak akşam yemeğini onurlandırdılar. Müsellem rahatsızlığını bahane ederek ziyafete katılamadığı için özür dilemiş. Gerçek şu ki inançsızlarla yemek yemek istemezdi, böylelikle İzmir'deki gerçek dindarların takdirini kazanacaktı. Tüm yemek boyunca Bordeaux şarabımız, şampanyamız oldu; Türklerin önlerinde kırmızı renkte şerbetleri vardı, bu bizde şarap

içtikleri kanaatini uyandırıyordu; Sultan Mahmut için, Osmanlı halkı için, Bâb-ı Alî'nin müttefikleri için kadehler kaldırıldı; Türkler de Hıristiyan Avrupa krallarının sağlıklarına içtiler. Tamamen bizim Avrupa ziyafetlerine benzeyen bu akşam ziyafeti bir buçuk saat sürdü; yemekten sonra Müsellem'in konutuna geçtik; açık pencerelerden alanda çok sayıda bir kalabalığı görebiliyorduk, bu kalabalıkta hüküm süren derin bir sessizlik ilk bakışta bana sevinçten çok bir hoşnutsuzluk ifadesi gibi geldi.

O sırada asayiş amiri gelip paşaya yaklaşarak bir şey söylemek için kulağına eğilince aklıma bir ayaklanma düşüncesi geldi, akşam ziyafetinin neden olabileceğini sandım. Ama ayaklanma yerine güzel bir havai fişek gösterisine tanık olmakta gecikmedik.

Bu gösteriden sonra Osman Bey'in konutuna geçtik, orada da Türklerin hiç bıkıp usanmadıkları köçekler vardı. Köçeklerden sonra sıra karagöz eğlencesine geldi; bu gösteriyi ilk kez görüyordum; karagöz, bizdeki Çin gölge oyunlarında olduğu gibi, şeffaf bir perdenin arkasında görünen kukla kişiden başka bir şey değildi: bize sunulan oyuna göre değerlendirecek olursam Müslüman kuklada Aristoteles'in kurallarından eser kalmamış, sadece edep ve terbiye kalmış. Birinci perdede bir evlilik sözkonusu, ikincisinde ya da üçüncüsünde bu evlilikten doğan çocukların birer derviş olmaları: karagöz güldürülerinde en yontulmamış tutkular görülüyor, tüm kişiler de doğal hallerinde (in naturali bus) kendilerini gösteriyorlar. Bu gösterideki en ilginç şey Türklerin memnuniyetleriydi, her sahnede 'bir daha! Bir daha!', diye bağırmalarıydı; bu memnuniyetlerinin ardından Karagözün Rumlarla ve Hıristiyanlarla alayı geliyordu; bu yol Müslümanları memnun etmenin en emin yoluydu; Türklerin ancak nefret ettiklerine güldüklerini fark ettiğimi sandım; onları sürekli eğlendirecek durumda olmak için onların aşağıladığı bir nesne olmak gerek; bu noktada bizim iyi kalpli Parislilerimiz çok farklılar, onlar kendilerini eğlendirenleri her zaman ayakta alkışlarlar, güldürenlere de çok değer verirler. Türkiye'de gördüğüm sahne gösterilerindeki densizlik tam da Avrupa'dan gelen her gezgini çileden çıkaracak cinsten; ama bu rezaletin bizde yaratabileceği tüm etkiler Türkler üzerinde olmaz, zira Türk yasaları sahne alanındaki yozluğun bu alanın dışına çıkmasına asla izin vermez. Açık saçık bir sahneden doğabilecek bir girişime katlanmak Türklerde kesin bir durum değildir. Türk seyircisinin büyük doyumunu sağlayan karagözün soytarılıklarının zerresine oyun çıkışında biri kendini kaptırsa kellesinin gitmesini göze almış demektir.

Tüm bu şenlikler arasında yeni evli damadı tek bir kez gördük, o da tesadüfen; ona sarayın (Konağın) merdivenlerinde rasladık; merdivenin ortasında sadece kendinden haber verme kabalığında bulundu. Oysa düğün eğlencelerinin gelinin ailesinde de düzenlendiğini öğrenmiştik. Damat adayı geline bir sürü düğün ar-

mağanları göndermişti, bunlar arasında bir kuş kafesinde saten ayakkabılar da vardı. Gelinin bir gün önce damadın evine gönderilmesi gerekiyordu, halk hamamına gitmişti; evlenen kızlar burada parmak uçlarına ve el ayalarına kına yaktırıyorlar ve evlilik hukukuna göre ilk elde ettikleri altın ya da değerli takılarla, incik boncuklarla bezeniyorlar. Bu takılara türlü biçimler veriliyor ve bu türde bir sanat yapıtı yapmak demek, takıları saçlara Kur'an'a geçişi temsil edecek biçimde takıştırmak demektir. Bu tür törenler hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyorsanız Oshon'un kitabını ya da diğer birçok kitabı açınız, size Türkiye'deki bir düğün hakkında tüm olup bitenleri ayrıntısıyla öğretecektir[60] "

XX. Yüzyıl'ın başında,

"Kafeler, kulüpler, sinemalar kapalı limanın etrafını tutmuşlar[61]

Sinema salonları kente bir renk daha getirirler, dönemin en sık uğrak yerlerinden biri olurlar.

Akşamları, gün batımında dertsiz-tasasız kadınlar ışıl ışıl rıhtımda gezinirler; taraçalı evlerin, İtalyanca müziğin duyulduğu kafelerin önlerindedirler...

Ama bu görkemli yaşam kentin aniden Yunan orduları tarafından işgaliyle son bulur, bu ordu kente geri döndüğünde, kaçarken ardında kül ve yıkıntılar bırakır.

Kentin kurtuluşuyla yaşam yeniden başlar; 9 Eylül 1922. Fransız dilinde yayım yapan ve hâlâ ayakta duran basında kentin kurtuluşuna ilişkin haberler görülür.

Burada sizlere İzmir'in işgalinin arefesindeki güzel akşamları yansıtan bir tablo sunacağız:

"İzmir akşamlarından söz etmeden de geçecek değilim. Avrupalı, Rum ve Ermeni birkaç seçkinin konağında görkemli akşam yemekleri, tüttürmeler. Bu yemekler samimi dostlara veriliyordu, çok şatafatlı olmuştu. Bu güneş diyarının şatafatı bu kabuller sırasında bana kendini gösteriyordu. Lüks bir biçimde bezenen masalar güllerle, leylaklarla donanmış ve sayısız yemekler en neşeli ve en rahat mideleri yormuş olmalı. Kimi yemekler beni biraz şaşırttı. Örneğin bize İzmir karidesleri, gerçek küçük istakozlar sunuldu; salonda rakı ya da mastika içerken aperitif olarak alınan Rus tarzı karışımlar. Yağda pişmiş etle dolu asma yapraklarıyla hazırlanan zakuskilerden (dolma) biri. Tat uzmanı adamlar pirinçle yapılan ve dağ papatyası ve bulgurla (kavrulmuş buğday kırması) çeşnilendirilen lezzetli bir yerel yemek olan "pilaf" (pilav) için tutuldular[62]

[60] M.MICHAUD et M. POUJOULAT, A.G.Y., s.24-25.
[61] JEANCARD, Paul, A.G.Y., s.22.
[62] A.Y., s.26.

II- Sanatsal ve Yazınsal Etkinlikler

a- Konserler

XVII. Yüzyıl Fransız gezginlerinin anılarında İzmir'deki müzikli eğlencelerle ilgili anlatılara rastlayamadık. Ancak gezgin Chevalier d'Arvieux'nün anılarında tiyatro etkinliklerinden söz edilirken 'orkestra' sözü geçmektedir.

XVIII. Yüzyıl'da Türk düğün törenleri sırasında müzik şölenlerinin önemli bir yer tuttuğunu gezgin Frederic Hasselquıst şöyle belirtiyor (1750):

"Eğlence bir müzik şöleninden ve bizim geleneklerimize tamamen yabancı olan danslardan ibaret. Müzik aletleri iki küçük deri dümbelek ve aşırı tiz ses çıkaran bir teften oluşuyordu[63]

Kont Choiseul-Gouffier, İzmir Ağasının bir düğününe katılır (1776), orada bir şarkıcıyı dinler, şarkıcı

"Uzun bir dize söylüyordu, dizeye şarkıcının tüm parmakları yapışık biçimde sürekli çaldığı bir tür gitar gürültülü ve yinelenen sesiyle eşlik ediyordu[64] "

Fransızca yayın yapan yerel basında XIX. Yüzyıl'ın ortalarında verilen konserlere ilişkin duyurular gördük. Bunlardan o dönemde Kente (piyanist, viyolonist, vb.) oldukça ünlü yabancı sanatçıların geldiklerini, gazinolarda; Rum Gazinosu, Avrupalıların Gazinosu, Lövanten Çemberi, vb.'de konserler verdiklerini, onların bu gazinolarda İzmirlilerin en çok beğendiği sanat dalı olan müziğe tutkun bir topluluk gördüklerini öğreniyoruz. İşte iki örnek:

"Duyurular...

- KONSER

Daha önce Rum Gazinosu'nda bir konser vermiş olan ve çok büyük alkışlarla karşılanmış olan seçkin piyanist Mösyö G. Perrellı bu ayın 12'sinde, gelecek Salı günü, Cercle Levantin'de ikinci bir konser verecek. Eğlencelerin en güzelini yakalamak için bu fırsattan yararlanmamak olmaz.

Giriş fiyatı 10 kuruş olarak saptanmıştır[65]

"Seçkin bir sanatçı olan Mösyö Gaspard Genna'nın gelişini duyurmayı borç biliyoruz, İzmir halkı sanatçının müzik liyakatını değerlendirme fırsatını daha önce yakalamıştı. Mösyö Genna tahmin ettiğimiz gibi birkaç konser vermeye karar verirse kendisine şimdiden başarı haberi verebileceğimize inanıyoruz[66] "

[63] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.61

[64] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.222.

[65] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 8 mars 1850, n.524; Bkz., Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

[66] L'Impartial, Journal de Smyrne, vendredi, 15 mars 1850, n.525; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

1853 yılında, ilkbaharın ilk günlerinde İzmir Bahçesi'nde akşamları İzmir sosyetesine güzel konserler veren bir orkestra görüyoruz. O aralar, okul şenlikleri sırasında Avrupalı toplulukların öğrenci çocukları tiyatro oyunları sahneliyorlardı, iyi müzisyen olanları da oyun aralarında asker havaları çalıyorlardı.

1866 yılında İzmir Bahçesi hâlâ modaydı, sosyetenin de seçkinleri buraya sıkça takılırlar, bir orkestranın çaldığı en yeni Batı nağmelerini dinlerlerdi. Yine bu dönemde okul şenlikleri sırasında Avrupalı toplulukların öğrenci çocukları tiyatro oyunları sahnelemeye, iyi müzisyen olanları da oyun aralarında asker havaları çalmaya devam ediyorlardı:

"Propaganda Koleji tarafından düzenlenen ve 17 Temmuz 1866 tarihihinde yapılan okul şenliği sırasında Kolejin müziği davetlileri bu okul eğlencesine görkemli bando müziğiyle karşılamıştı[67] *"*

İzmir'in zarif sosyetesi akşamları rıhtımdaki bir kafe-konserde geçirmeye, biraz orkestra nağmesi dinlemeye alışkındı (1870):

Paul Eudel 1872'de şunu not ediyor; akşam yemeğinden sonra:

"Birkaç müzisyen yan taraftaki (Fransız Konsolosluğu yanında) Avusturya Konsolosluğu'nun pencereleri altında bir obad (sabah şarkısı) sunacak, biz de yine Venedik düşünü görmekteyiz[68] *"*

Bu da gösteriyor ki, İtalyan müziği Kentte zirve yapmıştır.

1876 yılında Avrupa müziği yavaş yavaş Harem'e sızmaktadır. Kafe-konser'de şarkı söyleyen üç Fransız şarkıcı,

"Konutlarda şarkı söylemeye başlarlar, oralarda daha rahat ederler. Erkeğin bulunmadığı Harem'deki bu yenilik Avrupalıların geleneklerini bilmeyen erkekler tarafından hâlâ iyice anlaşılmış değil[69] *"*

Bu dönemde de kentte çok sayıda kafe-konser vardır, buralarda yabancı şarkıcılar şarkı söylemektedirler. 1887 yılında kente bir İspanyol orkestra gelir:

"Salı günü Estudiana Espagnola Rıhtım Tiyatrosu'nda bir konser verdi[70] *"*

1890 yılında yabancı müzisyen grupların kente gelişleri adet haline gelmiştir, bunlar rıhtım boyunca sıralanan kafe-konserlerde çalıp söylerler:

"Yerel günlük:

- Rıhtımda, Fransız Genel Konsolosluğu'nun yanında bulunan LE GLOBE kafesinin yönetimi yarından itibaren 6 müzisyenin geleceğini halka bildirmemizi is-

[67] La Turquie, du 27 juil.1866, n.149; Conf. Yb. Gazeteler, C-II, (I.A.K.)
[68] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.303.
[69] WOESTINE, Ivan de, A.G.Y., s.16.
[70] Phare du Bosphore, Journal quotidien paraissant à Constantinople, samedi 16 juil.1887, n.162; Bkz. Yb. Gazeteler, G:619, C-1, (I.B.U.K.)

tiyor. Politikai bu kafede her akşam saat 6'dan itibaren obadlar (aubade, Fr.) sunacak[71]

Kısacası, müzik, binyılların sanatı İzmir'de hiç kesintisiz icra edilegeldi. Müzik her zaman İzmir'in İkliminin ağzı dili oldu.

b- Tiyatro

Kent çevresini, insan çevresini ya da toplumsal çevreyi gezginlerin anıları arasında araştırırken kentte yaşayan Hıristiyan toplulukların ve Yahudilerin Avrupa ile sürekli, sıkı ve sıcak bir ilişki halinde olduklarına sıkça tanık olduk; bu topluluklar giderek yoğunlaşan bir biçimde Avrupa gelenek ve görenekleriyle işleniyorlardı; koşutlu bir değişim gösteriyorlardı. Giyim tarzları, dansları, müzikleri, diğer eğlenceleri, tiyatro başta olmak üzere kentte Avrupa'nın bir yansımasına tanık oluyoruz; ama Müslüman çevre genellikle bu değişimin dışında kalıyordu, değişime kapalıydı.

Bu toplumsal ve kültürel evrimin kökeninde İzmir'in Vali Paşalarının sürekli hoşgörülerini ve izinlerini ellerinde tutan yabancı misyonların, özellikle de Fransız Misyonlarının kentlilere sundukları tiyatro gösterilerinin yattığı kanısındayız. Bu misyonlar kentteki azınlık toplulukların geleceğin tiyatro oyuncularını/ tiyatrosunu yaratmada ilk örnekleri sundular. Kentin Müslüman-Türk kesimini Avrupa'nın tiyatrosu ve müziğiyle tanıştırdılar. Bu sanatsal etkinliklerin kentteki oluşumuna 17 Yüzyıl'da tanık oluyoruz.

17 Yüzyıl Fransız gezgini Chevalier d'Arvieux gezi anılarında kentteki Fransız topluluğun amatör tiyatro trupunun Fransız oyun yazarı Corneille'in Nicomède'ini oynamak istediklerini, Fransız Konsolosunun onları desteklediğini, konutunu onların hizmetlerine sunduğunu, orada bir sahne, bir orkestra yeri ve oturma yerleri (bayanlar için de localar) hazırlattığını anlatır. Gezgin bu olayı duyan Türklerin ve başkaca Müslümanların, hatta Müslüman bayanların arasında bu tiyatro gösterilerine katılma yürekliliğini gösterenler olduğunu, kimi Müslüman kadınların beyaz takma sakallar ve erkek kıyafetleri içinde, önlerinde Harem ağaları olmak üzere bu gösterileri izlemeye geldikleri kanısındadır. Gezgin sözlerine şöyle devam eder (1657):

> *"Kazanılan bu başarıyı kıskanan İngiliz topluluğu aynı oyunu sahnelemek istedi, Britanya Konsolosu da bir tiyatro sahnesi hazırlattı, bu sahnede daha sonra da Fransız ve İtalyan tiyatro oyunları oynandı*[72]

Batılı anlamda tiyatro etkinliklerinin kentte başta Fransız Konsolosluğunun sonra İtalyan konsolosluğunun girişimleriyle başladığı ve bunları diğer Avrupa ülkelerinin Konsolosluklarının girişimlerinin izlediği biliniyor.

[71] L'Impartial, (50'ème année), Smyrne, mardi 4 juin 1890, n.3876; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

[72] ARVIEUX, Chevalier d', Mémoires du Chevalier d'Arvieux, Paris, 1725, I, s.127

Halka açık ilk sahne gösterisinin 'Rebellio' adlı bir İtalyan sirki tarafından sunulduğunu biliyoruz. Sirk kentin Frenk mahallesine çadırını kurmuş, 'Labor Omnia Vincit' adlı bale-pantomim karışımı bir oyun sergilemiştir*

Bunun yanında XIX. Yüzyıl ortalarına kadar imparatorluğun diğer büyük kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de Meddah, Karagöz ve Orta Oyunu gibi Türk damgasını taşıyan oyunların halka açık alanlarda oynandığını ve bu oyunların kentlilerin birinci derecede görsel eğlenceleri olduğunu biliyoruz.

'Spectateur' adlı bir gazetenin 20 Şubat 1824 tarihli baskısındaki bir haber 1797 yılında çıkan 'İzmir Tiyatrosu' yangınından söz etmekle kentin XVIII. Yüzyıl'ın sonunda bir tiyatro binasına sahip olduğunu da duyurmuş oluyor.

XVIII. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren başlayan 'Batılılaşma' hareketiyle İmparatorluk topraklarında geleneksel tiyatronun silinmeye yüz tuttuğu, bunun yerini 'Dram' sanatının almaya başladığı ve Türk düşünce dünyasını giderek daha derinden etkilediği biliniyor.

Bu durum özellikle İstanbul ve İzmir kentlerinde açıkça gözlenmiştir. Ocak-Mart 1819 tarihli 'Revue Encyclopédique'ten Odessa'dan gelen bir tiyatro trupunun Piccolo'nun 'La Mort de Demostenes' adlı bir oyunu sahnelediğini öğreniyoruz.

XIX Yüzyıl'ın başlarında Avrupalıların, Rumların yazlıklarının bulunduğu Buca'da tiyatro etkinliklerinin yoğun bir biçimde sürdüğü de bilinmektedir. Elbet bu durum birdenbire gerçekleşmedi. İzmir'deki en eski ve sayıca en kalabalık topluluk olan Rumların Osmanlı İmparatorluğu uyruğu olarak uzun süreden beri oldukça zengin bir kültür ve sanat etkinliğinde bulunduğunu biliyoruz. Örneğin, 1814 yılında Rum amatör oyuncular zengin Rum tüccarlarının salonlarında XVII. Yüzyıl Girit trajedilerini ya da Molière'in, Goldoni'nin oyunlarını sahnelemişlerdir, daha sonra birer profesyonel olarak kendi kumpanyalarını kurmuşlar. Rumların örgütlü ve düzenli tiyatro etkinlikleri 1920 yılına kadar sürmüştür.

XVIII. Yüzyıl'ın başlarında kentteki sanatsal etkinliklerin kentin mozaik nüfusunu doyuramadığı, kentlinin Avrupa tiyatrosuna ve müziğine karşı daha bir merak sarmış, sanat zevkinin hayli geliştiği gözleniyordu. Bu durum yabancı tiyatro truplarının kente akın etmelerine, kentin belirli yerlerinde düzenli olarak oyunlar sergilemelerine yol açtı. İzleyicileri büyük çoğunlukla yabancı, Lövanten, Hıristiyan, Yahudi, Rum olan bu oyunlar büyük başarıyla sahnelenmiş ve kentlinin alkışlarını toplamıştır. Kent art arda komedi, trajedi, opera, operet kumpanyalarını ağırlayıp uğurlar olmuştur; alkışlar ve salonlar dolu duludur. Bu 'arz ve talep' gerçeği yüzyılın sonlarında yeni salonların açılmasını sağlayacaktır.

* Bkz. AKÇURA, Gökhan, İzmir Şehir Tiyatrosu, C.1, s.4.

Aslında 1789 Fransız İhtilalinin fikir rüzgârları İzmir'de yakından ve sıcağı sıcağına hissedilirken etkileri 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte daha açık biçimde görülmeye başlayacaktır. İzmir, kanımızca, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kültür, sanat ve fikir alanında 'Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle uyanışa geçen ilk kent olmasa bile ikinci kent olmuştur, bir bakıma Müslüman-Türk Dünyasının Batılılaşmasında bir 'öncü' rolünü oynamıştır. XIX. Yüzyıl'ın başlarında kentte yabancı dillerde yayımlanan gazeteler içerikleriyle bu uyanış ve öncülüğün birer kanıtı olmaya yeterlidirler.

Sonuç, İzmir günümüzde görsel sanatlardaki etkinlikleriyle tarihsel işlevini, kültür, sanat ve fikir alanındaki uyandırıcı öncülüğünü hakkıyla sürdürüyor mu?

XVIII. Yüzyıl'ın başında sanatsal etkinliklerin Avrupa tiyatrosuna ve müziğine karşı zevki ve ilgisi artmış olan bu çokevrenli kalabalık halk kitlesine yanıt vermekten uzak olduğu anlaşıldı. Bunun sonucunda bu kitlenin sanatsal gereksinimlerini karşılamak üzere yabancı tiyatro grupları kente gelmeye başlarlar, belli yerlerde ve yabancı dillerde düzenli aralıklarla gösteriler sunarlar. Seyircileri çoğunlukla yabancılardan, Lövantenlerden, Hıristiyan ve Musevi azınlıklardan oluşan bu gösteriler büyük başarılar ve ün sağladı. Derken ardı arkası kesilmeyen komedi, trajedi, opera ve operet trupları her sezon gelerek tıka basa dolu salonlarda alkış ve parsa topladılar. Bu yabancı trupların etkisi, görüleceği gibi, kısa zaman sonra yalnız bu tür gösteriler için salonların ve sahnelerin yapılmasını gerektirecektir. İşadamları yapım için hemen kolları sıvayacaklardır. 20 Şubat 1824 tarihli Le Spectateur adlı gazete Kentte le théâtre des Amateurs (Amatörler Tiyatrosu)'nun kurulduğunu ve bu amatör topluluğun ilk gösterilerini sunduğunu, Frenk Gazinosu'ndaki son gösterisinin de La mort de César (Sezar'ın Ölümü) olduğunu duyurur.

Daha sonra, 1825 yılında, Spectateur Oriental'da kentte bir yıldan beri La Donna Vindicativa adlı bir İtalyan oyununun ve ardından da iki oyunun daha oynandığı duyurulur. Aynı gazete 4 Şubat 1825 günü Goldoni'nin L'Hôtellière (Otelci Kadın)'inin oynandığını duyurur. Yine aynı gazetenin14 Nisan 1825 günlü sayısında bir hafta önce Oreste trajedisinin oynandığı duyurulur.

22 Kasım 1828 tarihli Le Courrier de Smyrne (İzmir Postası) adlı gazete aşağıdaki duyurusuyla o sıralar Amatörler trupunun 'gençleri insan zekâsını körelten önyargılardan kurtarma amacını güden' inanılmaz sahne oyunları sergilediğini haberini veriyor. Bu da İzmirlilerin (!) önyargılara dayanan tüm bilgileri dışlayan akılcı akımla -Descartes'çı yöntem- ne denli yoğrulduklarını göstermektedir. Bir de iyi yetişmiş İzmirlilerin büyük özlemlerine de ancak yüksek düzeyli sanatçıların yanıt verebildikleri anlaşılıyor. Diğer bir deyişle, aşağıdaki davette kullanılan sözlere göre, İzmirliler artık oldukça ince bir sanat zevkine sahiptirler:

"DUYURU

Madame Roy bugün amatörlerin son gecesini sunuyor. Yeni oyunlarına bedensel ve eğlendirici olan tarihsel ve canlı görüntü oyunu ekleyecek... Hortlak ve hayaletler günü. "Kimileri uçarken görünecek, kimileri kendilerine dokunduklarını sanan seyircilere yaklaşacaklar; ötekiler de mezarlara dönüyor ya da oralardan çıkıyor olacaklar.

Madame Roy bu sahnenin adının duyurduğu gibi korkutucu bir şeyi olmadığını bayanlara önceden bildirmekle onur duyar. Aksine seyretmesi çok hoş, etkileri ise yalnızca ışık oyunları ile Fiziğin güzel bir birleşiminden kaynaklanıyor, bu bileşimle gençleri insan aklını aşağılayan ve sınırsız koşullarda yaşamın huzurunu alt üst eden tüm çocukluk önyargılarından kurtarmaya çok uygun.

Gözlerimizin önünde olan bu pusulalarda uzlaşılan vaatler ve düşünceler bunlar. Biz bunlara övgülere değil, dürüstlüğe verdiğimiz birkaç övgüyü ekleyeceğiz. Olivier'lerin, Chaslon'ların, Comte'ların onurlu eşitliği. Aslında Madame Roy sanatının gizemlerine sahip. Yaptığından emin bir sihirbaz olarak az konuşuyor ama harika bir biçimde hareket ediyor. Bazen sanatçının zayıflığını gizlemeye yarayan emir sözüyle seyircilerin gözlerini bağlamıyor. Madame Roy onları çok güzel ve çok iyi yapılan oyunlarla şaşırtmakla yetiniyor, anaların şefkatine acımasaydı salonda bulunan çocukları bir kereden çok şaşırtmaya koşardı. En azından bunu diyor ve biz buna inanmak zotundayız, zira o, saflığı yerin dibine geçirecek bir kadın.

Sonuçta aşağıda duyuracağımız dörtlükler şahane etkisi olan renkli dizelerle görünecek

Nice teşekkürlerle bildiriyoruz
Bu akşam gün batımında
Buraya gelmiş olanlara oynayacak oyununu:
Gönüllerin kraliçeleri, gelin alın yerlerinizi.

Kadınlarımızdan hiçbiri kesinlikle böylesine zorlayıcı bir daveti kaçıracak değiller. Gözbağcılık süresi çabuk geçiyor, davetlilere yararlanacakları tek bir akşam kalıyor[73]

Bir de İzmir Türk topluluğundan söz edelim; Türk seçkinleri daha XVIII. Yüzyıl'da Molière'in komedilerini tanıma fırsatını bulur; bu, azınlıklar tarafından düzenlenen ve canlandırıcılar tarafından yabancı dillerde sunulan ve İzmir'e turneye gelen ve İstanbul'an dönüşlerinde İzmir'de konaklayan profesyonel Fransız, İtalyan trupların oynadıkları oyunlar sayesinde olmuştur.

Türk görsel sanatları arasında Karagöz yabancı ülkelerde daha XIX. Yüzyıl'ın başından beri biliniyor gibi; bu sanı Fransızca yazılmış belgeler için geçerli olabilir. M. Michaud

[73] Le Courrier de Smyrne, samedi 22 Nov. 1828, n.40, p.4; Bkz. Journaux, film n.M-10, (I.F.E.A.I.)

et M. Poujoulat'nın Le Voyage en Orient' (Doğu Gezisi)ında Karagöz hayali oyunundan söz edilmektedir. Bilindiği gibi Karagöz'ün Türk düğünlerinde apayrı bir yeri vardı. İzmir Müselleminin oğlunun düğünü sırasında oynatılan bu eğlenceli oyunun adı geçen yapıtta nasıl anlatıldığına bir bakalım:

"Havai fişeklerden sonra Osman Bey'in konutuna girdik, orada hâlâ köçekler vardı, Türkler onlardan hiç bıkmazlar. Erkek dansçılardan sonra sıra Karagöz oyununa geldi; ben bu sahne oyununu ilk kez görüyordum; karagöz bir kukla kimlikten başka bir şey değildi ve şeffaf bir perdenin arkasında çin gölge oyunlarındaki gölgeler gibi görünüyordu: bize sunulan oyuna göre değerlendirme yapacak olursak Müslümanların kuklası artık Aristoteles'in kurallarından ancak edep ve iffet kurallarını koruyor. İlk perdede bir evlilik söz konusu, ikincisinde ya da üçüncüsünde derviş olma süreci: Karagöz güldürülerinde ancak en kaba saba tutkuları görürsünüz ve kişiler orada doğal halleriyle (in naturalibus) görünürler. Bu gösteride daha ciddi bir şey varsa o da Türk seyircilerin memnuniyetleriydi; onlar her sahnede 'bir daha' diye coşkuyla bağırırlardı, onların memnuniyetlerinin ardından yenisi, karagözün Rumlar ya da Hıristiyanlarla alay etmesi gelir; Türklerin ancak nefret ettikleri için güldüklerini fark ettiğimi sandım; onları güldürebilecek güçte olmak için onların nefretlerinin konusu olmak gerekir; bu noktada kendilerini güldürmek için birçok durum yaratan bizim iyi kalpli Parislilerimizden oldukça farklılar. Türkiye'de gördüğüm tiyatro oyunlarının patavatsızlığı Avrupa'dan gelen her yabancıyı isyan ettirmek için gayet iyi yapılıyor, ama bu rezalet Türklerde bizde olabilecek tüm sonuçlara sahip değil; zira Türk yasaları yozlaşmanın sahne alanının ötesine geçmesini hiç dert etmezler. Türklerde açık saçık bir tablodan doğabilecek bir girişime kendini kaptırmak kesin değil. Karagözün, seyirciye verdiği o büyük doyum karşısında kendine hak bildiği şaklabanlıkların azıcığına bile insan kapılsa tiyatro çıkışında insan kopuk bir kelleye sahip olma tehlikesine koşabilir[74] "

Tanzimat Fermanı'nın duyurusuyla (1839) birlikte opera ile ilişkiler sıklaşır. Aynı şekilde, Hıristiyan ve Musevi azınlıkların, özellikle de kendilerine 'Tatlı su Lövantenleri' adı verilen Lövantenlerin tiyatro ve müzik etkinlikleri Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun duyurusundan sonra gelişir.

1841 yılında İzmirliler için yerli tiyatro dönemi başlar. Bu, Avrupa tiyatroları ayarında olan Theatron Smyrnos adında bir tiyatronun kuruluşuyla birlikte başlar, anılan tiyatro 1922 yılına kadar hizmet verir.

1842 yılında Alexis de Valon şu notu düşer. İtalyan Tiyatrosu'nda,

"Oldukça rağbet gören bir İtalyan trupu haftada üç kez Rossini'nin başyapıtlarını sunuyor[75] "

[74] M.MICHAUD et M.POUJOULAT, A.G.Y., s.26-27

[75] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.357

1843 yılında Gérard de Nerval İtalyan Operası'nda sunulan bir Donizetti operasını görmeye gider:

"İtalyan Tiyatrosu'nda Donizetti'nin bir operasını dinledikten sonra gemimize dönüdük[76]

1849 - 50 Yılları

"İzmir'in küçük bir tiyatrosu var, burada güldürüler hatta İtalyan operaları oynanıyor ve kulağı, gözü, ruhu pek de rahatsız etmeyen şarkılar söyleniyor[77] "

Görüldüğü gibi, İtalyan tiyatrosu uzun süredir İzmir'de zirve yapmaktadır, İtalyan topluluğu da sanatsal etkinliklerde giderek daha etkindir.

1854 yılında İzmir'e ünlü İngiliz trupları gelmeyi sürdürürler, İzmir Tiyatrosu (Théâtre de Smyrne)'nda günlerce kalabalıkların katıldığı oyunlar sergilerler:

GÖRÜNTÜ	Duyurular:
(Canlı bir adamın yanılsamalı olarak kafasının kesilmesi)	İzmir Tiyatrosu Cumartesi, 21 Eylül, akşam saat tam 8 ½'da Hanovre ve Londra'dan Fizikçi ve uyurgezerlik uzmanı M. Louis Bergheer'in üçüncü ve sondan önceki kombine gösterimi gerçekleşecektir. Bu gösterim dört bölüme ayrılacaktır. Bu gösterinin sonunda, Bergheer ilk kez canlı bir adamın yanılsamalı olarak kafasının kesilmesini gösterecek ve bu olağanüstü gösterimin sonunda durumu açıklayacaktır. Ücretler öncekilerin aynı olacaktır[78]

"Çeşitli olaylar...

- Birkaç gün önce kentimize gerçekten liyakatli üç genç geldi: MM.Chappman ve Bergheer, bize birkaç kombine gösteri sunmak geçmiş kafalarından. Kendilerinden önce kente gelen ünleri burada yerini buldu ve bu bayların Çarşamba ve Perşembe günkü ilk akşamlarına katılan kalabalık halk onların yetenek, güldürü ve hokkabazlık oyunlarında ortaya koydukları ender yeteneğe hayran kalabildiler. Halkı en çok şaşırtan da Madame Bergheer oldu, kendisi gözleri bantlı halde ve hiçbir hipnotizma yardımı olmaksızın paraların cinslerini ve tarihlerini, saatin kaç olduğunu

[76] NERVAL, Gérard de, A.G.Y., s.511.
[77] VIMERCATI, César, A.G.Y., s.8.
[78] L'Impartial, Journal de Smyrne, politique, commercial et littéraire, vendredi 26 septembre 1854, n.605; Bkz. Journaux, film n.M-11, L'(I.F.E.A.I.).

ve kocasının seyircilerden aldığı saatlerin biçimini, vb. biliyordu. Cuma akşamı programı önceki ikisinden çok daha ilginç olup kalabalık bir halkı çekecektir, bundan eminiz[79] "

1862-64 yıllarında Cammarano tiyatro salonu iki trupun hizmetindedir: İtalyan tiyatro topluluğu ve Ermeni Vaspuragân topluluğu. İkincisi bu dönemde Ermenice, Fransızca ve Rumca oyunlar sergiler, bu toplulukta daha sonra İstanbul Gedikpaşa Tiyatrosun'nu kuracak olan Güllü Agop (Agop Vertovyan) da oynar.

1863 Yılında Güllü Agop İstanbul'a gider; buna karşılık oradan gelip Vaspuragân'a katılanlar olur, Vaspuragân Mayıs 1863'e kadar 45 oyun sergiler. Oyunları oynanan yazarlar arasında Molière'i, A.Dumas'yı, Metastasio'yu, Victor Hugo'yu, vb. sayabiliriz. Türkçe oynanan oyunlar arasında da 'Kocasını Aldatan Karı' (Trompeuse)'yı, 'Hocanın Telaşı' (l'empressement du Maître)'nı, vb. sayabiliriz.

1866 Yılında da Kentteki Avrupalıların okullarında okul şenliklerinin düzenlendiği görülür, bu şenliklerde öğrenciler yetenekli bir biçimde komediler oynarlar. Örneğin 'Propaganda Koleji Öğrencileri' Antik Dönem'den bir trajediyi: le martyre d'Agapit (Agapit Şehidi)'yi oynarlar, bu şehit hem sahnededir, hem de bıktıran bir satıcının bunalttığı seyirciler arasındadır En ilginçlerinden biri olan bu dram oynanır, genç oyuncularından biri olan L. Pagy rolünü zevkle ve akıllıca oynar[*]

Karnaval dönemi akşamlarında Kente yabancılar gelirdi; bunlar hemen Bornova'ya, köyün kentsoyluları tarafından davet edilirlerdi, orada yüksek düzey komedide ilk sıradan olan yeteneklerini sahnelerlerdi:

"İç haberler...

27 Ocak (1866) tarihli l'Impartial de Smyrne'den okuyoruz: Karnaval akşamları iki haftadan beri başlamış bulunuyor (...) Daha birkaç gün önce kentimizdeki üç yabancı genç Bornova'ya davet edilmiş bulunuyorlar, bu büyüleyici köyün aristokrasisi doya doya eğlenecek ve özellikle sahnede yüksek düzeyde komedinin yeteneklerini ortaya koyacaktır[80]

1866-1870 yıllarında kentte Kivoto adıyla yeni bir tiyatro salonu kurulur.

1872 yılında kentin en nitelikli topluluğuna gösterilerin sunulduğu yerlerden biri Capitane Picolo (Kaptan Picolo) adındaki kafe-konserdir:

"Birçok kahvehanenin deniz kıyısınca uzanan denize çakılmış kazıklar üzerinde inşa edilmiş alanları var. Bu kahvehanelerin en ünlüsü Capitane Picolo (Kaptan

[79] L'Impartial, Journal de Smyrne, vendredi 26 septembre 1854, n.605; Bkz. Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)
* La Turquie, du 3 août 1866, n.153, Conf. Yb. Gazeteler, C-11, à (I.A.K.)
[80] La Turquie, du 2 févr. 1866, n.2, Constantinople; Bkz. Yb. Gazeteler, C-1, n.1, (I.A.K.)

Piccolo)'nunki, burada komediler oynanıyor. Yörenin en güzel sosyetesi buraya temiz hava almaya ve sessizliğin serinliğinden yararlanmaya geliyor[81]

XIX. Yüzyıl'ın 60'lı yıllarında Türkçe olarak oyunlar sergilenmeye başlandığını söylemiştik. Aşağıdaki duyuruya göre aklımıza şu geliyor. İzmir kenti, Türkçe oynanan bir oyunun olağanüstü sergilenişi konusunda İstanbuldan önde geliyor olmalıydı.

"Günlükler...

OLAĞANÜSTÜ GÖSTERİ.

Okuyucularımıza temsili anımsatıyoruz: bu akşam Verdi Tiyatrosu'nda Türkçe olarak verilecek, olağanüstü oyuna, gelecek Salı Tiflis'e gitmek üzere bizden ayrılacak olan Mlle Caracache da katılacak; kendisi, dediğimiz gibi, kısa süre önce Tiflis'te çok iyi koşullarda görev üslendi. Osman ve Haydar Efendilerin Pembé-Kiz'i oynanacak. Bu yapıtın özgünlüğü ve Mlle Caracache'ın yeteneği Verdi Tiyatrosu'na sevimli Ermeni sanatçısının vedalarını, çok iyi karşılandığını bildiği alkışlarla kutlama arzusundaki çok kalabalık bir halkı kuşkusuz çekecektir[82] "

Zira Ermeni M. Vaspuragan trupu daha önce de (1863-64 yıllarında) Türkçe, Ermenice ve Fransızca oyunlar sergilemişti.

1876 tarihli Kanun-i Esasiye (Anayasa) Duyurusu'nun Osmanlı İmparatorluğu topraklarında oturan azınlıklara büyük özgürlükler verdiğini anımsatalım. Çok daha özgür olan bu İklim bu tarihten itibaren, kuşkusuz, azınlıkların toplumsal, ekinsel ve sanatsal yaşamında etkisini gösterdi. Özellikle İzmir ve İstanbulda oturanlar bu İklimden (Ortam) büyük yarar sağladılar. Yüzyılın 80'li yılları sanatsal alanda çok verimli olur.

Rıhtım

[81] EUDEL, Paul, A.G.Y., s.303.
[82] Phare du Bosphore, Journal quotidien paraissant à Constantinople, samedi 18 déc. 1866, n.296; Bkz. Gazeteler, G: 619, C-1, (B.U.K.).

Smyrne. Café Alambra sur les quais.

Kafe Elhamra (Alambra), Rıhtım

1886 yılı yazı M. Micci-Labruna yönetimindeki İtalyan Operası'nın gösterileriyle tanışır

1887 yılında özellikle Ermeni oyuncular tarafından art arda Fransız müzikal komedileri sahneye konur.

Elhamra Tiyatrosu (L'Alhamra)'nda Ermeni oyuncular Türkçe çevirisiyle oyunlar sahneye koyarlar, bu oyunların afişleri Türkçe ve Fransızca yazılıdır. Nouveau Théâtre d'Istanbul (Yeni İstanbul Tiyatrosu)'un Fransız trupundan olan birkaç oyuncu Elhamra'da çok sayıda oyun sunarlar, bu oyunlardan birkaçı Türkçe olarak sergilenmiştir:

> *"Günlükler.*
>
> *İZMİR'DE TİYATRO İzmir Elhamra'da oynayan, Pera'dan hüzünlü anıları olan Yeni Tiyatro'nun eski Fransız trupunun kalıntıları gösterilerini bitirdiler.*
>
> *Mösyö Benglian ile yaptıkları bir anlaşmadan sonra bu emprezaryo Türkçe olarak kırk kadar operet ve vodvillerden oluşan bir dizi gösteriyi sunmayı üslendi*[83]

3-4 Haziran 1887'de Ermeni Operet trupu -oyuncularının Ermeni olmaları nedeniyle bu adla anılıyordu; aslında bu, Türk/ Osmanlı trupuydu- Elhamra'da Türkçe olarak Madame Angot'yu ve daha da Türkçesiyle Pembe Kız (Pembe Kız)'i oynar. Program

[83] Phare du Bosphore, samedi 21 mai 1887

Türkçe-Fransızca olarak duyurulur. Mlle Karakache (Bayan Karakaş) yine Elhamra'da la belle captive (güzel esire)'i oynar:

"Kötü bezenmiş ve kötü boyanmış olan Elhamra'da Ermeni sanatçılar topluluğu Türkçeye çevrilmiş olan Madame Angot'yu oynuyordu. Bu oyuın tuhaftı. Locock-'un nakaratları Mme Barras'nın duygularını ve esin verenlerin ruh halini çok iyi anlamış görünmeyen ve banketler üzerinde çok sayıda sıra oluşturan feslileri yerlerinden sıçratıyordu. Ekzotizmden arınmış bu operetten sonra daha çok Türk niteliğinde bir oyun sergilendi: adı Pembe Kiz (la jeune fille rose)dı; kötü bir korsanın, belalı bir Musevinin, irikıyım bir paşanın ve bir içoğlanın söz konusu olduğunu zar zor anladım. Tutsak genç kız korsan tarafından kaçırılmış, bir Museviye satılmış, tekrar paşaya satılmıştır. Sonunda içoğlan kızla birlikte masal diyarlarına doğru kaçar. Tutsak güzel trupun yıldızı tarafından oynanmıştı; bu, programda adı Türkçe ve Fransıca duyurulan Kara- Kach'tı, yani "güzel kaşları olan"dı. Mlle Karakach adına lâyıktı; dahası, broşlu ceketinin altında ince gömleği, kırmızı ipek şalvarı ile uzayıp giden, esnek ve okşayıcı duruşları vardı. Anımsadım, bakır pullarının çıkardığı tıkırtılar saatlerce onun sevilesi hareketlerini izliyordu[84]

Her yıl Haziran ayının başı İzmir'de Tiyatro Haftası'dır. Bizler Othello, Ruy Blas, La Traviata, Le Barbier de Seville, Faust, vb. başyapıtların İzmir tiyatrolarında oynandığını gazete duyurularından öğreniyoruz:

Lirik Ermeni trupu M. Benglian'ın Pansiyonerleri (les pensionnaires de M.Benglian) Elhamra'da M.Benglian yönetiminde La Fille de Mme Angot(Bayan Mangot'nun Kızı)'yu, Leblebidji (Leblebici)'yi, Le Grand Mongol (Koca Moğol)'u oynarlar:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

Öte yandan Ermeni Trupu Perşembe günü Elhamra'da kolları sıvadı ve çok büyük bir başarı gösterdi. Mösyö Benglian'ın sanatçıları ilk kez çok ünlü bir komedyeni Mösyö Matteossian'ı aralarına aldılar. Bu akşam (4 Haziran) La Fille de Mme Angot'yu ve hemen ardından Le blebidji'yi oynayacaklar; ayrıca başarısı baş döndürücü olan operet Le GranMongol'ü de çalışıyorlar[85]

Lirik İtalyan trupu aynı salonda Ruy Blas'yı oynar:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

İtalyan Lirik Trupu bu hafta ilk kez Ruy Blas'yı alkışlarını sanatçılara esirgemeyen çok büyük bir katılımcı karşısında oynadı[86]

Lirik Ermeni trupu Elhamra'da ilk üç gösterisini (Komediler ve operetler) sunmuş, 11 Haziran 1887 akşamı da Orphée aux Enfers (Orpheus cehennemde)'i oynayacaktır, 16 Haziran Perşembe günü de büyük olasılıkla Le Grand Mongol'u oynayacak:

[84] DESCHAMPS, Gaston, A.G.Y., s.127
[85] PHARE DU BOSPHORE, lundi 6 juin 1887, n.127; Bkz. Gazeteler, G: 619, C-1, (B.U.K.)
[86] A.Y.

"TAŞRADA TİYATRO

11 tarihli L'Impartial de Smyrne'den okuyoruz: tiyatro haftası sürpriz bir biçimde farklı türlerle zenginleşti, bu doğru.

Mösyö Benglian'ın pansiyonerleri Elhamra Tiyatrosu'nda her akşam biraz daha artan kalabalığı kendinden geçirmeye devam ediyor. Şu da var, bu emprezaryo halkın takdirini kazanmak için hiçbir şeyi ihmal etmiyor, sanatçıları da gerçekten dikkate değer bir biçimde kendisine eşlik ediyorlar.

Bir hafta içinde üç temsil verdikten sonra Ermeni trupu bu akşam Orphée aux Enfers'i Perşembe akşamı da olası ki Le Grand Mongol'ü oynayacak[87] *"*

Yine Lirik Ermeni trupu aynı yerde 21 Haziran'da Le Grand Mongol'u oynamıştır:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

İzmir'den yazıldığına göre Osmanlı trupu orada (İzmir'de) çiçek gibi açıyor. Mösyö Benglian Le Grand Mongol'i yenice sahneye koymuş, gösterilere katılan insanlar bu oyunun yorumlanış biçiminden çok memnun kalmışlar.

Konfeksiyonu büyük masraflara yol açan kostümler ve dekorlar çok övülüyor. Le Grand Mongol Elhamra'da yaz sezonunun büyük başarısı olacaktır[88]

Çok verimli geçen Tiyatro Haftası'ndan söz eden gazete duyuruları M. Benglian'ın pansiyonerleri (les pensionnaires de M. Benglian)'nin başyapıtların gösterileri sayesinde her geçen gün büyük bir halk kitlesinin daha güçlü bir alkışını toplamaya devam ettiklerini belirtiyorlardı.

Tiyatro haftası boyunca süren tiyatro etkinliklerinin yoğunluğu kentin iyi bir tiyatro salonunun yokluğunun acısını çektiğini gösterir.

İşte size M. Benglian'ın trupunun 21 Haziran 1887 günü Elhamra'da oynadığı Le Grand Mongol oyunundan sonra yarattığı etki:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

Elhamra Tiyatrosu'nun Ermeni topluluğu ise geçen Salı büyük bir başarı gösterdi. Le Grand Mongol (Koca Moğol) oyunu tiyatroya çok sayıda kalabalığı çekti. Oyun Benglian trupu tarafından şahane oynandı. Mlle Caracach İrma rolüyle sanatçılığını gösterdi, Parisli bir yıldızın tüm canlılığı ve fantezisiyle İrma'yı yüceltti[89]

Tiyatro Haftası boyunca tiyatro salonlarının hissedilen fiziksel ve sayısal yetersizliğini ortaya koyan duyuruya bir bakalım:

[87] A.Y., (lundi 13 juin 1887, n.133)
[88] A.Y., s. (samedi 18 juin 1887)
[89] A.Y., s. (mardi 28 juin 1887)

"TİYATROLAR VE KONSERLER

Bir İzmir gazetesinde okuyoruz:

"Ünlü emprezaryo Mösyö Micci-Labruna'nın maestro Verdi'nin yeni operası Othello'yu İstanbul dâhil olmak üzere tüm Doğu kentlerinde gösterim hakkını yenice aldığı bildiriliyor.

Mösyö Labruna ayrıca ilk gösterimlerinde İzmir'e öncelik vereceğini belirtmişti.

Bundan göğsümüz kabardı kabarmasına ama hangi sahnede?" [90]

Haziran ve temmuz aylarında Konkord Tiyatrosu (Théâtre de la Concordia) 'nda İzmir İtalyan Opera Trupu oyun sergilemektedir: 3-4 Haziran,

"Hıristiyan aristokrasisinin uğradığı Concordia (Karşıyaka) tiyatro salonunda Le Maître De forges sunumdaydı[91] "

"TİYATROLAR VE KONSERLER

(...) İmparatorluğun ikinci kenti İzmir Mösyö Lassalle'ı L'A s de trèfle ve Le Ma î tre de Forges'da ve Mme Denise Gelly-Lassalle'ı L i l i'de göreceğinin 'mutlu' işaretini aldıktan sonra -bu kente ait belli tarihlerde bir Tiyatro gazetesinde yayınlanmış olan kimi haberlerine inanacak olursak- bir İtalyan Operası'na ve bir Türk trupuna da sahip oluyor[92]

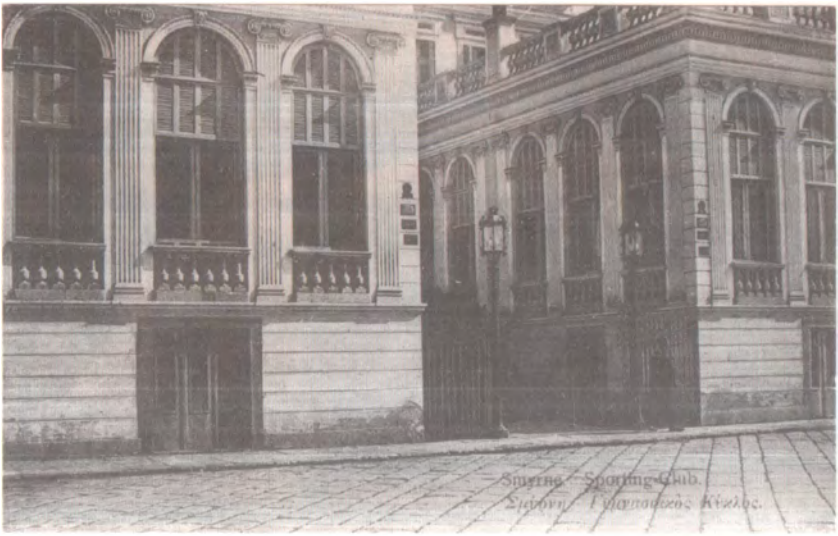
6 Haziran 1887 tarihli Pharedu Bosphore adlı gazetede dolaylı bir duyuru vardır. Ünlü İtalyan emprezaryosu M. Hicci-Labruna yönetimindeki İtalyan Opera Trupu fazladan Maistro Verdi'nin yeni operası Othello'yu Doğu'nun tüm tiyatro salonlarında oynama hakkını elde etmiştir, M. Labruno da ilk gösteriler için İzmir'e öncelik vermiştir. Trup Concordia'da önce Les Huguenots'yu, sonra da L'Africaine (Afrikalı Kız)'i oynayacaktır:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

Micci Labruna Opera topluluğu bu ayın 13'ünde gösterilerine başlayacağı İzmir'e gelmek üzere Selanik'ten ayrıldı. Topluluk yirmisi bale dansçısı olmak üzere kırk altı kişiden oluşuyor ve Mayerbeer'in Les Huguenots'suyla gösterilerine başlayacak. Daha sonra L'Africaine'i, Don Juan'ı, Robert Le Diab le'i, Carment Mignon'u, vb. sunacak. Mösyö Labruna bir de Verdi'nin son operası 0thello'nun sözünü veriyor[93]

Rıhtımlar Tiyatrosu (Théâtre des Quais)'nda İzmir İtalyan Lirik Trupu üç hafta boyunca La Traviata, Le Barbier de Seville, Ruy-Blas, vb. büyük yapıtları sergileyecektir:

[90] A.Y., s. (lundi 6 juin 1887, n.127)
[91] DESCHAMPS, Gaston, A:G:Y., s.126.
[92] PHARE DU BOSPHORE, jeudi, 16 juin 1887; Conf. Gazeteler, G:619, C-1, (B.U.K.)
[93] A.Y., s. (mercredi, 6 juillet 1887)

İzmir Tiy.

Gala gecesi (12 Mayıs 1910), Kibelis Adriy.

Gala gecesinden bir sahne

ahne

İzmir Tiyatrosu

"11 Tarihli L'Impartial de Smyrne'de okuyoruz:

Rıhtım Tiyatrosu'nda sahne alan İtalyan Lirik Topluluğu hakkında da aynı şeyleri söyleyemememenin derin üzüntüsünü duyuyoruz.

Bu topluluk İzmir'de üç haftadan beri ancak La T raviata, La Travatatore, Le Barbier de Seville ve Ruy-Blas'ı sundu

Bu repertuvar çok zengin olmadığı gibi sanatseverlerimiz de aceleci değiller.

Ama Çarşamba günü halk sabrının taşma noktasında olduğunu gösterdi; İzmir'de en çok sevilen başyapıt Faust, Mephistopheles rolünün sözcüğün tam anlamıyla ne sanatçı ne oyuncu, ne de şarkıcı olan biri tarafından oynanarak gerçekleştirilmesi nedeniyle yöneticinin kendi adına halkın hoşgörüsünü dilemesine karşın acımasızca ıslıklandı.

Haşin bir biçimde yerlerini almış olan müşterilerle böylesine alay edilmesine izin verilemez; M. Serantoni'nin bundan böyle çıkarlarını daha iyi gözetmeyi bileceğine inanmak istiyoruz. Aksi durumda en çok yara alacak olan kendisi olacaktır[94] "

Haziran ayı sonunda Lirik İtalyan Trupu Napoli di Carnavale aynı tiyatro salonunda gösteriler sunacak, büyük başarı gösterecektir:

"TİYATROLAR VE KONSERLER

İzmir haberlerinden Napoli di Carnavale'nin Rıhtım Tiyatrosu'nda büyük bir başarı gösterdiğini öğreniyoruz. İtalyan topluluğu giderek daha iyi kaynaşıyor. Biraz daha iyi niyet ve çalışmayla rollerinin mükemmel bir biçimde bilincinde olan sanatçılara kolaylıkla sahip olabilecektir. Toplulukta Bayan Botarelli gibi değerli bir sanatçı ve sesi dört dörtlük ve cana yakın olan tenor Candio Elias vardır. Kısacası, halk hiç saygısızlık etmeden Rıhtım Tiyatrosu topluluğundan memnun kalabilir, öyle ki ilk nabız yoklamalarından itibaren topluluk sahne döşemelerinde her gün biraz daha yer kazanmaktadır[95] "

Yine aynı tiyatro salonunda 15 Temmuz günü bir ilüzyon seansı sunulacaktır:

"Günlükler

İZMİR HABERLERİ

Çarşamba günü, yani dün, Rıhtım Tiyatrosu (Théâtre des Quais)'nda Pera'da iyi tanınan gözbağcılar ve ispirtizma karşıtları Mösyö / Madam Thorn ve Darwin tarafından harika bir oturum gerçekleştirdi[96] "

Bizim buraya kadar 1887 yılının tiyatro etkinliklerine geniş bir yer ayırmış olmamız özellikle bu tür etkinliklerde XIX. Yüzyıl'ın son çeyreğinin ne denli zengin olduğunu göstermek içindi.

[94] A.Y., s. (lundi 13 juin 1887, n.133)
[95] A.Y., s. (mardi 28 juin 1887)
[96] A.Y., s. (samedi 16 juillet 1887, n.162)

Sonuçta, 1887 yılının, özellikle de son çeyreğinin şu özellikleriyle tanımlanabilir olduğu sonucunu çıkarıyoruz:

- Tiyatro gösterileri Fransızca, Ermenice, İtalyanca, İngilizce, Rumca ve Türkçe olarak sunulmuştur,

Yabancı ve yerli sanat topluluklarınca sayısız gösteriler sunulmuştur: Fransız, Ermeni/ Osmanlı (Türk), İtalyan trupları, vb.

- Tiyatro gösterileri özellikle şu tiyatro salonlarında sunulmuştur: L'Alhamra, La Concordia, Le Théâtre des Quais, Le Sporting Club, Le Casino Grec, Le Jardin d'Eden, vb.

- M.Benglian Topluluğu'nun İzmirlilerin sanat zevklerinin gelişmesinde büyük hizmeti olmuştur, onların zevklerini doya doya tatmalarını sağlamıştır (yalnızca iki aylık bir sezon için kırk gösteriyi (operetler, vodviller, hem de Türkçe!) sunmayı üslenmiştir,

- Gösteri proğramları biri Türkçe olmak üzere iki dilde duyurulmaktaydı (afişler); bu durum da Türklerin o sıralar tiyatro etkinliklerine karşı ne derece ilgili olduklarını gösteriyor,

Yerlisiyle, yabancısıyla toplulukların sanatçıları nitelikli ve çok ünlüydüler, bu da İzmirlilerin sanat zevklerinin ne derecede tülbentten geçtiğini gösteriyor,

- Gösteriler büyük yazarların başyapılarından oluşuyordu: Carmen, Don-Juan, Le Barbier de Seville, Othello, Orphée aux Enfers, Ruy-Blas, vb.

- Tiyatro Haftası "verimli" niteliğini koruyordu,

- Tiyatro etkinliklerinin çok zengin olmasına karşın, kent tiyatro salonlarının sayıca ve nitelikçe yetersiz olmasının acısını çekiyordu,

- Kent yerel basında, İstanbul basınında ses getiriyordu; Journal de Smyrne, Phare du Bosphore, vb. Fransızca yayınlanan gazeteler aracılığıyla da yurtdışında...

İzninizle biraz da Benglian Trupu'ndan söz edelim. Bu Türk Operet Trupu İstanbul'a,

> *"İzmir'den (döner), orada iki hafta (Haziran-Temmuz 1857) geçirmiştir.*
>
> *Bu topluluk on beş güne kadar kolları sıvayacak ve bize (biz İstanbullulara) en çok tutulan Türk operetlerini ve henüz Pera'da Türkçe olarak sunulmamış olan Le Grand Mongol (Büyük Moğol)' u dinletecek*[97] "

Aynı trup 9 Eylül 1887 günü Verdi Tiyatrosu'nda,

> *Bu ölümsüz oyundan küçük bir tekrar, her yerde ve tüm dillerde tekrar tekrar oynanmış olan ve sanata aç olan İtalyan uygarlığının Sudanlıların hatta Habeşlerin içlerine kadar sokacağı Mme Angot'nun kızı*[98] "

---

[97] A.Y., s. (samedi 30 juillet 1887)
[98] A.Y., s. (vendredi 9 sept.1887)

Buradan görüyoruz ki, İzmirliler ve İstanbullular XX. Yüzyıl'ın son çeyreğinde İtalyan sanatına, özellikle de İtalyan tiyatrosu ve müziğine karşı tutkuluymuşlar.

Yukarıdaki duyurunun kalan kısmında rollerin Mme Siranouche (Mlle Longe), Koharik (Clairette), M. Benglian (Larivaudière), M. Guérighan (Pomponnet), M. Koujoumdji (Ange Pitou), tarafından oynandıkları ve Orkestra'nın yetenekli M. Romano'nun yönetiminde olduğu belirtiliyor.

Phare du Bosphore adlı gazetenin daha ileri tarihlerdeki duyurularında M. Benglian trupunun Belle Hélène (Güzel Helen)'i Verdi'de, aslında Türk olan operetleri; La fille de Mme Angot'yu Kadıköy'de, Giroflé-Girofla'yı Verdi'de, La Belle Hélène'i Üsküdar'da, Orphée aux Enfers'i Üsküdar'da ve Kadıköy'de, Pembe-Kiz'ı Üsküdar ve Péra'da, Les Brigands'ı Kadıköy'de, vb. oynadığı/ oynayacağı doğrulanıyor.

Bu duyurulardan bu oyunların daha önceden İzmir'de oynandığı sonucuna varıyoruz.

Tiyatro etkinliklerinin İzmir'de daha nice yıllar boyunca giderek daha güçlü ve kesintisiz süreceğine işaret etmek için şu duyuruya da bir göz atalım:

1890 Yılı

"*Yerel günlükler:*

Sayın Doktor A. Crices'in yönettiği İtalyan Şirketi (La Società Italiana) Pazar günü sabah saat onda kendi lokâlinde (eski Rum gazinosu) özlenen Aoste dükünü, Savoie'lı Amédée'nin başoyuncusu, saygılar sunmak üzere bir anma toplantısı yapacaktır[99]

1894 yılında Sporting Club dönemin en önemli tiyatro salonlarından biri olur.

1895-1899 yılları da özellikle Ermenice sunulan gösterimler bakımından çok zengindir. Bu dönemin tiyatro yaşamı her zaman olduğu gibi Hıristiyan toluluğuna ve Kentte oturan yabancılara yönelikti, zira yaşam düzeyi bunu onlara daha iyi sağlıyordu.

Sonuç olarak, XIX. Yüzyıl boyunca, yetersiz olsalar da Kentteki birçok tiyatro salonunda çok sayıda gösterimler sunulmuştur. Adları geçen salonların dışında (daha sonraları Pathé sinemasına dönüşen) Exaristeron tiyatrosunu, Olympia'yı, Neo Skene (Nouvelle Scène: Yeni Sahne)'yi, Théâtre des Quais gibi kendisi de yazlık bir tiyatro salonu olan Jardin d'Eden'(Cennet Bahçesi)i sayabiliriz; bunlara bir de Monaco, Palais de Cristal, vb. Kabareler'i ekleyebiliriz.

İzmir'i bir ekin kenti, sanat kenti yapan şey, her şeyden önce onun tiyatro yaşamıydı. Bir toplumun ekinsel evrimi en iyi bir biçimde Sanat'ı yaşamasında, Sanata karşı duyduğu ilgide yansımıyor mu? Kent bu yolda nice ilerledi acaba?

[99] L'Impartial, (49'ème année), Smyrne, mercredi, 5 févr, 1890, n.3842; Bkz. Journaux, film n.M-11, L'(I.F.E.A.I.)

c- Yazın

XVII. Yüzyıl'da İzmir Ticari, dinî etkinliklerin dışında Avrupa'da Fransızca metinlerde pek yankı uyandırmış görünmüyor; ancak İzmirlilerin toplumsal ve ekinsel durumunun sırasıyla Fransız yazını, İtalyan yazını ve İngiliz yazını olmak üzere Avrupa'nın öteki ülkelerinin yazınlarının önemli yapıtlarında çokça işlendiğini görüyoruz.

Marquis de Nointel'in (1673) bildirdiğine göre kentte uzun süredir Livorno'dan gelme bir matbaacı bulunuyordu ve bu matbaacı henüz Avrupa'da pek bilinmeyen bir dil olan İbranice dilinde birçok kitap basmıştı. Yabancı gezginler de bu kitaplardan çok ucuza elde ediyorlardı. En azından bu durum kente 'kültür kenti' imgesini kazandırabiliyordu. Keşke bu matbaada hangi kitapların basıldığını bilseydik ve onları toplayabilseydik!

Farklı ekinlerin kesişme noktasında bulunan kent eski ve çağdaş uygarlıkların tanınmasında, onların çözümlenmesinde ve birleştirilmesinde önemli bir rol oynamış olmalı! Bu bakımdan biz bu matbaacının çalışmalarını takdire değer buluyoruz.

Kentin 18. Yüzyıl'da Fransız yazınında edinmiş olduğu imgeye gelince, kentin Doğu'yu konu edinen Fransızca gezi anılarında bolca anlatılmasına karşın diğer Fransızca yazın metinlerinde imgesi pek belirsiz durumdadır; yine de şu iki metinde kent imge olarak yer alıyor. Birincisi Chamfort'un Le Marchand de Smyrne'i*, ikincisi Goldoni'ni 1759 yılında yayınlanmış olan L'Impresario de Smyrne adlı yapıtıdır; bu ikinci yapıt şöyle özetlenebilir: İzmirli zengin bir tüccar Venedik'e gider, orada Türkiye'ye gelmeye hazır durumda bir güldürü trupu arar. 'İzmir' bu yapıtta bir Doğulu'nun, bir Türk'ün varlığını kanıtlama işlevi görür. Bizce yapıtın özgünlüğü yazarının düşüncesinde yatar, bu düşünceye göre 'Kent dram sahnesinde görünmek arzusundadır, Eski Dönem'in dehalarının (trajedi, dram, vb.) nice yapıtlarını kentliye sunmuş olan o eski tiyatrosuna yeniden kavuşmak arzusundadır. Bu yapıt aynı zamanda o Eski Dönem'deki görkemine susamış olan kentin buradaki Avrupalı toplulukların sürükleyici gücü sayesinde bu görkeminden tümüyle soyutlanmadığı düşüncesini de uyandırıyordu; yani kent Avrupa'daki belli başlı ekin kentleriyle aşık atarcasına uygarlaşma yolunda açınım kazanma çabalarını gösteriyordu.

Montesquieu' nün İran Mektupları (Lettres persanes) adlı yapıtındaki Usbec'in Rica'ya yazdığı 1711 tarihli yirmi kadar mektupta kentin adından pek söz edilmemekle birlikte 'İzmir' adı yazarda bir yer adı olmanın ötesinde bir 'nağme'dir adeta; yazar sanki okuyucuyu her şeyden müziğiyle ayırt edilen Doğunun bu kentini görmeye çağırıyordu!..

1719 tarihli Journal des Savants dergisi kentin imgesinin birkaç çizgisini veriyordu, bu da gösteriyor ki kent 18. Yüzyıl'ın başlarında Avrupalı bilginlerin ve düşünürlerin zihinlerine işliyordu.

* Bkz. P.Martino, L'Orient dans la Littérature française aux XVII'ème et XVIII'ème siècle, Genève, Slathine, reprints 1970

İzmir'in XVIII. Yüzyıl boyunca görsel sanatlar alanıyla sınırlı görünen yazınsal yaşamı 19.Yüzyıl'ın başlarında kentte yabancı dillerde yayın yapan matbaaların kurulmasıyla (ilki: L'Observateur impérial,1821-1828) hızlı bir dirilişe geçecektir, Avrupa uygarlığını kucaklayış sanat ve düşünce alanında derinlik ve genişlik kazanacaktır; diğer yandan kent Avrupa'da İmgesel değişime uğrayacaktır.

Sonuç olarak, kent XVII. Yüzyıl ve XVIII. Yüzyıl boyunca açınım halindeki Avrupa ekinleriyle donanma çabasını sürdürmüştür; kentli seçkinler türlü Avrupa dillerinde yazılmış ve basılmış olan yazın ve sanat başyapıtlarını büyük bir istekle okuyup durdular, çağı yakalama özlemiyle sanat ve yazın etkinliklerinde giderek daha büyük çabalar gösterdiler.

Kısaca, İzmir bu iki yüz yıllık süre sonunda Batı ufkunu, Batı uygarlığını en açık gören ve en önce yakalayan bir kent imgesi uyandırdı bizlerde.

Gösteri sanatları düzleminde XVIII. Yüzyıl'da bile sınırlı görünen İzmir'in yazınsal yaşamı XIX. Yüzyıl'da kentte yabancı dilde yayın yapan basımevinin kurulmasıyla birlikte daha iyi belirginleşir; 1824 yılından itibaren de basımevi kentte uygarlığın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Biz basımevini yalnızca bir uygarlık olgusu olarak değil, aynı zamanda ekinlerin taşıyıcı aracı ve ekin deposu olarak kavrıyoruz. Bu nedenle kentin XIX. Yüzyıl'daki yazınsal yaşamını görebilmek için basımevini ve kentlilerin durumunu Bornovalı bir Yalnız Adam'ın 1828 yılında nasıl değerlendirdiğini özet olarak sunmak istiyoruz. Yerel yayıncılık (yabancı dilde) git gide ve artarak kentin toplumsal, ekinsel durumunu geliştirmeli; azınlık topluluklar (ki zihniyetleri günlük hayatta kullanım temeline dayanmaktaydı ve ilkelerin tartışılmasıyla düşünce alışverişine ancak tartışılan düşüncelerin anında uygulanabilirliğine karar verilmesi koşuluyla elveriyordu) İngilizcilikten çoktan etkilenmiş olduğundan basılı yayınlar sanatı bir uygarlık olarak değil, nesneler hali, belli bir birlikte dizilişin (kombinezon) değil, zamanın ve ilişkilerin bir sonucu olarak sunuyordu; basılı yayınların amacı İnsanın koşulunu iyileştirmekti, bunu yaparken olası tüm araç ve gereçlerden yaralanarak aklın uygulanması çalışmasını desteklemekti, bunun için de kentlilerin gelenek-görenek ve adetleri Batı uygarlığını edinmeye de onun serpilip gelişmesine de hazırdı; her türlü zorbalıkla, özellikle gücünü geçmişin durağanlığında bırakmış olan ve hurafelerle bilgisizliğin dillerini parçalayacak olan her türlü yeniliği zor yoluyla geri iten zorbalıkla savaştıklarını ileri sürüyorlardı. Yabancı dillerde basılmış olan birkaçı baş sayfalarda Müslüman ulusu (!) bir yazgı gibi 'değiştirilemez' diye duyuruyorlardı; Tanzimat'ın yeniliği yıllarında da büyük çığlıklarla (özellikle Ruhban sınıfının çığlıklarıyla) vicdan özgürlüğü talebinde bulunuyorlardı, Avrupayı da dinî gerekçeler ileri sürerek Türklere karşı bir tür haçlı seferi başlatmaya çağırıyordu.

Yabancı dilde yayın yapan yerel basın beyinler üzerinde etki ederken XIX. Yüzyıl'ın ortasında kendini uygun bir İklim (Ortam)'de bulur. Uyanan beyinler yeni fikirlere karşı açlık hissederler ve onlarla beslenmek için de kendilerine gereksinim duydukları tüm yayınları sağlayacak olan belli yerlerin gereksinimini hissettiler. Derken kent bir

Yazın Odasına (Cabinet Littéraire), hemen ardından yabancı dilde basılan kitaplar ve süreli yayınlar bakımından zengin bir gezici kütüphaneye kavuşur. Bu iki şeyin Avrupa ekininin yayılmasında sunduğu hizmet hızla arttı:

"Duyuru

OKUMA ODASI ve HAREKETLİ KİTAPLIK

Aşağıda adı geçen kişi, deneyimi sonucu İzmir kentinin uzun süredir yoksun kaldığı Yazın Odası'nın kurulması gerektiğini hissetmiş olduğundan geçen Aralık ayında bir duyuru yayınlamış, bu duyuruyla böyle bir kuruluşu oluşturma tasarımından halka söz etmiş ve bu kuruluş da gerçekten 13 Ocak'ta Fransız Posta Büroları'nın tam karşısındaki Barbaros Han'da iki büyük dairesiyle oluşmuştur, dairelerden biri okuma odası olarak kullanılacak, diğeri tiryakilere ve sohbete ayrılacaktır.

Kendisine bu fırsatı sağlayan halkın telaşlı yarışını gören ve aşağıda adı geçen kişi bu odaya içi Rumca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Almanca çeşitli kitaplarla dolacak olan hareketli bir kitaplık yerleştirmeye ve Okuma Odasını yakın tarihli türlü gazete ve süreli yayınlarla doldurmaya karar vermiştir:

Yunanistan'dan (...)
Türkiye'den (...)
Fransa'dan (...)
İtalya'dan (...)
İngiltere'den (...)
Almanya'dan (...)
Malta'dan (...)

Kitapları evlerinde almak isteyen Bay/ Bayan aboneler ayda 2 kuruş daha fazla ödeyeceklerdir.

Aşağıda adı geçen kişi hemşerilerinin yarışının devam etmekle kalmayıp artacağını da umarken gazete kitapların sayısına daha da ilavede bulunacağı sözünü vermektedir."

GEORGES RODONAKI[100]

"Duyurular...

YAZIN ODASI, İZMİR BARBAROS HANI'NDA

Bu kuruluşta Tüm Fransızca ve İngilizce gazetelere, Malta Portafogli osu (çantası)'-na abonelikler yapılmakta olduğu, eğitim kitapları, atlaslar, coğrafya haritaları ve kırtasiye malzemeleri olduğu, bunların Bay/Bayan Bellibaşlı kitapçılarla yapılan

[100] L'IMPARTIAL, vendredi 2 juin 1848, n.432; les Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

düzenlemelere göre sağlandığı halkımıza duyurulur. İstekliler hiçbir komisyon olmaksızın kataloğun yalnızca fiyatını ödeme avantajına sahiptirler, gönderme masrafları kendilerine aittir[101].

İzmir'in iki yerel gazetesi beyinleri yazın akımlarıyla besliyor ve onları Avrupa kentlerinin ve İmparatorluk kentlerinin (sanatsal, yazınsal, ticarî, vb.) her türlü etkinlikleri hakkında bilgilendiriyordu:

"Bölümce (devamı) İstanbul Tiyatrosu (...)[102]

Böylelikle de bu gazeteler tiyatro denilen sanatın ateşini İzmirlilerde canlandırıyorlardı, zamanın tanınmış yapıtlarını "Tefrika" (Bölümce) başlığı altında veriyorlardı:

"Bölümce: Baharatlı ekmek düşkünü- Charles Dickens[103]

Bu gazeteler bir takım düşüncelere ve özdeyişlere de yer vererek yürekleri evrensel ahlâkla da beslemeye çalışıyorlardı:

"Düşünce

- Ruhun kimi hastalıkları geçici vücut ateşleridir ama suçluluk iğrenç ve onulmaz bir yaradır.

Yakarışın güzelliğini ve etkisini yadsıyan insanlar yalnızca iğrenç değildirler, asla hiçbir şeyi sevmemiş, arzu etmemiş, hiçbir şeyi özlememiş kupkuru yüreklerdir."[104]

Aynı gazeteler çok ünlü Avrupalı yazarların/ şairlerin kente gelişlerini/kentten ayrılışlarını duyurarak onların yapıtları hakkında da birkaç bilgi veriyorlardı. Bu tür ziyaretler tüm İzmirlilere farklı yerlerde, örneğin Les Foyers du Peuple (Halk Evleri)'de güzel bir yazınsal etkinlik günü geçirme fırsatı veriyordu:

"Haberler ve çeşitli olaylar

- Mösyö de Lamartine yakında Halk Ocakları (Les Foyers du Peuple)'nda Yeni Doğu Gezisi (Nouveau Voyage en Orient)'ni sunacaktır. Bu yayınında ünlü yazar Osmanlı Tarihi'nin en acıklı olaylarını toplamıştır. "Halkın Danışmanı bu kitabın Devlet adamının düşüncesinde ve yazarın üslubunda bir şiir ve gerçeklik serabındaymışçasına yansıyan doğanın ve tarihin Doğusu olacağını söylüyor[105] "

XIX. Yüzyıl boyunca İzmirliler Le Casino Européen gibi yerlerde düzenlenen çok önemli yazın ve drama akşamlarına katılıyorlardı ve bu tür akşamlar yerel bazı gazetelerde, hatta Phare du Bosphore vb. bazı İstanbul gazetelerinde duyuruluyordu. Hem artık bu tür akşamlar yalnız seçkin topluluğa yönelik değildi, duyurular "Halk"aydı.

101 A.Y., s. (vendredi l'er mars 1850, n. 523), Bkz. Aynı duyur: l'Impartial n.584 du 2 mai 1851.
102 A.Y., s. (7 décembre 1849, n.511)
103 A.Y., s. (11 Janvier 1850, n.516)
104 A.Y., s.
105 A.Y., s. (vendredi 17 Janvier 1851)

Bu da daha o zamandan Türkiye'nin geleceğinin Batı düzeyinde uygarlaşmış toplumunun işaretiydi. Aşağıdaki iki duyuru bu yüzyılın sonuna doğru İzmirlilerin yazına, özellikle de dram sanatına karşı ne denli duyarlılaştığını gösterebilir; Ayrıca, V Hugo, Lafontaine, Racine ve başkaca yazarların adlarının yer aldığı program içerikleri de İzmir toplumunun sanat bilincinin hangi noktaya eriştiğini kafamızda canlandırmaya yetiyor.

1. "Yerel günlük:

- Mösyö Armand Dutertre Pazartesi akşamı Casino Européen'de büyük bir Yazın ve Drama akşamı verecektir, okuyucularımızı bundan önceki sayıda (L'Impartial, 31 Ağustos 1889, n.3798) bilgilendirdik.

Bu akşam yalnız bu çerçevenin üyelerine ayrılmış değildir; bu halka açık bir akşamdır, giriş ücreti sandalye başına bir Mecidiye olarak belirlenmiştir.

Mösyö Dutertre'in büyük dehasını burada tekrar övmeye başlayacak değiliz. Pazartesi günü akşamının öyle bir eğlencede daha sık olarak bulunmamaktan üzüntü duyan ve o günden itibaren benzeri bir fırsatı kaçırmayacak olan toplumumuz için gerçek bir ziyafet olacağını söylememiz yeter.

Programımız iki bölümden ibarettir:

1- Fransa'da Tiyatronun ve Drama sanatının güncel durumu üzerine bir konferans, bunun belli başlı çekiciliklerinden biri konferansçının kendi bireysel anıları ve özel anektotları olacaktır.

2- Drama bölümü aşağıda adları verilen altı alt bölüme ayrılmaktadır:

Phèdre (fragment) de Racine (Racine'in Phèdre'inden bir parça)

Un sonnet d'Arvers (Arvers'den bir sone)
Après la bataille de Victor Hugo (Victor Hugo'nun savaşının sonrası)
Le jour des morts de Victor Hugo (Victor Hugo'nun Ölüler günü)
La Bénédiction de F.Coppée (F. Coppée'nin Kutsama'sı)

Biletler bugünden itibaren Casino Européen'de ve M.John Sarkis Papasian'ın yerinde bulunabilir[106] *"*

2. "Yerel günlük:

- Mösyö Armand Dutertre Casino Européen'de beklediğimiz tam başarıyı elde etti.

Bu parlak sanatçının Drama sanatı üzerine verdiği konferans çok takdir gördü ve adlarını yayınladığımız değişik parçaların yüksek sesle okunması en kalabalıklarından biri ve en zarifi olan katılımcıları gerçekten coşturdu.

Mösyö Dutertre çok yüksek yeteneği ve çok büyük bir ilerlemesi olan bir sanatçı.

[106] A.Y., s. (samedi, 25 janvier 1890, n.3839)

Çok zor olan güzel söz söyleme sanatına tamamen hâkim ve beden hareketiyle söz kendisinde harika uyuşuyor, sözü bir ucundan tutuyor, sürüklüyor, durduruyor, böylelikle de insanı yakalayan etkiler uyandırıyor.

Mösyö Dutertre'in bu ilk seansının sonuncusu olmayacağına ve toplumumuza daha da kendisini alkışlama fırsatı vereceğine inanmak istiyoruz[107] "

Sonuç olarak, ne denli sığ olsa da böyle bir araştırma bizde kentin yazınsal bilinçten, daha doğrusu sanat bilincinden hiçbir zaman yoksun kalmadığı düşüncesini uyandırmaya yetti.

XVII. Yüzyıl'da kent yeni yeşermekte olan Avrupa ekiniyle donanmaya hazırlanıyordu.

Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Rumca, Latince, vb. tüm Avrupa dillerinde yazılmış başyapıtlarla besleniyordu; seçkin tabaka sanatsal ve yazınsal düzeyini Avrupa'nın kimi kentlerinin topluluklarınkileriyle eşitleme özlemindeydi, bu nedenle de, örneğin yabancı tiyatro topluluklarıyla bağlantıya geçmek, yazında yetkin yabancı konferansçılar çağırmak istiyordu.

Yabancı dillerle yayım yapan yerel basımevinin kurulması 1821 yılından itibaren kentin ekinsel gelişmesine çok katkıda bulundu. Azınlıklar ve İzmir'in aydın Türkleri bir Avrupa dilini konuşmayı bildikleri için her yerde yarış halinde olan farklı Avrupa ekinlerinden etkileniyorlardı: İngilizcilik (ya da İngiliz hayranlığı), İtalyancılık, vb. beyinleri ve yürekleri kavuruyordu. Karma İzmir toplumunu hümanistleştirmeyi amaçlayan bu yayıncılık, hümanisteşmeye hazır insanlar üzerindeki etkisini gazetelerin ve dergilerin sayfalarında yer alan yazınsal, düşünsel içerikli metinlerle pekişen vicdan özgürlüğü ruhunu onlarda yaratmayı başararak sürdürüyordu. Bir Yazın Salonu'nun ve bir kütüphanenin kurulması 1848 yılında gerçekleşir ve bu iki yer kentlilerin kararlı bir biçimde tuttukları düşünsel gelişme yolunda kaçınılmaz olarak hissettikleri gereksinimleri karşılar. Böylece yerel ve yabancı yayıncılık beyinleri ve yürekleri tüm yazınsal, sanatsal, düşünsel, vb. akımlarla daha iyi beslemeye başlarlar, bu durum XIX. Yüzyıl boyunca sürer gider. İzmir halkı tiyatro etkinliklerine, yazın akımlarına ilişkin sayısız bilgileri kana kana içiyor, tüm dönemlerin başyapıtlarının, özellikle çağınkilerin tadına varıyor, kısa bir süre içinde yapılacak olan sanatsal/ yazınsal bir etkinliği önceden öğreniyodu. Böylece, akıp giden her zaman parçasında daha bir tutkuyla bu tür etkinliklere özgü yerler yapmakta acele ediyordu: Halk Evleri/ Ocakları (Foyers du Peuple), Avrupa Gazinosu (Casino Européen), vb., buralarda insanlar birbirlerine kesintisiz konferanslar, sanatsal ve yazınsal gösteriler sunuyorlardı.

İzmir halkı Antik Dönem'deki sanatsal ve yazınsal yüceliğine susamışlığı daima içinde hissetmiş, zaman zaman yavaşlasa da sanat ve yazın ile daha iyi işlenen, ortaya çıkarılan ilerleme, hümanizma ve uygarlık yolunda hiç geri adım atmamıştır.

[107] A.Y., s. (mercredi, 29 janvier 1890, n.3840)

"Qu'il ne s'épuise, dans leur cœur,
Pour jamais, ce goût littéraire;
Qu'il ne s'éteigne, dans leurs esprits,
Pour jamais, cette flamme de Conscience;
Et que, leur humanité, pour toujours,
Fasse écho partout dans le Monde."

"Tükenmesin yüreklerinde
Bu Yazın zevki asla;
Sönmesin beyinlerinde
Bu Bilinç ateşi asla;
Ve İnsancıllığı sonsuza dek
Yankılansın tüm Dünyada "*

d) Resim, Sergiler, vb.

18.Yüzyıl'da İzmir'deki yabancı ülke konsoloslukların resmi törenleri resmettirmek gibi bir gelenekleri olduğu görülüyor. Örneğin, Amiral Bouffremont, İzmir'e yapmış olduğu ziyaretin (1766) güzel anısını korumak amacıyla Fransız Konsolosluk Binası'na girişinin bir tablosunun yapılmasını istemiş:

> *"Ben çevre sularda iken bu girişin tablosu yapılmış, tablonun aslı benim için ayrılmış, bir kopyası da İzmir'de bana dolu dolu gösterilen ayrıcalıklara canlı bir tanık olması ve benden sonra kente uğrayacak olan general rütbesindeki subayların aynı davranışları istemelerini ve beklemelerini sağlayacak bir paye olması için Konsolosluk Binasında yerini almış olacaktır[108] "*

XIX. Yüzyıl'da kentte resim gösterimleri sunuluyordu. Örneğin; M. Goupil Fesquet Amiral Lollande'ın isteği üzerine 15 Ocak 1840 günü İena'nın güvertesinde eski tip fotoğraf makinasıyla bir gösteri sunar:

> *"Ayın 15'i, amiralin isteği üzerine İena'nın güvertesinde Avusturya prensi genç arşidük Frederik'in, ona eşlik eden bir amiralin ve birçok yüksek rütbeli İngiliz subayın huzurunda bir fotoğraf gösterisi sunuyorum. Tüm bu parlak üniformaların ortasında Nizam kıyafetiyleyim ve bundan duyduğum sıkıntıya karşın ciddiyetimi koruyorum, operasyon başarılı oluyor. Mösyö Deschamps' ın gazetesinde bu olaya ait bir fotoğraf çıkıyor ve fotoğraf albümüm giderek geminin güvertesini gösteren çok güzel bir levha resimle zenginleşiyor[109] "*

---

* Metin bize aittir.

[108] CHIRAC, Marcelle, A.G.Y., s. 75.

[109] FESQUET, M. Goupil, A.G.Y., s. 120.

Yurtdışından yetenekli ressamlar geliyordu; İzmirli animatörler ve ilgililer onlardan çok yararlanıyorlardı (1850 yılı):

"Haberler ve farklı olaylar

İzmir 13 Eylül

Portreleri ender bir mükemmellikte ve benzerlikte gerçekleşen fotoğraf sanatçısı Mösyö A. Rochas'nın kente gelişini bildirmekle halka gerçek bir hizmet sunduğumuza inanıyoruz. Buluşçusu olduğu bir takım yollar ve büyük bir başarıyla uyguladığı renkler sayesinde portreleri gerçek minyatürlerin etkisini yaratmaktadır. Sanatseverler için ortaya çıkan biricik fırsat, kimse de bunu kaçırmanın üzüntüsünü duymak istemeyecektir. Mösyö Rochas'nın konakladığı Mısır'da, Berberi kıyılarında düzenlediği bu yörelere ait sayısız manzara ve elbise koleksiyonunu herkes görmeye gedebilir[110] "

"Duyurular

ESKİ TİP FOTOĞRAF MAKİNESİNDEN ÇIKAN PORTRE

İzmir'e henüz gelmiş olan sanatçı Mösyö A. Rochas bu kentte çok kısa sürmesi gereken konaklamasını halka duyurmaktan onur duyar, portrelerine sahip olmak isteyenler böyle güzel bir fırsatı kaçırmak istemiyorlarsa acele etmeliler.

Başvurular Frenk Mahallesi'ndeki Mösyö Deutsch'e[111]

XIX. Yüzyıl okul şenlikleri sırasında azınlık ya da yabancı okullarınca düzenlenen sayısız resim sergisine tanık olmuştur. Örneğin, Prusya Diyakones Kurumu (Institution des Diaconnesses Prussiens) 1876 Temmuz'unda,

"Büyük bir karakalem, pastel, yaldız boya, tütün tabakası, çeşitli incik-boncuk, tüy ve terlik temizleyicileri sergisi (açılır), ama sergide ne bir yağlı mendil, ne bir havlu var. Sanat yapıtlarında ve kalem denemelerinde üstün beceri var orada[112] "

Bu yüzyıl boyunca halı-kilim ve nakış sergileri düzenlemek adetten gibi (1890):

"Yerel günlük

- İzmir'de konakladığı süre içinde Napoli Dükü S.A.R.'nin alelacele de olsa çok görkemli bir halı ve mücevherat sergisi düzenleyen William Balladour Ticarethanesi'ni ve depolarını büyük bir ilgi ile ziyaret ettiğini memnuniyetle öğreniyoruz.

İtalyan prensi bu sergiye hayran kalmış ve çok dikkate değer bir takım alışverişlerle memnuniyetini belirtmiştir[113] "

---

[110] L'Impartial, Journal de Smyrne, vendredi 13 Sept.1850, n.551, Journaux, film n.M-11, (I.F.E.A.I.)

[111] A.Y., s.?

[112] La Turquie, Constantinople, 27 juil. 1866, no149; Conf. Yb. Gazeteler, n.1, C-1, (I.A.K.)

[113] L'Impartial, Smyrne, mercredi 12 mars 1890, n.3852; Bkz. Journaux, film n.M-11 (I.F.E.A.I.).

Sonuç olarak, diyebiliriz ki,

1- İzmir'de konaklamış olan üst düzey yabancı görevlilerin XVIII. Yüzyıl'dan, belki de eskiden beri onurlarına düzenlenen törenlerin bir ya da birkaç tablosunu yaptırma alışkanlıkları vardı,

2- Aynı görevliler kendilerine eşlik eden ressamlardan yaşamın şu ya da bu ender ya da mutlu anını fırsat bilerek resim sunumları yapmalarını istiyorlardı,

3- XIX. Yüzyıl'da kent, çoğunluğu ressam olan yabancı sanatçılara evsahipliği yapmayı sürdürüyordu ve onların kente gelişleri, etkinlikleri yerel gazetelerde duyuruluyordu. Buradan anlaşılıyor ki halk, özellikle sanatseverler büyük yararlar sağlıyorlardı,

4- Diğer sanatlar gibi resim de en çok beğenileniydi. Böyle olması özellikle Lövantenlerin ve kentte oturan yabancıların gösterdikleri ilgi sayesindeydi,

5- Azınlık ya da yabancı okullarının okul şenlikleri nedeniyle resim sergileri düzenleme adetleri vardı,

6- Seçkin bir kişinin onuruna halı-kilim ve nakış sergileri, yani sanat sergileri düzenlemek de adettendi. Bunların düzenleyicileri de her zaman için Lövanten ya da Avrupalı ünlü bir aileye mensup büyük tüccarlar, Konsoloslar, vb.'ydi.

7- Fransızca yayınlanan yerel gazete ve dergilerde XIX. Yüzyıl'ın sonuna kadar bir Türk tarafından düzenlenmiş bir resim sanatı etkinliğine, duyurusuna raslayamadık.

Şimdi algıladığımız bu sanatsal yönden çıkardığımız birkaç düşüncemizi sunalım:

- Léonard de Vinci (Bergson)'ye göre "Zihinsel bir şey" olan sanat, Türkler tarafından hiç de bu şekilde "kavranmış" görünmüyor. Müslüman dünyası resimi yasaklamakla insan kadar eski olan, mağaralarda, her tür ağaçta, kayada gerçekleştirilen bu sanat dalıyla kendini Hıristiyan dünyasından ayırmıştır. (Örneğin Bizans ikonları yerine ne koymak istersiniz? Bizansın ikonoklast imparatorları gibi bu (dinî) Resimi İslam dünyasında kim yasakladı ki?),

- Bu sanatın İslam dünyasında yasaklanması "homo sapiens" olan özgün beyni saptırmaktan, onu bir bakıma imgelem yetisinden, esin yetisinden arındırmaktan başka ne işe yaradı ki? İşte bu nedenle, resim gerçekten de, André Malraux'nun dediği gibi, "bir yenisini yaratmaktan çok daha az dünyayı görmeye eğimlidir" Doğu Müslümanının "Sabitesi" (durağan) Hıristiyan ya da Hıristiyanlık öncesi Batısının "Kararsız" (Değişken)ıyla çelişmekteydi,

- İslam dünyası bu tür sanat etkinliğine karşı Tanzimat'a kadar neredeyse ilgisiz kaldı, bu tarihten itibaren ona ilgi göstermeye başladığı anlaşılıyor; bu yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ancak İzmir ve İstanbul gibi çokevrenli kentlerde hissedilmiş olmalı!

- Avrupalı gibi algılanmasıyla birlikte resim, Türklerin "Dünya görüşü"nün, zihniyetlerinin öncelikle karma toplumlarda başlayan dönüşümüne az çok katkıda bulunmuştur. Doğu'nun değişmezi azar azar yerini Batının değişkenine bırakacaktır. Ne kadar cılız ve yavaş olsalar da art arda gelen yenilikler sayesinde değişken düzene geçildi; diğer bir ifadeyle, saptırılmış/ aldatılmış bir Bilinçaltı'nın yerli yerine oturmuş Bilinç'e dönüşmesiydi bu.

- Atatürk'ün özdeyişini bir destek olarak anımsayalım: "Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir."; İşte bu söz derin anlamını şu yerli yerine oturmuş "Bilinç"te buluyor olmalı. Bu tarihsel kesitte biz Türkler bu iki gücün varlığının bilincine varmış görünmüyoruz; tabuları Descartes gibi, Pascal gibi, Voltaire gibi sorgulayamamışız!.. Ama İzmir Türkü bu noktada da 19. Yüzyıl'ın ufkunu sabırsızlıkla gözlemektedir.

- Kentteki azınlıkların ya da kentte oturan yabancıların benimsedikleri ve uyguladıkları sanatsal ve yazınsal etkinliklerle, düşünce ve sanat akımlarıyla, doğrudan ya da dolaylı, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde beslenen Türkler yeni bir düzen yolunda, her türlü hurafelerden ve önyargılardan arınmış yepyeni bir halk yaratma yolunda tüm bu saydıklarımızın ateşli birer savunucuları ve öncüleri olmuşlardır!

- Bir halkın bilinçaltı / bilinçsizliği uygarlığının belli bir parçasını kapsayan resimsel belgelerin yokluğuyla ya da yok edilmesiyle de ilişkilidir. Doğal Tarih karşısındaki zihinsel zayıflığımız göçebe yaşam biçimimizde "köksalmış" gibi ya da Doğulu derin iç dünyamızda yatan büyük kaygıdaymış gibi görünüyor; bu şöyle de özetlenebilir. Bu zayıflığımız sonsuz yaşamdaki Tanrısal mutluluğun tinsel bekleyişi ya da böyle bir bekleyişin sonucudur.

- Halkımızdaki bu unutma/ bu zamansal işlevsizlik -bu tarihsel bilinçsizlik- Uyanık Bilinç'te daha iyi hissedilir, çünkü o her fırsatta, kendi ressamlarımız ya da her hangi bir kimse tarafından yapılan bir takım tablolar gibi, kendisine çok az sayıda görsel tanıklar bırakıldığının farkına varır. Bu durum ulusal bir sorunu ortaya koyuyor: Ülkemizin anakentlerinde ulusal resim arşivlerinin olmaması (!) Burada Güzel Sanatlar Müzesi'ne göndermede bulunmuyoruz. Bu arşivler, aslında, büyük kentlerimizin yaşamlarına ilişkin, dahası uygarlığımıza ilişkin her tür resimsel belgeleri toplama ve sınıflandırma amacında olmalı, çünkü tarihsel bilinç resimli/ resimsel belgeler sayesinde çok daha iyi uyanır; çünkü halk bilinci yüreklere ya da zihinlere kazınan bir şey olmaktan çok bu tür belgeler arasında kendini tekrar tekrar yaratarak güçlenen bir şeydir. Buradan da çıkarımımız şu; kendi imgeleminin ve esin gücünün hem ustası hem öğrencisi olan insan her an kendi bireysel ve toplumsal Ben'inin çok daha fazla bilincinde olacaktır, evrensel düzlemde gelişecektir, sonunda da hem benzerleriyle hem karşıtlarıyla uyuşma noktasına erişecektir.

- Sanatsal etkinlik insanın gerçekleştirdiği etkinliğn ötesinde, insanlığa yönelik etkinliğin de ötesinde görünüyor, çünkü sanatçı nesnesini çevresinden soyutlamaz. Diğer bir deyişle, insan ve doğa varlık denen tek bir birliğin iki yapı taşıdır. Öyleyse, bu varlığın kurtuluşu için resim sanatı alanında canhıraş bir savaşım vermek gerekir.

- Kentte gerçekleşmiş olan türlü törenlerin anısına yapılan tabloların araştırılması ve kataloglarının oluşturulması, kuşkusuz, kentin 'tarihsel imgesi'nin bugünün ve geleceğin kent sakinlerinin zihinlerinde ve ruhlarında kazınması açısından, uygarlık yolunda ilerlemeye yapacağı katkılar açısından çok yararlı bir uğraş olur!

III- Spor Etkinlikleri

İnsanın başta gelen etkinliği olan avcılık İzmir'de önde gelen bir eğlencedir.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllar süresince kent, insanının spor etkinliği olarak başta gelen eğlencesi kara ya da deniz avcılığı olmuştur. Her iki kaynak sınırsız bir zenginlik sunmaktaydı. Zengin Levantenler, Avrupa kökenli tüccarlar, kentteki yabancı ülke konsolosları kentten birkaç fersah ötede bulunan tatil köylerinde yazlık villalara sahiptiler; hafta sonlarında ya da yaz tatillerinde buralara gittiklerinde zamanlarının en eğlenceli bölümlerini avlanarak geçirirlerdi; bol bol av yaparlardı, kentteki evlerine döndüklerinde de birbirlerine, yabancı konuklarına büyük ziyafetler verirlerdi. İzmir'in Avrupalı yüzü bu alanda da 'günün çiçeklerini' topluyordu.

Aslında beden ve moral etkinliği olan bu spor eğlencesi XIX. Yüzyıl'ın sonuna kadar ateşli bir biçimde yaşandı. Ancak XX. Yüzyıl'ın başlarında bu özelliklerini yitirdi. İzmirlilerin av zevki çağlar boyunca, yöre doğasının yıkımına koşut olarak git gide azaldı. Doğa yoksullaştıkça yüzlerce av kuşunun ve av hayvanının barınağı olan geniş ormanlarından soyutlandı; iklim kötüleşti; su rezervleri yok oldu ve sınırsız verimliliğin yerini çoraklık aldı; çok sayıda kuş ve hayvan türü yok oldu.

Bütün bunların sonunda bile İzmirliler kendilerini farkına varmadan (!) cennet gibi çevrelerinden soyutlamayı sürdürdüler!

Avcılıkla aynı yazgıyı paylaşan diğer bir spor etkinliği de atçılıktı. Bu etkinlik özellikle İzmirli Türkler ve Ermeniler tarafından sürdürülüyordu. Türklerin her pazar sabahını Değirmen (Le Moulin) denen yerde cirit oynayarak eğlenme alışkanlıkları vardı. Bu oyun XVIII. Yüzyıl'da birçok İzmirlinin ve yabancının ilgisini çekiyordu. M. Alexis de Valon şu notu düşüyor (1842):

> *"Sıkıcı bir durağa dönüşmüş olan İzmir (...) denizcilere yalnız ovalardaki (...) at yarışlarını sunuyor."* [114]

[114] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.357

XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında İzmirli Ermenilerin at yarışları için bir araya geldiklerine de tanık oluyoruz (1750):

"At yarışları yapıyorlar, bu yarışlardan da alınlarının akıyla çıkıyorlar, gösterdikleri ustalık bu konuda atalarından geri kalmadıklarını doğruluyor[115] "

İnsan merak ediyor zaman mı bizi yozlaştırıyor yoksa biz mi zamanın bizi yozlaştırmasına izin veriyoruz, diye!

Bir spor etkinliği olarak at yarışları XIX. Yüzyıl'da İzmirlilerin en çok katıldıkları bir eğlenceyi oluşturuyordu. Bu etkinlik 1856 yılında iki Lövanten ailenin Bornovalı Wittall ve Rees Ailelerin Cennet (Paradisio: Dünkü Kızılçullu, bugünkü Şirinyer) arasında uzanan bir alanda bir hipodrom yaptırmasıyla yerine oturdu.

24 Nisan 1863 günü Sultan Abdül Aziz, yanında Cuma alayı olmak üzere, Hisar Camii'nde ibadetini yapar ve

"Sultan Cami'den itibaren Türk ve Ermeni mahallelerinden, Kervan Köprüsü'nden geçerek İyonya'nın güzel güneşi altında zevklerimizi taçlandırmaya lâyık bir yere varır. (...) Buranın adı Büyük Cennet'tir. İzmir tüm güzellikleriyle burayı güzelleştirmiş. Güneşin sıcaklığını cömertçe sunduğu bu yeri doğa süslüyor.

Sayısız bir kalabalık burayı canlandırıyor, Jokey Kulübüne katkıda bulunuyor ve tüm yararlı kurumlara patronluk etmekte, onları desteklemekte her zaman kıskanç olan Abdül Aziz'in gönlünü kazanmak üzere kulübün çağırdığı sevilen sosyeteyi de ateşli gösterileriyle destekliyor.

Sirk, Fransa'yı bugüne kadar kimsenin ne gördüğü ne işittiği yoktan bir şeye çeviren sihirli bir değneğin yenice büyülediği Boulogne korusunun hipodromundan daha güzel, belki daha çok şiirsel, ya da düzenli.

Binicilik oyunlarının çeşitli olguları büyük bir ilgiyle izlenir ve mutlu bir başarıyla son bulur. MM. Whitthall ailesinden birinin adı kazananlar arasında duyulur. Girişilen her türlü çabalar sonunda en çok hak edilen onur ödülü bu dört gün içinde İzmir'in sahip olmaktan gurur duyduğu ev sahibini en lâyık bir biçimde onurlandırmak üzere Jokey Kulübü başkanı Kont ve Fransız Genel Konsolosu Bentivoglio d'Aragon'a bir kez daha verilir.

Sultan kendisini çadırına buyur eder; orada kendisine büyük memnuniyetini belirtir ve güzel Arap atlarından birini armağan eder.

Koşulardan sonra Sultan Buca köyüne giderek kimi insanları mutlu eder, Mösyö Baltazzi'nin büyüleyici bir ufkun merkezinde yer alan villasında biraz mola verir.

Ancak gece dönebiliyoruz[116] "

[115] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.78.
[116] GARDEY, L., A.G.Y., s.251-252.

At yarışları yerel basında duyuruluyordu: (1866)

"İller

İzmir, 14 Nisan

Yarışlarla ilgili ilk toplantı Buca ovasında yapılacak[117] "

1934 yılından bir duyuru:

"Sabah Telgrafları

İzmir at yarışları

Bilindiği gibi at ırkının ve yarışların geliştirilmesi için yüksek kurul tarafından düzenlenen sonbahar at yarışları Kasım ortasına doğru başlayacak olup iki hafta sürecektir. Düzenleyicilerin çok değerli atlarla katılımları sağladıkları bize bildirilmektedir. Kızılçullu hipodromunda atların talimleri şimdiden başlamış bulunuyor[118] "

Atletizm etkinlikleri XX. Yüzyıl'ın başına gelinceye dek oldukça ilerleme kaydetmişti. Biz yine alışıldığı gibi Fransız dili aracılığıyla ülke içinde ve dışında yankı uyandıran spor etkinliklerini sayacağız.

Spor etkinliklerinin her yaştan İzmirliler tarafından ve en iyi koşullarda daha ateşli bir biçimde gerçekleştirilmesini dileyelim:

IV. Ticari Etkinlikler

İzmir XVII. Yüzyıl'ın başlarında ticari açıdan çok elverişli bir görünüm sunuyordu (1639):

"İzmir konumunun elverişliliğinden bir şey yitirmiş değil, burada İranlı Ermeni tüccarlarla bizimkiler arasında her iki ülkenin ürünlerinin karşılıklı alışverişiyle büyük bir ticari etkinlikte bulunuluyor[119] "

Kentte ticaret çeşitli ulusların tüccarları arasında gerçekleşiyordu. Frenk, Ermeni, Fransız, İngiliz, Hollandalı, Acem, Arap, vb. Levant'ın antreposu olan kente Doğunun ticaret ürünleri kervanlarla geliyordu ve bu mallar Avrupa'dan gelen gemilere yükleniyordu. XVII. Yüzyıl'ın ortalarında Avrupa'ya gönderilmek üzere gemilere yüklenen mallar şunlardı (1657):

"İzmir'de ticaret büyük. Frenklerin burada topladıkları başlıca mallar Ermenilerin İran'dan getirdikleri ham ipeklerdir, İzmir'den on beş-yirmi günlük bir uzaklıkta

[117] La Turquie, Constantinople, mercredi 18 Avril 1866, n.64; Conf. Yb. Gazeteler, n.1, C-1, (I.A.K.)
[118] Stamboul, lundi 22 octobre 1934, n.295; Conf. Gazeteler, G: 29 (30.7.1934-31.XII.1934), (B.D.K.)
[119] DV LOIR, Sievr, A.G.Y., s.15-16.

bulunan Engürü adındaki bir kasabadan gelen keçi kılından iplikler ve tapon mallardır, eğrilmiş pamuktur, renk renk derilerle kınnaplar ve sepilerdir, beyaz pamuklu dokumalardır, halı ve kilimlerdir, pike örtülerdir, sabundur, raventtir, mazıdır, meşe palamududur (...), (kumaş boyacılığında kullanılan) mahmudedir, afyondur; bu son dört ticari ürün İzmir çevresinden toplanıyor ama büyük miktarlarda değil. Kervanlar kente normalde Şubat, Haziran ve Ekim aylarında uğruyorlar ve buradan geldikleri ülkelere aynı aylarda geri dönüyorlar. Çoğu Ermeni olan tüccarlar mallarını Avrupa'nın türlü uluslarından olan tüccarlarına satmaktansa Fransız tüccarlara satmayı yeğliyorlar, çünkü onlar nakit olarak ödemede bulunuyorlar, oysa İngilizler ve Hollandalılar onları yarı yarıya dokuma karşılığı ödemede bulunmak istediklerini kabule zorluyorlar[120] "

O zamanlar ihraç edilen tüm ticari mallar arasında dikkatimizi en çok çekenler Avrupa'da tıp ve boyacılıkta kullanılanlardı.

Kent giderek daha iyi bir ticaret iskelesine dönüşmektedir. J. Spon ve G. Wheler'in bu konudaki gözlemleri şöyle (1676):

"İzmir tüm Levant'ın en iyi ticaret limanı, özellikle de Ermenilerin İran'dan kara yoluyla İzmir'e kadar getirdikleri ipekliler açısından; burada Batman'ı 38-40 kuruşa satılan ipekliler oluyor; bir batman bizim ağırlık ölçülerimize göre aşağı yukarı on sekiz buçuk libreye denk, zira batman farklı ağırlıklarda oluyor. Manisa'nın pamuk iplikleri ve pamuklu dokumaları ile Engürü'nün hareli kumaştan daha güzel, parlak, hareli tapon dokumaları da ticari mallardan. Bunların parçası 40-50 kuruş; kırmızböceği boyasıyla boyanmış olan kırmızı dokumanın ise fiyatı 60 kuruşa kadar çıkıyor; oysa her parça Türkiye'de ancak iki ceketlik. Burada gemilere ve mahmude de yükleniyor; mahmude İzmir çevresinde yetişen bir bitkinin özü olup biz bu özü Tıpta kullanıyoruz[121]

Görülüyor ki bu dönemde İzmir gümrüğü yoğun bir iş hacmine sahipti. İngiliz tüccarlar da gümrüğün en çok kayırılan tüccarlarındandı (1876-1877):

"İngilizler burada en çok kayırılanlar; Ermeniler ise Türkiye'nin diğer yerlerinde olduğu gibi İzmir'de de 'vur abalıya' durumundalar; hele biri Gümrükten mal açırırken yakalanacak olsa malına el konmasa bile ona normalin iki katı vergi ödetilir. Bu konuda İngilizlerin iyi niyetlerine çok güvenilir, mallarına bakılmaz bile, zira onurlu davranırlar ve buradaki İngiliz tüccarların çoğu soylulardan ya da varlıklı ailelerden olup varlıklarını artırmak için bu tür becerilere gerek duymazlar[122] "

XVII. Yüzyıl'ın sonlarında kent bütün Türkiye'nin en büyük mağazası olmuştur. Bu canhıraş ticaretten en büyük payı İngilizler alıyordu. 'Le commerce Britannique' kentte tam bir ticari örgüt kurmuş, acentelerini yerleştirmişti. Geçerli kurallara ve yürürlük-

[120] TAVERNIER, Jean-Baptiste, A.G.Y., s. C.-1, s.141.
[121] J. SPON et G. WHELER, A.G.Y., s.185.
[122] J. SPON et G. WHELER, A.G.Y., s.180-181.

teki yasalara tam bir işbirliği içinde uyan İngiliz tüccarlar her şeyden önce nakit alışverişi ve çok dürüst Türklerle ticaret yapmayı yeğliyorlardı. Ne var ki, yüksek görevlerde bulunan Türkler aşırı harcamaları nedeniyle onlara olan borçlarını ödeyemeyecek duruma düştükçe İngiliz tüccarlar da daha sıkı önlemler almak zorunda kalırlar. Ticaret işlerinde Fransız tüccarlar da İngiliz tüccarlardan pek geri kalmıyorlardı. Fransız dokumalarını ve kumaşlarını satmakta onlardan ileriydiler. İzmirli Yahudiler ise tüm ticari etkinliklerde simsarlıkla geçiniyorlardı. Resmi gözlemci ve bir bilim adamı olan A. De La Montraye'nin kentin ekonomik etkinliği konusundaki raporuna bir göz atalım (1699):

"İzmir İran'dan ve Asya'nın başka birçok yörelerinden getirilen değerli mallar nedeniyle bütün Türkiye'nin en zengin mağazası durumundadır; Frenk tüccarların en sık uğradıkları bir buluşma yeridir de. İngiliz tüccarlar burada Frenk tüccarın tümünün yüklediklerinden daha fazla İran İpeğini, Engürü keçisinin yapağısını ve daha fazla pamuğu yüklüyorlar; en ince dokumaları indirenler de yine onlar.

İngiliz Ticareti (Le Commerce Britannique) Türkiye'de çok büyük bir gelire sahip olmalı, zira Büyükelçinin, Konsolosların, onların dilmaçlarının, Rahiplerinin, Veznedarlarının, Yazmanlarının, Kançılarlarının, yeniçerilerin ve Türkiye'deki ve İngiltere'deki öteki Görevlilerin maaşları, Topluluğun normal zamanlarda ya da olağanüstü durumlarda Bab-ı Ali'ye yaptığı armağanların paraları hep Londra'da bulunan 'La Compagnie du Levant'ın kasasından çıkıyor; tüm bu harcamalar da her yıl yüz bin Sterlini aşıyor.

Bu Kumpanya simsarlarından öyle iki şey istiyor ki bu iki şey başka hiçbir Kumpanyanın simsarlarından istemediği şeyler olduğundan onlara çok katı geliyor. İlki, simsarların Büyükelçilerin ya da Konsolosların huzurlarına vardıklarında baş belası borçların ceremesini çekme korkusu nedeniyle asla veresiye satış yapmama Yeminini etmek zorunda kalmalarıdır, yani nedeni veresiye satmamak. Bir kere tüm Türkler doğal olarak dinleri adına sözlerinin eridirler, sözleri de tüm Hıristiyan Dünyasındaki en geçerli Kâğıtlar kadar sağlamdır. Ne var ki, konakları için giderayak Frenklerden ya da satmak üzere onlardan mal alan Türk Tüccarlardan çok yüklü alış-verişte bulunan Vezirlerin, Paşaların ya da Bab-ı Ali'nin diğer Görevlilerinin değişmeleri ya da azledilmeleri bu kimseleri çoğu zaman satın aldıkları malların bedelini ya da aldıkları borçları ödeyemez duruma düşürdüğünden bu kayıpları böyle bir yolla önceden bildirmek gerekli görülmüş. Buna karşın bundan da beklenen çıkmamış (...)

İngiliz Kumpanyası'nın simsarlarından beklediği ikinci şey de Üstad-ı Azam'ın uyruğu olan bir kadınla asla evlenmemeleri.

Fransız tüccarlar yakınlıkları nedeniyle ticaret açısından İngiliz tüccarlara göre büyük bir önceliğe sahipler, şimdilerde onların ve diğer ulusların tüccarlarının

tümünün piyasaya sağladıkları dokumaların iki mislini sağlıyorlar. Üstelik yarısından çoğu ince dokumaları da kalınlarını da onlardan daha ehven fiyata satıyorlar. Kuşkusuz görünüşte olmasa da kalite bakımından incelerle kalınlar arasında az çok fark var, bu nedenle tüm insanlarına yılda en az bir kere yeniler giydiren Paşalar İngiliz ya da Hollanda dokumalarına Fransız dokumalarını yeğliyorlar. Türkiye dışına mal gönderen Fransız tüccarların mallarının başında pek para etmeyen Midilli ve yöresinin yapağıları geliyor. Bu yapağılar Fransız yapağısıyla karıştırılıp dokunduktan sonra tekrar Türkiye'ye gönderiliyor, işte bu yüzden Fransız dokumaları burada bol ve öyle bir fiyatla satılıyor ki Levant' da birçok Hollandalı tüccarın başını yimiş, İngiliz tüccarlara da çok büyük zararları dokunmuş. Başka bir yerde söylediğim gibi, burada aracılık işini yapanlar yalnızca Yahudiler. Onlar olmadan hiçbir alışveriş noktalanmaz; hangi ulustan olurlarsa olsunlar, tüccarlar şu ya da bu şekilde onlara Sabbat (sebat) ta kusur etmezler, en azından her türlü ticari işin bağlanmasında. Yahudilerin çoğu Gümrükte, burada Türkiye'nin başka yerlerinde olduğundan çok daha namuslu geçinirler; daha önce de buna değindim, sanırım[123] "

Şimdi de XVIII. Yüzyıl'ın başında İzmir'de görülen ticari etkinlikleri gezgin Joseph Pitton de Tournefort'un ağzından dinleyelim (1701-1702):

"İran kervanları Kasım ayından ta Nisan-Mayıs aylarına kadar İzmir'e gelmeğe devam ederler. Bazen buraya yılda iki bin balya ipek getirildiği olur, ecza ve dokuma balyaları da bu sayının dışındadır. Tüccarlarımız buraya kırmızböceği, çivit, saparna, Brezilya ağacı ve Bakam ağacı, bakır pası, çekirdekler, tartar, karabiber, tarçın, karanfil, zencefil, küçük Hindistan cevizi getiriyorlar. Languedoc dokumaları, ince Beauvais şayakları, Nîmes şayakları, akdiken(le spinchinas?), Floransa satenleri, kâğıt, ince kalay, nitelikli Nevers çeliği ve emayeleri burada çok para getiriyor. Burada ticaretimiz henüz oturmamışken öteki uluslardan olan tüccarlar bizimkileri mercanti di Barbeti (Barbata tüccarları) diye çağırıyorlardı, zira aynı şimdiki gibi hemen her tür yün başlığı ve cüppeyi biz sağlıyorduk. Buraya fayans da getiriyorduk, ama fayansın büyük bir kısmı Ancona'dan getiriliyor. İzmir'de Fransa'nın sansar derileri, -özellikle de Dauphiné sansar derileri çok beğeniliyor, bunlar burada kürkçülükte kullanılıyor. Burada bir ceketlik kürk elli ile seksen akçe arasında satılıyor; renkleri çok koyu olanlar ziblin samuru ya da Moskova samuruyla harmanlanıyor. Sicilya'dan gelen samur derileri Fransa'dan gelenlerden çok daha fazla kullanılıyor; burada daha ucuzlar, oysa Fransa'dan gelenler Ermenistan ve Gürcistan samurlarından daha iyi.

Tüccarlarımız İzmir'de Levant'ın en bol mallarından olan İran ipeklileri ile Ankara ve Beypazarı'nın keçi yünü ipliklerinden başka eğrilmiş pamuk ya da karakaş, balyalanmış pamuk, tiftik, yapağı, Midilli yünleri, mazı, balmumu, mahmude,

[123] MONTRAYE, A.De La, A.G.Y., s.179-182.

Arap zamkı, kitre, amonyak kitresi, şeyh horasanı, günlük, zerdeçal (la zadoaria: (?) ve battal ya da normal boyutlu halılar satın alıyorlar.

Tüm ticaret Yahudilerin aracılığıyla yapılıyor, onların ellerinden geçmedikçe hiçbir şey ne alınır ne satılır. Ağlayıp sızlanmak, zavallı görünmek boşunadır; onların kurumları olmadan bir çivi bile sökemezsiniz. Haklarını yememek lazım, onlar diğer tüccarlardan daha becerikliler[124]

XVIII. Yüzyıl'ın sonlarına doğru sanayileşen Avrupa, İzmir Limanı'na giderek artan hacimde mal boşaltmayı sürdürür. Artık Avrupa'nın sanayi mallarının bolluğu açısından Doğu'ya galebe çaldığı bir döneme girilmiştir. Avrupa sanayisi Osmanlı İmparatorluğu'nun, Doğunun el dokumacılığını, el sanatlarını köşeye sıkıştırıp teker teker yok etmeye başlamıştır. Gezginimiz Kont Choiseul-Gouffier'nin gözlemleri bunun açık kanıtı (1776):

"İzmir'e Fransız, İngiliz ve Hollanda dokumaları, Venedik ipekleri, İtalya ipeklileri, Altın ve gümüş sırmalı Lyon kumaşları, galonlar, adalarımızın kahvesi, Saint-Dominique çiviti getiriliyor; Karolin Adaları'ndan ve Louisiana'dan şeker, kırmızböceği, baharat; Venedik' ten kâğıt, cam eşyası ve hırdavat; Almanya'dan da Macar parası olan kara kuruş, demir, kalay, kurşun, bakır pası ve boya ağacı.

Kırkağaç ve Manisa ovalarından çok miktarda kaldırılan pamuk, kırmızıya boyanmış pamuk ipliği, Ankara keçisinin şahane yapağısı, İran ipekleri, yün halılar, el dokuması kumaşlar, kökboyası, ecza, balmumu, deri, sünger, kuru incir ve kuru üzüm kentten dışarıya gönderilenler[125] "

Gezginimiz kent ticaretinin üleşimini şöyle açıklıyor:

"İzmir'in ticaretinin üleşimini her ulusun tüccarlarının sayılarına göre değerlendirecek olursak Fransa uzun zamandan beri aslında olduğundan çok daha güçlü görünürdü, zira yirmi beş ticarethanesi vardı; oysa İngilizlerin yalnız altı, Hollandalıların ise dört taneydi; buna karşın ticaretin ancak üçte birini gerçekleştiriyordu, hem de ticaret ajanlarının sayılarıyla ne eksik varsa gideriyordu, ajan eksikse onu da. Yabancılar, özellikle Hollandalılar çok büyük sermayelerle Levant'a uğruyorlar, orada çok sağlam kuruluşlar oluşturuyorlar; daha şimdiden zengin oldukları için de varlıklarının kendilerine sağladığı saygınlık sayesinde daha da zenginleşmenin olanaklarının arttığını görüyorlar. Tüm ticaret işlerinde konsoloslarının tutumunu onlar yönlendiriyorlar; onun arkasında değil, onunla yan yanalar; Fransız tüccar ise, tam tersine, basit bir aracıdır, yöneticisi olan Marsilyalı tüccar adına çalışır ancak, onunla komisyon haklarını paylaşır, bazen de konsolostan yakınır, çünkü konsolos her şeyin körü körüne kendisine bağlı olması düşüncesindedir. Kendisine yurduna dönme fırsatını sağlayacak bir kuruşu bile kazanmanın özleminde olan

[124] TOURNEFORT, Joseph-Pitton de, A.G.Y., s.315-317
[125] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.344-345.

bu tüccarımız en istikrarlı bir tasarrufun kendisine sunduğu tüm olanaklarla sürgün yaşamının bitmesi için acele eder, zenginliğin her zaman kazandırdığı saygınlığa da aldırmaz[126] "

İzmir, 1778 yılında, 'gelişen ticaretin merkezi', 'en zengin ve en görkemli bir liman' olarak kabul edilir. Gezgin Charles S. Sonnını şu saptamalarda bulunur:

"(...) gelişen ticaretin merkezi; üstelik burası en zengin ve en görkemli bir liman. Sayısız kervanlar buraya dışarıdan eğrilmiş pamuk, türlü ipekliler, balmumu, kuru incir, nitelikli kuru üzüm getiriyorlar,(...); daha neler, neler; İran ve Halep yoluyla Güney Hindistan'dan bile mal getiriyorlar; oysa Avrupa'nın tüm tüccar uluslarının dünyanın bu kısmından ve Amerika'nın dört bir yanından zahire yüklenmiş olan ticaret gemileri geniş olduğu kadar güvenli ve elverişli bir limana geliyorlar, hem de art arda. Burası aynı zamanda Türkiye sularındaki ticaret gemilerini korumakla görevli bulunan Avrupa uluslarına ait savaş gemilerinin uğrak noktasıydı[127]

XIX. Yüzyıl'ın başlarında yeni rıhtımların yapılmasıyla birlikte kentte ticaret daha da canlanacak, daha düzenli, daha kolay ve daha geniş hacimli bir ticaret etkinliği görülecektir.

İşte kentin 1830 yılında sunduğu görünüm:

"Bu kentin ticarî etkinliği hakkında bir karar vermek için hanlara kervanların, limana da ticaret gemilerinin gelişlerini görmek gerek. Her gün kentin yukarı kısmında Hint'in, Acem diyarının, Suriye'nin ve Küçük Asya'nın tüm ülkelerinin ürünleriyle yüklü çok sayıda deve görürsünüz. Öte yandan rüzgârlar ve dalgalar her gün Avrupa'nın tüm ülkelerinin sanayi ürünlerini taşıyan gemileri getiriyor. Kervanlar geldikleri ülkelere Avrupalı gemilerin getirdikleri zenginliklerle dönüyorlar, bu gemiler de Batı'nın sahil kentlerine deve sırtlarında, doğru bir ifadeyle çöl araçlarıyla getirilen mallarla dönüyorlar[128] "

İki yüzyıl boyunca
Bu limandan gemiler
İncir, üzüm, ipekli...
Ülkeyi yüklediler!

Aldık, sattık; hoş, ama
Bizimkiler n'ettiler?
İki yüzyıl boyunca
'Ciğer' yedi Kediler!

Önce Hüda'ya kulduk,
Sonra Sultan'a tab'a!
İki yüzyılın kârın
Yazamadık Kitaba!

[126] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.345-346.
[127] SONNINI, Charles s., A.G.Y., s. 333.
[128] M.MICHAUD et M.POUJOULAT, A.G.Y., s. 208.

Bornova (Bournabat)

IX. BÖLÜM

Dinlence Yöreleri

Kitabımızın bir bölümünde kent çevresinden söz etmiştik; kent çevresindeki köylerden bazılarının yüzyıllar boyunca yerli ya da yabancı kimi kültürlerden belli belirsiz izler taşıya geldiklerini, özellikle yabancı yerleşimcilere sundukları türlü yararlar nedeniyle belli dönemlerde dinlence yerleri olma niteliği kazandıklarını vurgulamıştık.

Bu bölümde sizlere kentten pek uzak olmayan bu dinlence yerlerinden belli başlılarının adlarını sıralayacağız ve kısa ya da uzun süreli yerleşim yerleri olmalarını sağlayan nedenleri, yine gezginlerimizin tanıklıklarıyla, göstermeye çalışacağız.

Seydiköy: Bu köyün 1678 yıllarında yabancılar için bir dinlence yeri olduğunu gezgin Corneille Le Bruyn'den öğreniyoruz. Gezgin 09 Ekim 1678 tarihinde bu köye yaptığı geziyle ilgili şu notu düşmüş:

> *"Orada her konsolosun bir yazlık evi vardı; oraya hoşça vakit geçirmeye ve av zevkini tatmaya giderlerdi[1] "*

Sahil: Frenk mahallesinden itibaren Batıya doğru uzanan sahilin 17 Yüzyıl sonlarında Lövantenler ve kente yerleşmiş bulunan zengin yabancı tüccarlar için 'Aşiyan', mesire yeri olduğunu görüyoruz. Gezgin Le Sr. A. De La Montraye yakın çevrenin, özellikle de sahilin doğal zenginliğini şöyle betimliyor (1699):

> *"İzmir çevresinde, özellikle de Frenk Sokağı'nın Batı yakasında gezinmek çok güzel; buralardaki bahçelerde Limon ve portakal ağaçlarından korular var[2]*

XVII. Yüzyıl'ın sonunda Frenk mahallesinin kıyılarından itibaren Batı'ya doğru uzanan arazi, Lövantenlere olduğu kadar kente yerleşmiş olan yabancı tüccarlar için de sığınak görevi görüyordu. Sr. A. De La Montraye aşağıda mesire yerini, doğanın bereketli ve olağanüstü zengin köşesini resmeder: (1699)

Bornova (Bournabat): Bir başka dinlence yeri de burasıydı. Bu beldenin XVIII. Yüzyıl ortalarında Avrupa kökenli tüccarlar için bir dinlence yeri olduğunu görüyoruz. Gezgin Frederic Hasselquist burayı şöyle betimlemiş (1750):

> *"Şimdilerde Bornova'da Tüccarlar tarafından Hollanda mimarisi tarzında yaptırılmış yazlık evler var[3] "*

Buca: Bu beldenin de XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında bir başka dinlence yöresi olduğunu görüyoruz. Burayı da gezen Frederic Hasselquist defterine şu notu düşmüş:

[1] LE BRUYN, Corneille, A.G.Y., s.90.
[2] MONTRAYE, Le Sr. A. De La, A.G.Y., s.186.
[3] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.37

"Buca (Boudgia)'ya vardım, burada Hollanda Konsolosu M. Hochepied'nin güzel bir yazlık evi var[4] "

XIX. Yüzyıl'ın başlarında dinlence yörelerinin sayılarında bir artış gözlenir. Gezgin J.M.Tancoıne çevre köylerini şöyle sıralar (1812):

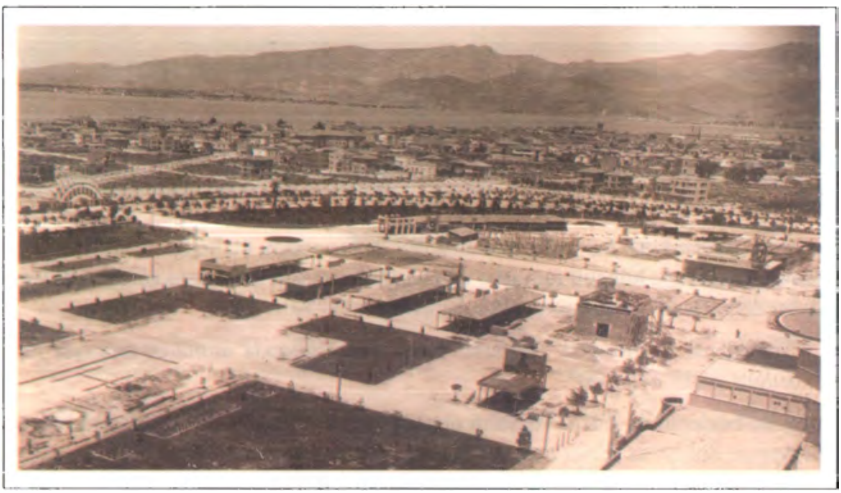
"İzmir çevresinde Bornova, Seydiköy(Sevdiköy: Sewdi-Keui), Buca ve Kokluca (Coucloudjà) köyleri var; buralarda Frenklerin çok güzel bağ evleri var[5]

Sonuç olarak, yüzyıllar boyunca zengin Lövantenler ve Avrupalı tüccarlar kent yakınlarında bulunan farklı köylerde konaklamalarını belirlemekten geri kalmamışlardır.

Bu köylerin en beğenilenleri ve oturulanları, elbette, Bornova, Buca, Seydiköy, Pınarbaşı Kokluca'dır.

Tarihsel gerçek: İnsanlık her zaman kendisine sığınak olacak ve ruhunun, beyninin ve bedeninin rahatı, huzuru ve esenliği bulacağı dinlence yerlerine gereksinim duymuştur, bundan böyle de duyacaktır. Keşke onlardan birkaçını eskiden oldukları halleriyle bulabilseydik!

Şu halde tüm mülkler özel mülk olmadan önce kamu mülküdür. Hiçbir bireysel çıkarın toplumsal bir çıkara, İnsanlık çıkarına zarar verme gibi bir hukuksal yanı yoktur Herşeyin en iyisi, toplumsal sözleşmeden de iyisi İnsanî Sözleşmedir ve insanı hiçlik durumuna düşürmeden, bir idea değil ama olası olan evrensel akılla onu yücelterek ivedilikle, oybirliğiyle imzalanmalıdır. Dünyayı kurtarmak, insanlığı, kendini kurtarmaktır! Böyle bir bilinç de 'İzmirli'nin harcıdır!

[4] LINNAEUS, Charles, A.G.Y., s.32.
[5] TANCOINE, J.M., A.G.Y., s.?

X. BÖLÜM

Kentin Yenileştirilmesi

Yeryüzünde tarihi boyunca nice felaketlere uğramış, ama uğradığı her felaketten sonra da kendini yeniden diriltmiş, geliştirmiş kentler çok azdır; bunlardan biri de İzmir kentidir.

Fransızca yazılmış Gezi Anılarının satırları arasından yenilikçi düşünceleri esinlendirenleri, özellikle bu kentin yenileştirilmesi yolunda İzmirlilerin geçmişte ve her zaman gösterdikleri eşsiz çabaları vurgulayanları çıkarmaya, İzmirlinin ruhunda var olan ve hangi rejim altında yaşarsa yaşasın dipdiri tuttuğu 'Yenilikçi' özelliğini göstermeye çalışacağız. Tarihçesinden de anlaşılacağı gibi İzmirlide var olan bu yüzyılların 'Yenilikçi Ruh'u tomurcuklanmaya ve çiçeklenmeye elverişli tüm koşulları sürekli sunmuş olan İzmir toprağında, nice kültürlerin mayalanması sürecinde seçkin bir yüceliğe erişmiştir; bireysel niteliğinden çoktan sıyrılmış, 'ortak' ve 'tek' ruh olmuştur.

Daha önce de değindiğimiz gibi birçok gezgin- özellikle de kentbilimci, botanikçi, mimar, vb. olanlar- doğrudan ya da anıları yardımıyla kentlerin düşünsel, sanatsal, mimarî, kısacası her alanda ilerlemesinde katkıda bulunmuştur. Örneğin, Botanikçi gezgin J. P de Tournefort, Frenk mahallesinde bir rıhtım yapılmasının çok yerinde bir şey olacağı fikrini vermiştir (1702):

> *"Limanında bir rıhtım olsaydı bu mahalle çok güzel olurdu; oysa denizin dalgaları evlerin arkalarına çarpıyor, gemiler de neredeyse mağazaların içine giriyor*[1] "

İzmirliler deprem, yangın, kolera, sıtma, vb. felaketlere karşı her zaman tetikte oldular, kentlerini yeniden ve daha güzel yapılandırmakta becerikli ve aceleciydiler; bu durumlarda da sürekli olarak eski yapılara ait kalıntılardan yararlanıyorlardı. Gezgin Kont D. Choiseul-Gouffier 1768 depremi sonrasında İzmir'in durumuyla ilgili olarak anı defterinde şu saptamayı düşmüş (1776):

> *"İzmir yıkıntılarından ancak Türklerin İmparatorluğa tam egemen olmalarıyla kurtulabilmiştir (...). Güvenliklerinden emin olan kent sakinleri dağın (Pagus) tepelerini bırakıp deniz kıyısında yeni binalar yapmışlar. Bu binaların hepsi de tüm eski anıtların mermerleriyle yapılmış*[2] "

Ne yazık ki 'kaş yapayım derken göz çıkarılmış!', tarihi doku sürekli hasar görmüş!

Kaş yapayım derken çıkarmayın göz!

---

[1] TOURNEFORT Joseph-Pitton de, A.G.Y., s.318.

[2] CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, A.G.Y., s.342.

Kabuk kırılırsa kalır mı öz?
Tarihin talanı olmuş kördüğüm;
Çözebileceksen durma, haydi çöz!

XIX. Yüzyıl'ın başlarından itibaren kentin fizyonomisinde (mimarî, kentçilik, vb.) hissedilir bir değişiklik göze çarpmaya başlar. Aslında ülke çapında kendiliğinden olmayan bir değişim başlamıştır; bu değişim Tanzimat'ın ilanıyla (1839) resmî bir niteliğe bürünmüştür. Gezgin Marchebus'ün bu konudaki saptaması şöyle (1832):

> *"Avrupai alışkanlıklar ve zevkler Doğu'yu çoktan sarmış; Müslümanların tezgâhlarının ve güzelim köşklerinin yerlerini bir başka çağın, bir başka ülkenin yapıları almak üzere*[3]

Belirtmeliyiz ki, Batılılaşma yolunda kent hâlâ Levant'ın hiçbir kentinin sahip olmadığı kadar çok üstünlükleri sunmuş ve sunmaktadır.

Batılılaşmanın öncülerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Ne var ki, iyi ile kötü hep birliktedir.

Alanında uzman olan Ch. Texier 1832-1837'li yıllarda başlatılmış olan sayıları hızla artan yapılardan söz ederken tüm bu yapıların kentin çirkinleşmesine ve bazı mahallelerinin boşaltılmasına yol açtığını duyuruyordu. Böyle derken kent planlaması düşüncesini - kentçilik- telkin etmiyor muydu? Kentçiliğin/ planlamacılığın yokluğu yüzünden değil miydi şu doğal zenginliklerin talan edilmesi, doğanın bozulması?

> *"Kent'in Kuzeyinde birkaç yıl önce başlatılmış olan yapılar hızla çoğaldı. Gül Mahallesi denilen mahalle (La rue des Roses) artık İzmirin güzel bir mahallesi değil, Avrupalı nüfus da yavaş yavaş Fransız Hastahanesi'ne doğru taşınmaktadır*[4] "

Bu saptamadan çıkardığımız da şu: Bir toplum ne denli örgütlüyse kent de o denli planlıdır. Tersine, toplumsal yapı mimarî yapıda (kentçilik) daha çok belirginleşir. Bu noktada bir toplumdan mı yoksa topluluktan mı söz edilebilir? Ch. Texier, kentte hâlâ beklentileri ve çıkarları temelde farklı, ekinsel düzeyleri farklı topluluklar görür. Hâlâ tekruhçuluklar vardır, ama tekruhçuluk yoktur!

Yenilikçi düşünce özellikle tüm onarım olanaklarıyla donanmış Frenk mahallesi sakinleri arasında ortaya çıkıyordu:

1858 Yılında

> *"On iki yıl önce kenti yakıp yıkan yangın onun güzelleşmesine katkıda bulundu: kent şimdi taştan inşa edildi ve deniz üzerine kazıklar çakılarak üzerlerine yapılan yapılarla her yıl denizden yer kazanmaya çalışılmaktadır; Frenk Mahallesi böyle-*

[3] MARCHEBUS, A.G.Y., s.124.
[4] TEXIER. Charles, A.G.Y., s.308.

likle genişlemektedir. Bu biçimde birkaç kahvehane yapılmış, yüzleri gülüyor: açıktaki döşemelerin altında dalgalar gelip gidiyor[5] "

Kentin fizikî yapısını değiştiren ilk yenilik XIX. Yüzyıl ortasında gerçekleşti. Demiryollarının yapımı:

23 Ekim1858

"Bir süre içinde Aydın demiryolu tamamlanacak ve böylece Kervan Köprüsü'ne veda edilecek[6]

1866 Yılında

"İller

Aydın hattının açılışının cuma günü yapıldığı ve yolcularla dolu bir trenin Pazar günü İzmir'den Aydın'a yola çıkacağı bilinmektedir.

Yetkili yolun bu hattını bitmemiş kabul ediyor; bu yolda ne gar, ne de Balatçık'tan başlayacak olan tam bir işleyiş için yeterli olacak gerekli araç gereci görüyor[7] "

XIX. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu hükümetleri ciddi bir iyileştirmeye gereksinimi olduğu için Kentin gelişmesiyle daha iyi ilgilenir görünüyorlar. Sultan Abdül Aziz kente özel bir ilgi gösterir. İzmir'de konakladığı sırada bahşettiklerinin 'adaletli ve eşit' dağıtılabilmesi için özel bir dairenin kurulmasını emreder ve bu daireye kent vergilerini toplama görevini verir. Toplumsal, ekonomik durum ve bağışların dağılımı şöyle:

24 Nisan 1863

"Dünden beri Vali Konağına İzmir'in gereksinimlerini belirlemek üzere bir özel daire oluşturulmuştur. Bu dairenin gereksinimleri söylemesi gerekiyor: Sultan bu daireden memnundur ve gereksinimleri karşılamak istemektedir. Sultan yalnızca demiryollarının, katedralin bitirilmesine ve Bornova yolunun güzelleştirilmesine değil, sıkıntı içinde olduğunu öğreneceği bir başka Büyük iş için de yardımda bulunacaktır. Sultan bunlara minnettarlık için olduğu kadar güçlü bir yardımda bulunacaktır. Kamu hizmetleri, sivil ve dinî yönetim, gümrük ve ticaret kendiliklerinden önemli bir gelişme talep etmektedir, bu böyle bilinmelidir: Burada da bu hedeflenecektir.

Sultanın sivil ve dinî kurumlara yenice yaptığı bağışların dağılımı kendi başına öncelikli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu bağışların memnuniyetsiz değil yalnızca mutlu insanlar oluşturması için bağışların adil ve eşit dağıtılması gerekmektedir.

[5] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.69.
[6] A.Y., s.72.
[7] La Turquie, Constantinople, jeudi 12 juillet 1866, n.136.,Yb.Gazeteler, n.1., C-2., (I.A.K.)

Çoğunluğu oluşturan Müslümanların onarılacak camileri ve okulları var; askerî ve diğer okulları, tekkeleri, yoksulları, hastaneleri, zaptiyeleri, askerleri, Vali Konağı'nın İmparatorluğun teveccühlerini bildirecek görevlileri var; hepsi 345,000 kuruş elde edecekler.

Rumlardan daha az sayıda olan Katolikler çok özel bir ilgiye lâyık olan katedralleri nedeniyle daha çok para alacaklar. Onlar listeye Propaganda Koleji, Sainte-Marie Okulu, Hıristiyan Doktrini biraderleri, İyilik Bacıları, Saint-Antoine ve Saint-Roch Hastahaneleri, Latinler, Melchitaristes adıyla kaydoldular... Onlara 120.000 kuruşluk bir bağış yapılacaktır; Ermeniler 65.000, İsrailliler 10.000, Protestanlar 15.000.

Aynı listede demiryolları personeli için 100.000 kuruş ayrıldı, Bornova yolu için 10.000, Jokey Kulübü için 20.000, tabii ondan bugün öğleden sonra memnun kalınırsa, Vali Kayserili Ahmet Paşa için 150.000, bu da inandırıcı olduğuna göre Sultan'ın lutuflarına lâyık olmaya devam edeceklerdir[8]

Gelişmekte olan kentin görünümüyle ilgili olarak sultanın gözlemi ve birkaç öngörüsü şöyle: (23 Nisan1863)

"İzmir, İmparatorluğumuzda büyük bir ticaret merkezidir. Bu kentin kazandığı ilerlemeleri kendi gözlerimle görmek ve değerlendirmekten ne denli memnunsam teb'alarımın tüm sınıfları ile dost güçlerin teb'aları ve tüccarları tarafından bana gösterilen coşkulu karşılamadan bir o kadar memnun ve mutluyum.

Açılmış ve yapım halinde olan iletişim yolları eksiksiz bir biçimde ticaret ve tarımın gelişmesine hizmet edecektir. Ben ayrıca kişisel ilgimi ve çok özel çabalarımı göstereceğim ve de çok önemli mahiyetteki kamusal çalışmaların takibinde bulunacağım.

Halk eğitimi de benim hükümetimin sürekli meşguliyetlerinin konusunu oluşturan büyük sorunlardan biridir, zira bundan genel bir yarar ortaya çıkmalıdır. Bu kentin sivil okullarının iyi durumda olduklarına gördüğüm öğrenci gruplarının kılık ve kıyafetlerinin iyi olmasından dolayı hükmettim.

Bu vilayetin ürünleri büyük bir zenginliktir. Özellikle pamuk tarımı tüm kent sakinleri için servet kaynağı haline gelecek ve ticaret için yeni bir kaynak oluşturacaktır. Pamuk üreticiliğinin gelişmesi için kent sakinlerinin gösterdikleri çabalar bizim büyük memnuniyetimizin konusudur. Hükümetimiz bunu desteklemekten ve bunun için gerekli tüm kolaylıkları sağlamaktan geri kalmayacaktır[9] "

[8] GARDEY, L., A.G.Y., s.249-250.
[9] A.Y., s.238-239.

Vali Süreyya Paşa tarafından 1866 yılında girişilmiş yararlı yenilikler anılmaya değer:

"İller

- İzmir, 25 Ağustos.- Yeni Valimiz görevlerinin ifasında en övgüye değer etkinliğini ortaya koymaktadır. Süreyya Paşa da zaten kendi yönetici ve diplomat niteliğini ortaya koymuştu. Kendisi Paris'te Büyükelçilik Sekreteri olarak 4 yıl geçirmiş, sonra da Bükreş'teki Fuat Paşa'nın görevine bağlanmış, son olarak da yıllarca Kudüs ve Halep illerini yönetmişti.

Burada çoktandır birçok yeniliklere de girişmiş bulunuyor, birçok yenilikleri yanında Konak'ta sonradan bizzat kendisinin titizlikle incelediği mektuplar ve dilekler için bir de kutu yerleştirtmişti.

Vali Hazretleri havagazı sorunuyla aralıksız ilgilenecektir ve mahkemeleri de yenileştirmek niyetinde olduğu da kendisine atfedilmektedir. Bu günlerde Mösyö Patterson adına verilmiş olan bir yemek Aydın garında Kentimizin seçkin tüccarlarını bir araya getirmekteydi. Bu fırsatla yapılmış olan konuşmalar arasında Dr. Wood'un ve de Mösyö Hyde Clarke'ınkiler dikkati çekmiştir.

Bâb-ı Alî'nin kararıyla duvarlar arasına defin yasaklanmış olduğundan İzmir Katolik topluluğu bir süreden beri kent dışında bir mezarlığın kurulmasıyla ilgilenmektedir. Bu konuda Katolik konsolosluk delegeleriyle kilise yetkisinin temsilcileri arasında yapılmış olan konferanslar yapılmış ve özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon mezarlık yeri olacak bir alan satın alınması görüşmelerine çoktan başlamış bulunuyor. Talep edilen miktar 300 Liradır, ama bu alanın kilise mensuplarınca mı yoksa Rahiplerin bizzat kendileri tarafından mı alınacağı konusunda henüz bir karara varılmış değil. İç haberler ürün kaldırıldığını bildirmektedir. Özellikle kuru üzüm ve incir rekoltesi bol olacaktır[10] *"*

Daha önce de belittiğimiz gibi Bâb-ı Alî İzmir'e vali olarak 'en aydın yöneticileri' göndermekte her zaman titizdi. Vali Süreyya Paşa da bu yöneticilere güzel bir örnektir.

1870 yılında Osmanlı Hükümeti kentin iyileştirilmesi için büyük çaba harcamayı sürdürmektedir:

"Süveyş Kanalı'nı yapmış olan yetenekli mühendis Mösyö Dussaux'nun gösterdiği titizlik sayesinde şu sıralarda Türk Hükümetinin bir takım çalışmalar gerçekleştirilmekte olduğu limanın şahane durumu kendisinin eski öncelikli konumunu korumuştur[11]

1922 yılında Yunan orduları tarafından boşaltılması sırasında yakılmış, yıkılmış olan Kent 9 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal'in güçleri tarafından geri alınır.

[10] La Turquie, Constantinople, samedi 1er sept. 1866, n.179; Conf. Yb. Gazeteler, n.1, C-2, (I.A.K)
[11] FAYEL, comte de Rocquigny du, A.G.Y., s.421.

O günden itibaren kenti baştanbaşa yeniden kurarken feci yıkımın izlerini silmek Türk Halkına ve Ankara Hükümetine düştü. Yeniden yaratma coşkusu eskisinden daha az değildi, tersine çok daha büyüktü. Çünkü yıkım kentin bir parçasında değil, tümündeydi. Kentte varlığını sürdüre gelen nice uygarlıkların anıtları neredeyse tümüyle yıkılmış ya da kötü durumdaydılar.

Çağdaş uygarlığa ayak uydurmakta kararlı olan Türk Hükümeti 1834 yılında örnek köyler yaratmaya girişti:

"Küçük haberler

İzmir'de örnek köyler- İzmir İli ve İçişleri Bakanlığı İlin her idari bölgesinde ve her özerk bucağında örnek köyler yaratılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Örnek köylerin sayısı her kaza ya da nahiyenin yoğunluğunun dağılımına göre 1 ile üç arasında değişecektir.

İzmir Valisi bu konuda şu demeci vermiştir:

'Bizim köylülerimizi toprak damlardan ve karanlık, havasız samanlıklardan kurtarma ve kendilerine yeni zevklerin tadını öğretme gibi bir görevimiz var.

Yaşamak için İki yük odun parası kazanmakla yetinen insanlar çağdaş uygarlığa ayak uyduramazlar[12]

Kentin nesnel yenileşmesini çıkış noktası olarak ele alan büyük Kemalist çaba aslında her yeniliğe karşı yetenekli olan Türk imgesini, Türk'ün ruhunu yöneten şu teslimiyetçiliğinden, şu kayıtsızlığından arındırarak kökten dönüştürmeyi hedeflemiyor muydu?

Türk Hükümetinin kentin yenileşmesi yolunda attığı diğer bir adım da Fuar'ın açılışıydı (1934) ve bu Fuar Türk sanayisinin gelişmesinin göstergesi olacaktı:

"İzmir Fuarı

Telgraf takası

İzmir Fuarının açılışı dolayısıyla İsmet Paşa Hazretleri Cumhurbaşkanı Ekselanslarına Türk sanayiinin kalkınmasının bir işareti olan bu serginin düzenlenlenmesine izin veren Paşa'ya karşı İzmir Vilayeti ahalisinin memnuniyetini ve minnettarlıklarını bildiren bir telgraf göndermiştir.

Ekselansları Cumhurbaşkanı Zafer Bayramı tarihiyle Fuarın açılış tarihinin mutlu rastlantısını anımsatarak cevap vermiştir[13]

İstanbul-İzmir telefon hattının Ocak 1935'te kurulması kentin çağdaş dünyayla bütünleşmesi yolunda atılan bir başka adım oldu:

[12] STAMBOUL, mardi 7 juil.1914, n.184;, Gazeteler, G: 29., (B.D.K.)
[13] STAMBOUL, jeudi, 30 Août 1934, n.242; (B.D.K.), Gazeteler, G: 29 (30.7.1934-31.XII.1934).

"Değişik haberler

- İzmir-Ankara-İstanbul Telefonu

İstanbul-İzmir telefon hattı önümüzdeki 1 Ocak tarihinden itibaren halka açılacaktır. Manisa-Balıkesir arasında direklerin dikilmesi tamamlandı, hali hazırda kablolar döşenmektedir.

Bu hattın döşenmesiyle birlikte İzmir Ankara ile İstanbul santrali aracılığıyla iletişime geçebilecektir[14] "

Fransız kentbilimcisi, belediyenin uyguladığı İzmir'in yeniden yapılanması planının hazırlayıcısı ve Kemalist öğretilere pek duyarlı olan ve kısa bir süre içinde yararlı ve üretken olan büyük çabalarıyla İzmirlilerin takdirlerine lâyık M. René Danjer'in düşüncelerini aşağıda aktararak sözü bitirmek istiyoruz:

"İktisadi sorunlar

İzmir'in yeniden inşası

Mösyö René d'Anjer'in açıklaması

İzmir Levant gazetesinin bir yazarı İzmir'in yeniden inşası planının hazırlayıcısı Fransız kentbilimci Mösyö René d'Anjer'in bu kente gelişini fırsat bilerek kendisine bugüne kadar tamamlamış yapıt hakkında izlenimlerini sordu. Mösyö d'Anjer'in bu konuda memnuniyetle yapmayı kabul ettiği beyanları şunlar:

"Bugün güzel kentinizi enikonu dolaşma fırsatını buldum. Belediye'nin İzmir'i yeniden düzenleme çabasına hayranım, akıllıca ve azimli bir çaba diyeyim.

"Diyebilirim ki, Belediyenin gerçekleştirici etkinliğinde ilgimi en çok çeken şey bahçeler yapma, hemde her mahallede yapma kararlılığıdır. Kendimi toplumsal bakış açısına göre konuşlandırırsam ki her kentbilimci kendini bu bakış açısına konuşlandırmalıdır, en dikkat çekici şey bu bahçelerde küçük ve açık pazarların, çocuk oyun alanlarının olmasıdır. Hayran olunacak şeyler de bunlar."

"Belediye'nin kentbilimciliğin fikirlerine büyük bir titizlik içinde bağlı kalarak planımı uyguladığını görmekten göğsümün kabardığını da söyleyebilirsiniz."

"Yapımcısı olduğum plan konusunda Alman kentbilimci Jansen'in sıraladığı eleştirilere ilişkin olarak şunu söylemekle yetineceğim: onun ortaya koyduğu plan ile benim yapıtım arasındaki karşılaştırma bu eleştirilerin değeri üzerinden bir acemiyi de saptamaya yeterlidir."

"Planımın gerçekleştirilmesine gelince, şunu belirtmeliyim ki, kent bütün olarak da, ayrıntılı olarak da benim telkinlerimi bilmektedir, ancak bir güven işareti olarak değerlendirdiğim şeyden ötürü içtenlikle teşekkür etmekten başka yapacağım bir şey yoktur."

[14] Le Journal d'ORIENT, (année XVII'e), mardi 16 oct.1934, n.5623;, Gazeteler, G/ 40; (B.D.K.)

"(...) Belediyeler kentbilimcilerin telkinlerini kabul etmekte büyük sıkıntı çekmektedirler ve denebilir ki bu alanda İzmir bir istisnadır."

Mutlu bir istisnadır diyorum, zira sizin Kentin Belediyesi dışında böylesi kısa bir zaman diliminde bunca şeyleri gerçekleştiren bir Belediye görmedim.

"Bugün tüm bu yapılanları aşırı bulan bir takım insanlar olabilir ama otuz yıl içinde tüm bu yapılanların normal olacağını düşünmek gerek. Kentbilimci asla çalıştığı an için değil, gelecek nesiller için bir şeyler yapmalıdır."

Mösyö René Danjer dün Belediye Başkanı ile uzun bir görüşme yapmıştır, ardından Belediye'nin Başmühendisi Cahit Bey ile kenti ziyaret etmiş, Cahit Bey kendisini kentin yeniden inşası ve yenileşmesi alanında gerçekleştirilen çalışmalar hakkında bilgilendirmiştir[15]

Sonuç olarak,

İşin en kötüsü insan yapıtlarının yıkılması değil, üretici bilincin, yaratıcı İmgelemin, sanat yetilerinin, kısacası yaratıcı aklın yerle bir edilmesidir!

Şunu belirtelim ki, tarih boyu yüzü Batıya bakmış olan İzmir, Batılılaşma sürecinde Lövant limanları içinde en elverişli koşulları suna gelmiştir. Doğu ile Batı'nın kesişim noktasında varlığını sürdüren kent, Doğulu ve Batılı imgesini taşırken İmparatorluk sınırları içinde Batılılaşmanın öncüsü, Modern Türkiye'nin de ilk parlayan yıldızı olmuştur diyebiliriz.

Ne var ki, iyi ve kötü kardeştirler, bir arada bulunurlar hep. Gezgin Charles Texier, uzman biri olarak, başlatılan yapılaşmadan ve 1832-1836 yılları arasında sayıları hızla artan yapılardan söz ederken bu durumun kentin çirkinleşmesine ve kimi mahallelerinin de boşalınasına yol açtığını önemle belirtiyor. İşte yabancı bir gezginin uyarıcı gözü!.. O bu uyarısıyla kent planlamacılığı ya da kentçilik fikrini de aşılama çabasını göstermiş olmuyor muydu?

Kentçilik denilen bilimin yokluğu 'Yurt Sevgisi'ni aşındırmamış mıydı? Doğal güzelliklerin ve zenginliklerin talan edilmesi, yozlaştırılması kimlere ne yarar sağlamıştı?

Sonuç olarak, bir kentin toplumu ne denli bilinçli ve örgütlü ise o kentin fizyonomisi de o denli güzel, planlı, çağdaş nitelikler taşır. Aksi durumda o kentte toplum varlığından değil, ancak 'ahali'den söz edilebilir. Gezginlerin anılarında genellikle İzmir toplumundan (société) söz ede gelmiş olmaları da mutluluk vericidir. İzmir'in imgeler kenti olarak varlığını sürdürmesinin ancak 'yenilikçilik' tutkusu ile 'koruyuculuk' bilincinin ayrılmaz birlikteliğinde yattığı düşüncesindeyiz...

Yapar da yıkar da İnsan
Yeter ki yok edilmesin
Yaratıcı Bellek, İzan!
İnsan o zaman İNSAN!

İzmirliyi var eden
Tarihsel bilincidir
Mükemmele erişmek
Elbet onun harcıdır!

[15] STAMBOUL, mardi, 4 déc.1934, n.338; (B.D.K.), Gazeteler, G:29 (30.7.1934-31.XII.1934).

XI. BÖLÜM

Gezginlerin İzlenimleri

İzmir kenti her zaman orada kısa ya da uzun süre kalmış olup ayrılmak üzere olan yabancı bir gezginin hissettiği derin üzüntünün nedeni olmuştur (1833):

"Gemimiz güzelim, yumuşacık İyonya'nın başkentine, yabancıların hep üzülerek ayrıldıkları Levant'ın şu büyük pazarına, veda etmek için dönüşümüzü bekliyordu. Yedi gün önce demirlemiştik oraya, bu süre de kent ve çevresini keşfetmeye yeterli[1]

İkliminin bağrında bir gezinti yaparken onun çekiciliğine yakalanan ve "yabanıl özgürlük havası"yla duyarlı bir insanı kendinden geçirmeye hazır olan "bu altın yöre"nin yarattığı özgürlük duygusuna kendini bırakan gezginler de olmuştur (1842):

"Bu koca tabloyu görünce aynı anda hem Okyanus'u hem de Roma Ovalarını anımsadım. Hayranlık içinde bir an durdum, sonra kendimi bu ıssız ovada yapayalnız hissetmekten çılgınca bir haz duydum. Sanki burada o ilkel insanın özgürlüğünü hissediyordum. (...)

(...) Bu hızlı koşu sırasında bir başka baş dönmesi hissettim, düşüncelerim kaptırıp gitmişti sayıklama noktasına dek, kim olduğumu unutarak, kamçımın koca darbeleri arasında gezgin şövalyelerin o harika serüvenlerini düşünüyordum[2]*."*

Yine aynı gezgin Buca'ya vardığında bu "altın yöre"nin büyüsünden gözleri kamaşır, burada şairler topluluğunu görememesine şaşar:

"Bu altın yörede, bu mis kokulu gölgelerde, diye söyleniyordum, ne kadar hoş akıp geçerdi yaşam! Niye gelmez ki Buca'ya bır şairler topluluğu, dünyanın gürültüsünden uzak, büyüleyici bir sığınak/ aşiyan bulmak için kendine[3]*?"*

Her türlü gürültüden bıkmış olan dünün insanı kentten kaçarak çevrede birçok "büyüleyici sığınak" bulabiliyordu; günümüz insanı bunlara daha az mı gereksinim duyuyor? Günümüzün ve geleceğin İzmirlileri kısa bir süre sonra onlardan yoksun kalma tehlikesiyle yüz yüze olmayacaklar mı? Kaç bin yılın anakenti kendisini topraklarıyla bir bütün olarak ele alacak bir kent planlamasını ne zamandır gerektirmiyor mu? Diğer bir deyimle, İzmirliler için can bulsunlar diye sığınakları koruyor muyuz, yeni sığınaklar yaratıyor muyuz?

Bakınız Xavier Marmier ayrılışı sırasında ne hissediyor (1845):

"Bir kez bu kentte konakladıktan sonra, ondan ayrılırken üzülmeyen ve oraya yeniden gelmek istemeyecek yabancı çok azdır[4] *"*

[1] MARCHEBUS, A.G.Y., s.126
[2] VALON, Alexis de, A.G.Y., s.357
[3] A.Y., s.358.
[4] MARMIER, M.Xavier, A.G.Y., s.349.

Bu duygusunda İzmirlilerin tüm çağların ülküsünü esinlenmiş görünmüyor mu? "Bu kentten, ayrılırken üzüntü duyulan, tekrar gelmek istenen bir kent yapmak."

Sahip olduğu nice çekicilikleri sayesinde kent bu "Doğunun İncisi"ni ruhuyla, yüreğiyle yakalamaya kararlı yabancı bir gezginin uzun bir süre konaklamasını gerektiriyordu (1858):

> *"Sonuçta konaklaması harika olabilecek bir kent ama orada benim kaldığımdan daha uzun süre kalmak gerekir (...) Genel izlenime gelince, Batı'dan gelen için İzmir'in birçok çekiciliği olmalı*[5]

XIX. Yüzyıl'ın sonuna doğru kent hâlâ çekiciydi: O "pırıl pırıl sabahlar"ı için, "kızıl akşamlar"ı için özleniyordu, kısacası, imgelemi "nefis düşler" kurmaya götüren "ikliminin renkleri ve biçimleri" için özleniyordu; orada "Akıl uykuya geçmiştir"·

> *"Harika ülkelere, bilinmeyen ufuklara ve resim gibi beklenmedik yerlere doğru yola çıktığımız anda İzmir'i özledim: Seviyordum onun berrak sabahlarını, dümdüz, ışıl ışıl körfezde beyaz bir tente altındaki küçük teknelerin her harekette ışık damlaları savuran küreklerinin var gücüyle yüzdükleri güneşli saatlerini. Kopamıyordum bu topraklardan, imgelemin aralıksız olarak renkler ve biçimlerle çocuklaştığı, hırçınlaştığı bu yerden. Şu kendimden geçmiş bitkin halimde herşeyi unutmaya çalıştım. Şu yumuşak, okşayan iklimde düş kurmak nefis, kendinden geçiş ilâhî bir şey.(...)*
>
> *(...) Ağır öğle vakitlerinin bitkinliğini, tan ağardığı anları, uyuya dalmış deniz boyunca kervanların uzayıp gidişlerini, deniz kenarındaki serin akşamları, karanlıkların tüm renkleri söndürdüğü, tüm çizgileri sildiği, güzelim görüntüleri dalgalandırdığı ve yıldızların altında, Levant kıyılarından doğduğum yer olan Batı'ya kadar uzanan karanlık dalgaların karışımı arasında düşlerden uyanmayı geciktiren anı, körfezde günün battığı o anı seviyordum*[6] *"*

Sonuç olarak, XIX. Yüzyıl'ın sonuna dek kent Fransız gezginlerce hüzünle terk edilen bir kent, tekrar gelinmek istenen bir kent olarak algılanır; onların kafasına kazınan da bu imgedir. Yabanıl özgürlüğün estiği "altın yöre" olarak anımsanıyordu. Kent çevresindeki topraklarda dolaşanlar o büyüleyici sığınakları düşlüyorlardı, hani 'esin perisi'nin iklimi gibi arı duru nağmeleri, dizeleri duyarlı yüreklere oldum olası esinlendirdiği o büyüleyici sığınakları! İmgelem o yörede çocuklaşıyor, İklimin renklerinden, biçimlerinden kışkırtılıyordu.

Ce Climat, ce charme, ces refuges!
Sont-ils anéantis par un déluge
Ou, agonisants sous les greffes
*De l'Ignorance et de l'indifférence?**

[5] SCHICKLER, Fernand, A.G.Y., s.74.
[6] DESCHAMP, Gaston, A.G.Y., s.189-190.
* Bu metin bana aittir..

SONUÇ

İtiraf edelim ki, biz bu araştırmayı kimi nedenlerle bir "Bitmeyen Senfoni" olarak algılıyoruz. Bir, yaşam durmaz, dönüşür, gelişir; iki, bütünlüğü içinde gözlenemez çünkü birimleri devinimli olan bu yer ve zamanda değişken biçimleri var; üç, bizim gücümüzü ve olanaklarımızı çok çok aşar. Yine de bu araştırma okuyucuya tümünü içmese de bu engin denizin tadına bakmayı umarız sağlar.

Bu araştırma, her kentin yalnız tarihçilerin araştırma ve inceleme konusu olmaya değil, tüm bilimlerin adamları tarafından araştırma ve incelemeye lâyık olduğuna bizi inandırdı. Ancak böylelikle bir kent çerçevesiyle sınırlanmış bir uygarlığın gizemleri çözülebilir. İnsan koşulu, her zaman dilimciğinde ve her mekân parçacığında kavranmadıkça ve değerlendirilmedikçe her hangi bir gelecek hazırlanabilir mi, güvenilir ve kesin bir gelecekten söz edilebilir mi?

Bu küçük sayılabilecek araştırma sayesinde eriştiğimiz ve önemli gördüğümüz kimi sonuçları sıralamak istiyoruz:

Bu "çokevrenli kent" yüzyıllarca iki "görünüm" sundu. Avrupalı görünüm, Asyalı görünüm. O kesin kimliğini ancak kurtuluşunun (1922) ertesinde kazandı. Kemalist yenilikler sayesinde tam bir Türk kentine dönüştü.

- İzmir kenti daima "serpilen" ya da gelişme" kenti görünümünü sundu.

Uygarlıktan da beklenen bu değil mi?

İzmir Avrupalıların hayranlığını kazanan tek, en azından iki Türk kentinden biri olarak kalmayı daima hak etti.

Onun "çekici" görünümünü korumak zorunda değil miyiz? Onu ne hale getirdik ya da ne hale getireceğiz? Bu soruyu yaşamın her anında sormaması gereken bir insan var mı ki?

- İzmir XIX. Yüzyıl'ın ortalarına kadar "harika arılıkta bir gökyüzü"ne sahip "sessiz" bir kentti. Hâlâ öyle mi? Değilse ne zaman yine öyle olacak?

İzmir XIX. Yüzyıl'ın ortalarına kadar "türce çok zengin" ve "olağanüstü" bitki örtüsünü korudu. Denizin dalgalarıyla buluşan yeşile bürünmüş kıyıları, "çiçeklerinin kokularını denize yollayan kıyısı... Hâlâ bu "büyüleyici" zenginliğiyle bezeli mi? Geçmişin onurlu görünümüne ihanet edililiyor mu? İzmirliler "geçmiş"e de, "gelecek"e de kayıtsızlar mı? Binlerce yıllık ruhtan ve bilinçten soyutlandılar mı?

- Kent çevresi XIX. Yüzyıl'ın sonuna kadar "güzellik" ve "bereket"in örneği olarak kalabildi. Bu mükemmel niteliğini koruyor mu hâlâ? XXI. Yüzyıl'a girdiğimiz şu dönemde Çevrebilim'den habersiz bir biliçsizlik içinde miyiz?

- İzmir kenti 1922'ye kadar Türk uygarlığından çok Avrupa uygarlığına yakın oldu, hatta ara sıra Avrupa uygarlığından da ileride oldu. Örneğin, İzmirli Hıristiyanların, Avrupalıların yararlandıkları özgürlükler açısından, özellikle de İzmirli Hıristiyan kadınların özgürlükleri açısından.

- İzmir çağımızdan nice zaman önceleri ve nice dönemler boyunca uzlaşının, sağduyunun, barış ve huzurun, özgürlüğün, mutluluğun, vb. yaşandığı "federatif cumhuriyet" dönemini de yaşadı. Türklerin uygarlıklarından kaynaklanan bu cumhuriyet insanlık tarihinde örneğine raslanmayan bir durum gibi görünüyor.

- İzmir Vilayeti'nin XIX. Yüzyıl'ın sonuna dek "güzel", "hoş" ve "çekici" bir iklimi oldu. İzmir'in iklimi ve İzmirlinin mizacı derinlemesine benzeşiyordu. Kısa bir süre içinde bu benzerlik yozlaştı mı? Bu yozlaşma kentin her tür toplumsal, ekinsel etkinliklerinde algılanıyor mu? Bu noktada Uygarlıkta takdire lâyık tam bir evrimden söz edilebilir mi?

- Dört yüzyıl boyunca İzmir kenti genel olarak iyi bir yönetim gördü. Bâb-ı Alî oraya sık sık yetenekli, namuslu valiler gönderiyordu. Ara sıra ise valilerin savsaklamaları ve öngörüsüzlükleri kentin uygarlığına oldukça zararlar verdi. Coğrafi yapısı, kentsel yapısı bozuldu, vb.

- Avrupalılar sayesinde gelişen kentçilik, kenti baştanbaşa çekici bir hale sokmaya yetmiyordu. Bir yanda çekicilik dolu mahalleler: Frenk mahallesi, Güllü mahalle, diğer yanda kirli, hastalık yayan mahalleler. Avrupa ekini etkisi altında, özellikle Avrupa kentçiliği etkisi altında bir kent! Türk mimarisi dönüşüme uğramış, Türk evlerinin özgün yapıları XIX. Yüzyıl'ın başından itibaren kaybolmuş bir kent! Oysa bütün bunlar Avrupalıların hayranlıklarına lâyıktılar.

- Kentin nüfus bakımından evrimi bize göre tüm alanlara hastalık bulaştıran bir gerileme gibi görünüyor, bu gerileme de şu binlerce yıllık kenti, dünün göçmenlerinin "Cennet"ini sonunda "Cehennem"e dönüştürmesin sakın!

- Avrupalılar, özellikle Fransızlar ve İngilizler, İzmirli Hıristiyanlar üzerinde büyük ve sürekli bir ekinsel etkide bulundular. İngilizler onların beyinlerine "Uygulama zihniyeti"ni, Fransızlar "İlerleme zihniyeti"ni aşıladılar. Günümüzde galiba hâlâ bu iki zihniyete gereksinim duyuyoruz! Yoksa en azından her fırsatta bizim bu iki zihniyetle çoktan donanmış olduğumuzu göstermemiz gerekir.

- İzmirliler merakla gözlenen erdemlerle donanmıştı. Alçakgönüllülük, barışçıllık, konukseverlik, ille de laiklik, vb. Onlar Küçük Asya'da laik ekinin öncüleri olmaya lâyıklar. Kanımızca laiklik, kentte Büyük Fransız Devrimi (1789)'nin getirilerinden biri olarak çok daha önceleri çiçeklenmişti. Bu durum da her şeyden önce Türklerin hoşgörüsünden, onların "tatlı", "insancıl" mizaçlarından kaynaklanıyordu. Ayrıca belirtelim ki, İzmir'in Hıristiyan dünyası yine İzmir'in Türk dünyasının erdemlerinden etkilenmiştir; ama kendini köklü bir biçimde onlara benzetmemiştir; dahası Türk

olsun ya da olmasınlar, İzmirliler kendi ortak mizaçlarına, dinsel anlayışlarına asla uygun düşmeyen sindirme siyasetini hiçbir zaman özümsemiş görünmüyorlar.

- İzmir Hıristiyan dünyası kendini asla Avrupa'nın tümünden kopmuş hissetmedi. Aslında Avrupa'nın tümü ondan hiç vazgeçmiş değildi, ya da daha doğrusu onu rastlantının ellerine hiç bırakmamıştı; Avrupa onu hiç soluksuz ve azimle her tür düşünce ile besledi, onun üzerinde inatla Avrupa hükümetlerinin benimsediği siyasetleri uyguladı.

- Tüm bu saydıklarımız İzmir vilayetinde, Türk toprağında olup bitmişti! Bu bir ekinsel işgal değil idiyse neydi? Bu düşünsel ve manevî gücün çatışacağı daha başka bir şey yok muydu?

- Avrupa dillerinde, özellikle Fransızca yayın yapan İzmir basını, İzmirlilerin ekinsel evrimlerine büyük ölçüde karkıda bulundu; ufaktan ufaktan onlardaki "Durağanlık" düşüncesini sarstı, onu yıkınca da yerine "İlerleme" düşüncesini yerleştirdi, Ulusçuluk düşüncesini, Büyük Fransız Devrimi'nin getirdiği düşünceleri vb. onların beyinlerine kazıdı, kentin tüm alanlarında Hümanizma oluşumlarını hızlandırdı.

- Kentin karma nüfüsu dört yüzyılı aşkın bir sürede halk eğitimi alanında son derece zengin bir deneyim kazandı. Kentteki tüm Avrupalı topluluklar bu alanda birbirlerinden etkilendiler, birbirleriyle yarıştılar, öylesine ki sonunda çocuklarının geleceklerini güvence altına almayı, yeni insanlar üretmeyi başardılar.

- Bir toplumun, bir halkın asıl sorunu da bu değil mi? Çocuklarının geleceğinin güvencesi, yeni insanların üretimi? Eğer bundan acı çekiliyorsa bunu çözmek, kesin amaca erişmek her şeyden önce ancak kent sakinlerinin itici gücüne bağlıdır. Mademki, dünün İzmirlilerinin çocuklarını eğitmeleri için bulunamayacakları hiçbir özveri yoktu, günümüzde de bu ülkü uğrunda aynı özveride bulunmaları gerekmiyor mu?

- XVII. Yüzyıl'ın başından beri İzmir'de var olan ve İzmirli Hıristiyan dünyanın sınırsız yararlandığı özgürlük iklimi, kentte Avrupa'nınkini aşan bir Hümanizmayı yarattı. Böylelikle kent tüm çağların insan koşullarında algılanan çok geniş özgürlüğün kenti olmaktan hiç geri kalmadı. İşte bu özgürlük İzmir'in tarih boyu uygar oluşunun birincil nedeni ve gerekliliğidir ve onu Asya özgürlüğünün, belki de Avrupa kadınının özgürlüğünün iskelesi yapan da budur.

İzmir Hıristiyan dünyası inanç ve ibadet özgürlüğünden asla yoksun kalmadı. Bu noktada, kentin ne dünya tarihinde ne günümüz dünyasında bir benzeri olur.

Eğlenceler/ şenlikler konusunda Avrupa'da daha iyi eğlenilebilen, şenlikler düzenlenmiş olan İzmir benzeri bir kentin olmadığını söyleyebiliriz. Hıristiyan dünyası orada 'günün/ yaşamın çiçekleri"ni toplaya geldi, toplamasını bildi'

- Avrupa ekinlerinin etkisi altında eğlence ve şenlikler de büyük adımlarla evrim geçirdi. İzmirlilerin bugün XIX. Yüzyıl'daki aynı eğlence/ şenlik alanlarına ve koşullarına sahip olup olmadıklarını sorgulamalı?

- Müzik, İzmirlilerin her zaman çok değer verdiği bir sanat oldu. Müzik, kent ikliminin ağzı, dili, yüreği oldu. Kentteki müzik Avrupa müziğinden, özellikle XIX. Yüzyıl'da zirve yapan İtalyan müziğinden etkilendi.

- Avrupaî anlamda tiyatro etkinlikleri XVIII. Yüzyıl'ın başında yabancı konsolosluklarda başladı, XIX. Yüzyıl'da da dolu dolu gerçekleşti. İzmirlilerin tiyatro merakları ve zevkleri her zaman dipdiriydi. Rahatlıkla diyebiliriz ki, Kent XX. Yüzyıl'ın başına kadar tiyatronun sürekli bir sahnesi olmuştur, orada tiyatronun ta kendisi olmuştur. Kent ekinsel evrimini en çok son iki yüzyılda gerçekleştirdiği tiyatro etkinliklerine borçludur. İnanıyoruz ki bir kentin ekinsel ve sanatsal evrimi o kentte tiyatronun/görsel sanatların varlığına ve uygulanmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yoksa insanlar kısa süre içinde uygulama bilincinden, zihinsel işleyişten soyutlanacaklardır. Uygulanamayan hiçbir şeyin de önemi yoktur. Öyleyse, günümüz İzmirlilerinin birkaç tiyatro salonuna değil, anfitiyatrolarına gereksinimleri olmalı, oralarda genç beyinlere uygulama bilinci, ilerleme bilinci kazınmalı!

- İzmirliler XIX. Yüzyıl sonunda yazın ve sanat bilinciyle oldukça donanmışlardı. Yazın ve sanat alanında Avrupanın kimi ekin kentlerine denk olmaya kararlıydılar. Dileriz ki İzmirliler, güzel sanatlara olan bu tutkularını her zaman korurlar; ateşli bir biçimde de onları uygularlar.

- Resim, "zihinsel durum", Hıristiyan İzmirlilerce çok iyi algılanmıştı, ama İslam dünyası onu yasaklamış olduğundan öncekinden ayrıldı; niye? Çünkü o Tanrısal anlayışa boyun eğmek, teslim olmak zorundaydı, bu nedenle de 'Özgür İrade'ye hiç mi hiç gereksinimi yoktu!

Avrupaî anlamda ele alınmasıyla, resim önce Hıristiyan dünyasının 'dünya görüşü'nün dönüşümüne katkıda bulundu, daha sonra da Türklerinkine... "Değişken"lik düşüncesi bu sanatta gizli değil mi? Resim sanatının uygulanması "Değişmez"in tutsağı olan bir topluluktan tüm hurafelerden ve tüm önyargılardan arınmış bir toplum yarattı! İzmirli olsun ya da olmasın, herkesin bu "zihinsel durum"un kitlesel boyutta uygulanmasını desteklemesi gerekmiyor mu?

- İzmir'deki ticaret etkinliklerinin yüzeysel de olsa araştırılması göstermiştir ki, İzmirli Türklerin uğradığı en büyük talihsizlik onların ticaretle hemen hiç uğraşamalarından, ticareti azınlıkların ve Avrupalıların ellerine bırakmalarındandır; onların ticaretle büyük çapta uğraşacak yetenekte olmadıkları ileri sürülüyordu. O zaman dikkatimizi şöyle bir İzmir'de gönenç içinde yaşamış olan toplulukların toplumsal, ekinsel durumlarına yöneltelim, bir de yoksulluk ve sefaletten kıvrananlarınkine. Öncekilerin Ticaret okulları bile vardı, ya diğerlerinin?

- Dönemimiz İzmirlilerinin ruhun, beynin ve bedenin dinleneceği, rahatlık, huzur ve esenlik bulacağı dinlence yerlerine, doğal sığınaklara çok daha fazla gereksinimleri olmalı!

- Fransız gezginleri, özellikle de kenti ziyarete gelen, orada konaklayan bilimadamları ya da yazın adamları kentin ekinsel, sanatsal, bilimsel, vb. evrimine çok katkıda bulunmuşlardır. Onlar alanlarını ilgilendiren gerçekleri araştırdılar, incelediler bazı olguları eleştirdiler ve son olarak da İzmir toplumuna, ülkeye, insanlığa zarar veren şu ya da bu koşulun ortadan kaldırılmasını/ düzeltilmesini önerdiler! Gezi anılarıyla farklı ülkelerin uygarlıklarının değerlerini bir ülkenden diğerine taşıdılar. Örneğin, kent tarımının, sanayisinin, ticaretinin, gelenek-göreneklerinin, kurumlarının, vb. gelişmesine ilişkin öneriler ve öngörüler.

Tarihi boyunca pek çok felaketler görmüş, nice acılar çekmiş, ama kendini yeni baştan kurmuş çok az kent vardır. İzmir bunlardan biri, hem de en az rastlananı. O hâlâ öyle mi? Evet ya da hayır demek için bağırmalı, fısıldamak yetmez!

- İzmirliler çağlar boyunca yenilikçi beyinle donanımlıydı; hâlâ ona sahipler mi, yoksa ondan sıyrıldılar mı? İzmirliler İzmir'i "Doğu'nun İncisi" yapmışlardı, bugünden tezi yok onu yine o hale, daha ayrılırken özlenen, kalınmak ya da tekrar gelinmek istenen kente dönüştürmeliler!

Son söz olarak diyoruz ki,

Gezi anılarından ve gazetelerden alıntılarımız çoğunlukla çağrıştırıcı ya da uyandırıcı olduğundan okuyucu, kuşkusuz, onlardan kent yaşamına, aynı zamanda Uygarlık Tarihine ilişkin birçok sonuç çıkaracak güçtedir.

KAYNAKÇA

ANONIME, Les Paquebots du Levant, Guide des Voyageurs des paquebots-poste de la Méditerranée, Service maritime des Messageries nationales, Paris, Paulin et Lechevalier,1853. (I.T.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 185(1,2,3,?))

ARVIEUX, Chevalier d', Mémoires du Chevalier d'Arvieux, Paris, 1725, I, (Gezi yılı, 1657)

AUCHER-ELOY, Relations des voyages en Orient, de 1830 à 1838; revues et annotées par M.Le Comte Jaubert; T.II, l'ère partie; Paris, Libr.encyclopédique de RORET,1843. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1832)

AUGE, Claude (sous la direction de), Larousse universelle, nouveau dictionnaire enciclopédique, Tome second, Paris, Libr.Larousse, copyright 1923. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1923)

BENOIST-MECHIN, Le Loup et le Léopard MOUSTAPHA KEMAL ou la mort d'un empire, éd.Albi Michel, 1954.

BOVLLAYE-LE-GOVZ, Sieur De La, (Gentil-Homme Angevin), Les Voyages et Observations du Sieur De La Boullaye Le-Gouz, Paris, Gervais Clovsier, MDCLVII (1657). (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1657)

CHAMBORD, Comte de, Voyage en Orient (1861), Paris, Tallandier, 1983. (C.C.F.I.) (Gezi yılı, 1861)

CHANDLER, Richard (Le nr.), Voyages dans L'Asie-Mineur, et en Grèce, faits dans les années 1764,1765 et 1766, T.ler, Paris, Arthus-Bertrand-Buisson, 1806. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1764-1765)

CHATEAUBRIAND, (vicomte François-René de), Itinéraire de Paris à Jérusalem, Paris, GF Garnier-Flammarion,1968. (Gezi yılı, 1806)

CHIRAC, Marcelle, Journal de L'Amiral Bouffremont dans les pays barbaresques, Paris, éd. de CNRS, 1981. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1766)

CHOISEUL-GOUFFIER, M.Le Comte de, Voyage pittoresque dans l'Empire ottomane, en Grèce, dans la Troade, Les Iles de l'Archipel et sur les côtes de L'Asie-Mineure, T.ler, paris, lib. J.- P.Aillaud, 1842.(I.A.K.) (Gezi yılı, 1776)

COLLAS, M.B.C., La Turquie, Paris, E.Dentu, éd.Lib.de la sté des gens de Lettres, Palais-Royal, 1864. (Gezi yılı, 1864)

DESCHAMPS, Gaston, Sur les routes d'Asie, Paris, Armand Colin.,1894. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1887)

Du CAMP, Maxime, "Souvenir et Paysages d'Orient", (37) in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs flrançais dans le Levant au XIX'e siècle, éd.Robert Laffont, S.A., 1985. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1844)

DV LOIR, Sievr, Les Voyages du Sieur du LOIR, Paris, e siècle, Paris, éd.Robert Laffont, S.A., 1985.(I.F.E.A.L) (Gezi yılı, 1850)

ESTOURDEL, Comte joseph d', Journal d'un voyage en 0rient, 2 vol., Tome-1,Paris, impr.de Crepelet, 1844 (l'e éd.) (L.O.) (Gezi yılı, 1832)

EUDEL, Paul, Constantinople, Smyrne et Athènes, journal de voyage; Paris; E. Dentu,Ed.Librairie de la Cté des gens de Lettres , 1985. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1872)

EYRIES, J.-B., Voyage pittoresque en Asie et en Afrique, Paris, ohez Fume et Ce, libr.-éd., MDCC-CXXXIX (1839) (I.A.K.) (Gezi yılı, 1839)

FARDHOULIS, Panachiotis, 1900 Indicateur français des professions commerciales et industrielles de Smyrne et Anatolie, Smyrne, Impr. "Amalthée", 1900.(I.A .K.)

FAYEL, comte de Rocquigny du, Trois mois en Orient, Paris, Challomel aîné, 1876. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1870)

FESQUET, M.Goupil, Voyage en Orient fait avec Horace Vernet en 1839 et 1840, Paris, Chalamed, éd. Foubourg Saint-Gerrmain, ?. (Gezi yılı, 1840)

FLAUBERT, Gustave, Notes du voyage en Orient; in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthol gie des voyageurs français dans le Levant au XIX

FONTANIER, V., Voyage en Orient, de l'année1821 à l'année 1829, Paris, libr.universelle de PQ-MONGIE AINé,1829. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1821-1828)

FORBIN, M.Le Comte De, Voyage dans le Levant en 1817 et 1818; Paris; seconde éd. de l'Impr.royale, DELAUNAY, Libraire, n.243; ? .(L.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1817)

François CLOVZIER, MDCLIV (1665) (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1639)

GARDEY, L., Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul au Caire, Paris; E.Dentu, Palais-Royal; Constantinople Wick et Roumèbe/ Smyrne-Librairie de L'Impériale; 1865. (B.D.K.) (Gezi yılı, 1863)

GAUTIER DU LYS D'ARC, Louis Edouard, Fragmens d'un voyage en Italie, en Grèce et en Asie pendant les années 1829-1830 (Sunium, Phocée, Smyrne, Egine-Athènes), Paris, Impr.Auguste Auffray, 1831 (Gezi yılı, 1829-1830)

GAUTIER, Théophile, Constantinople, in: jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd. Laffont, 1985. (Gezi yılı, 1852)

GEORGIADES, Demetrius, Smyrne et L'Asie Mineure au point de vue économique et commercial, Paris, impr. CHAIX, 1985. (Gezi yılı, 1872)

ICOMOS, Constantine, Etudes sur Smyrne, trd.par BONAVENTURE F Slaars, Smyrne, Imp. B. Tatikian, 1868, (I.M.K.)

J. SPON et G.WHELER, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1615-1616, Tome-1, La Haye, Rutgert-Albert, 1724. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1676)

Jacob de Andria et G.Timoni, Indicateur des Proffessions commerciales et industrielles, Impr.Commerciale B-Timoni, Smyrne, 1894. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1894)

JEANCARD, Paul, L'ANATOLIE, Smyrne-Sparte-Bourdour- Hierapolis-La Doécanèse, Paris, Libr.française , 1919. (I.M.K.) (Gezi yılı, 1917)

LAMARTINE, Alphonse de, Nouveau voyage en Orient, Paris, Calmann Lévy, 1877 (C.C.F.I.) (Gezi yılı, 1850)

LAMARTINE, Alphonse de; Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient, 1832-1833. ou notes d'un voyageur, Oeuvres complètes, T.VII; Paris, Charles Gosselin et Furnes; 1836; paris, éd.d 'Aujourd'hui, 1978, (Coll. "Les Introuvables"), dern.éd. (Gezi yılı, 1833)

LAUNAY, L. De, Chez les Grecs de Turquie, Paris, Edouard Cornély, librairie d'éducation moderne, 1891 (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1887)

Le BRUYN, Corneille, Voyage au Levant, c-à-d.,dans Les Isles de Chio, Rhodes, Chypre, etc. T-l, Paris, chez Jean Baptiste-Claude Bouche à Arouen, chez Ch.Ferrand, MDCCXXV (1725). (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1678)

LINNAEUS, Charles, Voyages dans le Levant dans les années 1749-50, 51 et 52 par Frédéric Has-

selquist, Paris, Delalain Librairie, MDCCLXIX (1769). (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1750)

LUCAS, Le Sr.Paul, Voyage du Sieur Paul LUCAS, fait dans la Grèce, l'Asie Mineure, La Macedoine et l'Afrique,Tome-1, Paris, Nicole SIMART, MoDCCXII.(1712) (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1712)

M. MICHAUD et M. POUJOULAT, Correspondance d'Orient (1830-1831), Tome-III, Bruxelles, N.-J.Gregoir-V.Wouters et Ce, impr.-Libr., 1841 (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1830)

M. MICHAUD, in: Jean-claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd.Robert Laffont, (Coll. Bouquins), 1985. (Gezi yılı, 1832)

MAC-FARLANE, Charles, Constantinople et la Turquie en 1828, trd.de L'Anglais par MM. NETTEMENT; Voyage orné d'une vue nouvelle de Constantinople et de Lithographie; faisant suite à l'ouvrage de Walsh., T.Premier, Paris; Moutardier, libr. éd. impr.de Guissaudet,1829, (I.A.K.) (Gezi yılı, 1828)

MARCHEBUS (Architecte du gouvernement), Voyage de Paris à Constantinople par bateau à vapeur, Nouvelle itinéraire, Paris, chez Arthus Bertrand, Amiont, l'Auteur; 1839. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1832)

MARMIER, XAVIER, Impressions et souvenirs d'un voyageur chrétien, Tours, Alfred et fils, 1898. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1845/1850?)

MONTESQUIEU, Lettres persanes, Texte intégral, France GF Garnier Flammarion,1964. (Gezi yılı, 1711)

MONTRAYE, A.De La, Voyage du Sr.A De La MONTRAYE en Europe, Asie et Afrique, T.1er, La Haye, T.johnson et J.Vanduren, MDCC. XXVII(1727). (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1699)

NERVAL, Gérard de, Voyage en Orient, Istanbul, impr. ?, 1955. (C.C.F.I.) (Gezi yılı, 1843)

PERNOT, Hubert, Voyage en Turquie et en Grèce du R.P.Robert de DREUX (Aumonier de l'Ambassadeur de France, 1665-1669), Paris Col.de L'Institut Neo-Hellénique de L'Un. de paris, Fasc.3, "Les Belles Lettres",1925. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1668)

PERTHES, M. Boucher de, Voyage à Constantinople par L'Italie, la Sicile et la Grèce, Retour par la Mer Noire, la Roumanie, la Boulgarie, la Bessarabie russe, les Provinces danubiennes, la Hongrie, l'Autriche et la Prusse, en Mai, juin, juillet et Août 1853, Tome-II, Paris, Treuttel et Wurtz, libraires, Derache,? (I.A.K.) (Gezi yılı, 1853)

POTELIN, Julien, Journal de Julien, in: Chateaubriand, Oeuvres romanesques et voya-ges, Tome II, Texte établi, présenté et annoté par Maurice Regard, Paris, Gallimard, 1969. (B.N.P.) (Gezi yılı, 1806)

POUJOULAT, M.Batistin, Voyage dans L'Asie Mineure en Mesopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte, faisant suite à la Correspondance d'Orient; Tome I; Paris; Du Collet; 1840. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1836)

REYNAUD, Charles, D'Athènes à Baalbek(1844), in: jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des voyageurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd.Robert Laffont, 1985. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1844)

ROCHE, Max, "L'éducation et la culture françaises à Constantinople et à Smyrne dans la première moitié du XIXe siècle", cité dans Varia Turcica III: L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France, Recueil publié par Hâmit BATU et jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT, éd. ISIS, Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul et Association pour le Développement des Etudes Turques (Paris), l'ère éd., 1986, ISIS YAyımcılık LTD, IST. Turquie, :pp.233-244.

SCHERZER, Charles (Consul général d'Autriche-Hongrie à Smyrne, en collab. avec MM.Ch.Humann et J.M.Stöckez), La Province de SMYRNE, considérée au point de vue géographique, économique et intellectuelle, trad.de L'Allemand par Ferdinand

SILAS, Vienne, Alfred Holder-Lib.universitaire de Beck, 1873.(I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1870)

SCHICKLER, Fernand, En Orient, souvenirs de voyage (1858-1861),Paris, Michel Lévy Frères, libr.Nouvelle, 1863. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1858)

SESTINI, (Mr L'Abbé Dominique), Lettres du Monsieur L'Abbé Dominique SESTINI, sur la Sicile et sur la Turquie, sur L'Histoire Naturelle, L'Industrie et le Commerce de ces différentes Contrées, T.3, Trd. de L'Italien par M.PINGERON, Paris, La Veuves DUCHESTNE et Fils, 1789. (I.F.E.A.I:) (Gezi yılı, 1777)

SONNINI, Charles s., Voyage en Grèce et en Turquie, T.2, Paris, F .Buisson, An IX (1801). (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1778)

TANCOIGNE, J.M.,Voyage à Smyrne, dans L'Archipel et L'Ile de Candie en 1811, 1812, 1813 et 1814, suivi d'une notice sur Péra et d'une description de la marche du Sultan, Paris, Nepveu lib., 1817 (Gezi yılı, 1812)

TAVERNIER, jean-Baptiste, les six voyages en Turquie et en Perse, Tome-1/ Tome 2, Paris, lib. François Maspero-J.,1981. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1657)

TEXIER, Charles, Descriptions géographique, historique et archéologique des provin-ces et des villes de la Chersonèse d'Asie, Paris, Firman-Didot Frères, fils et cie, 1862. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1836)

THEVENOT, Jean, Voyage du Levant, Paris, François Maspero-1,1980. (Gezi yılı, 1656)

TOURNEFORT, joseph Pitton de, Voyage d'un Botaniste, T.II,Paris Ve, François Maspero-J., 1982. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1702)

VALON, Alexis de, une année dans le Levant, Voyage en Sicile, en Grèce et en Turquie, in: Jean-Claude BERCHET, le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs français dans le Levant au XIX'e siècle,. Paris, éd.Robert Laffont,1985. (Gezi yılı, 1842)

VANDAL, Albert (de l'Académie Française, L'Odyssée d'unambassadeur, Les Voyages du Marquis De Nointel (1670-1680), 2'e éd., Paris, lib.Plon,1900. (I.A.K.)

VIMERCATI, César, Voyage à Constantinople et en Egypte, prem.éd., Paris, impr.de poussielgue, Mas¬son et Ce,1952. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1848-1849)

VOGUE, Vicompe Eugène Melchior de, in: Jean-Claude BERCHET, Le Voyage en Orient, Anthologie des vapeurs français dans le Levant au XIX e siècle, Paris, éd.RobertLaffont, S.A., 1985. (I.F.E.A.I.) (Gezi yılı, 1672)

WOESTYNE, Ivan de, (Correspondant du Figaro), Voyage au Pays des Bachibouzo-uks, Paris, impr.Alcan Lévy, librairie ancienne et moderne Bachel in-Deflorenne, 1876. (I.A.K.) (Gezi yılı, 1876)

?, En Orient, Impressions et Réminiscences ,II. vol., St.Petersbourg, ? ,1867 (I.A.K.) (Gezi yılı, 1828?)

Dergi ve Mecmualar (Revues et magazines)

Le Spectateur de L'Orient, l'ère année, Tome 1er, 26 Août (7 sept.) 1853, 1're livraison, Athènes, Imprimerie de C.Nicola de Philadelphie, 1853; Livre. 2.10 (20) sept.1853, pp.67-68; Conf. Mecmua Serisi, n.278, à (I.A.K.)

İmparatorluk Adli Yıllıkları (ANNALES JUDICIAIRES de L'EMPIRE OTTOMAN)

Revue hebdomadaire de la jurisprudence, de la législation et des débats judiciaires, samedi 3 septembre (n.s) 1881-Deuxième année n.49 - samedi 22 août (v.s) 1881, Constantinople le 2 septembre 1881; Conf.Gazeteler, n.187, p.390, à (B.H.T.U.K.)

Gazeteler (JOURNAUX)

ENTENTE, journal quotidien, politique et littéraire, Constantinople.
-Dimanche 25 mai 1919, n.24; Conf. journaux, film n.M-20, à L' (I.F.E.A.I.)

La TURQUIE, Constantinople, Conf. Yb. Gazeteler, à(I .A .K .)
- Jeudi 14 juin 1866,n. 112 n.1, C-I
- Vendredi 27 juil.1866, n.149 C-II
- Vendredi 14 sept.1866,n.189
- Vendredi 3 août 1866, n.153
- Vendredi 2 Févr.1866, n.2 C-I
- Mercredi 21 Févr.1866,
- Mercredi 18 Avr.1866, n.64
- Jeudi 7 juin 1866, n. 106
- Jeudi 12 juil.1866 n. 136 C-II
- Mardi 21 août 1866, n.168
- Samedi ler sept.1866, n.179

L'IMPARTIAL, journal de Smyrne; politique, commercial et littéraire; Conf. journaux, Film: M-11 à L'(IF.E.A.I.)
- Vendre 7 juil.1848, h.437
  Vendre 26 Mai 1851, n.584
  29 Sept.1848, n.449
- Vendr.15 Févr.1850, n.521
  Vendr.12 Mars 1890, n 3852
  ...13 Avr. 1849, n.477
- Vendr.16 juin 1848, ne 434
  Vendr.30 Nov 1849, ne 510
- Vendr.ler Mars 1850, n.523
- Merc. 11 juin 1890, n.3878
- Merc. 4 juin 1890, n.3876
  29 janv.1890, n.3840
  Merc.5 Févr. 1890, ne 3842
  Vendr.8 Mars 1850, n.524
- Vendr.15 Mars 1850, n. 525
  Vendr.26 Sept.1854, n. 605
- Vendr.2 juin 1848, n. 432
  Vendr.11 janv.1850, n.516
  Vendr.17 janv.1851, n. ?
- Samedi 25 janv.1890, n.3839
  Vendr.13 Sept.1850, n.551

PHARE du BOSPHORE, journal quatidien paraissant à Constantinople, Conf.Gazeteler, G:619,C-l, à) (B.U.K.)
- Lundi 9 mai 1887,
- 17 Déc.1886, n.295
- Lundi 28 Août 1887,
- 19 Sept.1887, n.216
- Merc. 15 Déc.1886, n.293
- Merc. 6 Avr. 1887,
- 26 Mai 1887,
- Merc. 28 juin 1887,
- Sam. 18 Déc.1886, n.296
- Sam. 21 Mai 1887,
- Lundi 6 juin 1887, n.127
- Lundi 13 juin 1887, n.133
- Sam.18 juin 1887,
- Jeudi 16 juin 1887,
- Merc. 6 juil. 1887,
- Samedi 16 juil. 1887, n.162
- Samedi 30 juil. 1887,
- Vendre 9 Sept. 1887,

Yıldız (LE YILDIZ (L'Etoile Orientale), journal périodique paraissant trois fois par mois, Dem. Georgiades, Di¬recteur, Conf. Gazeteler, n.187, à) (B.H.T.U.K.)
-(l'ère année) Merc.30 Nov.1892,

STAMBOUL, Conf. journaux, G: 29 (30.7.1934-31.XII.1934), à (B.D.K.)
-Samedi 11 août 1934, n.223
-Lundi 22 Oct.1934, n. 295
-Mardi, 7 juil.1934, n.184,
-jeudi 30 août 1934, n.242
-Mardi 4 Déc.1934, n. 338.

ISTANBUL, Conf.journaux, G:29 (1.01.1935-30.06.1935) (B.U.K.)
-Lundi,7 janv.1935,n.7

Le COURRIER de SMYRNE, journal politique, commer¬cial et littéraire, Imprimerie Grizzi, à Smyrne, Conf.journaux, Film, n.M-10, à L'(I.F.E.A.I.)
-Dimanche 28 Déc.1828, n.45,
-...27 Sept.1828, n.32,
-Samedi 22 Nov.1828, n.40.

Le PROGRES d'ORIENT, journal politique, financier, commercial et maritime, Conf. journaux, film n.20, à L'(I.F.E.A.I.)
-(l'ère année)mardi 13 Oct.1874, n.51

JOURNAL d'ORIENT, Conf. Gazeteler, G:40, (B.D.K.)
-(année XVII'e), Mardi 16 Oct.1934, n.5623.

Où s'en est-il allé?
Où donc s'en est-il allé cet ombrage immense,
Qui protégeait ces peuples de danse et de romances,
Depuis des siècles et des siècles jusqu'avant-hier,
Des rayons ardents du Soleil, 'magnifique clémence?

Où donc s'en est-il allé ce jardin d'infinité
Qui fut depuis des âges, berceau de mille fécondités,
Et champ de liberté des Amazons, muse d'Homère?
Ô,quelle funeste catastrophe mit fin à son immortalité?

Qui pourrait me dire, hélas, qu'il entend encore
Cette musique et ces chants, bouquets de roses et de fleurs,
Et qu'il voit encore, tourmenté, ces beautés divines,
Tournoyant, pieds nus, avec leurs tailles si fines?

Où donc s'envolèrent pour jamais ces oiseaux migrants,
Qui venaient camper suivant les saisons d'été
Dans cette région multicolore qui paradis perdu était,
Où, par la race humaine, le vrai bonheur serait tant goûté?

Hasan Zorlusoy

"...Bu araştırma, her kentin yalnız tarihçilerin araştırma ve inceleme konusu olmaya değil, tüm bilimlerin adamları tarafından araştırma ve incelemeye lâyık olduğuna bizi inandırdı. Ancak böylelikle bir kent çerçevesiyle sınırlanmış bir uygarlığın gizemleri çözülebilir. İnsan koşulu, her zaman dilimciğinde ve her mekân parçacığında kavranmadıkça ve değerlendirilmedikçe herhangi bir gelecek hazırlanabilir mi, güvenilir ve kesin bir gelecekten söz edilebilir mi?.."

ISBN 978-975-18-0137-1